

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

**A TIHANYI ÖSSZEÍRÁS MINT HELYNÉVTÖRTÉNETI
FORRÁS**

KOVÁCS ÉVA

Debreceni Egyetem

BTK

2013

A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a ..... tudományágban

Írta: ..... okleveles .....

Készült a Debreceni Egyetem ..... doktori iskolája
(..... programja) keretében

Témavezető: Dr. ....
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....

A doktori szigorlat időpontja: 2013.....

Az értekezés bírálói:

Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A nyilvános vita időpontja: 2013.....

„Én Kovács Éva teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2013. április 2.

.....

Kovács Éva

Tartalom

Bevezetés.....	7
I. A Tihanyi összeírás nyelvészeti vizsgálatáról.....	10
II. A Tihanyi összeírás szövege.....	15
1. A Tihanyi összeírás betűhív szövege.....	15
2. A Tihanyi összeírás magyar fordítása.....	34
III. A Tihanyi összeírás nyelvtörténeti jelentősége.....	54
1. A Tihanyi összeírás filológiai kérdései.....	54
2. A Tihanyi összeírás helynévi szórványai.....	64
IV. A Tihanyi összeírás helynévi szórványainak elemzése.....	69
1.1. <i>Thichon ~ Tychon</i>	69
1.2. <i>Bolotin ~ Balatin ~ Bolotun ~ Bolotyn ~ Bolatin</i>	71
1.3. <i>Petra</i>	72
2. <i>Eurmenes</i>	74
3. <i>Udori</i>	77
4. <i>Pechel</i>	79
5. <i>Cuest</i>	80
6. <i>Ozoufeu ~ Ozoufeuh</i>	83
7. <i>Poposca ~ Popsoca ~ Popsosca</i>	86
8. <i>Kecu</i>	89
9. <i>Aarach ~ Araci</i>	90
10. <i>Fured</i>	91
11. <i>Derecchey ~ Drekechey ~ Dercuche ~ Derkeychey</i>	93
12. <i>Zeuleus ~ Zeuleus</i>	95
13. <i>Vazil</i>	98
14.–15. <i>Belen ~ Belenh</i>	99
16.1. <i>Zeuleus</i>	102
16.2. <i>Bocon</i>	102
17. <i>Pilip</i>	104
18.1. <i>Zeuleus ~ Zeuleus</i>	105
18.2. <i>Balatin</i>	105
19. <i>Cheuz ~ Cheuuz</i>	105

20.1. <i>Colun ~ Colon</i>	106
20.2. <i>Balanus</i>	108
20.3. <i>Gonaches ~ Couaches ~ Choache ~ Cohache</i>	109
20.4. <i>Appatfeereh ~ Apatfeereh – Zouafeereh – Varfeereh</i>	110
20.5. <i>Ferteu</i>	113
20.6. <i>Ruozlicou ~ Rouozlicou</i>	114
20.7. <i>Herbon</i>	115
20.8. <i>Feneues</i>	116
20.9. <i>Bab</i>	116
20.10. <i>Homuholm</i>	117
20.11. <i>Michola – Rodussa – Lodorf?</i>	118
20.12. <i>Cuest</i>	119
20.13. <i>Felduar ~ Feldvarj ~ Felduara</i>	119
20.14. <i>Zacadat</i>	120
20.15. <i>Hueseos ~ Hvseos</i>	121
20.16. <i>Hugoron</i>	122
20.17. <i>Bychachi ~ Bicaci ~ Biccaci ~ Bigachiensibus</i>	123
21.1. <i>Mortua</i>	124
21.2. <i>Harrangud</i>	125
21.3. <i>Harrangudfoca – Foc</i>	126
21.4. <i>Tvrpa</i>	126
21.5. <i>Cucen Hereh – Ludos Here – Feket-hereh</i>	127
21.6. <i>Taluius</i>	129
21.7. <i>Bogar ~ Bocar</i>	129
21.8. <i>Hoyoholmu ~ Hoyouholmu</i>	130
21.9. <i>Aroczeg – Kereczeg</i>	131
21.10. <i>Bechey</i>	132
21.11. <i>Gueldeguh ~ Sebus Gueldegueh</i>	133
21.12. <i>Bureuohul</i>	134
22. <i>Balanus</i>	135
23.1. <i>Beseneu</i>	135
23.2. <i>Tulgusfoca ~ Tulusfocca ~ Tulusfoca</i>	138
23.3. <i>Hagymas ~ Hagimas</i>	139

23.4. <i>Cutus</i>	140
23.5. <i>Furizuelgi</i>	140
23.6. <i>Saca – Opus</i>	141
23.7. <i>Batay</i>	142
23.8. <i>Posuntoua ~ Posontaua – Veyrmur thouua ~ V. taua</i>	143
23.9. <i>Popi</i>	144
23.10. <i>Hindofa</i>	145
23.11. <i>Hagmastuh ~ Hagimastuh</i>	146
23.12. <i>Fuentuhout</i>	147
23.13. <i>Voios</i>	148
23.14. <i>Cebeth</i>	148
23.15. <i>Euren</i>	149
23.16. <i>Budruc ~ Bodrug</i>	149
24.1. <i>Fotud</i>	150
24.2. <i>Guergen</i>	151
24.3. <i>Talana ~ Tollona</i>	152
24.4. <i>Zolocostueh</i>	153
24.5. <i>Banriuuueh</i>	154
24.6. <i>Beseneytu ~ Beseneui-tu</i>	155
24.7. <i>Wuolcanfaya ~ Wolcanfaya</i>	156
24.8. <i>Hodut ~ Hodvth ~ Hoduth</i>	157
24.9. <i>Edenen</i>	158
24.10. <i>Feldvarj ~ Felduara</i>	159
24.11. <i>Zegge – Zegthelegu ~ Zegtehlegu</i>	159
24.12. <i>Secues ~ Segues</i>	160
25.1. <i>Mortus</i>	161
25.2. <i>Bychachi ~ Bicaci</i>	164
26. <i>Fedeh</i>	164
27.1. <i>Jouta</i>	165
27.2. <i>Sagh</i>	167
28. <i>Igol</i>	168
29. <i>Fuzegy</i>	169
30. <i>Supoc</i>	170

31. <i>Boclar</i>	171
32.1. <i>Gamas ~ Gomas</i>	172
32.2. <i>Bolotun ~ Bolotin</i>	174
32.3. <i>Bethcu ~ Betcu</i>	174
32.4. <i>Zaarhegy ~ Zaharegi</i>	175
32.5. <i>Hodvth</i>	177
32.6. <i>Dob</i>	177
32.7. <i>Bychachi ~ Biccaci</i>	179
33. <i>Theluky ~ Tehluki</i>	179
34.1. <i>Zamthou ~ Zamtou ~ Samthou ~ Santo</i>	180
34.2. <i>Coczorma ~ Cogzorma</i>	181
34.3. <i>Hoduth ~ Hodut</i>	182
34.4. <i>Somardy ~ Somardi ~ Somard ~ Zamad</i>	182
34.5. <i>Queurus ~ Keurus – Keurustuuh</i>	184
34.6. <i>Fugoud</i>	185
35.1. <i>Turch ~ Turc ~ Thurkh ~ Turk</i>	186
35.2. <i>Bolotyn</i>	188
35.3. <i>Somardy ~ Somardi ~ Somard ~ Zamad</i>	188
35.4. <i>Ituuh</i>	188
36.1. <i>Zeuleus</i>	189
36.2. <i>Horozcueh</i>	189
37.1. <i>Lusta ~ Lustah</i>	190
37.2. <i>Bolotyn ~ Bolatin</i>	191
37.3. <i>Foc</i>	191
V. Összegzés	193
1. A birtokösszeírás szórványainak szövegbe illesztése	193
2. Az összeírás helynévi szórványainak lokalizálása	197
3. Névrendszertani tanulságok.....	199
Irodalom	205
A TÖ-ben előforduló helynévi szórványok betűrendes mutatója	219
Térképmelléklet	
Az értekezés magyar és angol nyelvű összefoglalója	
Az értekezés tárgyából megjelent publikációk	

Bevezetés

1. A honfoglalás utáni évszázadok magyar nyelvének megismerése szempontjából különösen a szórványemlékek nagy jelentőségűek, amelyek a szótörténeti adatokon túl főleg a történeti hangtan és a helyesírás-történet, valamint a történeti morfológia terén adnak útbaigazítást. Egyes, különösen fontos nyelvemlékeink szórványanyagának tüzetes, részletező vizsgálata már megtörtént, ezek közül elsősorban az alábbiak emelendők ki. A veszprémi apáca kolostor alapítólevelének szórványait PAIS DEZSŐ (1939), a zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelét pedig KNIEZSA ISTVÁN vizsgálta (1949). BÁRCZI GÉZA a tihanyi apátság alapítólevele szórványainak nyelvtörténeti tanulságait foglalta össze nagy részletességgel és alaposan (1951). SZABÓ DÉNES a dömösi prépostság adománylevelének helyesírásával, később hely- és vízrajzával foglalkozott (1937, 1954). Ezek a 20. század középső harmadában készült feldolgozások a nyelvi elemekhez általános magyar nyelvtörténeti szempontok szerint közelítettek, ezután az érdeklődés a szórványemlékek iránt némileg visszaesett, és a figyelem a szövegemlékek felé fordult. A szórványemlékekkel szemben kutatóink érthető módon részesítették előnyben a tisztán magyar nyelvű szövegeink elemzését, hiszen ezekben vizsgálhatók az igei, a névmási elemek, a mondat szerkesztés különböző lehetőségei és a szövegformálás stiláris jellegzetességei is. A szövegemlékek fontosságának elismerése mellett PAIS DEZSŐ azonban már 1970-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a nyelvészeti kutatásokban a „szórványemlékeink, amelyeknek nagy hányada tulajdonnévi természetű, mennyire mostoha kezelésben részesülnek” (1970: 39). A szórványemlékek háttérbe kerülésével megszakadt az a folyamat, amelynek révén a nyelvtörténetírás — különösen a fent említett területeken, a legkorábbi időkre vonatkozóan — folyamatosan gazdagodott. Az elmúlt évtizedekben pedig sok olyan ismeret halmozódott fel a névkutatásban, a hang- és az alaktörténet vizsgálatában, amelyek fényében szórványemlékeink is újra elemezhetők. E kutatások pedig nemcsak az elavult ismeretek felfrissítéséhez járulhatnak hozzá, hanem tovább építhetik a régi magyar nyelvről való tudásunkat is.

Feltétlenül meg kell említenünk BENKŐ LORÁND tevékenységét, aki — bár nem monografikus keretben, de tulajdonképpen monografikus igénnyel — vállalkozott Anonymus Gestájának átfogó vizsgálatára, megújítva komplexitásával a szórványemlékek nyelvtörténeti vizsgálatát (többek között pl. Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1998; Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély Árpád-kori korai törté-

netéről. Bp., 2002; Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről. Bp., 2003; A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből. Bp., 2009.). HOFFMANN ISTVÁN az ő módszertani újításai nyomán vállalkozott a Tihanyi alapítólevél (mint kulcsszerepű forrás) újrafeldolgozására. Újabban HOFFMANN több munkájában (2008, 2010) hangsúlyozta — az általános nyelvtörténeti szempontok figyelembevételével — a szórványemlékek vizsgálatában az általános névtani, névelméleti megalapozottságú névrendszertani-tipológiai szemléletű közelítésmód fontosságát és szükségességét. Ő maga az 1055. évi Tihanyi alapítólevél szórványainak ilyen szempontú elemzését önálló monográfia keretében végezte el sikeresen néhány évvel ezelőtt (2010). Az utóbbi években az 1055. évi alapítólevelet SZENTGYÖRGYI RUDOLF is igen nagy részletességgel és interdiszciplináris közelítésmóddal vizsgálta: foglalkozott egyes helyek lokalizálásával és nyelvi elemzésével (2007, 2008, 2009c, 2010b, 2010d, 2011b, 2012), a latin szöveg és a magyar szórványok kapcsolatával (2009b), valamint vizsgálatait kiterjesztette a szórványokat érintő hangtörténeti változásokra is (2011a). HOLLER LÁSZLÓ szintén nagy érdeklődést mutatott a legrégebb hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt nyelvemlékünk iránt (2010, 2011). A HOFFMANN ISTVÁN által hangsúlyozott névtörténeti szempont nemcsak a névfejtést segítheti, azaz az egyes szórványok nyelvi eredetének és történetének a magyarázatát pontosíthatja, hanem a forrás egészére is alkalmazható, ezáltal újabb ismereteket szerezhetünk magáról az oklevélről is. Én magam is hasonló feladatra vállalkozom, amikor az 1211. évi Tihanyi összeírás helynévi szórványait próbálom e módszerek figyelembevételével vizsgálat alá vonni.

2. Doktori disszertációm öt nagyobb egységből áll. Az első fejezetben az 1211. évi birtokösszeírás nyelvészeti jelentőségét tárgyalom, valamint feldolgozásának szükségességét indokolom meg. A második egység az oklevél ERDÉLYI LÁSZLÓ szövegkiadása (PRT. 10: 502–17) alapján idézett betűhív szövegét és SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009a) által készített magyar fordítását tartalmazza. A harmadik fejezetben a diploma filológiai jelentőségét részletezem, valamint bemutatom a fogalmazványban és a megpecsételt oklevélben előforduló helynévi szórványokat. A negyedik, központi fejezetben a Tihanyi összeírás magyar nyelvű helynévi szórványainak elemzését végzem el, amelynek során az alábbi körülményekre igyekszem kitérni. 1) A történeti nyelvészet hagyományosan az etimologizálást tekintette a helynévvizsgálat legfontosabb részének, munkámban is nagy hangsúlyt kap a nyelvi adatok történeti-etimológiai elemzése. A nyelvi elemekkel összefüggésben utalok az általános hang- és helyesírás-történeti tényezőkre, valamint az újabb nyelvtörté-

neti eredményekre. 2) Disszertációmban azonban nemcsak az etimológiát, a nyelvi eredet kérdését vizsgálom, hanem kutatásomat kiterjesztem a névfejtés más mozzanataira is, annak a módszernek megfelelően, amit HOFFMANN helynév-rekonstrukciónak nevez (2007d: 80, 2010: 14, 220). A névrekonstrukciós eljárásban a lokalizálás kitüntetett helyre kerül, hiszen ez a helynévszórványok esetében területi vonatkozásban teszi azonosíthatóvá a nyelvi elemeket, és összekapcsolja őket az adott hely későbbi, olykor pedig korábbi említéseivel, előfordulásaival. A magyar névadatok helyhez kötése pedig nemcsak a helynevek történeti-etimológiai vizsgálata szempontjából, hanem az etnikai rekonstrukció területi vonatkozásai miatt is kiemelkedően fontos szerepű. 3) Az 1211. évi Tihanyi birtokösszeírásnak más forrásokkal való kapcsolatát tanulmányozva, kiváltképp a legrégebb hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt nyelvemlékünkkel, az 1055-ös Tihanyi alapítólevéllel való összevetése során lehetőségem adódott a szórványokban mutatkozó különbségek és hasonlóságok feltárására is. Ezt az összehasonlítást támogatja az a körülmény, hogy ezek az oklevelek egyazon intézményhez, a tihanyi apátságához kapcsolódnak, és helyesírásuk, valamint helynévhasználatuk között igen sok hasonlóság mutatkozik meg, noha nyilvánvalóak az eltérések is: míg például az 1055-ös alapítólevél a királyi udvarban, addig az 1211. évi összeírás a tihanyi apátságban készült (erről részletesen ld. később). 4) Mindezek mellett igyekeztem a magyar helynévi szórványok és a latin szöveg kapcsolatát is vizsgálat alá vonni. A hagyományos elemzés erre a korábbiakban alig fordított figyelmet: a latin nyelvű szövegből többnyire csupán mechanikusan kiemelték a magyar nyelvű elemeket. E szempont alkalmazásával azonban információt kaphatunk a magyar nyelvű szórványok morfológiai felépítettségére, valamint az írásbeli formák mögött rejlő beszélt nyelvi alakokra vonatkozóan. A munkámat záró, összefoglaló fejezet a vizsgált nyelvemlék általánosabb kérdésköreit érinti, mivel ebben az összeírásbeli szórványok szövegbe illesztésének módjait, a helynévi szórványok lokalizálását, valamint az oklevél helyneveiben megmutatkozó névrendszertani sajátosságokat tekintem át.

A dolgozatomban szereplő térképmelléklet, valamint az összeírásbeli helynévi szórványok betűrendes mutatója is fontos segítséget nyújt az eligazodásban.

I. A Tihanyi összeírás nyelvészeti vizsgálatáról

1. A tihanyi apátság 1211. évi birtokösszeírása a magyar nyelvtörténet egyik fontos írott emléke, mivel latin nyelvű szövegében viszonylag nagy számban tartalmaz magyar nyelvi elemeket, hely- és személynveket. E nyelvemlék monografikus igényű névtani-nyelvtörténeti feltárása még nem történt meg, s a filológia sem szentelt különösebben nagy figyelmet e szórványemlékünknek. A szövegkiadások főként a történettudomány és nem a nyelvészet igényeit tartották szem előtt (vö. GÁCSER 1941: 4), ezért nyelvtörténeti szempontból kevésbé megbízhatóak. A korábbiak közül a FEJÉR GYÖRGYÉ (CD. VII/5: 177–202) hibás. WENZEL GUSZTÁV kiadása az 1399. évi nádori átirat alapján készült (ÁÚO. 1: 106–26). A legjobb kiadás ERDÉLYI LÁSZLÓ nevéhez fűződik (PRT. 10: 502–17), amelyet jómagam is használok, s a disszertációm második fejezetében közlök is. JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ csupán egy részletet (Tihany és Kolon birtok leírása) közöl az összeírásból (ÓmOlv. 1929: 73–8). Az oklevél magyar fordítására pedig 2009-ig kellett várnunk, amikor ezt SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009a) az Országos Széchényi Könyvtár *Magyar nyelvemlékek* című kiállítására elkészítette, és egy on-line feldolgozás keretében — amelyben én magam a TŐ helynévi szórványait feldolgoztam — közzé is tette (<http://mnytud.arts.klte.hu/kiallitas/intro.html>).

A Tihanyi összeírás helyesírását GÁCSER IMRE (1941) és KNIEZSA ISTVÁN (1952: 28–32) vizsgálta. GÁCSER véleménye szerint a szórványemlék a magyar helyesírás történetének második korszakába, a Szent Lászlótól a tatárjárásig terjedő időszakba tartozik. Az 1055-ös Tihanyi alapítólevél helyesírásán alapszik, de sok új elemmel gyarapodott a francia helyesírás és a hazai latinság hatására. GÁCSER itt nemcsak az oklevél helyesírásával, hanem a hangtani sajátosságaival is foglalkozott. A hangtani jellegzetességek vizsgálatakor a magánhangzókat főleg a nyíltabbá válás és a diftongusok monoftongizálódása szempontjából vette szemügyre, a mássalhangzók esetében pedig különböző változásokkal (pl. palatalizáció, zöngésülés stb.) foglalkozott. KNIEZSA ISTVÁN kiemeli, hogy „az 1211-es oklevél mintha nem is a maga korából, hanem néhány évtizeddel korábbi időből származnék” (1952: 28). Úgy véli, hogy az oklevelet a tihanyi apátságban írták, és írója még nem ismerte a királyi kancelláriában ekkorra már kialakult új gyakorlatot, hanem „még a régibb korszak szerint írt” (i. h.).

A fenti körülmények egyértelműen jelzik, hogy napjainkra az 1211. évi oklevél újragondolása több tekintetben is szükségessé és időszerűvé vált. Fontos felülvizsgálunk

egyrészt a nyelvemléknek az 1055. évi Tihanyi alapítólevélhez való viszonyát, másrészt az elsődleges fogalmazványnak és a megpecsételt példánynak a kapcsolatát. Újraértékelendő a szórványemlék a helyesírás-történet szempontjából is, mivel az elmúlt bő fél évszázadban e téren elért eredmények némileg új megvilágításba helyezhetik az egyes szórványok megítélését. Ez utóbbi megállapítás fokozottan érvényes a hangtörténet vonatkozásában: a személy- és helynevek olvasatában nem nélkülözhetők a legújabb hangtörténeti ismeretek.

2. A Tihanyi alapítólevél (1055) az első határleírásokat tartalmazó, a dömösi prépostság adománylevele (1138/1329) pedig az első nagy szolganép-összeíró oklevelünk. A tihanyi apátság 1211. május 29-i birtokösszeírása egyesíti magában ezt a két nyelvemlék-típust: határjárásokat, valamint helységenként és foglalkozásonként szolganépfelsorolásokat is tartalmaz. II. Endre király *Uros* pannonhalmi apát kérésére *Thomas* kancellárral és *Poth* nádorispánnal összeírattja a tihanyi apátság birtokait, népeit, és az 1055-ös alapítólevélben rögzített, azóta elavult határleírásokat új formában megerősíti (vö. PRT. 10: 20, GÁCSER 1941: 3, SZABÓ 1959: 18–9, MOLNÁR–SIMON 1976: 35).

Az oklevél több mint kétezer szórványt — kb. százötven helynevet és kétezer személynevet — tartalmaz a Balaton zalai és somogyi partvidékéről, valamint a Duna tolnabodrogi és Tisza torontáli mellékéről (vö. ERDÉLYI 1904: 388–9, MOLNÁR–SIMON 1976: 35).

A kétféle tulajdonnévtípus közül az általános megítélés szerint a helynevek jobban használhatók történeti forrásként, mint a személynevek. A helynévszórványok esetében a lokalizáció területi vonatkozásban teszi azonosíthatóvá a nyelvi elemeket. Ugyanakkor a személynevek sem elhanyagolhatók, hiszen például a feltárt helyesírási jellegzetességek, sajátosságok azokra is vonatkoznak.¹ BÁRCZI GÉZA is megállapítja, hogy a szórványemlékek feldolgozásában az első hely a helynevek azonosítását és származtatását illeti meg, mivel „Ez az alapja egyrészt a szórványokból kihámozott hangtani, szó- és mondattani következtetéseknek, másrészt ehhez a kérdéshez lehet a legtöbb oldalról hozzányúlni, felhasználva egyrészt a földrajz és a történelem tanulságait, másrészt a szófejtést és a szóegybevetést, ellenőrzésül alkalmazva eddigi hangtörténeti és helyesírástörténeti ismereteinket, valamint magából az oklevélből nyert idevágó tapasztalatainkat.” (1944: 315–6).

---

¹ Disszertációmiban a Tihanyi összeírás személyneveivel nem foglalkozom részletesen, azonban a személynévi anyag hasonlóan tüzetes vizsgálatát szintén nagyon fontos feladatnak tartom. Jelen munkám filológiai háttérrel nyújtva segítséget adhat a személynévi szórványok elemzéséhez is.

ERDÉLYI LÁSZLÓ — aki talán a tihanyi oklevelek legjobb ismerője volt —, mint az eddigiekből is kiderült, több munkájában foglalkozott a Tihanyi összeírással. „A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása” című tanulmányában (1904) betűrendes csoportosításban és helyesírásbeli összehasonlítással közölte a hitelesített példány, valamint a fogalmazvány hely- és személyneveit s valószínű olvasatukat. 1908-ban, a PRT. 10. kötetében birtoktörténeti szempontból dolgozta fel az oklevelet, „Az apátság és Tihanyvár birtokai” című fejezetben (237–434) megyénként részletezi és azonosítja az egyes birtokokat. E munkákat azonban mint nyelvészeti forrásokat nagy óvatossággal és körültekintéssel kell használnunk, mivel elsősorban történeti céllal készültek történész szerző írásaként, így bizonytalanságok, tévedések is előfordulhatnak a helynevek azonosításakor, s különösen képpen az olvasat megadásakor.

ERDÉLYI a Tihanyi alapítólevél helyneveivel is foglalkozott, és ennek során is előfordul, hogy egyes helynevek lokalizálására nincsenek bizonyító érvei, illetve több helyen észrevehető a bizonytalansága. A *Kert hel* szórványt például a *Fuk* víz mellett fekvő, később említett *Losta* falu területére lokalizálja (PRT. 10: 11). Ezzel kapcsolatban BÁRCZI megjegyzi, hogy „Ez az elhelyezés teljesen hipotétikus” (1951: 20), mivel bizonyító érveket nem látunk mögötte. HOFFMANN ISTVÁN véleménye szerint ERDÉLYI e szénatermő helyet valószínűleg a *Losta* településen említett *pratum*-mal vélte azonosíthatónak, mivel más közeli birtokon nem említenek ilyen rendeltetésű földeket. A helynév azonosításához ez a motívum azonban nem elégséges (HOFFMANN 2010: 81). Az *Ecli* helynevet ERDÉLYI dunai révnek tartja (PRT. 10: 420), s e felfogást BÁRCZI is átveszi (1951: 44), noha a szöveg a Dunát nem említi. HOFFMANN ISTVÁN véleménye szerint „Nehéz azonban elképzelni, hogy ha a határjárás e folyónál kezdődne, a leírás ne szólna erről az azonosításra rendkívül alkalmas helyről.” (2010: 160). ERDÉLYI azonosításának hátterében az állhat, hogy révek, átkelők nagyobb folyókon szoktak lenni, ám az oklevelekben sok olyan *portus*, *rév* fordul elő, amelyek egészen kicsi folyóvizeken vezettek át. A KMHsz. 1. kötete például 23 rév nevét tartalmazza (ld. a *Rév* címszó alatt), közülük azonban mindössze 8 fekszik nagyobb folyó mellett. Tehát a *portus Ecli* sem feltétlenül a Dunán volt, hanem akár kisebb folyóvíz mellett is fekehetett. SZENTGYÖRGYI RUDOLF kutatásai is azt valószínűsítik, hogy *ecli* réve „nem feltétlenül dunai átkelő” (2010d: 141–2). Emellett SZENTGYÖRGYI paleográfiai alapú értelmezési lehetőséget is kínál, ti. a hiteles példány írója a fogalmazványban esetleg rövidítve szereplő *eq(ui)* szót írhatta *ecli*-nek, s ennek alapján a *portus ecli* ’lórév’ jelentéssel bírhat (SZENTGYÖRGYI i. m. 136–7).

Az itt példaként említett bizonytalanságok, ellentmondásos lokalizálások is mutatják, hogy az 1211. évi összeírás elemzése során a birtokok azonosítására nagy figyelmet kell fordítani. Ehhez elsősorban az újabb történeti földrajzi ismeretek adnak a korábnál biztosabb alapot, de a kutatásom során az időközben felszaporodott történeti helynévi forrásanyag, valamint a nagy számban publikált újabb kori, főleg térképes és élőnyelvi források is megfelelő támaszul szolgáltak.

A tihanyi apátság és vár 1055–1701 közötti történetében közel száz birtokot vallott magáénak (PRT. 10: 237–434). Ezek felsorolásában a legtöbb oklevél nem teljes, mert több olyan birtokot is kihagy a leírásból, amelyek megvoltak, illetve olyanokat is említ, amelyek már idegen kézbe kerültek. Az első három összeírás (1055, 1211, 1267) adja a legrealisabb képet az apátság és a vár birtokairól. 1055-ben ERDÉLYI véleménye szerint huszonhárom birtok- és jövedelemhelyet különböztethetünk meg, amelyekből 1211-ben már csupán tizenhárom — közülük sokat megváltozott névvel — ismerünk, de ezt a régi birtokállományt az összeírás megtoldja huszonnégy új birtokkal. A zalai Arácstól Badacsonyig tizennégy, Veszprém és Somogy megyében négy-négy, az Alsó-Tiszánál pedig két birtok van megemlítve (vö. PRT. 10: 20, 237). ERDÉLYI LÁSZLÓ mutatott rá először, hogy 1211-re a birtokállomány az alapítás korához képest megkétszereződött, s az apátság népeinek háza mintegy négyszerese lett: 1055-ben 140 ház állt, ami — egy házra öt lakót számítva — 700 főt jelent, míg 1211-re közel 600-ra szaporodott a házak száma (1906: 599).

Az 1211. évi összeírás személyneveit TERESTYÉNI CZ. FERENC tanulmányozta (1941). A tihanyi apátság területén élő tisztek, lovas vitézek és férfi szolgák nevei közül azokat válogatta ki, amelyeknek a ma is használatos vagy már elavult köznevekkel való kapcsolata kimutatható, s a régi magyar névadás sajátosságaira nézve nyújthatnak felvilágosítást. A személynevekkel kapcsolatos ismeretek ugyancsak alapos felülvizsgálatra szorulnak, e téren minőségileg új lehetőséget teremt a kutatás számára FEHÉRTÓI KATALINNAK az Árpád-kor teljes személynévi forrásanyagát feltáró szótára (ÁSz.).

3. Az 1211. évi birtokösszeírásnak a vizsgálata — mint azt már más összefüggésben jeleztem — abból a szempontból is fontos lehet, hogy a birtokösszeírás közvetlen kapcsolatban van a legrégebb hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt nyelvemlékünkkel, az 1055-ös Tihanyi alapítólevéllel (pl. helyesírása azon alapszik, vö. GÁCSER 1941: 13–4, KNIEZSA 1952: 28–32), így a tanulmányozása során a szórványokban mutatkozó több mint százötven évnyi különbség feltárására is lehetőségünk adódik. Mindemellert az

1211. évi birtokösszeírás környezetében vannak más olyan fontos források is, amelyek viszonyítási alapul szolgálhatnak az elemzésben. Ilyen a fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele, amely 57 birtokrészt sorol fel és részletez a Dunántúl zalai, somogyi vidékéről, valamint a Duna-Tisza közéről, így tehát lokális egybeesés figyelhető meg a két oklevél között. Anonymus „Gesta Hungarorum” című munkája is e kornak a terméke, BENKŐ LORÁND szerint ugyanis az 1210-es évek végén keletkezhetett (1999: 73), s így ennek a szórványanyaga is kínálkozik az egybevetésre, különösképpen, hogy BENKŐ LORÁND az utóbbi időben tanulmányok sorában foglalkozott e nyelvemlékünkkel (1998: 11–108, 2003: 20–80, 140–67, 181–91). Ezek a kortárs nyelvemlékek lényegében az összeírás szinkrón nyelvi környezetét jelentik, e disszertáció keretei között azonban nincs lehetőség arra, hogy a vizsgált oklevelünknek és a fent említett forrásoknak a nyelv- és névtörténeti összevetését elvégezzem. Értekezésemben ezért részletesebben csupán a szorosan összetartozó Tihanyi összeírás és az 1055. évi Tihanyi alapítólevél kapcsolatát vizsgálom. A későbbi kutatásaimhoz (mint például az oklevelezés általánosabb kérdéseit vagy a konkrét nyelvi tényeket érintő vizsgálatokhoz) mindenképpen igyekszem az oklevél közvetlen szinkrón nyelvi környezete nyújtotta összevetési lehetőségeket is kiaknázni.

Az 1211-es Tihanyi összeírás kiemelkedő jelentőséggel bír tehát nemcsak gazdag névanyaga miatt, hanem azért is, mert a közel egykorú, részben azonos célú, részben azonos területre vonatkozó különböző oklevelek névanyagával való összevetésre is lehetőséget ad. Tanulmányozása ebből adódóan jelentősen hozzájárulhat a magyar nyelvtörténeti (főként hang- és helyesírás-történeti, etimológiai és névtani) ismereteink bővítéséhez, a korábbi eredmények kiegészítéséhez, esetleg módosításához. Mindezek indokolttá teszik, hogy monografikus igénnyel foglalkozzunk e nyelvemlék helyneveinek a vizsgálatával.

II. A Tihanyi összeírás szövege

1. A Tihanyi összeírás betűhív szövege

Az oklevél szövegét ERDÉLYI LÁSZLÓ szövegkiadása alapján (PRT. 10: 502–17) idézem. Az eredeti kiadásban lábjegyzetben szereplő adatok () zárójel között a főszövegben szerepelnek. ERDÉLYI megjegyzései szintén a főszövegben [] zárójel között találhatóak. Az áttekinthetőség kedvéért az összeírás helyneveit félkövér betűszedéssel emeltem ki, a könnyebb azonosíthatóság végett pedig utánuk < >-ben jelöltem, hogy az oklevélben hányadik szórványként szerepelnek.

Andreas, Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Seruie, Galicie Lodomerieque rex in perpetuum. Licet ad universa loca, divino cultui mancipata, per amplitudinem regni longe lateque diffusa, regie benignitatis aciem debemus dirigere, ad ea tamen specialius et devotius tenemur inspicere, que de progenitoribus nostris fundata fundatorumque corpora in eis pia devotione sepulta cognoscimus requiescere, et quadam prerogativa gratie serenitati regie comendata. [!] Huius igitur rei speculatione salubriter ammoniti, monasterio, in honore [!] Sancti Aniani de progenitore nostro rege Andrea recolende memorie in monte *Thichon* <1.> fundato, ubi etiam fundatoris corpus pie et devote sepultum requiescit, et cui ad salutis proventum plurimum expedire cognoscentes, ad instantiam precum Vros, tunc eiusdem loci prelati, privilegium regis Andree, illustris memorie, vetustatis senio distinctum, renovare curavimus. Et [hiányzik a közbeeső szöveg] insuper libertates, debita ac consueta servicia et nomina populorum, ioubagionum [a sor fölött betoldva: servicia, libertates ioubagionum et populorum], vdornicorum ac omnium condicionalium hominum eiusdem monasterii per dilectos et fideles ioubagiones nostros, scilicet T[homam] cancellarium aule nostre et P[oth] palatinum comitem diligenter et solícite a capitulo, ioubagionibus, vicinis nobilibus et multis aliis populis fecimus ordinatim exquiri et eadem exquisita et per omnia veraciter comperta huic nostro privilegio inseruimus atentius.

1. Et etiam quidquid [! quicquid] ad ecclesiam Sancte Marie, Sancti Aniani episcopi, et confessoris in loco, qui vulgo dicitur *Tychon* <2.> super *Bolotin*, <3.> pro sua et coniugis, filiorum filiarumque et omnium parentum suorum vivorum sive defunctorum salute tradidit in terris cultis et incultis, in vineis, in agricultis [!], in servis, in ancillis, in

equis, in bubus, in ovibus et porcis, in apibus et ipsarum custodibus, in ornamentis eiusdem ecclesie pertinentibus. Tradidit enim inibi gloriosus prefatus rex locum prescriptum, in qua — eadem insula scilicet fundata est ecclesia cum suis terminis, quorum nomina sic adnotantur. Et [! est] lacus in circuitu et vallum ab antiquis labore manum operatum et factum. Et quidquid infra hec continentur in piscationibus, in arundinibus, ibi pertinentia sunt. Est in eodem lacu locus, qui vocatur *Petra*, <4.> cum ceteris inibi pertinens. Et hoc notum sit cunctis, quod omnia, que in illa clauduntur, in silva, in fructectis, in cumulo, in vineis et in omnibus, ibi pertinentia sunt. Prata autem regalia, que in insula ad viilam proximam adiacent, ad eandem ecclesiam sunt pertinentia. Est et portus super lacum eiusdem [a fogalmazvány egy darabja itt a felső jobb sarkon le van vágva] similiter pertinens.

Preterea curiales comites, quos prefatus rex ad tuendum salubriter populos monasterii sui constituerat, successorum eorundem nomina, qui in eadem insula degunt, sunt hec: *Pousa (Pausa)*, filius *Zombot*, cum filio suo *Albeo*; et *Zalas*, filius *Werusset*; *Lukeu*, filius *Zecheu*; et *Stephan*, filius curialis comitis *Alexandri*. — Ceteri vero ioubagiones hii sunt: *Mortunus* (utána: et), filius *Syquid*; *Mihal*, filius sacerdotis *Reze*; filii *Thadey*: *Magnus*, *Salbeu*; et frater eius *Mateus (Matteus)* cum filio suo *Neuualch*; filii *Motus*: *Pousa* et *Petra*; filius sacerdotis *Helie*, *Martinus (Martunus)*; filii *Op* sacerdotis: *Joan* et *Marcus*. Hii sunt ioubagiones equites ecclesie, servicium inpendentes.

Artifices hii sunt: filius *Buhte*, *Bogar*; filius *Boda*, *Mihal*, cum fratre suo *Martino* et filio suo *Widu*; *Paulus*, filius *Johannis*; *Emticius (Paulus, filius Johannis emticius)* cum patre et matre et sorore et fratre eius; *Kysideh* cum filio suo, *Paulo*; *Kereu*, filius *Thorsol*. — Fabri vero sunt hii: *Stephan*, filius *Kynus*, cum filiis suis: *Buche (Bunche)* et *Siquid (Sikit)*; filius *Petesse*, *Methe*, cum filiis suis: *Cheb*, *Wus*. — Sunt sutores hii: *Joan*, filius *Scesun*, cum filiis suis, *Nicolao* et *Gregorio (Georgio)*; filius *Potcan*, *Zelsa*; filius *Bod*, *Adamas*, et nepotes eius; filii *Chimos*: *Symoud (Simoun)*, *Beyd*, *Laurentius*; filius *Chet (Cet)*, *Marcu*. — Hii sunt coci (rövidebben: Coci hi): filii *Muchou*: *Huldus* cum filiis, *Cedhe*, *Ouson*, frater eius *Numud* cum filiis suis, *Warou*, *Peti*; filii *Soruld*: *Wagia* et frater eius; filii *Wasard*: *Megzeg*, *Endus*; filius *Feleh*, *Jordan*, cum filiis suis, *Michaele* et *Buhtus*; filius *Sata*, *Matey (Matoy)*; filii *Zephal*: *Mortun*, *Mortunus*; filius *Marci*, *Latomas*. — Isti sunt pelliparii (Pelliparii hi): filius *Bort*, *Zorida*; filius *Kesereu (Keseru)*, *Kerus*, cum filio suo, *Mocsa*; filius *Fulbert*, *Moraz*; filius *Pet*, *Pousa*; filius *Lucus*, *Fulcus*; et unus pelliparius, nomine *Seruus*, pro remedio anime datus. — Hii sunt

vdornici: filius *Tome, Wardau*, cum filiis suis, *Petro et Jacobo*; filii *Johannis*; *Chendur, Gengur, Gerus* cum filio suo, *Modorod*; filii *Marcelli, Chemeh et Chala*; filius *Cusit, Fornos*; filii *Zombot: Mich*, cum filio suo *Bocha*, et frater eius, *Arud*, cum filio suo, *Tencus (Teucus)*; filius *Mocsa, Syquid*, cum filio suo, *Comou*; filius *Satad, Culesed*, cum filiis suis: *Ws, Peter (Petur), Cusit, Zuiteu*. — Hii sunt pistores: filius *Petri, Stephan*, cum filio suo, *Paulo*; filius *Moncha, Moglau*, cum filiis suis, *Forcos, Forcot*; filius *Moncha, Hoiud*, cum filiis suis, *Bolosoy, Forcos*; filius *Petri, Paulus*, cum filiis suis, *Teke, Sentus, Bene* cum filio suo *Nuhu*; filius *Zekeu (Zeukeu), Ws*; filius *Emse, Sentus, Chidur*; filius *Wida, Mog*: filii *Borid, Zot, Bota, Forcos (Forcas)*, cum filio suo *Micu*, cum fratre suo *Cusit*; filius *Pet, Illaba*, cum filio suo *Jacobo*; filius *Feud, Mihud*. — Isti sunt piscatores: filius *Regusse, Juke*; filius *Bonchi (Bonci), Dom*. — Hii sunt vinitores: filii *Hysou, Feguueres* cum filio suo *Wche (Wuche)*, et frater eius *Foci*; filii *Georgii, Jacobus, Nicolaus, Feuche, Mocicud* cum filiis suis *Monciud et Texe*. — Hii sunt pulsatores: *Nen, Jouta, Zeme*, filii ancille; *Beid* cum filio suo *Pococj*; filii *Etey, Pauca et Theke; Keneh (Keueh)* cum filiis suis, *Stephan, Cegue*. — Isti sunt, qui congregant clericos: filius *Babun*, cum filio suo *Piscut*. — Isti sunt agricolae: filius *Mohal, Andreas*, cum filio suo *Buxi*; et *Michileu*, cum filio suo *Bote*; filius *Gerete, Radista*, cum filio suo *Gregorio; Wosud*, filius *Sombot*; filius *Nuhu, Adrian*, cum filio suo *Boda*. — Isti sunt filii ancillarum: *Samson*, filius *Magdalene*, cum fratribus suis, *Timu et Nicard*; filius *Supind, Sala*; filii *Susanne, Bos*, cum fratre suo *Mochi*; filius *Tenlalou, Poteu (Potcu)*; filius *Capirca, Paul*; filii *Hugsoy, Tocus (Toncus)*, cum fratre suo *Zentus* et sorore sua *Manga (Mauga)*.

2. In villa **Eurmenes** <5.> hii sunt ioubagiones: *Petrus* cum IIII [quatu-]or filiis, *Modorod, Jouleken, Leusa*; filius *Georgii, Embelli*; filius *Micola, Endus*, cum filiis suis, *Kelemen, Zorida*; filii *Syca (Sycca), Detric, Joancu*; filii *Albeus, Mogd* cum filiis suis, *Wrbanu et Jacobo*, frater eius *Hel* cum duobus filiis, *Sentus, Beccey*; filius *Reze*. — Isti sunt aurifabri [az előző szó sor fölött betoldva]: *Summorav (Summorau)* cum filiis suis, *Vitcus et Zob, Forcos et Pouca (Forcas et Pauca)*. — Hii sunt vdornicy: filius *Nemelli, Bochi (Boci)* cum filiis suis, *Chomos, Tomor*; filius *Deun, Forcos (Forcas)*; filii *Zombot, Erizeu* cum filiis suis, *Sentus, Buhtuke*, et frater eius, *Thocorou (Tocorou)*; *Warou* [az előző név a sor fölött betoldva] cum filio.

3. In villa **Udori** <6.> isti sunt ioubagiones: filius *Vingislou, Nuhu*, cum filio suo, *Ontus*; filius *Milost, Pentec (Pentuc)*, cum filiis suis, *Wnoca, Huceh, Mouroz, Wid,*

Honus; filius *Bolsou*, *Warou*, cum filiis suis, *Albert*, *Poca*, *Cubot*; filius *Legud*, *Zah*, cum filiis suis, *Folbert*, *Foca*, *Keseu* (*Resey?* *Besey?*); filii *Forcost*, *Stephan*, cum fratribus suis, *Bedeh*, *Forcud*, *Poscu*, *Aianduc*, cum filio suo, *Buhtuke*; filius *Latamas*, *Bota*.

4. In villa ***Pechel*** <7.> isti sunt vdornici: filius *Pond*, *Vid*, cum filiis suis, *Rada* [a hitelesített példányból hiányzik: *Wgod*, *Chemeh*; filius *Rada*,] *Keregus*; filius *Mod*, *Lehcu*, cum filiis suis, *Lessud*, *Vtoy*, *Monchacj*; filius *Cuet*, *Luca*, *Luxa*, *Lucas*; filius *Reze*, *Sombot*, frater eius, *Forcos*; filii *Miahl*, *Mehci*, cum filiis suis, *Mot*, *Soma*; filii *Wed*, *Aman*, *Zemchi*, *Sombot*; filius *Zemchi*, *Jacob*; filius *Petug* (*Pentug*), *Bot*; filius *Cumb*, *Corma*. — Et est in eadem villa ioubagio: *Zopa*.

5. In villa ***Cuest*** <8.> isti sunt ioubagiones: filius *Euzi*, *Joan* (*Johan*), cum filiis suis, *Boz*, *Petur*; filii *Bodes*, *Johannes*, cum filiis suis, *Petur*, *Tenke*, *Teke*, frater eius, *Ibrahim* [!] (*Ibrahin*) cum filiis suis, *Stephano* (*Stefano*) et *Egidio*; filii *Beneh*, *Petrus*, cum filiis suis, *Georgio*, *Pousa* (*Pausa*), frater eius, *Paul*; filius *Moncud* (*Moncut*), *Joan*, cum filio suo, *Andrea*. — Et in eadem villa isti sunt vinitores: filius *Ysaac*, *Laurentius* et *Tuus*.

6. In villa ***Ozoufeu*** (***Ozoufeuh***) <9.> hii sunt agricolae: filius *Feleh*, *Hyduand* (*Hituand*), cum filiis suis; *Nemuogv* et filii sui, *Mocchi*, *Bunchi*; filii *Tichon*, *Hythe*, cum filio suo *Bod*; et filius *Cymegey*, *Pecur* [!] [a sor fölött betoldva: et filius: *Cymegey*, *Pecur*], et fratres sui, *Mortunus*, *Bortolon* (*Bortoleu*); filii *Nuetlen*, *Bocu*, *Topsa*. — Isti sunt vinitores: *Elisey* filius, *Zereda* [a sor fölött betoldva: *Elisei* filius *Zereda*]; filii *Piscur*, *Puc*, *Bunci*, et frater eius, *Cinguidu* (*Ciguidu*); filius *Feleh*, *Cheke*; filii *Piscut*, *Feuche*, *Wasard*, *Jacsa*, sic (Sic) et frater eius, *Petur*; filius *Kesey*, *Hiusud*; filius *Tompa*, *Cemete*; filius *Juke*, *Sebeth* (*Sebeh*); filius *Peth*, *Jacob*; filius *Soruold*, *Morus* et *Kypis* [a sor fölött betoldva : — void et *Kyipis*].

7. In villa ***Poposca*** (***Popsoca***) <10.> isti sunt servi: *Zolgat*, filius *Huned*; *Sombod* filii, *Forcos*, *Mochu*, *Pechy*, *Leurench*; filii *Maogy* (*Mauogi*), *Ws*, *Serdeh*, *Zemeh*; filii *Mortun*, *Pentec*, *Endus* (*Pentuc*, *Hendus*), cum filio suo, *Nemegeh*; filii *Rigou*, *Keuseud*, *Pete*, *Locud*; et frater eius, *Pentec* (*Pentuc*), cum filiis suis, *Tompa* et *Heuche*; filius *Pederh*, *Mordar*, cum filio suo, *Mortunus*; tercius frater eius, *Georgius*; filius *Corrad*, *Georgius*, cum filiis suis, *Jacobo* (*Jocobo*) et *Petro*; et frater eius, *Widus*, cum filio suo, *Mihal*; *Paulus* cum filio suo. — Isti sunt exequiales: filius *Keueh*, *Zorida*, cum filiis suis, *Cheke*, *Paul*, *Bota*; filius *Feuche*, *Pethe* (*Peche*), cum filio suo, *Warou* (*Varau*); filius *Butus*, *Feled*, cum filio suo, *Pentuc* et frater eorum, *Texa* (*Texe*), cum filio suo, *Vasard*; filius *Mogd*, *Moglou*; frater eius, *Nicolaus*, et tercius, *Bedh*, cum filio suo, *Belenig* (*Belehnig*).

Et serviunt anuatim tunella vini et uno bove, centum panibus. — Et est manumissus pro remedio anime *Zaca* servire anuatim: filius *Monos*, *Fiacha*, cum filiis suis, *Huitol* (*Hiuotol*) *Chenke*, *Buhtus*, *Doba* (*Dobba*), *Coda*, tunella vini, uno bove, centum panibus, duobus anseribus, VI [sex] galinis. — Preterea ecclesia habet terram in villa ***Popsosca*** (***Popsoca***), <11.> precio comparatam a *Stephano*, filio *Zaca*, et eius fratribus, iuxta ecclesiam Beati Michaelis adiacentem, ad usum VI [sex] aratrarum [!] (aratrorum) et silvam versus occidentalem partem (plagam) et vallibus, collibus, monticulis [a sor fölött betoldva: *collibus*, *monticulis* — e két szó alatt pedig: *et vallibus*;] circumseptam.

8. In villa ***Kecu*** <12.> isti sunt exequiales: filius *Piscu*, *Jacobus*; filius *Mihal*, *Micher*; filius *Petri*; *Wnoca*; filius *Chyna*, *Chom*; filii *Wlues*, *Tay*, *Vza*, *Somorou*, *Borta*; filius *Wche*, *Zaharia*, cum filio suo, *Ivan*; filius *Semeien* (*Simien*), *Numuogi*, cum filio suo, *Hyzy*; filii *Gopod*, *Petur* et *Pentuc*, cum filiis suis, *Haymus* et *Pousa*, *Keseyd* cum filio suo, *Centa*; filius *Olcod* (*Olchod*), *Samson*; filius *Telug*, *Jureh* et *Pouca*, filius eiusdem *Gopod*, *Pentuc* cum filiis suis, *Bogat*, *Bortoleus* [a fogalmazványban a cum filiis suis *Bogat*, *Bortoleus* pontokkal ki van hagyva, és 10 személynévvel előbb a sor fölött és alatt így van kiigazítva: filii *Gopvd*, *Petur* cum filiis *Haimus*, *Pousa*, et *Pentuch* cum filiis suis *Bogat*, *Bortoleus*], filius *Kezed* (*Rezet*), *Bas*; filius *Wayad*, *Teber*, et frater eius, *Milost*; filius *Sebeh*, *Chet*; filius *Senned* (*Seneud*), *Topa*, cum filio suo, *Mocud*; frater eius, *Cemma* (*Chemma*), cum filiis suis, *Bozur*, *Florianus*, *Bot*. Hii serviunt anuatim tunella vini, 1 [uno] bove, C [centum] panibus. — Et est unus exequialis, nomine *Bunche*, qui servit anuatim tunella vini 1 [uno] bove, C [centum] panibus.

9. In villa ***Aarach*** (***Araci***) <13.> hii sunt pulsatores: filius *Jacou*, *Chyma*, cum filiis suis, *Domuncus*, *Pouca*; filius *Zember*, *Syquid* (*Siqid*), *Thobus*, *Aianduc* (*Aihanduc*), et filii *Mourus*, *Gregor*, *Inas*, *Baga*; filius *Galli*, *Buna*, cum filio suo *Alexio*; filius *Mathie*, *Vrbanus*, cum filio suo, *Moyse*; filii *Keseyd*, *Hyzy*, et fratres eius, *Sebastian*, *Borocsa* (*Horache*); filius *Kuteh*, *German*; filius *Etcu* (*Ettu*), *Chema*; filius *Sop*, *Adomas*; filius *Cheke*, *Aianduc*; filius *Feuche*, *Vrbus*; filius *Filpeh*, *Amocel*; filius *Abel*, *Petus*, cum filiis suis, *Paulo* et *Thoma* (*Toma*) [később föléje van írva: *Cozma*]; filius *Gib*, *Mauruz* (*Mauruz* cum filiis *Choma*, és fölötté: *Johannes*), *Chamma*, *Johannes*; *Nicholaus* (filius *Micolaus*), *Adrian*; *Zegen* (filius *Zegen*), *Zacharias*, *Cem* et *Chom* cum filiis suis [*Zacharias* cum filiis suis, efölött: *Cem* et *Chom*;]; filius *Hunche*, *Egidius*, cum filiis suis, *Bunche*, *Petur*, et frater eius *Endus* (*Hendus*); filius *Moguia*, *Petur*, cum filio suo, *Potus*. — Hii sunt vinitores: *Peche* cum filio suo, *Zeke*; *Benche* cum filio; *Mortum* cum filiis,

Tompa et Petur, German, Vid; et frater eius, Setehc (Seteh), cum filio Johanne; et tercius frater eius, Paulus, et Modoros.

10. In villa **Fured** <14.> hii sunt exequiales: filius *Kauseud (Keseud), Vrbana*, cum filiis suis, *Beneduc et Chenkeu*; filii *Jacou, Stephan*, cum filio suo, *Demetrio*, et fratre eius, *Juke*, qui serviunt anuatim tunella vini, uno bove, C [centum] panibus. — Et in eadem villa hii sunt ioubagiones: *Wnocca* cum filiis suis, *Petur, Stephan, Joanus*. — *Borotcu et Erdeud*: hii sunt agricolae. — Et eciam sunt exequiales, qui serviunt anuatim pro remedio anime uxoris *Boroccha*: *Laurentius et Hont*, filius eiusdem, *Petur*, cum fratre suo *Forcos*, tunella vini, 1 [uno] bove, C [centum] panibus, sex frisaticis, XII [duode]cim candellis. — Et est unus civilis, nomine *Surc*, cum filiis suis, *Alexio et Nicolao*, serviti condicione [!] pro duabus pensis frisaticorum ecclesie obligatus. — Isti sunt vinitores: *Surc* cum filiis suis, *Alexio, Nicholao et Micu*; et *Gallus* cum fratribus suis, *Cusit et Gregorio* (Isti sunt — *Cusid et Gregorio*).

6. Preterea in villa **Ozoufeu** <15.> isti sunt ioubagiones: filius *Georgii, Hozug*, cum filio, *Holdus* et frater eius, *Domsa*, cum filiis suis, *Andrea, Onth et Pousa*; *Zunusc* cum fratribus suis.

11. Eciam in villa **Derecchey (Drekechey)** <16.> hii sunt ioubagiones: filius *Pauli (Paul)*, *Gregor*, cum filio suo, *Zemente et Ereus*.

Preterea omnes prenominate ville terras habent comunes cum parochianis, exceptis silvis, que specialiter continentur ecclesie.

12. In villa **Zeheus** <17.> hii sunt vdornici: filii *Arud, Cepou (Chepov)*, cum filio suo, *Gregorio*; filius *Feleh* cum filio suo *Bolosey*; filius *Petus, Fenerh*, cum filio suo, *Marcello*; filius *Wassard, Warou*, cum filio suo, *Petro*; filius *Egydi, Latamas*; filius *Choucha* cum filio suo, *Benedicto*. — Et hii omnes habent terram comunem cum villanis et silvam (silvulam), et exceptis hiis ecclesia habet terram ad V [quinque] aratra.

13. In villa vero **Vazil** <18.> isti sunt servi: filii *Karasun (Karachon), Chikireu (Chiqiteu), Cheke*; filii *Giocud, Pehleh*, cum filio suo *Chomos*, frater eius, *Belenic*, cum filiis suis, *Vuicil, Choma*.

(11.) In eadem villa **Dercuche (Derkeychey)** <19.> hii sunt servi: *Gelcum (Gilcum)*, *Petur* cum filio suo, *Behdeh*.

14. In villa **Belen** <20.> hii sunt ioubagiones: *Gombos*, filius *Vrzac*, cum filiis suis, *Bata, Baga, Bolt*; *Tompa*, filius *Jocos*, cum filiis, *Lambert, Micolau, Paul*; *Mogd*, filius *Feled*; *Mencud*, filius *Embel*, cum fratre suo, *Nogus*, cum filio suo, *Egedio (Egidio)*;

Monos, filius *Zeunic*, cum filio suo, *Petro*; frater eius, *Micus*, cum filiis suis, *Paulo*, *Semech*, *Cusit*; *Holdus*, filius *Kemend*, cum fratre, *Ruca*, et filio, *Pentuc*; *Zaca* (*Zoca*) cum filiis, *Vrbano*, *Moza*; *Leus*, filius *Moncat*. — Preterea ecclesia habet ibi terram ad V [quinque] aratra.

15. In altera vero villa, nomine ***Belen*** (***Belenh***), <21.> isti sunt ioubagiones: *Yroslaw*; *Chekeu* cum filiis, *Toma*, *Mana* (*Matica*), *Yroslou* (*Yroslaw*) et *Micoudeo*; frater eius, *Micu*, cum filiis, *Nicolao* et *Kemus*; filii *Micus*, *Matoy*, *Forcos*; nepos predicti *Yroslaw*, *Vnoca*; filius *Boscu*, cum filiis, *Stephano* et *Mog*; *Symon*, filius *Jac*, cum filiis, *Jacobo* et *Andrea*; *Buz*, filius *Sebeh*, cum filio, *Lamberto*; frater eius, *Sycu*, cum filiis, *Vrbano*, *Jacou* et *Elmeg*. Hii sunt omnes de una cognatione. — Filii *Tatar*, *Jopol*, *Petur*, *Ecche*, *Cubez*; *Gumbu*, filius *Terepcu*, cum filio, *Tompa*; *Nemelh*, filius *Latamas*, *Cheke*, filius *Fosca* (*Foca*). Hii sunt de uno genere. — Filii *Bugud*, *Hotus*, cum filio, *Renke*, et frater eius *Egidius*, cum filio suo, *Cana*; et *Chenkes*, filius *Bodus*, cum filiis, *Bot* et *Bortoleo*; *Zemeh*, frater eius, cum filio; et *Huegit*, filius *Poioas*, et filii fratris eius, *Beneduc*, *Vidus*, *Zegen*; *Pet* filius *Warou*, frater eius, *Hozoga*, et filii fratris eius, *Egidius*, *Mortunus*, *Mog*, *Corom*, *Wot*, *Juneh*; *Bekey*, filius *Lodomir*, cum filiis suis. — Preterea ecclesia habet ibi terram ad X [decem] aratra.

16. In villa ***Zeuleus*** <22.> ultra ***Bocon*** <23.> ioubagiones sunt de genere *Mot*: *Pagan* et *Tuet*; filius *Sicula*, *Syke* (*Sike*), cum cum [!] filiis, *Almo* et *Endus*; filius *Nicolai* (*Micolaus*), *Sot*, cum filiis, *Leodegario* (*Lodogario*) et *Cond*; filius *Juke*, *Buci*. — Et isti sunt nepotes *Bolchou*: filius *Somma*, *Petur*, cum filiis, *Laurentio*, *Briccio*; filius *Tompa*, *Boscut*, cum filiis, *Warou*, *Mod*; *Moglin*, filius *Bertu*, cum filio *Pousa*; filius *Sombot*, *Ehud*, cum filio, *Elia* (*Helia*); filii *Echin*, *Symien*, *Simon*, *Samod*; filii [!] *Eliseu*, *Ligeh*, *Thomas*, *Pousa*. — In eadem villa de alio genere nepotes *Wlos*: filius *Ciot*, *Mauogi*. cum filiis, *Tecu*, *Pouca*, *Resu*; filius *Ociu*, *Micou*, cum filio, *Michaele*; filius *Aruad*, *Somur*; filius *Wlues*, *Georgius*. — Quidam, nomine *Mauogy* et cognati sui, in eadem villa comorantes, dixerunt, se redemisse ab *Egidio* abbate tribus marcis. Preterea ecclesia habet ibi terram ad duodecim aratra.

17. In villa ***Pilip*** <24.> hii sunt vinitores: filii *Gyroid*, *Paul*, cum filio suo *Thoma*, *Bolchou*, cum filio sui *Euzin*, *Berze*, cum filio suo *Helia*; *Bunche*, filius *Mogus*; *Pata* cum filio suo *Mogud* (*Mocud*); et *Bor* ioubagio cum filiis, *Andrea* et *Zaazlou*.

18. In villa ***Zeuleus*** (***Zeuleus***) <25.> iuxta ***Balatin*** <26.> duo vinitores sunt ecclesie: *Buges*; *Theke*, filius *Donus*.

19. In villa **Cheuz** <27.> sunt cultores: *Syke* (*Sike*) cum filiis suis, *Tecusa*, *Vasar*. — Isti sunt, qui parant scutellas, scilicet: *Priba* cum filiis, *Cosma*, *Mico*; *Monaz* cum filiis, *Beneduc*, cum fratribus, *Vosud*, *Bene* (*Biba*, *Mical*). — Preterea (et) habet ibi ecclesia terram ad duo aratra.

20. In predio **Colon** <28.> isti sunt ioubagiones: fili [!] *Cheke*, *Petur*, cum filio suo *Syxto* et nepote suo *Thencu* (*Tencu*), *Paul*, cum filio suo *Pousa*, *Jacobus*, cum filio suo *Muncha* (*Monca*); filius *Tucus*, *Sephal*, et frater eius *Zalas*, cum filiis suis *Michaele*, *Micha* (*Mica*) et *Vros*; filii *Got*, *Turba*, *Karason*, *Zentus*, *Tviodorus* (*Tuiodorus*); filius *Cheke* (*Ceke*), *Tjuan* (*Tiuan*). — Isti sunt agasones: filius, *Wros*, *Chemos*, cum filiis suis *Vosud*, *Liuci*, et frater eius *Chekes* cum filiis suis *Woda*, *Sombot*; filius *Tholloyd*, *Forcos*, cum filio suo *Johanne*; filius *Chencud*, *Thecu* (*Cencut*, *Tehcu*), cum filio suo *Wosa* (*Wossa*); filius *Heim*, *Hagya* (*Heym*, *Hagia*); et filii *Kuleh*, *Johannes*, *Pous*. — Et est *Veytheyh* (*Veyteh*), qui est de udornicis **Bigachiensibus**, <29.> cum filio suo *Vot*. — Et isti sunt servi: filius *Eld*, *Syquiteu* (*Siqiteu*), cum filiis suis, *Fiod*, *Duba*; filii *Sompou*, *Wrus*, *Tolpa*, *Demetrius*; filii *Eleus* (*Elus*), *Choma*, cum filiis suis *Voca*, *Zombot* et *Egidius*; fratres sui, *Chypa*, *Vocu*, *Voci*, *Volca*; filii *Buc*, *Sicus*, *Zesum*; filii *Stephan* (*Stefan*), *Beneduc*, cum filiis *Matia*, *Elia*; frater eius, *Forcos*, cum filiis suis, *Janus*, *Johannes*; et alter frater eius, *Cusid*, cum filio suo, *Sorloud*; filii *Nemelh*, *Petur*, *Paul*, *Zeuke*; filius *Vete*, *Dudeh*; filius *Chekud*, *Eguche* (*Cekud*, *Eguiceh*); filius *Sumos*, *Vidikes*, *Ludeh*, *Ditmar* (*Detmar*) cum filiis suis, *Hosued*, *Zotur*; *Zemse* cum filio suo, *Nimigey*; filii *Hegeh*, *Mogus*, *Het* (*Heteh*); filius *Theke*, *Keue* (*Tehke*, *Keueh*) cum filio suo, *Nicholao* (*Micholao*); filii (filius) *Lucus*, *Wendeg*, *Ladizlaus*; filii *Mogd*, *Waca* (*Wacha*), *Pentuc*; filius *Wta*, *Iba*; filius *Pentuc*, *Morodehc* (*Moradic*); filius *Zoga* (*Zogu*), *Cumpurd*; filius *Eguid*, *Vuiche*, cum filio suo, *Thoma*; filius *Keseyd*, *Keueche* (*Keuehche*). — Connumeratis hiis dicendum est, quibus metis terra predicti predii **Colon** <30.> confirmetur. Prima meta incipit de **Balanus** <31.> et tendit ad meridiem; et est ibi meta, in qua est pinus, deinde ad **Gonaches** (**Couaches**). <32.> Et inde tendit metis interpositis ad vallem erbosam, et est ibi ffoffa [!], iuxta quam sunt due mete. Et inde extenditur cum desitate metarum ad collem, qui vulgo dicitur **Appatfeereh** (**Apatfeereh**); <33.> et sub colle illo sunt due mete. Et inde egreditur ad **Ferteu**, <34.> et inde metis interpositis extenditur ad aliud **Ferteu**, <35.> et de alio ad tercium, et ibi sunt due mete; inde flectitur metis interpositis ad **Ruozlicou** (**Rouozlicou**), <36.> ubi est meta, in qua est pinus. Et inde ad tres monticulos, qui sunt in sabulo, sub quibus sunt mete. Et inde egreditur ad

monticulum, qui vulgo numcupatur *Zouafeereh*, <37.> iuxta quem est meta, in qua est et populus. Et ibi incipit commetari cum terra de villa *Herbon*, <38.> et vergit ad occidentalem plagam, metis interpositis ad *Feneues*, <39.> et ibi sunt due mete, et in alia est pinus. Et inde egreditur cum metarum densitate ad montem, qui vocatur *Varfeereh*, <40.> iuxta quem sunt due mete, in quibus est pinus. Inde tenditur ad campum, deinde ad sabulum, *Bab*. <41.> Et inde dirigitur metis interpositis ad *Homuholm*. <42.> Et inde vergit ad stagnum, et ibi sunt due mete, et inde ad villam *Michola* <43.> et *Rodussa*, <44.> que est locata in terra ecclesie; et iuxta eandem villam est [utána: fossa], in qua est meta. Inde transit ad stagnum, deinde tendit versus ecclesiam Sancte Crucis usque ad villam, iuxta quam sunt due mete; inde ad stagnum *Colun* <45.> cum densitate metarum extenditur, et ultra *Colon* <46.> in rippa sunt due mete. Inde tendit ad occidentalem plagam ad montem sabulosum, in (inde) metis interpositis dirigitur ad monticulum, qui vocatur *Cuest*, <47.> ibi sunt due mete; et inde ad monticulum tercium, ibi due mete. Et inde ecclesia incipit habere terminum cum terra ecclesiae de *Felduar*, <48.> dirigiturque metarum densitate (denpsitate) ad alium montem *Cuest*; <49.> ibi sunt due mete; deinde transit ad pium (bivium) et ibi sunt due mete, et incipit habere terminum cum terra Egydi. Inde egreditur ad monticulum versus septentrionalem plagam, et metis interpositis venit ad usque pomerium Laurentii. Et venit inde ad viam, iuxta quam sunt due mete, et incipit habere terminum cum civilibus *Albensibus*; <50.> et inde iuxta eandem viam cum metarum densitate extenditur ad aliam viam, que ducit ad stagnum *Colon*; <51.> iuxta eandem viam sunt due mete. Inde venit ad sabulum, ubi incipit habere terminum cum terra *Lodorf*. <52.> Et inde metis interpositis venit ad magnam viam, ubi incipit commetari cum terra predictorum civilium; et ibi sunt due mete; inde cum densitate metarum venit ad montem, qui vocatur *Choache (Cohache)*, <53.> ub[i] est meta, incipitque habere terminum cum terra *Albensis* <54.> ecclesie; inde extenditur versus septentrionalem plagam usque ad viam; deinde venit metis interpositis usque ad locum, qui vocatur *Zacadat*. <55.> Et ibi est meta iuxta viam. Deinde multis metis interpositis venit ad viam fossam, et in eadem est meta iuxta stagnum *Hueseos (Hvseos)*. <56.> Deinde per arundineta metis interpositis venit ad angularem metam, et ibi incipit commetari cum terra ville *Hugoron*, <57.> tendendo versus orientem metis interpositis usque ad paludem; deinde dividens paludem cum densitate metarum extenditur usque ad angulum longe fosse. Ibi est meta. Inde autem tendit per eandem fossam usque ad angulum alterius fosse; ibi est meta. Inde revertitur et concluditur cum predicto termino *Balanus*. <58.>

21. In predio **Mortua** <59.> piscatores isti sunt: filius *Herney*, *Borid*; filius *Nidcat*, *Guirold*, cum filio suo, *Zenteh*; filii *Ereus*, *Vodos*, *Rodoan*; filius *Nicolai* (*Micolous*), *Symon*; filius (filii) *Beche*, *Jacobus*, cum filio suo, *Gentus*, et fratres sui, *Cumou*, *Feneres*; filius *Vitu*, *Ilbad* (*Ilabad*); filius *Sumad*, *Veynus*; filius *Lengen*, *Chimos*; filius *Vros*, *Egueteu*. — Hiis connumeratis sciendum est, quibus metis terra predicti predii, scilicet **Mortua** <60.> confirmetur. Prima meta est super stagnum, quod vocatur **Mortua**. <61.> Inde egreditur versus occidentalem plagam, unde exit stagnum, quod vocatur **Harrangud**, <62.> usque locum, qui vocatur **Harrangudfoca**, <63.> et est communis terminus cum *Sebastiano* et cognatis eius. Et inde incipit habere terminum cum civilibus de villa *Tvrpa*. <64.> Et iuxta eudem (eundem) **Foc** <65.> tendit ad meridionalem plagam usque ad **Cucen Hereh**, <66.> deinde ad locum, qui vocatur **Taluius**. <67.> Et inde metis interpositis tendit ad locum, qui vocatur **Ludos Here**. <68.> Et incipit habere terminum cum civilibus **Cenadiensibus** <69.> de villa **Bogar** (**Bocar**), <70.> dividensque **Taluius** <71.> extenditur metis interpositis usque ad **Hoyoholmu** (**Hoyouholmu**). <72.> Deinde cum densitate metarum venit per arundineta usque ad **Aroczeg**. <73.> Et inde transsit stagnum, quod vocatur **Feket-heresh**, <74.> in quo est locus, qui vocatur **Kereczeg**. <75.> Ibi est meta. Inde ad alium **Kereczeg**. <76.> Et inde transiens **Bechey**, <77.> venit ad locum, metis interpositis, qui vulgo dicitur **Gueldeguh** (**Sebus Gueldegueh**) <78.> iuxta ripam est meta. Indequo transiens per arundineta cum densitate metarum venit ad **Ticiam**, <79.> iuxta cuius ripam in loco, qui dicitur **Bureuohul**, <80.> est meta, Indequo veniens ad locum, per quem de predicta **Mortua** <81.> trahuntur naves in **Ticiam**. <82.> Et inde quantumcunque idem **Mortua** <83.> usque ad medium **Ticie** <84.> amplecti potest, nullo contradicente est confirmatum ecclesie.

22. In villa **Balanus**, <85.> que est in provincia **Cenadiensis**, <86.> isti sunt servi: *Wodos*, *Demus*, *Demeh*, *Wiob*, *Song*.

23. In villa **Beseneu** <87.> hii sunt joubagiones: filius, dictus *Euzen*, cum filio suo, *Pour*; filius *Pour*, *Feketeu* (*Feketeh*); filius *Vendek*, *Petur*, cum filiis suis, *Cheneh*, *Zob*, *Jege*, *Quereud*; frater eius, *Nereh*; filii *Ysou* (*Hisou*), *Rica*, frater eius, *Villum*. — Hii sunt agasones: filius *Pot*, *Zemd*, cum filiis suis, *Bolchou*, *Stephano*; frater eius, *Numma*, cum filiis suis, *Leke*, *Haia*; filius *Jacou*, *Potcan*, cum filiis suis, *Ciquilou*, *Keteus*, *Finti*, *Row*; filius *Bekeyd*, *Pocud*; filius *Cheke*, *Buine*, cum filiis suis; *Celey*, cum filiis suis, *Chema*, *Chemata*. *Chemorog*; frater eius, *Micha* (*Mica*). — Preterea isti sunt curriferi: filius *Vosos*, *Chyma* (*Cima*), cum filio suo, *Domus*; filius *Mogd*, *Chemud*; filius *Stephan*, *Paul*;

filius *Appa*, *Neurenche*; filius *Arud*, *Calix* (*Caliz*). — Preterea isti sunt piscatores: filius *Bodor*, *Cuche*; filii *Syguer* (*Suguer*), *Buhte* (*Buhteh*), *Botus*; filius *Euuén*, *Sileu* (*Silleu*); filii *Hecu*, *Tenke*, *Hede* (*Hedeh*). — Preterea isti sunt arotos [!]: filius *Gurab*, *Heles*, cum filiis suis, *Cumou*, *Chemen* cum filiis suis et *Sentus*, frater eorum (*Cunou* cum filiis suis *Chemen*, frater eius *Sentus*); filii *Kemus* (*Kamus*), *Feles* cum filio suo *Viga*, frater eius *Keus* cum filiis suis, *Petur* et *Georgius*; filii *Ertueg* (*Ertuueg*) sunt: *Thenki* cum filio suo [*Bes*], fratres sui *Hodus*, *Roncin*; filii *Cenkes*, *Sac*, *Elias* (*Elies*); filii *Symon*, *Sorud*, *Guedew*; filius *Micse*, *Hotus*. — His dictis transeundum est ad metas. Prima meta terre predii de *Beseneu* <88.> incipit a meridionali plaga ultra aquam, que dicitur *Tulgusfoca*, <89.> et venit per stagnum *Hagymas* (*Hagimas*) <90.> usque ad *Cutus*. <91.> Inde tendit per *Furizuelgi* <92.> versus aquillonem ad viam, que ducit ad villam *Saca*; <93.> ibi est meta. Inde venit per eandem vallem usque ad terminum abbatis de *Batay*. <94.> Et inde ad fossam magnam et incipit commetari cum terra, filiis et cognatis [!] *Bodur*. Inde tendit versus orientem, transeundo *Posuntoua* (*Posontaua*), <95.> usque ad viam, et est ibi meta. Indeque extenditur metis interpositis ad fossam, et ibi sunt due mete. Et ibi incipit habere terminum cum terra ville *Popi*. <96.> Et inde transit per statutis metis [!] usque ad terminum ville *Opus*. <97.> Et inde metis interpositis venit per silvestrem palmitem usque ad *Hindofa*. <98.> Inde ad locum celarii (cellarii) *David* ducis. Et dirigitur inde ad colliculum, qui dicitur *Hagmastuh* (*Hagimastuh*). <99.> Et transit inde ad *Fuentuhout*, <100.> tendendo ad stagnum *Voios*, <101.> ubi fuit pons *Cebeth*. <102.> Et incipit habere terminum cum civilibus *Bachiensibus* (*Bahachiensibus*). <103.> Inde vero extenditur ad *Danubium*; <104.> et quantumcunque terminus potest de *Danubio* <105.> amplecti, nullo contradicente cedit in ius ecclesie. Inde vero tendit versus occidentem ad *Veyrmurthouua* (*taua*), <106.> quod stagnum tam in aquis, quam in terris seu in arundinetis, quantum in inundancia aque potest extendi, cum ramis suis totaliter est ecclesie. Inde citra *Danubium* <107.> fere ad modum linee incipit habere metas ultra stagnum, quod dicitur *Euren*. <108.> Et venit usque ad stagnum *Budruc* (*Bodrug*); <109.> et ultra stagnum versus aquillonem, quantum aqua potest extendi et queque infra continentur usque ad *Tulusfocca* (*Tulusfoca*); <110.> nullo contradicente totaliter cedit in ius ecclesie.

24. In villa *Fotud* <111.> hii sunt ioubagiones ecclesie: filius *Ellenus*, *Elleh*, cum filiis, *Mihal*, *Vosud*; filii *Boca*, *Feled*, cum filiis suis *Jacobo* et *Petro*, frater eius, *Mic*, cum filio suo, *Cosma*, et tercius frater eius, *Fita*; filii *Hyzy*, *Mordal*, et frater eius, *Bodus*; filius *Tolloyd*, *Bihor*; filius *Horgid*, *Pasca*, cum filiis suis, *Bed*, *Pouca*, *Riba* (*Ribba*); filius

Eiud, Petur; filius *Thomas, Zegen*, cum filiis suis, *Bodou, Bela, Vus, Zennes* cum filio suo *Vasaard (Vasard)*; filius *Hozug, Halad*; filii *Saul, Thiuan, Juanus (Johannes)*; filii *Mathoy, Miclous (Micolous) Donat, Fitcha*; filius *Georgi, Helieh*, cum filiis suis, *Ilies, Hybrahon, Zalas*; filius *Laurencii, Cuke*, cum filiis suis, *Bitka, Bitula*; filius *Micolaus (Micolaus), Pehid*; filius *Guebus, Zorida*, cum filio suo, *Donat*; frater eius, *Hoda*, cum filio suo *Nimed*. — Preterea isti sunt piscatores: filii *Mihal, Emus*, cum filio, *Mache*, frater eius, *Vued*, cum filii(s) suis, *Thica, Thiuan, Keuse, Serdeh*, et tercius frater eius, *Comus*; filius *Mocchi, Choma* cum filio suo [utána: *Bodus*] *Zorida*. — Et de eodem genere morantur super stagnum **Secues (Segues)**, <112.> quorum nomina hec sunt: filii *Vedelin, Nomuolou (Numuolou)*, cum filiis suis, *Povca, Mathoy*, frater eius *Pouus (Pous)*, cum filio suo *Chekine*; filius *Eiureuh, Karache*; Georgius cum filiis suis, *Moncat*, et filii eius *Cet, Zob*, frater eius *Vasaard* cum filio suo *Hota (Hata)*. — Item isti sunt aratores: filius *Morodech (Morodic), Moncat*, cum filiis suis, *Pousa et Vreh*; filii *Dudor, Vrod*, cum filio suo *Zica*; filius *Numma, Rezed*, cum filiis suis, *Thoma, Huseh, Pentuc, Bogliod*; filii *Forcost, Hyrrud, Zeche, Chipeu*; filii *Mogd (Mogdu), Mihal, Petrus*. — Et est in villa illa: *Chatar*, filius *Emrici (Heymirici), Held* vinitor ecclesie. — Preterea hii sunt curriferi: filii *Zeud (Zeund), Micus* cum filiis suis, *Pasca, Thexa (Texe)*, frater eius, *Lucus (Lucus)*; filius *Zulcu, Horrod*, cum filio suo, *Vosca*; filii *Mihal, Zorida*, cum fratribus suis, *Pentuc, Choma*. — Hiis prenominitis viris postea tendendum est ad metas. A fluvio, qui vocatur **Guergen**, <113.> qui exit de **Danubio**, <114.> ubi ubi [!] greges adaquantur, ibi sunt due mete. Inde tendit versus australem partem (plagam), metis interpositis, ad viam, que ducit ad castrum **Talana**. <115.> Inde ad fossam ville, ubi sunt due mete, in altera ilex. Inde per eandem viam cum densitate metarum tendit ad locum, ubi bivium sit in modum crucis; ibi sunt due mete, et iuxta alteram viam, que ducit ad predictum castrum, sunt plurime mete. Inde tendit ad prefatum fluvium **G[uergen]** <116.> usque ad locum, qui vocatur **Zolocostueh**, <117.> et incipit terminum habere cum terra filii *Joachin (Johain)*. Et tendit per ripam eiusdem fluvii ad locum, qui dicitur **Banriuuueh**; <118.> inde ad **Beseneytu (Beseneui-tu)**, <119.> deinde recto tramine (tramite) extenditur usque ad **Wuolcanfaya (Wolcanfaya)**. <120.> Et inde venit per campum metis interpositis ad **Hodut**; <121.> ibi est meta, in qua est pirus. Deinde metis interpositis venit ad metam, in qua sunt IIII [quatu-]or illices. Indeque cum densitate metarum venit ad locum, ubi incipit habere terminum cum silva regis, dirigiturque per colles, et venit usque ad maximam metam Andree regis. Inde per montes ad angularem metam; inde tendit ad divissionem viarum,

quarum altera ducit ad predictum castrum, altera ad pontem *Edenen*; <122.> et iuxta illam, que ducit ad castrum *Tollona*, <123.> incipit habere terminum cum terra *Feldvarj* (*Felduara*), <124.> inde ad fossam, ubi est meta, in qua est popus [! populus]. Inde tendit per eandem viam ad metam, ubi incipit commetari cum villanis *Fotud*. <125.> Cum quibus villanis preter metatas terras communiter ecclesia colit terras. Inde per eandem viam venit ad fossam, et in angulo fosse est meta. Inde ad alium angulum, et ad tercium, et transeundo fossam prenominatam venit ad aliam fossam, ubi est meta, in qua est pirus. Inde tendit per viam ad angularem metam. Inde ad locum, ubi due viece [!] sunt in modum crucis, et est ibi meta. Deinde per fimosam terram metis interpositis venit ad villam, et preter metatas terras in villa *Fotud* <126.> in loco, qui dicitur *Zegge* <127.> et *Zegthelegu* (*Zegtehelegu*), <128.> habet ecclesia terram ad C [centum] iugera tam in arundineto, quam in feneto.

25. Vdornici de *Mortus* <129.> hii sunt: filii *Karachun* (*Carachon*), *Pota* cum filiis suis, *Thomud* et filii eius *Guz*, *Beke*, et frater *Thomud*, *Bene* (*Tomud*, *Beneh*), cum filio *Texe* et fratribus eius *Bed*, *Micou*, *Pota*, *Motou*; *Eleus* (*Elus*), cum cum [!] filio suo *Elud* (filiis suis *Eld*); *Paul* cum filio suo *Mathoy*; *Paulus* cum filiis; *Varsa* cum filiis, *Vnoca*, *Stephan*; frater eius *Varou*; filii *Obud*, *Thomas* cum filiis suis *Peneze*, *Euci*, *Gud*, *Leke* frater eius cum filio *Petro*; filius *Vgrun* (*Petrus*; filii *Vgron*), *Inod* cum filiis suis *Reche* (*Rece*), *Forcos*; frater eius, *Meteu* (*Meceu*) cum filiis suis; filius *Samson* (*Samsou*), *Bochochi* (*Bocochi*) cum filiis suis *Theke*, *Bolosoy* (*Bolosey*), *Marcel*; frater eius, *Tenc* (*Tencu*) cum filiis suis *Mocud*, *Venes* (*Venehs*); filii *Vosod*, *Bense* cum filiis suis *Hoda*, *Erzeu* (*Errizeu*), *Mathoy*, *Chymothey* (*Chemothoy*); frater eius, *Petur* cum filiis suis *Segue*, *Cucheh*, *Jacobus*, *Pouca*; tercius frater eius, *Doche*; filius *Elie*, *Egyig* (*Egig*) cum filio suo *Boca*; filius *Forcos*, *Meduel* (*Forcas*, *Medueh*) et filius eius *Mogus*; filius *Morodech* (*Morodic*), *Chymoz*; filius *Vltos*, *Hont* cum filio suo *Texe*; filius *Chipeu*, *Lompus*; filii *Orda*, *Petrus* cum filio suo *Medeh*; frater eius, *Moglou*; filius *Venciuh*, *Lampu*; filius *Suda*, *Zacharias*; *Zacharias* cum filiis suis *Quereu*, *Huus*; filius *Rost*, *Maradic*; filius *Salamon*, *Petur* cum filiis suis *Pous*, *Nesu*; filius *Nemthe* (*Nemteh*), *Pasca*, *Wolter* (*Wolterh*); filius *Solud*, *Souzou*; filius *Elid*, *Exe*; filius *Eguid*, *Qesereu* (*Qeseru*); filii *Thetemeh* (*Tetehmeh*), *Monios Colondus*; filius (filii) *Laurentii*, *Sumou* cum filiis suis *Demeh*, *Qujsid*; frater eius *Jaxa*; filii *Fiteh*, *Quelemen*, *Quereh*, *Keus*; filius *Maurici*, *Buhteh*; filius *Thedeh* (*Tecleh*), *Zenteh*; *Beneh*, filius *Beneh*. — Et hii colunt

terram communiter cum villanis **Bychachi (Bicaci)**, <130.> et sunt equaliter participes tam in arvis, quam in silvis seu in arundinetis.

26. Preterea ecclesia habet terram in villa **Fedeh** <131.> ad IIII [quatu-]or aratra et silvam, metis nullo contradicente circumseptam.

27. In territorio **Simigiensis** <132.> castris ultra **Jouta** <133.> in villa **Sagh** <134.> hii sunt, qui sales ecclesie solvunt (persolvunt): filii *Ysyph (Isip)*, *Petus* cum filiis suis *Hotcud*, *Guze*; frater eius, *Nicus* cum filiis suis *Nenche*, *Pica*, *Cosma*; et frater eius tercius, *Chenke* cum filio suo *Paulo (Paul)*; et quartus frater eius, *Cheke* cum filiis suis *Accentus (Acentus)*, *Redenptus*, *Cuneh*; filii *Obus*, *Guebus* cum fratribus suis *Andrea*, *Nogud (Nogiud)*; filius *Petri*, *Johannes*.

28. In villa **Igol** <135.> hii sunt servi: filius *Wendech*, *Petur* cum filiis suis *Chyma*, *Cheke*; filii *Legud*, *Gaba*, *Somod*; filii *Hogut (Hogiud)*, *Poud*, *Chedeh*, *Chendur*.

29. In villa **Fuzegy** <136.> hii sunt joubagiones: filii *Opus*, *Chepes*, *Chedeh*, *Paul*, *Adrian*; filius *Arod*, *Paulus* cum filio suo *Dosnuch (Dosnoc)*; filius *Thome*, *Thopus* cum filiis suis *Dersi*, *Djrej*; filius *Veti (Vehti)* sacerdotis, *Forcos* cum filio suo *Vagiad*; filii *Nulod*, *Vnoca (Hunoca)* cum filiis suis *Queueric (Keueric)*, *Videh*, et fratres sui, *Pentuc*, *Thompa*, *Soncud* (et *Tompa*, *Soncund*); filii *Pentuc*, *Mica*, *Vteh*, *Vseh*; filius *Nuhu*, *Petur*. — Preterea hii sunt vdornicij: filii *Mihal*, *Cebch* et frater eius *Hycu*; filii *Gueud*, *Ono*, *Bencheu*, *Huus (Behceu, Huuus)*; frater eius, *Thiba (Quiba)*; filius *Vid*, *Thomas*; filius *Tengurd*, *Buhte* cum filio suo *Gallo*; filii *Bench*, *Saul*, cum filio suo *Cama*, frater eius, *Stephan* cum filio suo; filius *Gudus (Cudus)*, *Chenkez* cum filio suo *Kerus*; filii *Halald (Halalud)*, *Orda* cum filio suo *Zicus*, et fratres eius, *Vrbanus* et *Obus*; filius *Ruuoz*, *Sobolch*; filius *Seleh*, *Zolcad*; filius *Simon*, *Zelchch (Zelch)* cum filio suo *Zegen*; filius *Bod*, *Sopa* cum filio suo *Bessu*; filii *Vltos*, *Messu* cum filio suo *Johanne*, et frater eius *Mod*; filii *Wros*, *Tholtus* cum filio suo *Vaasard*, cum fratre suo *Calud*; filius *Michodeus* (filii *Micodeus*), *Bedes*; filius *Semes*, *Kereu*; filii *Sebeh*, *Cesu*, *Kerus*. — Preterea isti sunt vinitores: filius *Suda*, *Bozuc* cum filio suo *Bencheh (Buncheh)*; filii *Boda*, *Semd*, *Georgius*. — Preterea isti sunt exequiales: filius *Albeus*, *Egid* cum filiis suis *Thaba*, *Baga*, frater eius *Stephan*; filii *Elia*, *Forcos* et *Moc*; filius *Hymonus*, *Pettu*; filii *Zacharie*, *Fileh*, *Seleh*, *Onda*, *Paul*, *Sentus*; filius *Chekeu*, *Demeu* cum filio suo *Beneduc (Benehduc)*; filii *Sykuis (Sikis)* *Tymoteu*, *Tompa*; et serviunt anuatim tunella vini, uno bove, C[entum] panibus. — Preterea isti sunt agricolae [!], videlicet: *Culessed* cum filio suo *Symou*

(*Simoun*); filius *Vida*, *Huid*. — Preterea hii sunt pulsatores: filius *Nirteu*, *Retey* (*Retehi*); filius *Chemos*, *Chikuid* (*Cikuid*).

30. In villa **Supoc** <137.> hii sunt vdornicij: filius *Kelemen*, *Micola*, *Zethe* (*Zeteh*); filius *Vros*, *Mathias*; filii *Cusit*, *Elemers* cum filio suo *Pentuc*, frater eius *Chebe* (*Cebec*); filius *Ketciou*, *Feneres*; filius *Beke*, *Albeus* cum filio suo *Somorou*; filii *Finta*, *Thob*, *Beneduc*; filius *Zegen*, *Thomas* cum filiis suis *Johanne*, *Joan*, frater eius *Egydius* cum filio suo *Erdeus*; filii *Apollinarii*, *Sebastian* cum filio suo *Zorida*, fratre suo *Hontus*; filius *Bercha* (*Berke*), *Eunus* cum filio suo *Hoda*; filii *Emirici* (*Ehimirici*), *Reze*, *Vosod* (*Vossod*) cum filio suo *Kerus* (*Keres*), frater eorum *Nuhu*, filius *Heud* (*Ehud*), *Cheke*; filius *Boyard*, *Thexa*; filii *Pete*, *Nemel* (*Peteh*, *Nemelh*) cum filiis suis *Paul*, *Cut*, frater eius *Vossos* (*Vosos*) cum filio suo *Beneh* (*Behneh*), *Monac* cum filio; filii *Vasaard* (*Vasard*), *Somciu*, *Aratas*; filius *Laurentii*, *Zemdij* cum filiis suis *Forcos*, *Medue* (*Medueh*); filius *Thidia* cum filio suo *Kerus*.

31. Preterea in villa **Boclar** <138.> isti sunt vdornici: filii *Georgii*, *Cheke*, *Paulus*, *Mortuus* (*Mortunus*), *Suke* (*Sucke*); filius *Johannis*, *Matias*; filius *Litar* (*Liter*); *Feud* cum filiis suis *Sathat*, *Vosod* (*Satat*, *Vosud*).

32. In villa **Gamas** <139.> hii sunt ioubagiones, qui venerunt de villa **Dob** <140.> de genere *Augustun*:

Endereh, filius *Gregorii*; *Micus* cum filio suo *Magno*; filii *Michodemus* (*Micodemus*), *Laurencius*, *Euruh*; filius *Micola*, *Bugus* cum filio suo *Guze*; filii *Matey*, *Martinus* cum filio suo *Bas*, frater eius *Joanchi* (*Hioanci*) cum filio suo *Gyl* (*Gil*) filius *Fabiani*, *Thadeus* cum filii(s) suis *Johanne*, *Nuhu*; filius (filii) *Sebastiani*, *Ananias* cum filiis suis *Ibrhaen* (*Hibrahen*) *Andrea*, fratre eius *Ipolto* (eius *Ipolt*); filius (filii) alterius *Ipoult* (*Ipolt*), *Tadius* cum filiis suis *Herhud*, *Symone*; filius *Symien* (*Simian*), *Paulus* cum filiis suis *Budur* (*Bodur*) et frater [!] eius, filius filius [!] *Cuchen*, *Cosma* cum filiis suis *Jacobo*, *Mochi*; filius *Marci*, *Modoros*. Hii prenominati sunt equites. — Et filius *Thobie* sacerdotis, qui venit de **Bychachi** (**Biccaci**) <141.> udornicis, *Juba* nomine, cum filiis suis *Paulo* [utána: et alio filio; filii *Bod*, *Beneduc*], *Both* et *Benedicto*, sunt vdornicij. Hii sunt etiam de alia generacione (alio genere) vdornicorum: filius *Bolsou*, *Micola* cum filiis suis *Tubus*, *Dolus*, *Thimoteo*. Preterea etiam isti sunt de alio genere vdornicorum [utána nepotes]: *Beke*, filius *Gentus*, *Dionisyus*, filius *Horogus* (*Harogus*), *Petur* cum filiis suis *Opus*, *Ombreus*; frater eius, *Kuine* (*Kineh*) et filius eius *Kylien*; et ceteri fratres sui, *Bondu*, *Dedus*, *Zegen*; filius *Pethe*, *Andreas*; filii *Hodus*, *Kelemen*

(*Kelehmen*) cum filio *Ayanduc* (*Hayanduc*) et fratre suo *Vido*; filius *Reze*, *Biuis* et *Stepanus* (filius *Buius*, *Stefanus*), Preterea etiam isti sunt vdornici in villa eadem **Gomas** <142.> comorantes, quorum nomina sunt hec: *Bodomer* (filii *Bodmer*); *Keres* cum filiis suis *Forcasio* (*Farcasio*), *Thec* (*Tek*); frater eius, *Mochou* (*Mocou*) cum filiis suis *Mathian* (*Matian*), *Reppes*, *Mada*; et frater eius cum filio *File*; quartus frater eius *Mortunus*; filius *Bodoy* (*Buduoy*), *Moyna* cum filiis suis *Figuth*, *Pet* (*Figud*, *Petur*), *Eceh*; filius *Fornos*; *Marc* (*Marcu*), et fratres sui; filius *Eld*, *Bota* cum filio suo *Deme* (*Dehmeh*); filii *Micolaus*, *Ceke*, *Buhte* et fratres eius; filius *Stephan*, *Behneh* cum filiis suis *Bolosoy*, *Pota*; filius *Bedechy* (*Bedehci*), *Oboy*; filius *Elseh*, *Mochou* (*Erseh*, *Mocou*) cum filio suo *Cygolou*; filius *Feles*, *Chydur*; filii *Wtod* (*Vtod*), *Huranus*, *Moncha* (*Monca*); filius *Mortun* (*Mortin*), *Vitalis* cum filiis *Leg*, *Wilmos* (*Legu*, *Vilmos*); filius *Vzos*, *Chot* (*Cot*). — Preterea in eadem **Gomas** <143.> isti sunt artifices ecclesie: filius *Mous*, *Petch* (*Pecu*) cum filio suo *Zeme*; filii *Bosar*, *Micola* cum filio suo *Nuhu*, et frater eius *Morodech* (*Morodig*), cum filiis suis, *Kochou* (*Quodcou*) cum fratribus suis; filius *Micus*, *Michoulous* (*Micoulous*); filius *Sombot* (*Zombot*), *Vnoca*; filii *Monos*, *Ananian* (*Anian*) cum filio suo *Anta*, et fratres (frater) eius, *Ananias* et *Ontus*. — Insuper in eadem villa **Gomas** <144.> isti sunt pelliparii ecclesie: *Michileu* (*Micileu*) cum filio suo *Nuhu*. — Preterea in eadem prefata villa isti sunt agricoloe: filii *Bulchou*, *Keched* (*Bolchou*, *Keced*) cum filio suo *Thexa* et filius eius *Beche*; filius *Chenkes* (filii *Cenkes*), *Pentuc* et fratres sui, *Theke* (*Ceke*), *Boda*, *Chet* (*Cet*); filius *Cassad*, *Quina* cum filiis, et frater eius *Harmas*; filius *Monchachij*, *Tompa* (*Moncaci*, *Tompa*); filius *Zobas*, *Zehee* (*Zehe*); filius *Stephan*, *Samson*; filius *Albert* (*Alberd*), *Hozuga* (*Hozoga*) cum filio suo *Bench* (*Benci*), filius *Kesseh*, *Pentuc* cum filiis *Petro* et *Marcello*; frater eius, *Chomos* cum filio suo *Mochy* (*Moci*); tercius frater eius, *Semchi* cum filiis suis *Thoma*, *Chekeu* (*Toma*, *Cekeu*) et ceteris fratribus, *Mortunus*, *Matoy*; filii *Elee*, *Vsud* (*Elhe*, *Vssud*) cum filiis suis, *Mecheu* (*Meceu*) et fratres sui, *Betci*, filius *Mecheu* (*Meceu*); filii filii [!] *Suge*, *Cheke*, *Symon*, frater *Wsud* cum filiis suis *Salomo* et *Bolchou*. — Eciam isti sunt vinitores in eadem sepedicta villa **Gomas**: <145.> filius *Elus*, *Karachyn* (*Helus*, *Karachon*) cum filiis suis *Hogiud* et *Domas*; filius *Guebe* (*Gueba*), *Morodech* (*Morodic*) — Preterea in eadem villa sunt isti cubicularii: filius *Holmus* (*Hormus*), *Petur* cum filio suo *Hombus*; filius [!] *Fezed*, *Endreh* (*Endereh*), — Et *Soma*, filius *Bestur* (*Bester*), pulsator ecclesie est cum filio suo *Paulo*. — Hiis connumeratis tendendum est iam ad metas. Itaque prima meta terre prefati predii egreditur de lacu, quod vulgo dicitur **Bolotun** (**Bolotin**), <146.>

tendendo usque ad basillicam Beati Clementis; inde per vallem dirigitur versus orientem usque ad silvam nomine **Bethcu (Betcu)**, <147.> que est ecclesie. Deinde circuit eandem silvam et vergit versus australem plagam ad montem, qui dicitur **Zaarhegy (Zaharegi)**, <148.> et ibi sunt mete (facit metas) cum IIII- [quatu-]or villis. Inde per eundem montem tendit versus occidentalem plagam ad viam, que dicitur **Hodvth**. <149.> Inde per eandem viam venit ad predictam villam **Gomas (Gamas)**. <150.> Deinde [utána: iterum) revertitur ab occidentali parte ad prefatum **Bolotin**. <151.>

33. In villa **Theluky (Tehluki)** <152.> sunt isti vinitores ecclesie: filii *Jed, Elh* cum filio suo *Fileh*, frater eius *Niuzou (Nuhzou)* cum filiis suis *Pet, Boda*; filii *Kerus, Gunuzd (Keres, Gunuzt)* cum filio suo *Mathia*, frater eius *Euruzeu (Eurizeu)* cum filio suo *Michou*; filius *Joan, Chomoslou (Chomozlau)* cum filio suo *Henche*; filius *Mochi, Fochas (Moci, Fotas)*; filius *Miltou, Georgius* cum filiis suis *Nemellj, Guze, Mihal*; filius *Beke, Forcos* cum filio *Fenerus (Forcas* cum filio suo *Feneres)*; filius *Mochou (Mocou), Mihal*.

34. In villa **Zamthou (Zamtou)** <153.> isti sunt joubagiones ecclesie: filii *Bene, Borid* cum filiis suis *Michele (Michaele), Prid, Georgio*, fratres sui *Johannes, Joanca (Johanca)*; filii *Thomas, Thogodou (Tomas, Togodou), Benseh*. — Vndornicicij [!] sunt isti: filii *Edse, Vus* cum filiis suis *Zenteu, Bense (Bennesse)*, frater eius *Vued*; filius *Bicca, Vnud [!]* (*Vuud*); filii *Karachun, Therteuh (Karachen, Terteuh), Succa, Ikeh*; filii *Micsee (Micussa), Monchi, Micchyker (Miciker)*; filii *Forcos, Viter, Buhtus, Othoc, Thyze*; filius *Suma, Iseph (Isip)* cum filiis suis *Bolsou, Bocca (Bulsou, Bacca)*; filii *Zekezeu (Zekeseu) Petur* cum filiis suis *Theodor, Karusun, Mech (Tiodor, Karachon. Meccu), Irrige*, et fratres sui *Laurentius, Tarsa, Tyza (Tize)*; filius *Nuuhu, Bene (Nuhu, Beneh)* cum filiis suis *Huic (Hvic), Herruig, Kalazy*; filii *Guzey, Modoros, Vnoca, Pentuch*; filii *Meegeu, Karasun (Karachen)* cum filio suo *Michaele, Senke; Moygy (Micahale, Fenkeh, Moyzi)* filius, *Varau (Varou)*, cum filio suo *Juben*; frater eius, *Rughtu* cum filiis suis *Buhtus, Anian*; tercius frater eius, *Kerus (Keres)*; filius *Sornuc (Sornoc), Simjrek* cum filiis suis *Hodus, Feke (Hodos, Fenke)*; filii *Johannis* [utána: *Vid* cum filiis suis] cum filiis suis *Vid, Laurentio, Thompa, Zeuleus, Reke, Toppa*; filii *Belch, Chima* cum filio suo *Cosma*, et fratres sui *Vosca, Heteh*; filii *Arud, Zele (Zeleh)* cum filio suo *Bob, Zem*, et fratre *Gaba*; filius *Bizotlon, Kylien*; filii *Chemeh (Cemeh), Zongud* cum filio suo *Varou*, et fratre *Molvd* cum filio suo *Vaasar*; filius *Hyci, Rost* cum filiis suis *Sekuid (Sekid)* et fratribus

suis; filius *Culessed*, *Boda* (*Boza*); filius *Sebastiani*, *Buncheu* (*Bunceu*), et frater eius; filius *Keyci*, *Buhtus*; filius *Kersen*, *Christien*; filius *Johannis*, *Michal* (*Mihal*).

35. In villa **Thurkh** (**Turk**) <154.> isti sunt joubagiones ecclesie: filii *Symien*, *Joan* cum filio suo *Vus*, et frater eius *Ibrachin* cum filio suo *Joachyn*, et tercius *Johannes*; *Vendug* (*Wendeg*) cum filiis suis, *Micolaus* (*Miclous*), *Matias*; filius *Agard*, *Vruus* cum filiis suis *Vrbano*, *Ambrosio* (*Vrbanus*, *Ambrosius*); filii *Secud* (*Scechund*) *Fita*, *Resch* (*Rescu*); filius *Buiad*, *Vuotos* (*Wotos*) cum filio suo *Mogd*; filius *Gyune*, *Barnabas*, *Albeus*; filius *Culesed*, *Georgius* cum filiis suis *Latamas*, *Sentus* (*Scentis*); filius *Mihal* (*Michal*), *Karasun*; filius *Suma*, *Beche* (*Bece*) cum filio suo *Laurentio*; filius *Wuosos*, *Michy* (*Wosos*, *Mici*), cum filiis suis *Vuid* (*Wid*), *Wasard*; filius *Neugrad*, *Illie*, cum filio suo *Varous*; filius *Sombod*, *Vosud*; filius *Medue* (*Meduue*), *Micula* cum filio suo *Maca*; filii *Merch*, *Charna*, *Michou* (*Mercu*, *Charma*, *Micou*); filius *Euzen*, *Salca*; filius *Irig*, *Morodech* (*Morodic*). — Isti vero sunt vdornici: filii *Thopos* (*Tupos*), *Thomas* cum filio suo *Gregorio*; filii *Strab*, *Karasun*, *Cysveth* (cum filio suo *Chuswet*); frater eius, *Mochy* (*Moci*) cum filio *Kyrecy* (*Kyreu*); tercius frater eius, *Keled* cum filiis suis *Cheke* (*Ceque*), *Sumos*; filii *Emricy*, *Fenche* (*Hemerici*, *Feuce*) cum filio suo *Cegu*, frater eius, *Petrus* cum filiis suis *Mica*, *Cheke* (*Ceque*); filii *Curt* (*Churt*), *Latamas* cum filio suo *Fara*, frater eius *Kyrus* (*Kyris*) cum filiis suis *Keue* (*Quewe*), *Certu*, tercius *Boca*, *Bondug* (*Boudug*); filius *Matou*, *Mogd*; filius *Tupoz*, *Codou* cum filiis suis *Quene*, *Vide*, *Leguine*, *Coda* (*Choda*) cum filio suo *Tiuan* (*Tiwan*); filius *Cheke* (*Ceque*), *Deus* cum filio suo *Pet*; filii *Georgii*, *Latou* cum filio suo *Nege* et fratre suo *Kese*; filii *Zebe*, *Joulekun* (*Jouleguin*); filius *Sombot*, *Pousa*. — Isti sunt artifices ecclesie: filii *Zuke* (*Zuque*), *Marcel* et fratres sui. — Preterea isti sunt fabrii ecclesie: filii *Welprit*, *Mociqu* cum filio *Egydio* et fratribus suis, *Stephano* et *Boxa* (*Bocsa*) cum filiis suis, *Vnca* (*Vnuca*) et fratres eius. — Isti sunt vinitores ecclesie: filii *Vros*, *Quinus* (*Qiunjs*) et frater eius *Quina* cum filio suo *Kazmerio* (*Cazmer*); filius *Vzd*, *Cheke* (*Ceque*) cum filiis suis *Thoma*, *Kuze* (*Guze*); filius *Ompud* cum filio suo *Wis*; filii *Sonc* (*Souc*) *Bot* cum filiis suis *Tupa*, *Buca* (*Buque*), *Buze* et frater eius *Bos*; filius *Vonta*, *Bech* (*Becu*); filius *Nuch* (*Nuchu*), *Cris* cum filio suo *Mareus* [!]; filius *Endus*, *Wis*; filius *Tercie*, *Warou* cum filio suo *Mogus* cum filiis suis *Marcu*, *Cucus*. — Insuper etiam isti sunt agricole: filii *Micus*, *Bota* (*Bata*) et *Stephanus* cum filiis suis *Vossa* (*Wosa*), *Scimis*, *Setit*, *Syque*.

(19) In prenominata villa **Cheuz (Cheuz)** <155.> hii sunt servi: *Matias* cum filio suo; filius *Sykue (Sike)*, *Thexe (Texe)*, *Vasard*; filius *Moniac*, *Johannes*; filius *Biba*, *Cosma*, *Mihal*; filius *Marcu*, *Benenduc (Beneduc)*.

36. In villa **Zeuleus**, <156.> que cedit nullo contradicente cum omnibus officiariis et et [!] apendiciis ecclesie Beati Nicholai de **Horozcueh**, <157.> isti enim sunt servi ecclesie, qui nominantur tali modo: *Chetur (Cheter)*, *Heleh* [!], *Coza* cum filio suo *Johanne* et *Johanca (Joanca)*, *Ceke* cum filiis suis. — Isti sunt ebdomadarii: *Boza* cum filiis suis *Paulo* et fratre eius *Michi*, *Zulehu*, *Boche Vehseh* cum filiis suis, *Petheh (Pehteh)* cum fratribus suis. — Terram vero habet ad usum unius aratri.

37. Preterea inter cetera donationum insignia concessit rex Andreas felicitis memorie ecclesie Beati Aniani predium, quod vocatur **Lusta** <158.> cum suis apendicis [!]. Sed ne futurorum oblivio disposita dissiparet, hiis metis traditum predium confirmare decrevit. Est [utána: (lacus, vulgo **Bolatin** nuncupatus)] **Bolotyn**, <159.> de quo egreditur fluvius, qui vocatur **Foc**; <160.> et ab egressu totus est ecclesie. Tendit autem ad meridiem et venit ad villam **Lustah**, <161.> circuitque insulam, que tota est prefate ecclesie, facitque loca molendinis apta. Iuxta fluvium parte orientali penes villam est meta regis A[nndree], in qua est lapis; deinde per viam tendit ad orientalem plagam ad montem regis A[nndree]. Post hec tendit versus septemtrionem tribus metis terre et venit ad petram, que fixa est iuxta **Bolotyn**. <162.> Inde iterum tendit ad aliam petram, que fixa est iuxta iter vetus, quod ducit ad **Albam**. <163.> Deinde vero tendit ad plagam meridionalem duabus metis, et venit ad lapidem. Et ex hoc iterum venit ad occidentalem plagam (partem), et ibi est iuxta (iusta) fluvium lapis erectus in titulum. Queque autem hiis metis terminantur, sive piscine [!] seu pratra (prata), nullo contradicente prefate sunt ecclesie concessa.

(34) Deinde etiam ecclesie [!] Sancti A[nniani] villa, que **Turch (Turc)** <164.> vocitatur, que talibus metis affirmatur: ad basillicam Sancti Petri iuxta **Bolotyn** <165.> a parte occidentali est meta de terra. Inde tendit ad meridiem per viam, que ducit ad **Turch (Turc)**, <166.> et ibi est meta, que vocatur fossa limi. Deinde per eandem viam tendit ad occidentem, et venit ad rivulum, et ibi est meta, post hec ad metam, que dicitur petra, dehinc ad stagnum **Somardy (Somardi)**; <167.> et per mediam piscinam **Somardy (Somard)** <168.> iterum venit ad **Bolotyn** <169.> in locum, qui dicitur **Ituuh**. <170.> Quecunque hiis metis concluduntur, sive prata sive insulee seu piscine, nullo contradicente ecclesie condita sunt.

(33) Preterea prebuit etiam villam, que **Samthou (Santo)** <171.> dicitur, et hiis firmavit metis. Est locus, qui dicitur **Choczorma (Cogzorma)**, <172.> et ibi est meta regis A[ndree]; deinde ad meridiem venit ad iter quatuor metis. Post hec venit ad magnam viam, que dicitur **Hoduth (Hodut)**, <173.> et ibi est meta; et per eandem viam tendit ad occidentem, terminans terram ecclesie et terram **Somard (Zamad)**, <174.> venit fere per miliare unum et fit in dumo meta. Deinde venit ad rivulum, qui vocatur **Queurus (Keurus)**. <175.> In loco autem, qui dicitur **Keurustuuh**, <176.> est meta sub fraxino. Est autem insula ad eandem villam pertinens, que dicitur **Fugoud**; <177.> tota est ecclesie. Quecunque autem hii [!] metiis [!] affirmantur, sive prata sive silve seu fructeta, nullo contradicente sunt ecclesie Beati Aniani in perpetuum collata.

Datum per manus magistri Thome, aule regie cancellarii et **Vesprimiensis** <178.> prepositi, ab incarnatione Domini anno MoCCoXIo venerabili Johanne **Strigoniensi** <179.> archiepiscopo, reverendo Bertoldo **Colocensi** <180.> archielecto et bano existentibus, Calano **Quinque- ecclesiensem**, <181.> Bolezlao **Waciensem**, <182.> Chathapano **Agriensem**, <183.> Symone **Varadiensem**, <184.> Desiderio **Chenadiensem**, <185.> Villiammo **Transsiluanam**, <186.> Gotardo **Zagrabiensem**, <187.> Petra **Geuriensem**, <188.> Roberto **Vesprimiensem** <189.> ecclesias feliciter gubernantibus; Poth palatino et **Musuniensi** <190.> comite, Michaele woyuoda existentibus; Petro **Bachiensem**, <191.> Jula **Budrigensem**, <192.> Bancone **Bychoriensem** <193.> et curiali comite regine, Marcello **Kyeiensem** <194.> et curiali comite, Nicolao **Posoniensem** <195.> comitatus tenentibus, regni nostri anno [septimo. Ut] hec a nobis facta confirmatio salva semper et inconcussa permaneat, sigilli nostri municione roboratam in pertuum (! perpetuum), ratam ac firmam in custodia ecclesie Beati Anianj fore constituimus.

2. A Tihanyi összeírás magyar fordítása (SZENTGYÖRGYI RUDOLF fordítása)

A Szentháromság és osztatlan egység nevében. András, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria örökös királya. Jóllehet tartozunk királyi jóindulatunk figyelmét minden, országunk egész területén széltében-hosszában megtalálható, az istentisztelet számára fenntartott helyre irányítani, mégis kötelességünknek érezzük, hogy megkülönböztetett odaadással tekintsünk azokra a helyekre, melyekről tudjuk, hogy elődeink alapították, valamint hogy alapítóik jámbor kegyelettel

eltemetett teste ott pihen, s amelyeket a királyi kegy kedvezése bizonyos előjogokkal ruházott fel.

Mindezt fontolóra véve üdvösen emlékezünk meg arról, hogy a Szent Ányos tiszteletére elődünk, András király által – kinek emlékezetét megújítani kívánjuk – **Thichon** hegyén alapított monostor számára, ahol az alapító jámbor kegyelettel eltemetett teste is nyugszik, és amely jólétének jelentős növekedését elősegíteni szándékozunk, az eltelt hosszú idő okozta változások miatt a fényes emlékezetű András király kiváltságlevelének megújításáról *Vros*-nak, ugyanezen hely egykori apátjának állhatatos kérésére gondoskodjunk.

Ezenfelül pedig ugyanezen monostor népeinek, a jobbágyoknak, az udvarnokoknak és minden szolgálónépnek a szabadságát, a köteles és szokásos szolgálatait, valamint neveit szeretett és hűséges főméltóságaink, tudniillik *T(amás)*, a királyi udvar kancellárja és *P(oth)* nádorispán a káptalantól, a jobbágyoktól, a szomszédos nemesektől, és sok más személytől gondos szorgalommal rendre kikérdezték. Ezeket a megtudakolt és a valóság-nak minden tekintetben megfelelőnek bizonyult dolgokat jelen kiváltságlevelünkbe igen figyelmesen belefoglaltuk.

1. Mindaz pedig, amit saját és felesége, fiai és leányai, továbbá minden élő és elhunyt hozzátartozója lelki üdvéért a Szűz Mária [és] Szent Ányos püspök és hitvalló tiszteletére szentelt, a nép nyelvén **Tychon**-nak nevezett, a **Bolotin** fölé magasodó helyen épült egyháznak adományozott, miként ezt a jelen oklevél sorra veszi, úgymint a megművelt és parlagon fekvő földeket, a szőlőket, a mezei gazdaságokat, a szolgákat és szolgálókat, a lovakat, ökröket, juhokat és disznókat, a méheket és ezek gondozóit, az említett egyház szolgálatának méltó ellátásához szükséges felszereléseket. Átadta ugyanis a fent említett dicső király a nevezett helyet ott, azon a szigeten, ahol az egyház alapított, kijelölve annak határait, melyeket az alábbiakban jegyzünk fel. Körös-körül a tó van, továbbá egy sánc, ezt még a régiek alakították ki, és építették saját kezük munkájával. Mindaz pedig, amit ezek közrefognak: a halászóhelyek és a nádasok ide tartoznak. Ugyanezen a tavon van egy **Petra** nevű hely, mely a többihez hasonlóan ide tartozik. Tudja meg azt is mindenki, hogy mindaz, ami ezen a szigeten található: a cserjések, a kaszáló, a szőlők és minden ide tartozik. A királyi rétek pedig, melyek a szigeten, a legközelebb fekvő falu mellett terülnek el, szintén ehhez az egyházhoz tartoznak. Egy rév is van ugyanezen a tavon, mely hasonlóképpen ide tartozik.

A fent említett király által üdvösen monostora népeinek védelmére rendelt udvarbírók azon utódainak a nevei, akik ugyanezen a szigeten élnek, a következők: *Posua (Pasua)*,

Zombot fia, és az ő fia, *Albeus*; továbbá *Zalas*, *Werusset* fia; *Lukeu*, *Zecheu* fia; és *Stephan*, *Sándor* udvarbíró fia. A többi jobbágy pedig a következő: *Mortunus*, *Syquid* fia; *Mihal*, *Reze* pap fia; *Tádé* fiai, *Magnus* és *Salbeu*; annak testvére *Máté*, valamint az ő fia, *Neuualch*; *Motus* fiai, *Pousa* és *Petra*; *Illés* pap fia, *Márton* (*Martunus*); *Op* pap fiai, *Joan* és *Márk*. Ők az egyház lovas jobbágysai, akik szolgálatot teljesítenek.

A kézművesek ezek: *Buhte* fia, *Bogar*; *Boda* fia, *Mihal*, továbbá testvére, *Márton*, és fia, *Widu*; *Pál*, *János* fia; *Emticius* apjával, anyjával, nővérével és fivérével; *Kysideh*, és fia, *Pál*; *Kereu*, *Thorsol* fia. A kovácsok ezek: *Stephan*, *Kynus* fia, és fiai, *Buche* (*Bunche*) és *Siquid* (*Sikit*); *Pettesse* fia, *Methe*, és fiai, *Cheb* és *Wus*. A vargák ezek: *Joan*, *Scesun* fia, és fiai, *Miklós* és *Gergely* (*György*); *Potcan* fia, *Zelsa*; *Bod* fia, *Adamas* és unokái; *Chimos* fiai: *Simoud* (*Simoun*), *Beyd*, *Lőrinc*; *Chet* fia, *Marcu*. Ezek a szakácsok: *Muchou* fiai, *Huldus*, és az ő fiai, *Cedhe* és *Ouson*, valamint testvére *Numud*, és az ő fiai, *Warou* és *Peti*; *Soruld* fiai, *Wagia* és testvére; *Wasard* fiai, *Megzeg* és *Endus*; *Fele* fia, *Jordan*, és annak fiai, *Mihály* és *Buhtus*; *Sata* fia, *Matey* (*Matoy*); *Zephal* fiai, *Mortun* és *Mortunus*; *Márk* fia, *Latomas*. Ezek a szücsök: *Bort* fia, *Zorida*; *Kesereu* fia, *Kerus*, és fia, *Mocsa*; *Fulbert* fia, *Moraz*; *Pet* fia, *Pousa*; *Lucus* fia, *Fulcus*; és egy *Szolga* nevű szücs, aki (urának) lelki üdvéért lett felajánlva. Ezek az udvarnokok: *Tamás* fia, *Wardau*, és fiai, *Péter* és *Jakab*; *János* fiai, *Chendur*, *Gengur*, *Gerus*, és fia *Modorod*; *Marcellus* fiai, *Chemeh* és *Chala*; *Cusit* fia, *Fornos*; *Zombot* fiai, *Mich*, és fia, *Bocha*, valamint testvére, *Arud*, és az ő fia, *Tencus* (*Teucus*); *Mocsa* fia, *Syquid*, és fia, *Comou*; *Satad* fia, *Culesed*, valamint fiai: *Ws*, *Peter* (*Petur*), *Cusit*, *Zuiteu*. Ezek a pékek: *Péter* fia, *Stephan*, és fia, *Pál*; *Moncha* fia, *Moglau*, valamint fiai, *Forcos* és *Forcot*; *Moncha* fia, *Hoiud*, és fiai, *Bolosoy* és *Forcos*; *Péter* fia, *Pál*, valamint fiai: *Teke*, *Sentus*, *Bene*, és az ő fia, *Nuhu*; *Zekeu* (*Zeukeu*) fia, *Ws*; *Emse* fia, *Sentus*; *Chidur*; *Wida* fia, *Mog*; *Borid* fiai: *Zot*, *Bota*, *Forcos* (*Forcas*), valamint fia, *Micu*, és annak testvére, *Cusit*; *Pet* fia, *Illaba*, és fia *Jakab*; *Feud* fia, *Mihud*. Ezek a halászok: *Regusse* fia, *Juke*; *Bonchi* (*Bonci*) fia, *Dom*. Ezek a szőlőművesek: *Hysou* fiai: *Feguueres*, és fia, *Wche* (*Wuche*), valamint testvére *Foci*; *György* fiai: *Jakab*, *Miklós*, *Feuche*, *Mocicud*, és az ő fiai, *Monciud* és *Texe*. Ezek a harangozók: egy szolgáló fiai: *Nen*, *Jouta*, *Zeme*; *Beid*, és fia *Pococj*; *Etey* fiai, *Pauca* és *Theke*; *Keneh* (*Keueh*), és fiai, *Stephan* és *Cegue*. Ezek azok, akik összegyűjtik a klerikusokat: *Babun* fia, és annak fia, *Piscut*. Ezek a földművesek: *Mohal* fia, *András*, és fia *Buxi*; továbbá *Michileu*, és fia, *Bote*; *Gerete* fia, *Radista*, valamint fia, *Gergely*, *Wosud*, *Sombot* fia; *Nuhu* fia, *Adrian*, és az ő fia, *Boda*. Ezek a szolgálók fiai: *Samson*, *Magdolna* fia, vala-

mint testvérei, *Timu* és *Nicard*; *Supind* fia, *Sala*; *Zsuzsanna* fia, *Bos*, valamint testvére *Mochi*; *Tenlalou* fia, *Poteu* (*Potcu*); *Capirca* fia, *Pál*; *Hugsoy* fiai, *Tocus* (*Toncus*), testvére, *Zentus*, valamint nővére *Manga* (*Mouga*).

2. **Eurmenes** faluban ezek a jobbágyok: Péter és 4 [!] fia: *Modorod*, *Jouleken*, *Leusa*; György fia, *Embelli*; *Micola* fia, *Endus*, valamint annak fiai, *Kelemen* és *Zorida*; *Syca* (*Sycca*) fiai, *Detric* és *Joancu*; *Albeus* fiai: *Mogd*, és fiai, *Orbán* és *Jakab*, valamint testvére, *Hel*, és az ő két fia, *Sentus* és *Beccey*; *Reze* fia. Ezek az aranyművesek: *Summorav* (*Summorau*) és fiai, *Vitcus* és *Zob*, *Forcos* (*Forcas*) és *Pouca* (*Pauca*). Ezek az udvarnokok: *Nemelli* fia, *Bochi* (*Boci*), valamint fiai, *Chomos* és *Tomor*; *Deun* fia, *Forcos* (*Forcas*); *Zombot* fiai, *Erizeu*, ennek fiai *Sentus* és *Buhtuce*, valamint testvére, *Thocorou* (*Tocorou*); *Warou* és fia.

3. **Ud[y]ori** faluban ezek a jobbágyok: *Vingislou* fia, *Nuhu*, valamint fia, *Ontus*; *Milost* fia, *Pentec* (*Pentuc*), és fiai: *Wnocu*, *Huceh*, *Mouroz*, *Wid*, *Honus*; *Bolsou* fia, *Warou*, valamint fiai: *Albert*, *Poca* és *Cubot*; *Legud* fia, *Zah* és fiai: *Folbert*, *Foca*, *Keseu*; *Forcost* fiai: *Stephan* és testvérei: *Bedeh*, *Forcud*, *Poscu*, *Aianduc*, valamint ennek fia, *Buhtuke*; *Latamas* fia, *Bota*.

4. **Pechel** faluban ezek az udvarnokok: *Pond* fia, *Vid*, továbbá ennek fiai: *Rada*, [a hitelesített példányból hiányzik: *Wgod*, *Chemeh*; *Rada* fia] *Keregus*; *Mod* fia, *Lehcu*, valamint fiai: *Lessud*, *Vtoy*, *Monchacj*; *Cuet* fia, *Luca*; *Luxa*; *Lucas*; *Reze* fia, *Sombot*, és testvére *Forcos*; *Miahl* [!] fiai: *Mehci* és fiai, *Mot* és *Soma*; *Wed* fiai: *Aman*, *Zemchi*, *Sombot*; *Zemchi* fia, *Jakab*; *Petug* (*Pentug*) fia, *Bot*; *Cumb* fia, *Corma*. Ugyanebben a faluban még egy jobbágy is van: *Zopa*.

5. **Cuest** faluban ezek a jobbágyok: *Euzi* fia, *Joan* (*Johan*), fiai *Boz* és *Petur*; *Bodes* fiai: *János*, ennek fiai: *Petur*, *Tenke*, *Teke*, valamint testvére, *Ibrahun* (*Ibrahin*), és ennek fiai: *István* és *Egyed*; *Beneh* fiai: *Péter*, ennek fiai, *György* és *Pousa* (*Pausa*), valamint testvére, *Pál*; *Moncud* (*Moncut*) fia, *Joan*, és fia, *András*. Ugyanebben a faluban még ezek a szőlőművesek vannak: *Ysaac* fia, *Lőrinc*, valamint *Tuus*.

6. **Ozoufeu** (**Ozoufeuh**) faluban ezek a földművesek: *Feleh* fia, *Hyduand* (*Hituand*), valamint fiai; *Nemuogv* [!] és fiai: *Mocchi* és *Bunchi*; *Tichon* fiai: *Hythe*, fia, *Bod*, valamint testvérei, *Mortunus* és *Bortolon* (*Bortoleu*); *Cymegey* fia, *Pecur*; *Nuetlen* [!] fiai, *Bocu* és *Topsa*. Ezek a szőlőművesek: *Elizeus* fia, *Zereda*; *Piscur* fiai: *Puc*, *Bunci*, és testvére *Cinguidu* (*Ciguidu*); *Feleh* fia, *Cheke*; *Piscut* fiai: *Feuche*, *Wasard*, *Jacsa*, és ugyan-

így testvére, *Petur*; *Kesey* fia, *Hiusud*; *Tompa* fia, *Cemete*; *Juke* fia, *Sebeth (Sebeh)*; *Peth* fia, *Jacob*; *Soruold* fia, *Morus*; valamint *Kypis (Kyipis)*.

7. **Poposca (Popsoca)** faluban ezek a szolgák: *Zolgat*, *Huned* fia; *Sombod* fiai: *Forcos (Forcas)*, *Mochu*, *Pechy*, *Leurench*; *Maogy (Mauogi)* fiai: *Ws*, *Serdeh*, *Zemeh*; *Mortun* fiai: *Pentec (Pentuc)*, *Endus (Hendus)*, és ennek fia, *Nemegeh*; *Rigou* fiai: *Keuseud*, *Pete*, *Locud*; továbbá annak testvére, *Pentec (Pentuc)*, és ennek fiai: *Tompa* és *Heuche*; *Pederh* fia, *Mordar*, és fia, *Motunus*; valamint harmadik testvére, *György*; *Corrad* fia, *György*, valamint fiai, *Jakab* és *Péter*; annak testvére, *Widus*, valamint fia, *Mihal*; *Pál* és fia. Ezek a torlók: *Keueh* fia, *Zorida*, továbbá fiai: *Cheke*, *Pál*, *Bota*; *Feuche* fia, *Pethe (Peché)*, és fia, *Warou (Varau)*; *Butus* fia, *Feled*, valamint fia, *Pentuc*, továbbá ezek [!] testvére, *Texa (Texe)*, és fia *Vasard*; *Mogd* fia, *Moglou*; testvére, Miklós, és harmadik testvére, *Bedh*, és annak fia, *Belenig (Belehnig)*. Ők évenként egy hordó borral, egy ökörrel és száz kenyérral szolgálnak. *Zaca* lelkének üdvéért felszabadította *Monos* fiát, *Fiacha-t*, *Huitol (Hiuotol)*, *Chenke*, *Buhtus*, *Doba (Dobba)* és *Coda* nevű fiaival együtt, hogy szolgáljanak évenként egy hordó borral, egy ökörrel, száz kenyérral, két lúddal és hat tyúkkal. Ezenkívül az egyháznak **Poposca (Popsoca)** faluban hat ekealja földje is van, melyet *Zaca* fiától, *Istvántól*, és testvéreitől pénzért vásárolt, és amely a Szent Mihály egyház mellett terül el, továbbá nyugat felé van egy dombokkal, kis hegyekkel és völgyekkel körülvett erdeje.

8. **Kecu** faluban ezek a torlók: *Piscu* fia, *Jakab*; *Mihal* fia, *Micher*; *Péter* fia, *Wnoca*; *Chyna* fia, *Chom*; *Wlues* fiai: *Tay*, *Vza*, *Somorou*, *Borta*; *Wche* fia *Zaharia*, és fia *Ivan*; *Semeien (Simien)* fia, *Numuogi*, és ennek fia, *Hyzy*; *Gopod* fiai: *Petur*, valamint fiai, *Haymas* és *Pousa (Pausa)*, valamint és *Pentuc* és fiai *Bogat* és *Bortoleus*; *Keseyd* és fia, *Centa*; *Olcod (Olchod)* fia, *Samson*; *Telug* fia, *Jureh*; [a fogalmazványban pontokkal ki van hagyva: fiai *Bogat* és *Bortoleus*; és 10 személynévvel előbb a sor fölött és alatt így van kiigazítva: valamint *Pouca*, ugyanazon *Gopod* fia, *Pentuc* és fiai, *Bogat* és *Bortoleus*]; *Kezed (Rezet)* fia, *Bas*; *Wayad* fia, *Teber*, és testvére, *Milost*; *Sebeh* fia, *Chet*; *Senned (Seneud)* fia, *Topa*, és ennek fia, *Mocud*; annak testvére, *Cemma (Chemma)*, és fiai: *Bozur*, *Flórián*, *Bot*. Ők évenként egy hordó borral, egy ökörrel és száz kenyérral szolgálnak. Van továbbá egy *Bunche* nevű torló is, aki évenként szintén egy hordó borral, egy ökörrel és száz kenyérral szolgál.

9. **Aarach (Araci)** faluban ezek a harangozók: *Jacou* fia, *Chyma*, és fiai, *Domuncus* és *Pouca*; *Zember* fia, *Syquid (Siquid)*; *Thobus*; *Aianduc (Aihanduc)*; továbbá *Mourus* fiai:

Gregor, Inos, Baga; Gallus fia, Buna, és fia, Alexius; Mátyás fia, Orbán, és ennek fia, Mózes; Kesyed fiai, Hyzy és testvérei, Sebastian és Borocsa (Horache); Kuteh fia, German; Etcu (Ettu) fia, Chema; Sop fia, Adomas; Cheke fia, Aianduc; Feuche fia, Vrbus; Filpeh [!] fia, Amocel; Abel fia, Petus, és fiai, Pál és Tamás [később fölé van írva: Cozma]; Gib fia, Mauruz, (és ennek fiai,) Chamma és János; Miklós (fia), Adrian; Zegen (fia), Zakariás, valamint fiai, Cem és Chom; Hunche fia, Egidius, és fiai: Bunche, Petur és testvére, Endus (Hendus); Moguia fia, Petur, valamint ennek fia, Potus. Ezek a szőlőművesek: Peche és fia, Zeke; Benche és fia; Mortum és fiai: Tompa, Petur, German és Vid; annak testvére, Setehc (Seteh), valamint fia, János; továbbá annak harmadik testvére, Pál; továbbá Modoros.

10. **Fured** faluban ezek a torlók: *Kauseud (Keseud) fia, Vrbana, továbbá fiai, Beneduc és Chenkeu; Jacou fiai: Stephan és fia, Demeter, valamint testvére, Juke, akik évenként egy hordó borral, egy ökörrel és száz kenyérrel szolgálnak. Ugyanezen faluban ezek a jobbágyok: Wnoca és fiai: Petur, Sephan, Joanus. Borotcu és Erdeud: ezek a földművesek. Vannak még torlók is: Lőrinc és Hont, valamint ennek fia, Petur, és testvére, Forcos (Forcas), akik Boroccha feleségének lelki üdvéért szolgálnak évenként egy hordó borral, egy ökörrel, száz kenyérrel, hat friesachi dénárral és tizenkét gyertyával. Van még egy Surc nevű polgár is, aki fiaival, Elek-vel és Miklós-sal együtt az egyház szolgálatára két penzányi friesachi dénár értékben van kötelezve. Ezek a szőlőművesek: Surc és fiai, Elek, Miklós és Micu; valamint Gallus és testvérei, Cusit és Gergely.*

6. **Ozoufeu** faluban ezenkívül ezek a jobbágyok: *György fia, Hozug, ennek fia, Holdus, testvére, Domsa, valamint fiai: András, Onth és Pousa (Pausa); Zunusc és testvérei.*

11. **Derechey (Drekechey)** faluban is vannak jobbágyok, ezek: *Pál (Paul) fia, Gregor, valamint fia, Zemente; és Ereus.*

Ezenkívül minden fent említett falu közösen birtokolja a földeket az egyháziakkal, az erdők kivételével, melyek különösen is az egyházhhoz tartoznak.

12. **Zeus** faluban ezek az udvarnokok: *Arud fia, Cepou (Chepov), valamint fia, Gergely; Feleh fia, és annak fia, Bolosey; Petus fia, Fenerh, és fia, Marcell; Wassard fia, Warou, és ennek fia, Péter; Egyed fia, Latamas; Chocha fia, és annak fia, Benedek. Mindezek közösen birtokolják a földet és az erdőt a falubeliekkel, ezek mellett az egyháznak van öt ekealja földje.*

13. **Vazil** faluban ezek a szolgák: *Karason (Karachon)* fiai, *Chikireu (Chiqiteu)* és *Cheke*; *Giocud* fiai: *Pehleh*, és fia, *Chomos*, valamint testvére *Belenic*, és fiai *Vuicil* és *Choma*.

(11) Ugyanazon **Dercuche (Derkeychey)** faluban ezek a szolgák: *Gelcum (Gilcum)*, *Petur* és fia, *Behdeh*.

14. **Belen** faluban ezek a jobbágyok: *Gombos*, *Vrzac* fia, valamint ennek fiai, *Bata*, *Baga* és *Bolt*; *Tompa*, *Jocos* fia, és ennek fiai, *Lambert*, *Mikolau* és *Paul*; *Mogd*, *Feled* fia; *Mencud*, *Embel* fia, és testvére, *Nogus*, valamint ennek fia, *Egyed (Egidic)*; *Monos Zeunic* fia, és ennek fia, *Péter*; testvére, *Micus* és fiai, *Pál*, *Semech* és *Cusit*; *Holdus*, *Kemend* fia, valamint testvére, *Ruca*, és ennek fia, *Pentuc*; *Zaca (Zoca)*, és fiai, *Orbán* és *Moza*; *Leus*, *Moncat* fia. Ezenkívül van itt az egyháznak öt ekealja földje.

15. Egy másik **Belen (Belenh)** nevű faluban ezek a jobbágyok: *Yroslaw*; *Chekeu* és fiai, *Toma*, *Mana (Matica)*, *Yroslou (Yroslaw)*, és *Micoudeo*; testvére, *Micu*, valamint fiai *Miklós* és *Kemus*; *Micus* fiai, *Matoy*, *Forcos (Forcas)*; az előbb említett *Yroslaw* unokája, *Vnoca*; *Boscu* fia, annak fiai, *István* és *Mog*; *Symon*, *Jac* fia, és ennek fiai, *Jakab* és *András*; *Buz*, *Sebeh* fia, és ennek fia *Lampert*; testvére, *Sycu*, továbbá fiai, *Orbán*, *Jacou* és *Elmeg*. Ezek mind ugyanazon rokonságból származnak. *Tatar* fiai, *Jopol*, *Petur*, *Ecche* és *Cubez*; *Gumbu*, *Terepcu* fia, és ennek fia, *Tompa*; *Nemelh*, *Latamas* fia; *Cheke*, *Fosca (Foca)* fia. Ezek mind egy nemzetségből származnak. *Bugud* fiai: *Hotus*, és fia, *Renke*, valamint testvére, *Egyed*, és fia, *Cana*; továbbá *Chenkes*, *Bodus* fia, valamint fiai, *Bot* és *Bortoleus*; *Zemeh*, az ő testvére, és ennek fia; továbbá *Huegit*, *Poioas* fia, valamint testvérének fiai, *Beneduc*, *Vidus* és *Zegen*; *Pet*, *Warou* fia, testvére, *Hozoga*, valamint testvérének fiai, *Egyed*, *Mortunus*, *Mog*, *Corom*, *Wot* és *Juneh*; *Bekey*, *Lodomir* fia, és ennek fiai. Ezenkívül van itt az egyháznak tíz ekealja földje.

16. A **Bocon**-on túli **Zeuleus** faluban a *Mot* nemzetségéből származó jobbágyok: *Pagan* és *Tuet*; *Sicula* fia, *Syke (Sike)*, és fiai, *Almus* és *Endus*; *Miklós* fia, *Sot*, és ennek fiai, *Leodegarius (Lodogarius)* és *Cond*; *Juke* fia, *Buci*. Ezek *Bolchou* unokái: *Somma* fia, *Petur*, és fiai, *Lőrinc* és *Briccius*; *Tompa* fia, *Boscut*, ennek fiai, *Warou* és *Mod*; *Moglin*, *Bertu* fia, és annak fia, *Pousa (Pausa)*; *Sombot* fia, *Ehud*, és ennek fia, *Illés*; *Echin* fiai: *Symien*, *Simon*, *Samod*; *Eliseu* fiai, *Ligeh*, Tamás és *Pousa (Pausa)*. Ugyanebben a faluban a más nemzetségből származó *Wlos* unokái: *Ciot* fia, *Mauogi*, és fiai: *Tecu*, *Pouca (Pauca)*, *Resu*; *Ociu* fia, *Micou*, valamint fia, *Mihály*; *Aruad* fia, *Somur*; *Wlues* fia, *György*. Néhányan, az ebben a faluban lakó *Mauogy* nevű ember és rokonai azt állítják,

hogy megváltották magukat *Egyed* apáttól három márkán. Ezenkívül van itt az egyháznak tizenkét ekealja földje.

17. **Pilip** faluban ezek a szőlőművesek: *Gyroid* fiai, *Paul*, valamint fia, *Tamás*; *Bolchou* és fia, *Euzin*; *Berze* és fia, *Illés*; *Bunche*, *Mogus* fia; *Pata* és fia, *Mogud* (*Mocud*); továbbá *Bor* jobbágy, valamint fiai, *András* és *Zaazlou*.

18. A **Balatin** melletti **Zeuleus** (**Zeuleus**) faluban az egyháznak két szőlőművese van: *Buges*; valamint *Theke*, *Donus* fia.

19. **Cheuz** faluban a földművesek: *Syke* (*Sike*) és fiai, *Tecusa* és *Vasar*. Akik tálakat készítenek: *Priba* (*Biba*), valamint fiai, *Cosma* és *Mico*; *Monaz* és fiai, *Beneduc* és testvérei, *Vosud* és *Bene* (*Mical*). Ezenkívül van itt az egyháznak két ekealja földje.

20. **Colon** birtokon ezek a jobbágyok: *Cheke* fiai: *Petur*, fia, *Syxtus* és unokája, *Thencu*, továbbá *Paul*, ennek fia, *Posua* (*Pasua*), valamint *Jakab*, és fia, *Muncha* (*Monca*); *Tucus* fia, *Sephal*, valamint testvére, *Zalas*, és ennek fiai, *Mihály*, *Micha* (*Mica*) és *Vros*; *Got* fiai: *Turba*, *Karason*, *Zentus*, *Tviodorus* (*Tuiodorus*); *Cheke* fia, *Tjvan* (*Tiuan*). Ezek a lovászok: *Wros* fia, *Chemos*, és fiai, *Vosud*, *Liuci*, valamint testvére, *Chekes*, és ennek fiai, *Woda* és *Sombot*; *Tholloyd* fia *Forcos* (*Forkas*), és ennek fia, *János*; *Chencud* (*Cencut*) fia, *Thecu* (*Tehcu*), valamint fia, *Wosa* (*Wossa*); *Heim* fia, *Hagya* (*Hagia*); továbbá *Kuleh* fiai, *János* és *Pous*. Van még *Veytheyh* (*Veyteh*) a **Bigach**-i udvarnokok közül, és az ő fia, *Vot*. Ezek a szolgák vannak még: *Eld* fia, *Syquiteu* (*Siqiteu*), fiai, *Fiod* és *Duba*; *Sompou* fiai, *Wrus*, *Tolpa*, *Demeter*; *Eleus* (*Elus*) fiai: *Choma*, az ő fiai, *Voca*, *Zobot* és *Egyed*, továbbá annak testvérei, *Chypa*, *Vocu*, *Voci* és *Volca*; *Buc* fiai, *Sicus* és *Zesum*; *Stephan* (*Stefan*) fiai, *Beneduc*, és ennek fiai, *Mátyás* és *Illés*; testvére, *Forcos* (*Forcas*), valamint fiai, *Janus* és *János*; továbbá a másik testvére, *Cusid*, és fia, *Sorloud*; *Nemelh* fiai: *Petur*, *Paul*, *Zeuke*; *Vete* fia, *Dudeh*; *Chekud* (*Cekud*) fia, *Eguche* (*Eguiche*); *Sumos* fia, *Vidikes*; *Ludeh*; *Ditmar* (*Detmar*) és fiai, *Hosued* és *Zotur*; *Zemse* és fia, *Nimigey*; *Hegeh* fiai, *Mogus* és *Het* (*Heteh*); *Theke* (*Tehke*) fia, *Keue* (*Keueh*), valamint fia, *Miklós*; *Lucus* fiai, *Wendeg* és *László*; *Mogd* fiai, *Waca* (*Wacha*) és *Pentuc*; *Wta* fia, *Iba*; *Pentuc* fia, *Morodehc* (*Morodic*); *Zoga* (*Zogu*) fia, *Cumpurd*; *Eguid* fia, *Vuiche*, és fia, *Tamás*; *Keseyd* fia, *Keueche* (*Keuehchc*). Mindezek számbavétele után el kell mondani, hogy a fent említett **Colon** birtok mely határokkal van megerősítve. Határa **Balanus**-nál kezdődik, és dél felé tart, ott van egy határdomb, rajta egy fenyőfa, majd **Gonaches** (**Couaches**)-hez ér. Innen a közbeeső határjeleken túl egy füves völgy felé tart, ott van egy árok, mellette két határjel. Innen sűrűn elhelyezett határjeleken keresztül jut el

egy dombig, amelyet a nép nyelvén *Appatfeereh (Apatfeereh)*-nek neveznek, és annak a dombnak az alján van két határjel. Innen a *Ferteu* felé indul, majd pedig a közbeeső határjeleken át egy másik *Ferteu*-höz ér, e másiktól pedig egy harmadikhoz, és itt két határjel van. Innen a közbeeső határjeleken túl a *Ruozlicou (Rouozlicou)* felé fordul, ott van egy határdomb, rajta egy fenyőfa. Innen pedig a homokon a három kis hegyhez, amelyek alatt vannak a határjelek. Innen a kis hegy felé indul, amelynek a nép nyelvén *Zouafeereh* a neve, mellette van egy határdomb, rajta egy nyárfa. Innen közös a határa *Herbon* falu földjével, majd nyugat felé kanyarodik, a közbeeső határjeleken át *Feneues*-ig, ott van két határdomb, a másodikon egy fenyőfa áll. Innen sűrűn elhelyezett határjelekkel a hegy felé indul, melyet *Varfeereh*-nek hívnak, mellette két határjel van, rajtuk fenyőfa. Innen a mezőig tart, aztán *Bab* homokjáig. Ezután pedig a közbeeső határjeleken keresztül *Homuholm* felé halad. Innen a tó felé kanyarodik, ott van két határjel, innen pedig *Michola*, azaz *Rodussa* faluhoz, amely az egyház földjén fekszik. Ugyanezen falu mellett van [egy árok], ebben található a határjel. Ezután átmegy a tavon, innen a Szent Kereszt-egyház felé tart, egészen a faluig, amely mellett két határjel van. Innen a sűrűn elhelyezett határjeleken keresztül eljut a *Colun*-tóig, majd a *Colon*-távon túl, a parton van két határjel. Ezután nyugat felé tart a homokhegyig, innen a közbeeső határjeleken keresztül a kis hegy felé halad, amit *Cuest*-nek hívnak, ott van két határjel, innen pedig a harmadik kis hegyig, ott szintén két határjel van. Innen az egyház határa közös *Felduar* egyházának földjével, majd sűrűn elhelyezett határjeleken keresztül halad tovább egy másik *Cuest* nevű hegyig, ott két határjel van, majd átmegy a keresztúton, és ott is van két határjel, innen határa közös *Egydi* földjével. Ezután az észak felé fekvő kis hegy irányában indul, majd a közbeeső határjeleken keresztül egészen *Lörinc* gyümölcsöskertjéig tart. Innen az úthoz érkezik, amely mellett két határjel található, ezután pedig közös a határa a *fehérvár*-i polgárokkal, innen pedig ugyanezen út mellett, a sűrűn elhelyezett határjeleken túl elér egy másik útig, amely a *Colon*-tó felé vezet, ezen út mellett két határjel van. Innen a homokig megy, ahonnan közös a határa *Lodorf* földjével. Ezután pedig a közbeeső határjeleken keresztül eljut a nagy útig, ahonnan közös a határa a fent említett polgárok földjével, és itt két határjel van. Innen sűrűn elhelyezett határjeleken keresztül halad tovább a hegyig, amelyet *Choache (Cohache)*-nek hívnak, ahol van egy határjel, majd közös a határa a *fehérvár*-i egyház földjével. Ezután észak felé tart, egészen az útig, azután a közbeeső határjeleken túl arra a helyre ér, amelyet *Zacadat*-nak hívnak. Ott, az út mellett van a határjel. Ezután sok közbeeső határjelen keresztül jut el a kiásott útig, és ebben, a

Hueseos (Hvseos)-tó mellett van a határjel. Azután a nádasokon át, a közbeeső határjeleken túl eljut a szögben elhelyezett határjelig, onnan közös a határa **Hugoron** falu földjével. Kelet felé tartva a közbeeső határjeleken keresztül egészen a mocsárig megy. Ezután átvágva a mocsáron, sűrűn elhelyezett határjelekkel ér el a hosszú árok szögéig. Ott található a határjel. Innen továbbmegy ugyanezen az árkon keresztül, egészen a másik árok szögletéig, ott van a határjel. Innen visszafordul, majd **Balanus** említett határánál ér véget.

21. **Mortua** birtokon ezek a halászok: *Herney* fia, *Borid*; *Nidcat* fia, *Guirold*, valamint fia, *Zenteh*; *Ereus* fiai, *Vodos* és *Rodoan*; *Miklós (Mikolous)* fia, *Symon*; *Beche* fia, *Jakab*, és ennek fia, *Gentus*, továbbá testvérei, *Cumou* és *Feneres*; *Vitu* fia, *Ilbad (Ilbad)*; *Sumad* fia, *Veynus*; *Lengen* fia, *Chimos*; *Vros* fia, *Egueteu*. Ezek számbavétele után azt kell tudnunk, hogy a fent említett birtok, tudniillik **Mortua** földje mely határokkal van megerősítve. Az első határjel a **Mortua**-nak nevezett a tó fölött található. Innen [a határ] nyugat felé indul, ahol a **Harrangud**-nak nevezett tó kezdődik, egészen addig a helyig, amelyet **Harrangudfoca**-nak neveznek, itt közös a határa *Sebestyén*-nel és rokonaival. Innen közös a határa **Tvrpa** falu lakóival. Ugyanezen **Foc** mellett délre tart **Cucen Hereh**-ig, azután ahhoz a helyhez ér, melyet **Taluius**-nak hívnak. Innen a közbeeső határjeleken keresztül a **Ludos Here**-nek nevezett hely felé tart. Itt közös a határa a **Bogar (Bocar)** faluból való *csanád*-i várnépekkel, majd átvágva **Taluius**-on a közbeeső határjeleken keresztül eljut egészen **Hoyoholmu (Hoyouholmu)**-ig. Ezután sűrűn elhelyezett határjelekkel tart a nádasokon át egészen **Aroczeg**-ig. Innen átmegy a tavon, melyet **Feket-her**-nek hívnak, azon van egy hely, melyet **Kereczeg**-nek neveznek. Ott van a határjel. Innen egy másik **Kereczeg**-hez megy. Innen pedig átkelve **Bechey**-en, a közbeeső határjeleken keresztül arra a helyre tart, melyet a nép nyelvén **Gueldeguh (Sebus Gueldegueh)**-nek neveznek, itt a part mellett található a határjel. Ezután pedig sűrűn elhelyezett határjelekkel átkel a nádasokon, elér a **Tiszá**-hoz, melynek a partján, azon a helyen van a határjel, melyet **Bureuohul**-nak mondanak. Innen arra a helyre érkezik, amelyen át a hajókat a fent említett **Mortua**-ról a **Tiszá**-ra vontatják. Mindazt pedig, amit ugyanez a **Mortua** innen egészen a **Tisza** közepéig körül fog, az egyház tulajdonában kétséget kizárva megerősítjük.

22. **Balanus** faluban, amely **Csanád** megye területén fekszik, ezek a szolgák: *Wodos*, *Demus*, *Demeh*, *Wiob*, *Song*.

23. **Beseneu** faluban ezek a jobbágyok: az **Euzen**-nek mondott ember fia, és ennek fia, *Pour*; *Pour* fia, *Feketeu (Feketeh)*; *Vendek* fia, *Petur*, és ennek fiai: *Cheneh*, *Zob*, *Je*

ge, *Quereud*; annak testvére, *Nereh*; *Ysou (Hisou)* fiai: *Rica*, és testvére, *Villum*. Ezek a lovászok: *Pot* fia, *Zemd*, ennek fiai, *Bolchou* és *István*; testvére, *Numma*, és fiai, *Leke* és *Haia*; *Jacou* fia, *Potcan*, és fiai, *Ciquilou*, *Keteus*, *Finti* és *Rou*; *Bekeyd* fia, *Pocud*; *Cheke* fia, *Buine*, és fiai; *Celey*, és fiai, *Chema*, *Chemata*, *Chemorog*; továbbá testvére, *Micha (Mica)*. Továbbá ezek a fuvarosok: *Vosos* fia, *Chyma (Cima)*, és fia *Domus*; *Mogd* fia, *Chemud*; *Stephan* fia, *Paul*; *Appa* fia, *Neurenche*; *Arud* fia, *Calix (Caliz)*. Ezenívül ezek a halászok: *Bodor* fia, *Cuche*; *Syguer (Suguer)* fiai, *Buhte (Buhteh)* és *Botus*; *Euuén* fia, *Sileu (Silleu)*; *Hecu* fiai, *Tenke* és *Hede (Hedeh)*. Ezenkívül a szántóvetők ezek: *Gurab* fia, *Heles*, és fiai *Cumou (Cunou)*, *Chemen*, valamint fiai, továbbá *Sentus*, azok testvére; *Kemus (Kamus)* fiai: *Feles*, és fia, *Viga*, valamint testvére, *Keus*, és fiai, *Petur* és *György*; *Ertueg (Ertuueg)* fiai ezek: *Thenki*, valamint fia [*Bes*], és testvérei, *Hodus* és *Rocin*; *Cenkes* fiai, *Sac* és *Elias (Elies)*; *Symon* fiai, *Sorud* és *Guedeu*; *Micse* fia, *Hotus*. Ezek elsorolása után térjünk át a határokra. A **Beseneu**-i birtok földjének határa délről indul, a **Tulgusfoca**-nak nevezett vízen túl, majd átmegy a **Hagymas (Hagimas)** tavon, egészen **Cutus**-ig. Innen északra tart **Furizuelgi**-n át a **Saca**-ra vezető útig, ott található a határjel. Ezután ugyanazon völgyön keresztül eljut a **Batay**-i apát határáig. Innen tovább a nagy árokig, innen közös a határa **Bodor** fiainak és rokonainak földjével. Innen kelet felé tart, átkelve **Posuntoua (Posontaua)**-n egészen az útig, és ott a határjel. Innen a közbeeső határjeleken keresztül eljut az árokig, és ott van két határjel. Ott pedig közös a határa **Popi** faluval. Innen a felállított határjeleken át egészen **Opus** falu határáig. Innen tovább közbeeső határjelekkel a vadszőlőn át egészen **Hindofa**-ig. Innen **Dávid** herceg pincéjének helyéig. Innen továbbmegy a kis dombig, amelyet **Hagmastuh (Hagimastuh)**-nek mondanak. Majd innen átmegy a **Fuentuhout**-on, a **Voios**-tó felé tartva, ahol **Cebeth** hídja volt. Ezután közös a határa a **bács**-i várnépekkel. Ezután továbbmegy a **Duná**-ig, és a határ amit csak körül tud fogni a **Duná**-ból, az jog szerint, kétséget kizárva az egyházhoz tartozik. Innen pedig nyugat felé, **Veyrmur thouua (taua)** felé tart, amely tó úgy vizével, mind földjeivel és nádasaival, amennyire csak ki tud áradni árvíz idején, továbbá vízágaival együtt teljes egészében az egyházé. Ezután a **Duná**-n innen szinte nyílegyenesen következnek a határjelek az **Euren** tavon túl. Majd elér egészen a **Budruc (Bodrug)** tóig, a tavon túl pedig észak felé, amennyire csak ki tud áradni, mindaz pedig, ami ezen belül található, egészen **Tulusfocca (Tulusfoca)**-ig, kétséget kizárva, teljes egészében jog szerint az egyházat illeti.

24. **Fotud** faluban ezek az egyház jobbágysai: *Ellenus* fia, *Elleh*, és fiai, *Mihal* és *Vosud*; *Boca* fiai: *Feled*, az ő fiai, *Jakab* és *Péter*, testvére, *Mic*, és fia *Cosma*, továbbá harmadik testvére, *Fita*; *Hyzy* fiai, *Mordal*, és testvére, *Bodus*; *Tolloyd* fia, *Bihor*; *Horgid* fia, *Pasca*, és ennek fiai: *Bed*, *Pouca* (*Pauca*) és *Riba* (*Ribba*); *Eiud* fia, *Petur*; *Tamás* fia, *Zegen*, és fiai: *Bodou*, *Bela*, *Vus*, *Zennes*, továbbá ennek fia, *Vasaard* (*Vasard*); *Hozug* fia, *Halad*; *Saul* fiai, *Thiuan* és *Juanus* (*János*); *Mathoy* fiai: *Miclous* (*Mikolous*), *Donat* és *Fitcha*; *György* fia, *Helieh*, valamint fiai: *Ilies*, *Hybrahon*, *Zalas*; *Lőrinc* fia, *Cuke*, és fiai, *Bitka* és *Bitula*; *Miklós* fia, *Pehind*; *Guebus* fia, *Zorida*, és ennek fia, *Donat*; testvére, *Hoda*, és ennek fia *Nimed*. Továbbá ezek a halászok: *Mihal* fiai: *Emus*, és fia *Mache*, annak testvére, *Vued*, és fiai, *Thica*, *Thiuan*, *Keuse*, *Serdeh*, valamint harmadik testvére, *Comus*; *Mocchi* fia, *Choma*, és ennek fia, [utána: *Bodus*] *Zorida*. Ugyenebből a nemzetiségből a **Secues** (**Segues**) tó fölött laknak, az ő neveik ezek: *Vedelin* fiai: *Nomuolou* (*Numuolou*), és ennek fiai, *Povca* és *Mathoy*, testvére *Pouus* (*Pous*), és fia, *Chekine*; *Eiureuh* fia, *Karache*; *György*, és fiai: *Moncat*, valamint az ő fiai, *Cet* és *Zob*, testvére, *Vasaard*, és az ő fia, *Hota* (*Hata*). Ezek továbbá a szántóvetők: *Morodech* (*Morodic*) fia, *Moncat*, és fiai, *Pousa* (*Pausa*) és *Vreh*; *Dudor* fia, *Vrod*, és ennek fia, *Zica*; *Numma* fia, *Rezed*, és fiai, *Tamás*, *Huseh* és *Pentuc*, *Bogliod*; *Forcost* fiai, *Hyrrud*, *Zeche* és *Chipeu*; *Mogd* (*Mogdu*) fiai, *Mihal* és *Péter*. Ebben a faluban van még: *Chatar*, *Imre Held* fia, az egyház szőlőművese. Továbbá ezek a fuvarosok: *Zeud* (*Zeund*) fiai, *Micus*, és ennek fiai, *Pasca* és *Thexa* (*Texe*), annak testvére, *Lucus*; *Zulcu* fia, *Horrod*, és fia *Vosca*; *Mihal* fiai, *Zorida*, és ennek testvérei, *Pentuc* és *Choma*. Ezen férfiak számbavétele után térjünk át a határokra. A **Duná**-ból kifolyó, **Guergen** nevű folyótól [indul a határ], ahol a nyájakat itatják, itt két határjel található. Innen dél felé tart, a közbeeső határjeleken keresztül addig az útig, amely **Talana** várába vezet. Innen a falu árkáig, ahol két határjel van, az egyiken egy tölgy. Ezután ugyanezen az úton sűrűn elhelyezett határjelekkel jut el arra a helyre, ahol egy keresztforma útelágazás van, ott található két határjel, majd a másik út mellett, amely a fentnevezett várba visz, van jó néhány határjel. Innen az említett **G[uergen]** folyó felé tart, egészen addig a helyig, amelyet **Zolocostueh**-nek hívnak, és innen közös a határ **Joachin** (**Johain**) fiának földjével. Majd ugyanezen folyó partján keresztül elér a **Banriueh**-nek mondott helyig. Ezután **Besneytu** (**Beseneui-tu**)-ig, majd egy egyenes ösvényen elér egészen **Wuolcanfaya** (**Wolcanfaya**)-ig. Innen továbbmegy a mezőn keresztül, közbeeső határjelekkel a **Hodut**-ig, ott található a határdomb, rajta körtefa. Ezután a közbeeső határjeleken keresztül eljut addig a határdombig, amelyen négy tölgyfa áll.

Innen sűrűn elhelyezett határjeleken át arra a helyre érkezik, ahol határa közös lesz a királyi erdővel, majd a dombok felé halad tovább, és elér András király nagyon nagy határjeléhez. Ezután a hegyeken keresztül a szögben levő határjelig, majd megérkezik az útelágazáshoz, amelynek egyik ága a nevezett várba, másik **Edenen** hídjához vezet. A **Tollona** várába vezető út mellett közös a határ **Feldvarj (Felduara)** földjével, ezután egy árokhoz ér, ahol a határjel található, rajta egy nyárfá. Innen ugyanezen az úton vezet addig a határjelig, ahonnan közös a határ **Fotud** falu lakóival. Az egyház és ezen falu lakói közösen művelik a földeket, a határjelekkel kijelöltek kivételével. Ezután ugyanezen úton elér [a határ] az árokig, az árok szögében van a határjel. Innen a másik szögig, aztán a harmadikig, majd átkelve a nevezett árkon elér egy másik árokig, ott van a határdomb, rajta egy körtefa. Ezután az úton halad tovább a szögnél található határjelig. Innen [elér] arra a helyre, ahol két út keresztezi egymást, ott van a határjel. Azután a tözeges földön át közbeeső határjeleken keresztül elér a faluig. A határjelekkel kijelölt földeken kívül **Fotud** faluban, azon a helyen, melyet **Zegge**-nek és **Zegthelegu (Zegtehlegu)**-nek hívnak, van az egyháznak száz hold földje, ez részben nádas, részben kaszáló.

25. A **Mortus**-i udvarnokok: *Karachun (Characon)* fiai: *Pota*, és fiai, továbbá *Thomud*, és ennek fiai, *Guz* és *Beke*, valamint testvérük, *Thomud (Tomud)*; *Bene (Beneh)*, fia *Texe*, és testvérei, *Bed*, *Micou*, *Pota* és *Motou*; *Eleus (Elus)*, és fia, *Elud (Eld)*; *Paul*, és fia, *Mathoy*; *Pál*, és fiai; *Varsa*, és fiai, *Vnoca* és *Stephan*, annak testvére, *Varou*; *Obud* fiai, *Tamás*, valamint fiai: *Peneze*, *Euci* és *Gud*, testvére, *Leke*, és ennek fia, *Péter*, *Vgrun (Vgron)* fia, *Inod*, és ennek fiai, *Reche (Rece)* és *Forcos (Forcas)*, valamint testvére, *Meteu (Meceu)*, és ennek fiai; *Samson (Samsou)* fia, *Bochochi (Bocochi)*, és ennek fiai, *Theke*, *Bolosoy (Bolosey)* és *Marcel*, annak testvére, *Tenc (Tencu)*, és ennek fiai *Mocud* és *Venes (Venehs)*; *Vosod* fia, *Bense*, és ennek fiai, *Hoda*, *Erzeu (Errizeu)*, *Mathoy* és *Chymothey (Chemothoy)*, testvére, *Petur*, és ennek fiai, *Segue*, *Cucgeh*, *Jakab* és *Pouca*, továbbá harmadik testvére, *Doche*; *Illés* fia, *Egyig (Egig)*, valamint ennek fia, *Boca*; *Forcos (Forcas)* fia, *Meduel (Medueh)*, és ennek fia, *Mogus*; *Morodech (Morodic)* fia, *Chimoz*; *Vltos* fia, *Hont* és ennek fia, *Texe*; *Chipeu* fia, *Lompus*; *Orda* fiai: *Péter*, és fia, *Medeh*, valamint testvére, *Moglou*; *Venciuh* fia, *Lampu*; *Suda* fia, *Zacharias*; *Zacharias*, és fiai, *Quereu* és *Huus*; *Rost* fia, *Maradic*; *Salamon* fia, *Petur*, és fiai, *Pous* és *Nesu*; *Nemthe (Nemteh)* fia, *Pasca*; *Wolter (Wolterh)*; *Solud* fia, *Souzou*; *Elid* fia, *Exe*; *Eguid* fia, *Quesereu (Queseru)*; *Thetemeh* fiai, *Monios* és *Colondus*; *Lőrinc* fiai: *Sumou*, és ennek fiai, *Demeh* és *Qujsid*, valamint testvére, *Jaxa*; *Fiteh* fiai, *Quelemen*, *Quereh* és *Keus*;

Móric fia, *Buhteh*; *Thedeh (Tecleh)* fia *Zenteh*; *Beneh*, *Beneh* fia. Ők a földet közösen művelik **Bikács** falu lakóival, továbbá egyformán részesei úgy a mezőknek, mint az erdőknek és a nádasoknak.

26. Ezenkívül az egyháznak négy ekealja földje és erdeje van **Fedeh** faluban, kétséget kizáróan, határjelekkel körülvéve.

27. **Somogyvár** területén, a **Jouta**-n túli **Sagh** faluban azok, akik az egyháznak sóval adóznak: *Ysyph (Isip)* fiai: *Petus*, ennek fiai, *Hotcud* és *Guze*, annak testvére, *Nicus*, ennek fiai, *Nenche*, *Pica* és *Cosma*, továbbá harmadik testvére, *Chenke*, ennek fia, *Pál (Paul)*, valamint negyedik testvére, *Cheke*, és ennek fiai, *Accentus (Acentus)*, *Redenptus* és *Cuneh*; *Obus* fiai, *Guebus*, valamint testvérei, *András* és *Nogud (Nogiud)*; *Péter* fia, *János*.

28. **Igol** faluban ezek a szolgák: *Wendech* fia, *Petur*, továbbá fiai, *Chyma* és *Cheke*; *Legud* fiai, *Gaba* és *Somud*; *Hogut (Hogiud)* fiai, *Poud*, *Chedeh* és *Chendur*.

29. **Fuzegy** faluban ezek a jobbágyok: *Opus* fiai, *Chepes*, *Chedeh*, *Paul* és *Adrian*; *Arod* fia, *Pál*, és fia, *Dosnuch (Dosnoc)*; *Tamás* fia, *Thopus*, ennek fiai, *Dersi* és *Djrej*; *Veti (Vehti)* pap fia, *Forcos (Forcas)*, és ennek fia, *Vagiad*; *Nulod* fia, *Vnoca (Hunoca)*, ennek fiai, *Queueric (Keueric)* és *Videh*, valamint annak testvérei, *Pentuc*, *Thompa (Tompa)*, *Soncud (Soncund)*; *Pentuc* fiai, *Mica*, *Vteh* és *Vseh*; *Nuhu* fia, *Petur*. Ezek továbbá az udvarnokok: *Mihal* fiai, *Cebeh*, és testvére, *Hycá*; *Gueud* fiai, *Ono*, *Bencheu (Behceu)* és *Huus (Huuus)*; annak testvére, *Thiba (Quiba)*; *Vid* fia, *Tamás*; *Tengurd* fia, *Buhte*, és ennek fia *Gallus*; *Beneh* fiai: *Saul*, ennek fia *Cama*, és testvére *Stephan*, valamint ennek fia; *Gudus (Cudus)* fia, *Chenkez*, és ennek fia, *Kerus*; *Halald (Halalud)* fiai: *Orda*, ennek fia, *Zicus*, valamint testvérei, *Orbán* és *Obus*; *Ruuoz* fia, *Sobolch*; *Seleh* fia, *Zolcad*; *Simon* fia, *Zelcheh (Zelceh)*, és fia, *Zegen*; *Bod* fia, *Sopa*, és ennek testvére, *Bessu*; *Vltos* fiai, *Messu*, és fia *János*, valamint testvére, *Mod*; *Wros* fiai: *Tholtus*, fia, *Vaasard*, valamint testvére, *Calud*; *Michodeus (Micodeus)* fia, *Bedes*; *Semes* fia, *Kereu*; *Sebeh* fiai, *Cesu* és *Kerus*. Továbbá ezek a szőlőművesek: *Suda* fia, *Bozuc*, és ennek fia, *Bencheh (Buncheh)*; *Boda* fiai, *Semd* és *György*. Továbbá ezek a torlók: *Albeus* fia, *Egid*, és fiai, *Thaba* és *Baga*, valamint testvére, *Stephan*; *Elia* fiai, *Forcos (Forcas)* és *Moc*; *Hymosnus* fia, *Pettu*; *Zakariás* fiai: *Fileh*, *Seleh*, *Onda*, *Paul*, *Sentus*; *Chekeu* fia, *Demeu*, és fia *Beneduc (Benehduc)*; *Sykuis (Sikis)* fiai, *Tymoteu* és *Tompa*. Ők évenként egy hordó borral, egy ökörrel és száz kenyérrel szolgálnak. Továbbá ezek a földművesek, tudniillik: *Culessed*,

és fia, *Symou (Simoun)*; *Vida* fia, *Huid*. Ezek továbbá a harangozók: *Nirteu* fia, *Retey (Retehi)*; *Chemos* fia, *Chikuid (Cikuid)*.

30. **Supoc** faluban ezek az udvarnokok: *Kelemen* fia, *Mikola*; *Zethe (Zeteh)*; *Vros* fia, *Mátyás*; *Cusit* fiai, *Elemeres*, ennek fia, *Pentuc*, valamint testvére, *Chebe (Cebec)*, *Ketciou* fia, *Feneres*; *Beke* fia, *Albeus*, és ennek fia, *Somorou*; *Finta* fiai, *Thob* és *Beneduc*; *Zegen* fia, *Tamás*, ennek fiai, *János* és *Joan*, testvére *Egyed*, és ennek fia, *Erdeus*; *Apollinarius* fiai: *Sebastian*, ennek fia, *Zorida*, valamint testvére, *Hontus*; *Bercha (Berke)* fia, *Eunus*, és ennek fia, *Hoda*; *Imre* fiai *Reze* és *Vosod (Vossod)*, ennek fia, *Kerus*, továbbá azok testvére *Nuhu*; *Heud (Ehud)* fia *Cheke*; *Boyad* fia, *Thexa*; *Pete (Peteh)* fiai, *Nemel (Nemelh)*, ennek fiai, *Paul* és *Cut*, továbbá testvére *Vossos (Vosos)*, és ennek fia, *Beneh (Behneh)*; *Monac*, és ennek fia; *Vasaard (Vasard)* fiai, *Somciu* és *Aratas*; *Lőrinc* fia, *Zemdi*, és fiai *Forcos (Forcas)* és *Medue (Medueh)*; *Thidia* fia, és annak fia, *Kerus*.

31. Ezenkívül **Boclar** faluban ezek az udvarnokok: *György* fiai: *Cheke*, *Pál*, *Mortuus (Mortumus)*, *Suke (Sucke)*; *János* fia, *Mátyás*; *Litar (Liter)* fia, *Feud*, és ennek fiai, *Sathat (Satat)* és *Vosod (Vosud)*.

32. **Gamas** faluban ezek a jobbágyok, akik **Dob** faluból, *Augustun* nemzetségéből származnak: *Endereh*, *Gergely* fia; *Micus*, és fia, *Magnus*; *Michodemus (Micodemus)* fiai, *Lőrinc* és *Euruh*; *Micola* fia, *Bugus*, és ennek fia, *Guze*; *Matey* fiai: *Márton*, és ennek fia, *Bas*, testvére, *Joanchi (Hioanci)*, és ennek fia, *Gyl (Gil)*; *Fábián* fia, *Tádé*, fiai, *János* és *Nuhu*; *Sebestyén* fiai: *Ananias*, ennek fiai, *Ibrhaen (Hibrahen)* és *András*, valamint annak testvére, *Ipoly (Ipol)*; egy másik *Ipoult* fia, *Tadius*, ennek fiai, *Herhud* és *Simon*; *Symien (Simian)* fia, *Pál*, és ennek fiai, *Budur (Bodur)* és testvére; *Cuchen* fia, *Cosma*, és ennek fiai, *Jakab* és *Mochi*; *Márk* fia, *Modoros*. E fentnevezettek a lovas szolgák. *Tóbiás* pap fia pedig, aki a **bikács**-i udvarnokok közül jött ide, *Juba* nevezetű, és fiai, *Pál*, *Both (Bod)* és *Benedek (Beneduc)*, ők az udvarnokok. Más nemzetségből is vannak udvarnokok, ezek: *Bolsou* fia, *Mikola*, és fiai, *Tubus*, *Dolus* és *Timóteus*. Ezenkívül más nemzetségbeli udvarnokok is vannak, ezek: *Beke*, *Gentus* fia; *Dénes*, *Horogus (Harogus)* fia; *Petur*, és fiai, *Opus* és *Ombreus*, valamint testvére, *Kuine (Kineh)*, és ennek fia, *Kylien*, továbbá annak többi testvére: *Bondu*, *Dedus* és *Zegen*; *Pethe* fia, *András*; *Hodus* fiai: *Kelemen (Kelehmen)*, ennek fia, *Ayanduc (Hayanduc)*, valamint testvére, *Vid*; *Reze* fia, *Biuis* és *István*. Továbbá udvarnokok ezek a **Gomas** faluban lakók is, az ő neveik a következők: *Bodomer (Bodmer)* fiai; *Keres*, és fiai, *Forcasius (Farcasius)* és *Thec (Tek)*, annak testvé-

re, *Mochou (Mocou)*, ennek fiai, *Mathian (Matian)*, *Reppes* és *Mada*, valamint annak testvére, és fia, *File*, továbbá negyedik testvérük, *Mortunus*; *Bodoy (Buduoy)* fia, *Moyna*, valamint fiai, *Figuth (Figud)*, *Pet (Petur)* és *Eceh*; *Fornos* fia, *Marc (Marcu)*, és testvérei; *Eld* fia, *Bota*, és ennek fia, *Deme (Dehmeh)*; *Miklós* fiai, *Ceke*, *Buhte*, és testvére; *Stephan* fia, *Behneh*, valamint fiai, *Bolosoy* és *Pota*; *Bedechy (Bedehci)* fia, *Oboy*; *Elseh (Erseh)* fia, *Mochou (Mocou)*, és ennek fia, *Cygolou*; *Feles* fia, *Chydur*; *Wtod (Vtod)* fiai, *Huranus* és *Moncha (Monca)*; *Mortun (Mortin)* fia *Vitalis*, és ennek fiai, *Leg (Legu)* és *Wilmos (Vilmos)*; *Vzos* fia, *Chot (Cot)*. Továbbá ugyanezen a **Gomas**-on az egyház kézművesei: *Mous* fia, *Petch (Pecu)*, és ennek fia, *Zeme*; *Bosar* fiai: *Micola*, ennek fia, *Nuhu*, és testvére, *Morodech (Morodig)*, és ennek fiai, *Kochou, (Quodcou)* és ennek testvérei; *Micus* fia, *Michoulous (Micoulous)*; *Sombot (Zombot)* fia, *Vnoca*; *Monos* fiai: *Ananian (Anian)*, és fia, *Anta*, valamint annak testvérei, *Ananias* és *Ontus*. Ezenfelül ugyanezen **Gomas** faluban ezek az egyház szücei: *Michileu (Micileu)*, és fia *Nuhu*. Ezenkívül ugyanezen nevezett faluban ezek a földművesek: *Bulchou (Bolchou)* fiai [!], *Keched (Keced)*, és fia, *Thexa*, és annak fia, *Beche*; *Chenkes (Cenkes)* fiai, *Pentuc*, és ennek testvérei, *Theke (Ceke)*, *Boda* és *Chet (Cet)*; *Cassad* fia, *Quina*, és ennek fiai, valamint testvére, *Harmas*; *Monchachij (Moncaci)* fia, *Thompa (Tompa)*; *Zobas* fia, *Zehee (Zehe)*; *Stephan* fia, *Samson*; *Albert (Alberd)* fia, *Hozuga (Hozoga)*, és ennek fia, *Bench (Benci)*; *Kesseh* fia, *Pentuc*, és ennek fiai, *Péter* és *Marcell*, annak testvére, *Chomos*, valamint fia, *Mochy (Moci)*, harmadik testvére, *Semchi*, és ennek fiai, Tamás, *Chekeu (Cekeu)*, és a többi testvérük, *Mortunus* és *Matoy*; *Elee (Elhe)* fiai: *Vsud (Vssud)*, továbbá fiai, *Mecheu (Meceu)* és testvérei, valamint *Betci, Mecheu (Meceu)* fia; *Suge* fiai, *Cheke, Symon*, és testvérük *Wsud*, valamint ennek fiai, *Salamon* és *Bolchou*. Szőlőművesek is vannak a már gyakran említett **Gomas** faluban, ezek: *Elus (Helus)* fia, *Karachyn (Karachon)*, és ennek fiai, *Hogiud* és *Domas*; *Guebe (Gueba)* fia, *Morodech (Morodic)*. Továbbá ugyanebben a faluban ezek a tárnokok: *Holmus (Hormus)* fia, *Petur*, és ennek fia, *Hombus*; *Fezed* fia, *Endreh (Endereh)*. *Soma, Bestur (Bester)* fia, az egyház harangozója, és fia, *Pál*. Ezek számbavétele után térjünk át immár a határokra. Az említett birtok határa tehát a tótól indul, melyet a nép nyelvén **Bolotun (Bolotin)**-nak neveznek, a Szent Kelemen-templom felé tartva. Innen a völgyön keresztül kelet felé halad, egészen a **Bethcu (Betcu)** nevű erdőig, mely az egyházé. Azután megkerüli ugyanezen erdőt, majd dél felé fordul, a hegyhez, melyet **Zaarhegy (Zaharegi)**-nek neveznek, ott a faluval [közös] négy határjel található. Innen ugyanezen hegyen át nyugat felé tart, az útig, amit **Hodvth**-nak monda-

nak. Ezután ezen az úton ér el a fent nevezett **Gomas (Gamás)** faluba. Azután keletre fordul, a nevezett **Bolotin**-hoz.

33. **Theluky (Tehluki)** faluban ezek az egyház szőlőművesei: *Jed* fia, *Elh*, és fia, *Fileh*, annak testvére, *Niuizou (Nuhzou)*, valamint fia, *Pet* és *Boda*; *Kerus (Keres)* fia, *Gunuzd (Gunuzt)*, és fia, *Mátyás*, annak testvére, *Euruzeu (Eurizeu)*, valamint fia, *Michou*; *Joan* fia, *Chomoslou (Chomozlau)*, és fia, *Henche*; *Mochi (Moci)* fia, *Fochas (Fotas)*; *Miltou* fia, *György*, valamint fia, *Nemellj*, *Guze* és *Mihal*; *Beke* fia, *Forcos (Forcas)*, és ennek fia, *Fenerus (Feneres)*; *Mochou (Mocou)* fia, *Mihal*.

34. **Zamthou (Zamtou)** faluban ezek az egyház jobbágjai: *Bene* fia, *Borid*, és ennek fia, *Mihály*, *Prid* és *György*, valamint annak testvérei, *János* és *Joanca (Johanca)*; *Tamás* fia, *Thogodou (Togodou)* és *Benseh*. Az udvarnokok ezek: *Edse* fia, *Vus*, és ennek fia, *Zenteu* és *Bense (Bennesse)*, valamint annak testvére, *Vued*; *Bicca* fia, *Vnud (Vuud)*; *Karachun (Karachen)* fia, *Therteuh (Terteuh)*, *Succa* és *Ikeh*; *Micsee (Micussa)* fia, *Monchi* és *Micchyker (Miciker)*; *Forcos (Forcas)* fia, *Viter*, *Buhtus*, *Othoc* és *Thyze*; *Suma* fia, *Iseph (Isip)*, és ennek fia, *Bolsou (Bulsou)* és *Bocca (Bacca)*; *Zekezeu (Zekeseu)* fia, *Petur*, ennek fia, *Theodor (Tiodor)*, *Karasun (Karachon)*, *Mech (Meccu)* és *Irrige*, továbbá annak testvérei, *Lőrinc*, *Tarsa* és *Tyza (Tize)*; *Nuuhu (Nuhu)* fia, *Bene (Beneh)*, és ennek fia, *Huic (Hvic)*, *Herruig* és *Kalazy*; *Guezey* fia, *Modoros*, *Vnoca* és *Pentuch*; *Meegeu* fia, *Karasun (Karachen)*, és ennek fia, *Mihály*; *Senke (Fenkeh)*; *Moygy (Mózes)* fia, *Varau (Varou)*, és ennek fia, *Juben*, valamint annak testvére, *Ruchtu*, és ennek fia, *Buhtus* és *Anian*, továbbá annak harmadik testvére, *Kerus (Keres)*; *Sornuc (Sornoc)* fia, *Simjrek*, és ennek fia, *Hodus (Hodos)* és *Feke (Fenke)*; *János* fia *Vid*, és ennek fia, *Lőrinc*, *Thompa*, *Zeuleus*, *Reke* és *Toppa*; *Belch* fia, *Chima*, ennek fia, *Cosma*, valamint annak testvérei, *Vosca* és *Heteh*; *Arud* fia, *Zeke (Zeleh)*, és ennek fia, *Bob*, [annak testvére] *Zem*, valamint testvérük, *Gaba*; *Bizotlon* fia, *Kylien*; *Cheme (Cemeh)* fia, *Zongud*, és ennek fia, *Varou*, valamint annak testvére, *Molvd*, és ennek fia, *Vaasar*; *Hyci* fia, *Rost*, és ennek fia, *Sekuid (Sekid)* és testvérei; *Culessed* fia, *Boda (Boza)*; *Sebestyén* fia, *Buncheu (Bunceu)* és testvére; *Keyci* fia, *Buhtus*; *Kersen* fia, *Christien*; *János* fia, *Michal (Mihal)*.

35. **Thurkh (Turk)** faluban ezek az egyház jobbágjai: *Symien* fia, *Joan*, és fia, *Vus*, annak testvére, *Ibrachin*, fia, *Joachyn*, valamint harmadik [testvérük], *János*; *Vendug (Wendeg)*, és fia, *Miklós (Miclous)* és *Mátyás*; *Agard* fia, *Vruus*, és fia, *Orbán* és *Amb-rus*; *Sekud (Scechund)* fia, *Fita* és *Resch (Rescu)*; *Buiad* fia, *Vuotos*, és ennek fia, *Mogd*;

Gyune fiai, Barnabas és Albeus; Culesed fia, György, és ennek fiai, Latamas és Sentus (Scentis); Mihál (Michal) fia, Karasun; Suma fia, Beche (Bece), és ennek fia Lőrinc; Wuosos (Wosos) fia, Michy (Mici), és ennek fiai, Vuid (Wid) és Wasard; Neugrad fia, Illie, és ennek fia, Varous; Sombod fia, Vosud; Medue (Meduue) fia, Micula, és ennek fia, Maca; Merch (Mercu) fiai, Charna (Charma) és Michou (Micou); Euzen fia, Salca; Irig fia, Morodech (Morodic). Ezek pedig az udvarnokok: Thopos (Tupos) fiai [!], Tamás, és ennek fia, Gergely; Strab fiai, Karasun (és ennek fia), Cysveth (Chuswet), továbbá annak testvére, Mochy (Moci), és ennek fia, Kyrecy (Kyreu), valamint annak harmadik testvére, Keled, és ennek fiai, Cheke (Ceque) és Sumos; Imre [esetleg Henrik] fiai: Fenche (Feuce), és ennek fia, Cegu, valamint annak testvére, Péter, és fiai, Mica és Cheke (Ceque); Curt (Churt) fiai, Latamas, és ennek fia, Fara, annak testvére, Kyrus (Kyris), és fiai, Keue (Queue) és Certu, valamint harmadik [testvérük], Boca; Bondug (Boudug); Matou fia, Mogd; Tupoz fia, Codou, és fiai: Quene, Vide, Leguine, Coda (Choda), valamint ennek fia, Tiuan (Tiwan); Cheke (Ceque) fia, Deus, és ennek fia, Pet; György fiai, Latou, és ennek fia, Nege, valamint annak testvére, Kese; Zebe fiai [!], Joulekun (Jouleguin); Sombot fia, Pousa (Pausa). Ezek az egyház kézművesei: Zuke (Zuque) fiai, Marce és testvérei. Ezek továbbá az egyház kovácsai: Welprit fiai, Mociqu, és ennek fia, Egyed, valamint annak testvérei, István és Boxa (Bocsa), és ennek fiai, Vnca (Vnuca) és testvérei. Ezek az egyház szőlőművesei: Vros fiai, Quinus (Qunjs), és testvére Quina, valamint ennek fia, Kazmer (Cazmer); Vzd fia, Cheke (Ceque), és ennek fiai, Tamás és Kuze (Guze); Ompud fia, Wis; Sonc (Souc) fiai: Bot, ennek fiai, Tupa, Buca (Buque) és Buze, valamint annak testvére, Bos; Vonta fia, Bech (Becu); Nuch (Nuchu) fia, Cris, és ennek fia, Márk [Marcus, íráshibával: Mareus]; Endus fia, Wis; Tercie [esetleg a Harmad, Harmas fordítása] fia, Warou, és fia, Mogus, valamint ennek fiai, Marcu és Cucus. Ezenfelül földművesek is vannak, ezek: Micus fiai, Bota (Bata) és István, valamint ennek fiai, Vossa (Wosa), Scimis, Setit és Syque.

(19) A már említett **Cheuz (Cheuz)** faluban ezek a szolgák: Mátyás és fia; Sykue (Sike) fia, Thexe (Texe); Vasard; Moniac fia, János; Biba fia, Cosma; Mihál; Marcu fia, Benenduc (Beneduc).

36. **Zeuleus** faluban, amely kétséget kizárva minden szolgálattelvőjével és tartozékával együtt a **Horozcueh**-i Szent Miklós-egyházé, ezek az egyház szolgái, akiket ilyen módon nevezünk meg: Chetur (Cheter); Heleh; Coza és ennek fia, János; továbbá Johanca (Joanca); Ceke és fiai. A hetes szolgálatot teljesítők ezek: Boza és fiai; Pál és testvére,

Michi, Zulehu, Boche, Vehseh és fiai; *Petheh (Pehteh)* és testvérei. Van még [az egyháznak] egy ekealja földje.

37. Ezenkívül a többi jeles adomány között a boldogemlékű András király a Szent Ányos-egyháznak engedte át azt a birtokot, melyet **Lusta**-nak neveznek, annak tartozékaival együtt. De nehogy semmivé tegye a későbbi nemzedékek feledékenységé a megfelelően elrendezett dolgokat, az átadott birtokot a következő határokkal rendelte el megerősíteni. A **Bolotyn (Bolatin)** tó), amelyből kifolyik a **Foc**-nak nevezett folyó, e kifolyástól [a folyó] egészében az egyházé. [Innen a folyó] dél felé tart, elér **Lustah** faluig, majd megkerüli a szigetet, amely szintén teljesen az említett egyházé, és malom számára alkalmas helyet alakít ki. A folyó mellett, a keleti oldalon, a falu közelében található A[ndrás] király határjele, melyen egy kő van. Ezután [a határ] az úton húzódik, kelet felé, A[ndrás] király hegyéig. Ezek után északra tart, három földből emelt határjelen át, majd elér a kőjelig, melyet a **Bolotyn** mellett helyeztek el. Innen ismét eljut egy másik kőjelig, mely a **Fehérvár**-ra vezető régi út mellé van kihelyezve. Azután pedig továbbmegy dél felé, két határjelen keresztül, majd elér egy kőhöz. Innen ismét nyugatra tart, és ott, a folyó mellett jelként egy kő van felállítva. Mindaz pedig, amit ezek a határok közrefognak, akár halászhelyek, akár rétek, kétséget kizárva a nevezett egyház tulajdona.

(34) Ezután a Szent Ányos-egyház **Turch (Turc)** nevű faluja [következzék], melyet a következő határok erősítenek meg. A **Bolotyn** melletti Szent Péter-templomnál, annak nyugati oldalán található egy földből emelt határjel. Innen [a határ] dél felé tart, a **Turch (Turc)**-ra vezető úton, és ott van a határjel, a neve: iszapos árok. Ezután ugyanazon az úton tart nyugat felé, majd elér a patakig, és ott van a határjel, ezek után egy [másik] határjelig, melyet kőnek mondanak, innen pedig a **Somardy (Somardi)** tóig, majd a **Somardy (Somard)** halastó közepén keresztül ismét elér a **Bolotyn**-hoz, arra a helyre, amelyet **Ituuh**-nak neveznek. Mindaz, amit ezek a határjelek körbezárnak, akár rétek, akár szigetek vagy halastavak, kétség nélkül az egyházhoz tartozik.

(33) Ezenkívül átadta a **Samthou (Santo)** nevű falut is, és a következő határokkal erősítette meg. Van egy hely, amit **Choczorma (Cogzorma)**-nak neveznek, ott található A[ndrás] király határjele. Azután [a határ] dél felé tart, négy határjelen át az útig, melyet **Hoduth (Hodut)**-nak mondanak, és ott van a határjel. Ugyanezen az úton halad tovább nyugat felé, az egyház földjét, valamint **Somard (Zamad)** földjét elhatárolva, majd továbbmegy majdnem egy mérföldön át, és ott lesz a határjel, a bokorban. Azután eljut a patakig, amelyet **Queurus (Keurus)**-nek hívnak. Azon a helyen pedig, amelynek

Keurustuuh a neve, ott van a határjel a kőrisfa alatt. Van egy sziget is, mely ehhez a faluhoz tartozik, ezt **Fugoud**-nak hívják, teljes egészében ez is az egyházé. Mindaz pedig, amit ezek a határok megerősítenek, akár rétek, akár erdők, vagy gyümölcsösök, kétséget kizárva örök időkre a Szent Ányos-egyház tulajdonát képezik.

Kiadatott Tamás mester, a királyi udvar kancellárjának és **veszprém**-i püspöknek a keze által, az Úr megtestesülésétől számított 1211. évben, János, **esztergom**-i érsek, tiszteendő Bertoldus, választott **kalocsa**-i érsek és bán jelenlétében, továbbá Kalán, a **pécs**-i, Boleszláv, a **vác**-i, Chathapanus, az **egf[e]r**-i, Simon, a **várad**-i, Dezső, a **csanád**-i, Vilmos, az **erdély**-i, Gotard, a **zágráb**-i, Péter, a **győr**-i, Róbert, a **veszprém**-i egyházat boldogan kormányzó [püspökök], Poth nádor és **moson**-i ispán, valamint Mihály vajda jelenlétében, Péter, **bács**-i, Gyula, **bodrog**-i ispánok, Banco, **bihar**-i ispán és a királynő udvari ispánja, Marcellus, **keve**-i és udvari ispán, Miklós, **pozsony**-i ispán [jelenlétében], uralkodásunk hetedik évében. Hogy ez az általunk készített megerősítő oklevél mindig sértetlen és rendíthetetlen maradjon, úgy rendelkezünk, hogy pecsétünk biztosítékával maradjon örökre érvényes, tartós és szilárd a Szent Ányos-egyház őrizetében.

III. A Tihanyi összeírás nyelvtörténeti jelentősége

1. A Tihanyi összeírás filológiai kérdései

1. Az 1211-es Tihanyi összeírás jelentős névanyaga mellett sem szabad elfeledkeznünk e nyelvemlékünk gazdag, külső és belső összefüggésrendszeréről. Az összeírás nemcsak az 1055-ös alapítólevéllel, hanem a többi tihanyi oklevéllel (pl. a Tihanyi alapítólevél interpolált változatával (1055>1416), a Szent László korára hamisított oklevéllel (+1092/+1274/1399), a Tihanyra vonatkozó 1267/1297-es pápai diplomával) szintén kapcsolatba hozható, s ezekkel összevetve ugyancsak vizsgálható. Mindezek mellett e nyelvemlékünk belső összefüggésrendszerét, vagyis filológiai jelentőségét is hangsúlyoznunk kell, hiszen vizsgálatának sajátos lehetőséget biztosít az a körülmény, hogy a hitelesített példány mellett az oklevél fogalmazványa ugyancsak fennmaradt. E speciális filológiai helyzet miatt pedig alkalmunk nyílik a fogalmazvány és a hitelesített oklevél közötti hasonlóságok és különbségek felfedésére, s ezáltal általánosabban a korabeli oklevelezési gyakorlat eljárás módjainak feltárására is. A Tihanyi összeírás e gazdag kapcsolatrendszerre tehát az oklevél konkrét vizsgálatán túl általánosabb kérdéskörök (pl. a korabeli oklevelezési gyakorlat, a régi magyar helynévadás jellemzői) felvetését szintén lehetővé teszi.

2.1. Egy oklevél — mint meghatározott szabályok szerint kiállított jogbiztosító irat (vö. SOLYMOSI 2006: 153) — összetett jogi procedúra során jön létre, ezért elkészítése hosszú és bonyolult folyamat volt (vö. HOFFMANN 2009: 19). Az adománylevelek esetében az adományozó vagy az összeíratást elrendelő megbízottja a helyszínen megvizsgálta és írásban rögzítette a birtokkal kapcsolatos körülményeket (a birtok kiterjedését, a határait, az ottani javakat stb.). Nagyszámú adományozott birtok esetében feltételezhető, hogy nem ugyanazok a hivatalos személyek jártak a különböző helyszíneken, és készítettek feljegyzéseket. Ezt szinte bizonyosra vehetjük a 37 birtokot felsoroló Tihanyi összeírás esetében is. Ennek eredményeképpen pedig különböző eredetű és feltehetően nem azonos minőségű feljegyzések és ismeretek alapján állította össze a fogalmazó az oklevél elsődleges fogalmazványát (vö. HOFFMANN 2010: 17). Mindezek mellett a fogalmazvány elkészítéséhez az ezzel foglalkozó tisztviselőknek különböző segédkönyvek, mintaokleveleket tartalmazó gyűjtemények álltak rendelkezésükre, amelyek korábbi ügyekben kibocsátott oklevelek formuláit tartalmazták, ezzel mintegy megtakarítva az újrafogalmazás munkáját. Néhány esetben — mint itt is — régebben kibocsátott, hasonló tárgyú okleveleket is

felhasználtak egy-egy diploma elkészítésekor (SZENTPÉTERY 1930: 25, ÉRSZEGI 1998: 41).

A tihanyi apátság 1211. május 29-ére datált birtokösszeírása nem adománylevél, hanem összeírás: a leggyakoribb adóösszeírásokkal, valamint dézsmajegyzékekkel szemben (vö. ESZENYI 2000: 23–4) határvonal-leírásokat, valamint helységenként és foglalkozásonként szolganép-felsorolásokat is tartalmaz. Joggal számolhatunk tehát az 1211. évi birtokösszeírás kapcsán azzal, hogy az összeírás fogalmazója, vagyis az elsődleges fogalmazvány készítője a tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelét is használta munkája során. Ezek az oklevelek ugyanis egyazon intézményhez, a tihanyi apátsághoz kapcsolódnak, s igen sok hasonlóság mutatkozik meg közöttük például a tartalom, a helyesírás tekintetében, valamint a nevek lejegyzésében (ehhez ld. KNEIÉZSA 1952: 28, HOFFMANN 2007b: 356, 2009: 19, KOVÁCS É. 2011: 56–7), noha különbségek is tapasztalhatók: míg például az 1055-ös alapítólevelet a királyi udvarban (vö. HOFFMANN 2010: 17), addig az 1211. évi összeírást a tihanyi apátságban (vö. KNEIÉZSA 1952: 28) készítették.

2.2. ÉRSZEGI GÉZA utalt a korábbiakban arra, hogy a fogalmazványok terjedelmüket tekintve két típusba sorolhatók: lehetnek rövidek — amelyek csak a készítendő oklevél lényeges részeit foglalják magukba —, illetve teljes fogalmazványról is beszélhetünk, amelyek teljes egészében tartalmazzák a majdan hitelesítendő oklevél szövegét (1998: 41). Az 1211-es birtokösszeírás fogalmazványának szövege hiányosabb, rövidebb, mivel a hitelesített oklevél bevezetésének királyi intézkedésekkel kapcsolatos részeit, a befejezést, valamint az oklevelek szokásos formai részeit vagy csak röviden, vagy egyáltalán nem is jelzi. A birtokok, határaik és népeik felsorolásában azonban teljességre törekszik, és kiegészítéseket, pótlásokat told a sorok fölé. Ezek a pótlások a hitelesített példányban többnyire már a rendes sorokban szerepelnek (vö. ERDÉLYI 1904: 390).

Az oklevelek megírását nem mindig ugyanaz a személy végezte, mint aki megfogalmazta az oklevelet (SZENTPÉTERY 1930: 26). Az 1211. évi tihanyi birtokösszeírással kapcsolatban a kutatók véleménye eltér abban a tekintetben, hogy a megpecsételt oklevél és a fogalmazvány ugyanattól a szerzőtől származik-e. SZENTPÉTERY IMRE szerint a két példány ugyanazon kéz írása (1923: 85). GÁCSER IMRE ugyanakkor ezt nem tartja valószínűnek, mert a fogalmazvány helyesírása gondosabb és következetesebb. Szerinte a nem hitelesített változatot *Turkh* helység népeinek összeírásáig (PRT. 10: 515) ugyanaz, de a megpecsételt oklevél írójától eltérő kéz írta. *Turkh* népeinek összeírása azonban élesen különbözik az előző részekétől, az utána következő rész pedig nagyon hasonlít az első kéz

írásához, így nehéz eldönteni, hogy az első kéztől származik-e vagy egy harmadiktól (GÁCSER 1941: 3–4). GÁCSER IMRE és SZABÓ DÉNES — egyetértve JAKUBOVICH EMILLEL és PAIS DEZSŐVEL — valószínűnek tartja, hogy a hitelesített oklevelet a fogalmazványról diktálás után írták le, mivel a két példány helyesírása sok esetben eltér egymástól (vö. ÓmOlv. 73, GÁCSER 1941: 4–35, SZABÓ 1959: 19). Ezekre az eltérésekre a későbbiekben részletesen is kitérek.

3. A tihanyi okleveleket részletesen vizsgáló ERDÉLYI LÁSZLÓ véleménye szerint a két példány közül a helyes szöveget csaknem mindig a fogalmazvány adja, azaz hibák inkább a hitelesített példányban vannak. ERDÉLYI hibát vél felfedezni az egyes határleírásokban szereplő helynevek írásában éppúgy, mint a személynevek eltérő rögzítésében (pl. betűkihagyás, betűcsere, szótagkettőzés stb. típusú hibákra utal) (1904: 390–1).

A birtokösszeírás filológiai szempontú vizsgálatok arra keresem a választ, hogy az oklevél két példánya közül a helyes szöveget valóban többnyire a fogalmazvány tartalmazza-e, ahogyan ERDÉLYI is állította, illetve ha ez az állítás tartható, akkor ez miben nyilvánul meg pontosan. Emellett vizsgálom azt is, hogy milyen érvek, tények igazolhatják egy-egy szövegrészlet helyességét.

A birtokösszeírás két példányában előforduló hely- és személynevek lejegyzésében többféle tekintetben figyelhetünk meg eltéréseket, ezeket elsősorban az azonos tulajdonnevek eltérő írásmódjában érhetjük tetten. Elsősorban a két példány helyneveiben megmutatkozó típuskülönbségekre térek ki, de megfigyeléseimet igyekszem a személynévi anyagnak, illetve ahol ez szükséges, a latin befogadó szöveggörnyezetnek a vizsgálatával is alátámasztani.

Az oklevél hitelesített példányában és fogalmazványában 125–127² különböző helynév szerepel, s emellett a hitelesített példány utolsó bekezdésében az oklevelet aláíró egyházi és világi méltóságok nevei mellett 18 latinizáló formában szereplő helynév (pl. *Agriensem*, *Bychoriensem*, *Strigoniensi*, *Vesprimiensis* ~ *Vesprimiensem* stb., PRT. 10: 516–7) is található, amelyeket azonban nem vonok be a vizsgálatba, mivel ez a rész a fogalmazványból hiányzik. Így a helynevek mintegy egynegyede, összesen 37 név a fogalmazványétól eltérő alakban szerepel a megpecsételt oklevélben. Az eltéréseket az alábbi típusok szerint kívánom bemutatni:

---

² Az összeírásban vannak olyan helynévi szórványok, amelyek azonos helyre vonatkoznak. A négy *Szőlős* említésről azonban nem dönthető el egyértelműen, hogy két, három vagy esetleg négy különböző települést jelölnek-e az egyes előfordulások (erről részletesebben ld. a megfelelő részben, ill. KOVÁCS É. 2010), ezért aztán nem tudjuk pontosan megadni az oklevélben szereplő helynevek számát sem.

1. Elsőként a pusztán helyesírási kérdéseket veszem sorra.
2. Az eltérések második típusában azokat a hangjelölési-helyesírási különbségeket vizsgálom, amelyek mögött kiejtésbeli-hangzásbeli eltérések is feltételezhetők, ahol tehát a variánsok akár hangalaki ingadozást is jelölhetnek.
3. A fogalmazvány és a hitelesített példány azonos objektumot jelölő helynevei között olykor nem csupán helyesírási, hanem morfológiai eltérésekre is bukkanhatunk.
4. És végül szólnunk kell a két példánynak a szórványok körüli latin megszövegezést érintő különbségeiről is.

3.1. Pusztán helyesírási különbségek

A helyesírás tekintetében szembetűnő sajátossága az összeírásnak, hogy a fogalmazvány *c*, *k* és *t* jelét a hitelesített példányban többnyire *ch*-ra, *kh*-ra, valamint *th*-ra módosították (vö. GÁCSER 1941: 7, 9, 12). Mind a helynevekben, mind a személynevekben megfigyelhető ez a helyesírási jellegzetesség: például a fg.³ *Biccaci* ~ hp. *Bychachi*⁴ (PRT. 10: 513), fg. *Betcu* ~ hp. *Bethcu* (PRT. 10: 514), fg. *Zamtou* ~ hp. *Zamthou* (PRT. 10: 514), fg. *Turk* ~ hp. *Thurkh*, fg. *Turc* ~ hp. *Turch* (PRT. 10: 515, 516), fg. *Cogzorma* ~ hp. *Choczorma* (PRT. 10: 516), fg. *Hodut* ~ hp. *Hoduth* (PRT. 10: 516) és talán a fg. *Cohache* ~ hp. *Choache*⁵ (PRT. 10: 509), fg. *Araci* ~ hp. *Aarach* (PRT. 10: 506) helynevek, valamint a fg. *Tocorou* ~ hp. *Thocorou* (PRT. 10: 504), fg. *Toma* ~ hp. *Thoma* (PRT. 10: 506, 514), fg. *Cet* ~ hp. *Chet* (PRT. 10: 503, 514), fg. *Ceke* ~ hp. *Cheke* (PRT. 10: 508), fg. *Bece* ~ hp. *Beche* (PRT. 10: 515) stb. személynevek illusztrálják a jelenséget.

Az összeírás fogalmazványában és hitelesített példányában a [k] hangnak többféle jelét is megtalálhatjuk: *k* (*Kereczeg*, PRT. 10: 509, hp. *Theluky*, PRT. 10: 514, fg. *Turk*, PRT. 10: 515, fg. *Keurus*, PRT. 10: 516; *Karasun*, PRT. 10: 515 stb.), *c* (*Cuest*, PRT. 10: 504, 508, *Colon*, PRT. 10: 508–9, *Cucen Hereh*, PRT. 10: 509, *Saca*, PRT. 10: 510 stb.), *q(u)* (hp. *Queurus*, PRT. 10: 516), valamint *kh* (hp. *Thurkh*, PRT. 10: 515), illetve *ch* (*Michola*,

³ Az oklevél fogalmazványát az fg., a hitelesített példányt pedig a hp. rövidítéssel jelölöm. Amikor a tulajdonnévi előfordulások ugyanabban a formában szerepelnek az összeírás mindkét példányában, akkor egyik rövidítést sem használok az adott névadat előtt.

⁴ Bár a birtokösszeírás fogalmazványának és hitelesített példányának szövegét, valamint a hely- és személyneveket ERDÉLYI LÁSZLÓ szövegkiadása alapján (PRT. 10: 502–17) idézem, mégis az áttekinthetőség kedvéért fontosnak tartom a lapszámok feltüntetését, különösen a személynevek esetében, ahol többszöri, akár több különböző birtokon történő említéssel is kell számolnunk.

⁵ Az összeírásban háromszor fordul elő, hogy a fogalmazványbeli helynevek igen ritka *ch*, illetve *th* betűkapcsolatai között egy magánhangzó is található, vö. még fg. *Zegthelegu* ~ hp. *Zegthelegu* (PRT. 10: 511), fg. *Tehluiki* ~ hp. *Theluky* (PRT. 10: 514). Ezekben az esetekben valószínűleg a fogalmazási példány készítőjének tévesztésével számolhatunk.

PRT. 10: 508, hp. *Choczorma*, PRT. 10: 516). A fenti példák is világosan jelzik, hogy a *k* és *c* betűk használatában nem mutatkozik meg az a korábban kialakult szabályszerűség, miszerint a [k] hangot palatálisok előtt a *k*, míg minden más helyzetben a *c* betű jelöli (vö. KNIEZSA 1952: 20, 30).

A [c] és a [cs] hangok oklevélbeli előfordulásait szemlélve azt állapíthatjuk meg, hogy míg a 11. században e hangok gyakori jele a *c* betű volt, addig a 13. században a kétjegyű betűk előtérbe kerülésével a *ch* betűvel való jelölésmód dominált (KNIEZSA 1952: 15, 39).

Ezek alapján pedig akár azt a benyomásunkat is megfogalmazhatjuk, hogy a fogalmazványbeli tulajdonnevek írásmódja régebbi, 11. századi helyesírási gyakorlattal mutat rokonságot (vö. GÁCSER 1941: 33–4). Noha efféle kronológiai megoszlást a helyesírástörténet a [k], illetve a [t] jelölése kapcsán nem mutat, az kétségtelen, hogy a *kh*-s, *th*-s írásmód másodlagosan jelentkezik az egy mássalhangzós jelöléssel szemben. Tekintve, hogy a Tihanyi alapítólevél helyesírásában hasonló jegyeket figyelhetünk meg (tehát a *c*, *k*, *t* jelek használatát a *ch*, *kh*, *th*-val szemben, ld. *turku*,⁶ *mortis*, *zakadat*, *aruk*, stb., vö. SZENTGYÖRGYI 2010a: 24, 26), mint amit a fogalmazvány hangjelölésében tapasztalhatunk, elképzelhetőnek tartom, hogy az 1211-es Tihanyi összeírás fogalmazványának lejegyzőjét a talán éppen előtte fekvő alapítólevél írásmódja befolyásolhatta. És emellett aztán az sem lehetetlen, hogy a hitelesített példány rögzítője ezt követően viszont már inkább a saját korának helyesírási „normájához” igazodva írta le a neveket. Ez utóbbi feltevést az az oklevélírói gyakorlatban jelentkező tudatos törekvés is támogathatja, miszerint az oklevélírók gyakran az adott korban kialakult írásnormát követve rögzítik a tulajdonneveket. Ezt figyelhetjük meg például Anonymus gesztájában, amikor a szerző tudatosan *ö*-ző formában írja a tulajdonneveket (vö. BENKŐ 2003: 159–60).

A *h* ugyanakkor nemcsak mássalhangzók után, hanem gyakran magánhangzókat követően, főként a szóvégi *e* után is feltűnik. GÁCSER IMRE a *h* szerepét és az *-eh* hangértékét vizsgálva megállapította (1941: 25–7), hogy ez sok esetben az *-ő* deverbális névszóképző, *-γ* előzménye (pl. *Quereh* [kérey], PRT. 10: 512), illetve a finnugor *-ey* kicsinyítő képző fejleménye (fg. *Feketeh* ~ hp. *Feketeu*, PRT. 10: 509; fg. *Beneh* ~ hp. *Bene*, PRT. 10: 515), de nagyon gyakran csupán helyesírási sajátosságként jelentkezik (fg. *Belenh* ~ hp. *Belen*, PRT. 10: 507; fg. *Sebus Gueldegueh* ~ hp. *Gueldeguh*, PRT. 10: 509; fg. *Endereh* ~ hp. *Endreh*, PRT. 10: 514). A példák is világosan mutatják, hogy elsősorban a fogalmazványbeli alakok tartalmazzák az *-eh* betűkapcsolatot.

⁶ A Tihanyi alapítólevél helyneveit SZENTGYÖRGYI RUDOLF szövegkiadása alapján (2010a: 21–32) idézem.

Az összeírás hely- és személyneveiben mind palatális, mind veláris magánhangzók előtt gyakran előfordul szókezdő hangérték nélküli *h* betű is, ez főként ugyancsak a fogalmazványban figyelhető meg: *Hugoron*⁷ (PRT. 10: 509), *Horozcueh* (PRT. 10: 516) helynevekben, valamint fg. *Helia* ~ hp. *Elia* (PRT. 10: 507), fg. *Hisou* ~ hp. *Ysou* (PRT. 10: 510), fg. *Hunoca* ~ hp. *Vnoca* (PRT. 10: 512), fg. *Hayanduc* ~ hp. *Ayanduc* (PRT. 10: 513) stb. személynevekben.

Az [i] hang jelölését tekintve az összeírás két példányának helyesírásában szintén következetes eltéréseket figyelhetünk meg. A fogalmazvány az [i] hangot *i*-vel, a hitelesített oklevél pedig *y*-nal jelöli: fg. *Beseneui-tu* ~ hp. *Beseneytu* (PRT. 10: 511), fg. *Bicaci* ~ hp. *Bychachi* (PRT. 10: 512), fg. *Tehluki* ~ hp. *Theluky* (PRT. 10: 514), fg. *Somardi* ~ hp. *Somardy* (PRT. 10: 516), fg. *Bolatin* ~ hp. *Bolotyn* (PRT. 10: 516) helynevek, fg. *Sike* ~ hp. *Syke* (PRT. 10: 507), fg. *Cima* ~ hp. *Chyma* (PRT. 10: 510), fg. *Simian* ~ hp. *Symien* (PRT. 10: 513) stb. személynevek. Az *i* és *y* betűk váltakozása az [i] hang jelölésében a korszakban teljesen általános volt (vö. BÁRCZI 1951: 128, KNEZSA 1952: 17, 30). KNEZSA ISTVÁN azonban hangsúlyozta, hogy a 11. században az [i] hangot elsősorban *i*-vel jelölték, és csak ritkábban fordult elő jelölésében az *y*, amely a 13. században került többségbe (1952: 15, 39). Ezek alapján pedig ismét csak megerősödni látszik az a korábban fölvetett elképzelésünk, hogy ti. a fogalmazványbeli tulajdonnevek írásmódja a régebbi, 11. századi helyesírással, konkrétan a Tihanyi alapítólevél helyesírásával mutat rokonságot. Az [i] hangnak ugyanis az 1055. évi alapítólevélben szintén *i*-vel való jelölését találjuk (vö. *tichon*, *zilu kut*, *keuris tue*, *ziget zadu*, *gisnav* stb., SZENTGYÖRGYI 2010a: 23, 24, 25). Ez pedig talán újabb érvként szolgálhat amellett, hogy az összeírás fogalmazványában a Tihanyi alapítólevél írásmódjának a hatása közvetlenül is érvényesülhetett.

Ennek a feltevésnek az igazolására célszerű annak a 21 helynévi szórványnak az írásmódját külön is megvizsgálnunk, amely mind az összeírásban, mind pedig az alapítólevélben is szerepel: *Báb* (1055: *babu humca*, 1211: ad sabulum *Bab*), *Balaton* (1055: *balatin* ~ *bolatin*, 1211: fg. *Bolotin* ~ *Balatin* ~ *Bolatin* ~ *Bolotyn* ~ hp. *Bolotin* ~ *Balatin* ~ *Bolotun* ~ *Bolotyn*), *Bálvány(os)* (1055: *baluuan*, 1211: *Balanus*), *Fadd* (1055: *fotudi*, 1211: *Fotud*), *Fertő* (1055: (*harmu*) *fer teu*, 1211: *Ferteu*), *Fok* (1055: *fuk*, 1211: *Foc*), *Füzegy* (1055: *fizeg* ~ *fyzeg*, 1211: *Fuzegy*), *Gamás* (1055: *gamas*, 1211: fg. *Gomas* ~ *Gamas* ~ hp. *Gamas* ~ *Gomas*), *Hadút* (1055: *hodu utu*, 1211: *Hodut*), *Kok szarmja*

⁷ Nagy valószínűséggel ezzel a *Hugoron*-nal hozható összefüggésbe az 1055. évi alapítólevélben a Kolon tó körüli birtok leírásának kezdetén megjelenő *u[gr]in baluana* helynévi szórvány *u[gr]in* előtagja, valamint az Izsák északi határszélén az újabb korban feltűnő *Ugri szőlő* név első névrésze (vö. HOFFMANN 2010: 175–6).

(1055: *koku zarma*, 1211: fg. *Cogzorma* ~ hp. *Choczorma*), *Kolon* (1055: *culun*, 1211: *Colun* ~ *Colon*), *Kőrös* (1055: *keuris* (*tue*), 1211: fg. *Keurus* ~ hp. *Queurus*), *Kövesd* (1055: *cuesti*, 1211: *Cuest*), *Martos* (1055: *mortis*, 1211: *Mortus*), *Petra* (1055: *petra*, 1211: *Petra*), *Ravaszyuk* (1055: *ruuoz licu*, 1211: fg. *Rouozlicou* ~ hp. *Ruozlicou*), *Somogy* (1055: *sumig*, 1211: *Simigiensis*), a *Kolon* tó környéki *Szakadat* (1055: *zakadat*, 1211: *Zacadat*), *Tihany* (1055: *tichon*, 1211: *Thichon* ~ *Tychon*), *Tolna* (1055: *thelena*, 1211: *Talana* ~ *Tollona*), *Türk* (1055: *turku*, 1211: fg. *Turk* ~ *Turc* ~ hp. *Thurkh* ~ *Turch*). E névfórmák összevetése alapján megállapíthatjuk, hogy ezek betűhív adatai nagyon hasonlóak vagy teljesen megegyeznek a két oklevélben, különbséget főként a zártsági fok és a tövégi magánhangzó megléte tekintetében mutatnak csupán, de ilyen eltérések az azonos oklevélbeli többszöri említés során is előfordulnak. Ahol az összeírásban a fogalmazványbeli névemlítés írásmódját tekintve eltér a hiteles példány megfelelő adatától, ott az alapítólevél írásmódjához mindig a fogalmazványbeli alak áll közelebb (ld. például *Kőrös* és *Türk* említéseit). A helynévi szórványok hasonló alakban való rögzítése mellett a két oklevél közti kapcsolatot az összeírás szó szerint átvett alapítólevélbeli szövegrészei is bizonyítják: ezt láthatjuk például a tihanyi birtoktest leírásakor (ld. SZENTGYÖRGYI 2010a: 23–4, PRT. 10: 503).⁸

Az összeírás fogalmazványában és hitelesített példányában a [g] hangnak több jelét is megfigyelhetjük: a korszakban is általánosan használt *g* mellett (*Zegen*, PRT. 10: 506, 507, 510, 512, 513, *Zolgat*, PRT. 10: 508 stb.), a *c* (*Zolcad*, PRT. 10: 512), *ch* (*Wendech*, PRT. 10: 512) és ritkán a *gh* (*Sagh*, PRT. 10: 512), valamint a [gy] hangtól való megkülönböztetés végett — amelyet az oklevélíró a 13. század eleji helyesírásnak megfelelően néhol *gi*-vel, *gy*-vel jelöl (vö. GÁCSER 1941: 9, KNEIENZA 1952: 29–30, például fg. *Hagimas* ~ hp. *Hagymas*, PRT. 10: 510, fg. *Hagia* ~ hp. *Hagya*, PRT. 10: 508) — *gu* betűkapcsolat (*Guergen*, PRT. 10: 511, *Egueteu*, PRT. 10: 509, *Leguine*, PRT. 10: 515) szintén előfordul a [g] jeleként. A fogalmazványbeli [g] hangértékű *g* (*gu*) betű helyén a hitelesített példányban többször *c* (*cu*) szerepel: fg. *Bodrug* ~ hp. *Budruc* (PRT. 10: 510),

⁸ A szó szerint átvett alapítólevélbeli szövegrészlet a következő: „quidquic (! quicquid) ad ecclesiam Sancte Marie, Sancti Aniani episcopi, et confessoris in loco, qui vulgo dicitur *Tychon* super *Bolotin*, pro sua et coniugis, filiorum filiarumque et omnium parentum suorum vivorum sive defunctorum salute tradidit in terris cultis et incultis, in vineis, in agricultis, in servis, in ancillis, in equis, in bubus, in ovibus et porcis, in apibus et ipsarum custodibus, in ornamentis eiusdem ecclesie pertinentibus. Tradidit enim inibi gloriosus prefatus rex locum prescriptum, in qua — eadem insula scilicet fundata est ecclesia cum suis terminis, quorum nomina sic adnotantur. Et (! est) lacus in circuito et vallum ab antiquis labore manum operatum et factum. Et quidquid infra hec continentur in piscationibus, in arundinibus, ibi pertinentia sunt. Est in eodem lacu locus, qui vocatur *Petra*, cum ceteris inibi pertinens. Et hoc notum sit cunctis, quod omnia, que in illa clauduntur, in silva, in fructis, in cumulo, in vineis et in omnibus, ibi pertinentia sunt. Prata autem regalia, que in insula ad viilam proximam adiacent, ad eandem ecclesiam sunt pertinentia. Est et portus super lacum eiusdem similiter pertinens.” (PRT. 10: 503).

illetve fg. *Segues* ~ hp. *Secues* (PRT. 10: 511) helynevekben, ha az utóbbinál a [seges ~ szeges] olvasatot feltételezzük. Ezek egy részében persze talán nem is annyira helyesírási kérdésről lehet szó, hanem valós hangzásbeli különbség rögzítéséről, amely zöngétlenedés eredményeként következhetett be. A fogalmazványbeli Bodrog helynév ugyanis hangzhatott zöngétlen [*bodrok*]-ként is, ami abban az összefüggésben is vizsgálendő, hogy a hitelesített oklevelet a fogalmazványról diktálás után írták-e le (erről részletesen ld. alább). Ez esetben pedig a megpecsételt oklevélbeli *c* betű a [k] hang jelölésére szolgált. A fg. *Bocar* ~ hp. *Bogar* (PRT. 10: 509) helynévi alakok különbségében sem annyira a [g] hangértékű *c* ~ *g* betűcserét kell látnunk, hanem sokkal inkább azt valószínűsíthetjük, hogy a hitelesített példányban íráshibával állunk szemben, e helynév olvasata ugyanis — amint azt későbbi előfordulásai is egyértelműen bizonyítják (1238/1377: *Buchar*, 1274>1340: *Bochar*, Gy. 1: 849, 1451: *Bochar*, Cs. 1: 694) — [*bocsár*]-ként adható meg. Ebben az esetben tehát a fogalmazványban találjuk a helyes helynévi formát.

3.2. Eltérő hangállapotra utaló jelölések

A két példány helyneveinek írásmódját vizsgálva a kutatónak elsősorban a hitelesített példánnyal szemben a fogalmazványbeli nyíltabb hangállapotot tükrözőtető alakok tűnhetnek a szemébe: fg. *Bodrug* ~ hp. *Budruc* (PRT. 10: 510), fg. *Posontaua* ~ hp. *Posuntoua* (PRT. 10: 510), fg. *Veyrmur taua* ~ hp. *Veyrmur thouua* (PRT. 10: 510). Az oklevélbeli személynevek lejegyzése szintén a fogalmazványban mutat nyíltabb hangértékű formákat: fg. *Forcas* ~ hp. *Forcos* (PRT. 10: 504, 512), fg. *Dosnoc* ~ hp. *Dosnuch* (PRT. 10: 512), fg. *Harogus* ~ hp. *Horogus* (PRT. 10: 513), fg. *Karachon* ~ hp. *Karusun* (PRT. 10: 515) stb. Az persze más kérdés, hogy a lejegyzések mögött milyen hangzós formákat rekonstruálhatunk, hiszen a hangtörténeti vizsgálatokban ma már általánosan elfogadott az a BENKŐ LORÁND (1980) által kifejtett tétel, miszerint a zártabb jelölés mögött nem is kell okvetlenül a magánhangzók zártsági fokának változási folyamatait sejtenuünk, hanem pusztán helyesírási rendszerkényszer is állhat a jelenség mögött (i. m. 90–3). Az mindenestre igencsak feltűnő, hogy a zártsági fok jelölésének tekintetében következetes eltéréseket látunk az oklevél két példánya között. E mögött természetesen feltehetünk tényleges hangalaki ingadozást is, vagyis az épp ekkor tájt zajló nyíltabbá válási folyamat⁹ eredményeként egyidejűleg élő hangalaki variánsokról is szó lehet. Persze ez nem magyarázza

---

⁹ A nyelvtörténeti szakirodalomban általánosan elfogadott vélemény szerint a nyíltabbá válás az ómagyar korban történik, kiteljesedésének korszaka elsősorban a 11–13. század (vö. E. ABAFFY 2003: 327–30).

meg azt, hogy a feltételezett ingadozó ejtésű alakok, tkp. szinkrón variációk közül miért éppen a fogalmazvány rögzíti következetesen a neologizmust, a hitelesített példány pedig az archaizmust. Ennek magyarázataként esetleg a korabeli helyesírás ilyen irányú, „archaizáló” normatörekvését említhetjük. A magánhangzók zártsági fokát érintő bizonytalanságunkat csak növeli az a körülmény, hogy az alapítólevélben is fellelhető összeírásbeli alakok sem mindig a várakozásunknak megfelelő formákat jelzik. A TA *fuk* és *culun* alakja ugyan nyíltabb formában kerül elő a birtokösszeírásban (1211: *Foc*; *Colun* ~ *Colon*), de *gamas* és *koku zarma* korai előfordulásaihoz képest az 1211-ből való adatok zártabb változatokat is jelölnek (1211: fg. *Gomas* ~ *Gamas* ~ hp. *Gamas* ~ *Gomas*; fg. *Cogzorma* ~ hp. *Choczorma*).

A fogalmazványnak ezt az újabb hangállapotot tükröztető jelölésmódját ráadásul nem csupán a nyíltabbá válással összefüggésben tapasztalhatjuk, hanem a *számtó* > *szántó* képzési hely szerinti hasonulása kapcsán is ezt találjuk: a hitelesített oklevél eredetibb hangalakot tartalmazó *Samthou* helynevével szemben ugyanis a fogalmazványban már a hasonulás utáni *Santo* (PRT. 10: 516) forma szerepel.

3.3. A lexikális-morfológiai struktúra eltérései

Egyetlen helynév kapcsán figyelhetjük meg a fogalmazvány és a hitelesített oklevél összevetése során azt, hogy a név lexikális-morfológiai szerkezete eltér az összeírás két példányában. A hitelesített példánybeli bizonytalan olvasatú egyrészes *Gueldeguh* helynév a fogalmazványban *Sebus Gueldegueh*-ként (PRT. 10: 509) szerepel. Nem tudjuk, hogy milyen okok miatt hagyta el a megpecsételt oklevél rögzítője e kétrészes helynév jelzői előtagját, de ha így járt el, az talán a két névforma használati értékének, identifikáló szerepének teljes azonosságát jelentheti.

3.4. A latin megszővegezés különbségei

Nemcsak a helynevek és a személynevek írásában, hanem magát a latin szöveget tekintve is találunk eltéréseket a birtokösszeírás fogalmazványa és a hitelesített oklevél között. Amint arra a korábbiakban utaltam, a fogalmazvány kiegészítéseket told a sorok fölé, amelyek a hitelesített példányban már többnyire a rendes sorokban szerepelnek. Az Arács birtokon élő harangozók neveinek felsorolásakor például a rokonsági viszonyokat a fogalmazvány pótlásai teszik egyértelművé: a „*Zacharias cum filiis suis*” két utolsó szava fölé betoldott „*Cem et Chom*” nevekkkel jelzi a fogalmazó, hogy Zacharias-ról és annak

két fiáról, nem pedig három személyről, és azok fiairól („*Zacharias, Cem et Chom cum filiis suis*”, PRT. 10: 506) van szó, ahogyan a hitelesített példány fogalmaz. Hasonló félreértés figyelhető meg a megpecsételt oklevélben Besenyő birtok szántóvetőinek említésekor, amikor *Cumou ~ Cunou* és *Chemen* rokoni kapcsolatai keverednek össze (vö. PRT. 10: 510). SZENTGYÖRGYI RUDOLF a birtokösszeírás fordításában szintén többször jelezte, hogy a magyar szöveget a fogalmazványhoz igazította (2009a). Az összeírásban többször is előfordul, hogy a fogalmazvány a rokonsági viszonyokat pontosabban jelzi, valamint teljesebb listát ad az adott tisztségben dolgozók neveiről. Pécsely falu udvarnokainak említésekor például *Vid* fiainak teljes felsorolása csupán a fogalmazványban található meg, a hitelesített példányból a zárójelben szereplő részek hiányoznak: „*filius Pond, Vid, cum filiis suis, Rada [Wgod, Chemeh; filius Rada,] Keregus*” (PRT. 10: 504). Ebben az esetben talán a *Rada* név ismételt előfordulása tévesztette meg a megpecsételt oklevél íróját, és ezért hagyta ki az említett részeket. Kék település torlóinak felsorolásakor szintén előfordul, hogy a hitelesített oklevélből szövegrészek maradnak ki (vö. PRT. 10: 505). Ahhoz, hogy ezeket a kihagyásokat pontosan megértsük, több hasonló szituáció elemzésére lenne szükségünk.

4. E helyütt fontos arra is kitérnünk, hogy a fogalmazványról vajon másolás vagy diktálás útján készülhetett-e el a hitelesített oklevélpéldány. A megpecsételt oklevélből kimaradt szövegrészek esetleg ennek a példánynak a fogalmazványról másolás útján történt elkészítését támogathatják. A hitelesített példány készítője ugyanis nem megfelelően értelmezhetette a fogalmazványbeli betoldásokat, pótlásokat, de az is elképzelhető, hogy csupán nem jól másolta le azokat (vö. ERDÉLYI 1904: 390). Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy ezeket a hibákat egy esetleges diktálással történő átírás során a szöveget diktáló személy is elkövethette. A két oklevélpéldány helyesírási jellegzetességei mutatnak ugyan eltéréseket, ezek azonban nem olyan természetűek, hogy ennek alapján a megpecsételt példány lejegyzési módjára, másolt vagy diktált voltára következtetni tudjunk. Megállapítható ugyanakkor, hogy bizonyos helyesírási-hangjelölési kérdésekben jól láthatóan a fogalmazvány írásmódja tűnik archaikusabbnak, szoros rokonságot mutatva a 11. századi helyesírással, konkrétan a Tihanyi alapítólevél írásmódjával. Ez arra utal, hogy az összeírás két példánya közül csak a fogalmazvány készítője használhatta föl munkájához az alapítólevelet. A nevek lejegyzésében megmutatkozó, esetlegesen hangtani különbséget is jelző helyesírási eltérések ugyancsak nem alkalmasak a megpecsételt példány keletkezési körülményeinek megvilágítására. A magánhangzók nyíltabb-zártabb megfelelései a

két oklevélpéldányban valós hangzásbeli különbséget éppúgy takarhatnak, mint helyesírási szokáshoz, bizonyos értelemben egyfajta normához való igazodást.

Az itt bemutatott helyesírási, illetőleg nyelvi jelenségek elemzése nem segít tehát hozzá bennünket annak a régóta felvetett kérdésnek a tisztázásához, hogy a Tihanyi összeírás megpecsételt példánya másolás vagy diktálás útján keletkezhetett-e a fogalmazványról. Az viszont világosan kirajzolódik a vizsgálatokból, hogy a fogalmazvány létrehozójára a Tihanyi alapítólevél helyesírási gyakorlata erős hatással volt. Ez a hatás a hitelesített oklevél helyesírásában azonban nem mutatható ki, mivel ennek a szövegnek a lejegyzője egy későbbi helyesírási szokásnak megfelelően részben átalakította a magyar nyelvű elemek lejegyzésmódját.

2. A Tihanyi összeírás helynévi szórványai

Az 1211. évi Tihanyi összeírásban az alábbi, helyet jelölő szórványokat látom elkülöníthetőnek. Az oklevél szövegét ERDÉLYI LÁSZLÓ szövegkiadása alapján (PRT. 10: 502–17) idézem. A megpecsételt példányban előforduló minden egyes helynevet külön sorszámmal jelölök. A nevek mellett — ha van ilyen — közlöm a hely fajtáját jelölő latin földrajzi köznevet is. A hitelesített példányban szereplő helynévi formát | vonallal választom el a fogalmazványbeli alakjától. Ha ezek megegyeznek, akkor a fogalmazványbeli alak helyett ~ jel áll, ha viszont eltérés figyelhető meg közöttük, akkor a fogalmazványbeli forma betű szerinti változatát tüntetem fel. Mindezek után az adott hely első említésénél (=)-ben következnek azon említések sorszámai, amelyek ugyanarra a denotátumra vonatkoznak, bizonytalan azonosítás esetén a (=?) jelet használom. Valamely név 2., 3. stb. előfordulása esetében (→) jellel utalok vissza az adott denotátum első említésének sorszáma. Azoknál a helynévi szórványoknál, amelyek az 1055. évi oklevélben is előfordulnak, jelzem az alapítólevélben szereplő formát is.

1. *Thichon*, mons | ~ (= 2.) (1055: *tichon* formában)
2. *Tychon*, locus | (→ 1.)
3. *Bolotin* | ~ (= 26., 146., 151., 159., 162., 165., 169.) (1055: *balatin* ~ *bolatin* formában)
4. *Petra*, locus | ~ (1055: *petra* formában)
5. *Eurmenes*, villa | ~
6. *Udori*, villa | ~
7. *Pechel*, villa | ~
8. *Cuest*, villa | ~
9. *Ozoufeu*, villa | *Ozoufeuh* (= 15.)
10. *Poposca*, villa | *Popsoca* (= 11.)
11. *Popsosca*, villa | *Popsoca* (→ 10.)
12. *Kecu*, villa | ~
13. *Aarach*, villa | *Araci*
14. *Fured*, villa | ~
15. *Ozoufeu*, villa | ~ (→ 9.)
16. *Derecchey*, villa | ~ *Drekechey* (= 19.)
17. *Zeuleus*, villa | ~ (= ? 25., 156.)
18. *Vazil*, villa | ~
19. *Dercuche*, villa | *Derkeychey* (→ 16.)
20. *Belen*, villa | ~
21. *Belen*, villa | *Belenh*
22. *Zeuleus* 'ultra Bocon', villa | ~
23. *Bocon* | ~
24. *Pilip*, villa | ~
25. *Zeuleus*, 'iuxta Balatin', villa | *Zeuleus* (→ 17.)
26. *Balatin* | ~ (→ 3.)
27. *Cheuz*, villa | ~ (= 155.)
28. *Colon*, predium | ~ (= 30.)
29. *Bigachiensibus* | ~ (= 130., 141.)
30. *Colon*, predium | ~ (→ 28.)
31. *Balamus* 'in predio Colon' | ~ (= 58.) (1055: *baluuan* formában)
32. *Gonaches* | *Couaches* (= 53.)
33. *Appatfeereh*, collis | *Apatfeereh*
34. *Ferteu* | ~ (1055: (*harmu*) *ferteu* formában)
35. (aliud) *Ferteu* | ~
36. *Ruozlicou* | *Rouozlicou* (1055: *ruuoz licu* formában)
37. *Zouafeereh*, monticulus | ~
38. *Herbon*, villa | ~
39. *Feneues* | ~
40. *Varfeereh*, mons | ~
41. *Bab*, sabulum | ~ (1055: *babu humca* formában)
42. *Homuholm* | ~
43. *Michola*, villa | ~
44. *Rodussa*, villa | ~
45. *Colun*, stagnum | ~ (= 46., 51.) (1055: *culun* formában)
46. *Colon* | ~ (→ 45.)
47. *Cuest* 'in predio Colon', monticulum | ~ (1055: *cuesti* formában)
48. *Felduar* | ~ (= 124.)
49. *Cuest* 'alium montem in predio Colon' | ~
50. *Albensibus* | ~ (= 54., 163.)
51. *Colon*, stagnum | ~ (→ 45.)
52. *Lodorf?*, terra | ~

53. *Choache*, mons | ~ *Cohache* (→ 32.)
54. *Albensis* | ~ (→ 50.)
55. *Zacadat*, locus | ~ (1055: *zakadat* formában)
56. *Hueseos*, stagnum | *Hvseos*
57. *Hugoron*, villa | ~
58. *Balanus* | ~ (→ 31.)
59. *Mortua*, predium | ~ (= 60.)
60. *Mortua*, predium | ~ (→ 59.)
61. *Mortua*, stagnum | ~ (= 81., 83.)
62. *Harrangud*, stagnum | ~
63. *Harrangudfoca*, locus | ~
64. *Tvrpa*, villa | ~
65. *Foc* 'in predio *Mortua*' | ~
66. *Cucen Hereh* | ~
67. *Taluius*, locus | ~ (= 71.)
68. *Ludos Here*, locus | ~
69. *Cenadiensibus* | ~ (= 86., 185.)
70. *Bogar*, villa | *Bocar*
71. *Taluius* | ~ (→ 67.)
72. *Hoyoholmu* | *Hoyouholmu*
73. *Aroczeg* | ~
74. *Feket-hereh*, stagnum | ~
75. *Kereczeg*, locus | ~
76. (alium) *Kereczeg* | ~
77. *Bechey* | ~
78. *Gueldeguh*, locus | *Sebus*
Gueldegueh
79. *Ticiam* | ~ (= 82., 84.)
80. *Bureuohul*, locus | ~
81. *Mortua* | ~ (→ 61.)
82. *Ticiam* | ~ (→ 79.)
83. *Mortua* | ~ (→ 61.)
84. *Ticie* | ~ (→ 79.)
85. *Balanus* 'in provincia
Cenadiensis', villa | ~
86. *Cenadiensis* | ~ (→ 69.)
87. *Beseneu*, villa | ~ (= 88.)
88. *Beseneu* | ~ (→ 87.)
89. *Tulgusfoca*, aqua | ~ (= 110.)
90. *Hagymas*, stagnum | *Hagimas*
91. *Cutus* | ~
92. *Furizuelgi* | ~
93. *Saca*, villa | ~
94. *Batay* | ~
95. *Posuntoua* | *Posontaua*
96. *Popi*, villa | ~
97. *Opus*, villa | ~
98. *Hindofa* | ~
99. *Hagmastuh*, colliculum |
Hagimastuh
100. *Fuentuhout* | ~
101. *Voios*, stagnum | ~
102. *Cebeth*, pons | ~
103. *Bachiensibus* | *Bahachiensibus*
(= 191.)
104. *Danubium* | ~ (= 105., 107,
114.)
105. *Danubio* | ~ (→ 104.)
106. *Veyrmur thouua*, stagnum |
Veyrmur taua
107. *Danubium* | ~ (→ 104.)
108. *Euren*, stagnum | ~
109. *Budruc*, stagnum | *Bodrug*
110. *Tulusfocca* | *Tulusfoca* (→ 89.)
111. *Fotud*, villa | ~ (= 125., 126.)
(1055: *fotudi* formában)

112. *Secues*, stagnum | *Segues*
113. *Guergen*, fluvius | ~ (= 116.)
114. *Danubio* | ~ (→ 104.)
115. *Talana, castrum* | ~ (= 123.)
(1055: *thelena* formában)
116. *G(uergen)*, fluvius | ~ (→ 113.)
117. *Zolocostueh*, locus | ~
118. *Banriuuueh*, locus | ~
119. *Beseneytu* | *Beseneui-tu*
120. *Wuolcanfaya* | *Wolcanfaya*
121. *Hodut* 'in villa Fotud' | ~ (1055:
hodu utu formában)
122. *Edenen*, pons | ~
123. *Tollona, castrum* | ~ (→ 115.)
124. *Feldvarj* | ~ *Felduara* (→ 48.)
125. *Fotud*, villa | ~ (= 111.)
126. *Fotud*, villa | ~ (= 111.)
127. *Zegge*, locus | ~
128. *Zegthelegu* | ~ *Zegtehlegu*
129. *Mortus* | ~ (1055: *mortis* formá-
ban)
130. *Bychachi* | *Bicaci* (→ 29.)
131. *Fedeh*, villa | ~
132. *Simigiensis*, castrum | ~ (1055:
sumig formában)
133. *Jouta* | ~
134. *Sagh*, villa | ~
135. *Igol*, villa | ~
136. *Fuzegy*, villa | ~ (1055: *fizeg* ~
fyzeg formában)
137. *Supoc*, villa | ~
138. *Boclar*, villa | ~
139. *Gamas*, villa | ~ (= 142., 143.,
144., 145., 150.) (1055: *gamas*
formában)
140. *Dob*, villa | ~
141. *Bychachi* | *Biccaci* (→ 29.)
142. *Gomas*, villa | ~ (→ 139.)
143. *Gomas* | ~ (→ 139.)
144. *Gomas*, villa | ~ (→ 139.)
145. *Gomas*, villa | ~ (→ 139.)
146. *Bolotun*, lacus | *Bolotin* (→ 3.)
147. *Bethcu*, silva | *Betcu*
148. *Zaarhegy*, mons | ~ *Zaharegi*
149. *Hodvth* 'via in villa Gamas' (= 173.)
150. *Gomas*, villa | ~ *Gamas* (→ 139.)
151. *Bolotin* | ~ (→ 3.)
152. *Theluky*, villa | ~ *Tehluki*
153. *Zamthou*, villa | *Zamtou* (= 171.)
154. *Thurkh*, villa | *Turk* (= 164., 166.) (1055: *turku* formában)
155. *Cheuz*, villa | *Cheuz* (→ 27.)
156. *Zeuleus* | ~ (→ 17.)
157. *Horozcueh* | ~
158. *Lusta*, predium | ~ (= 161.)
159. *Bolotyn* | *Bolatin*, lacus (→ 3.)
160. *Foc* 'Bolotyn de quo egreditur fluvius' | ~ (1055: *fuk* formában)
161. *Lustah*, villa | ~ (→ 158.)
162. *Bolotyn* | ~ (→ 3.)
163. *Albam* | ~ (→ 50.)
164. *Turch*, villa | *Turc* (→ 154.)
165. *Bolotyn* | ~ (→ 3.)

166. *Turch* | *Turc* (→ 154.)
167. *Somardy*, stagnum | *Somardi* (= 168.)
168. *Somardy*, piscina | *Somard* (→ 167.)
169. *Bolotyn* | ~ (→ 3.)
170. *Ituuh*, locus | ~
171. *Samthou*, villa | *Santo* (→ 153.)
172. *Choczorma*, locus | *Cogzorma* (1055: *koku zarma formában*)
173. *Hoduth* '(magna) via in villa Samthou' | *Hodut* (→ 149.)
174. *Somard*, terra | *Zamad*
175. *Queurus*, rivulus | *Keurus*
176. *Keurustuuh*, locus | ~ (1055: *keuris tue formában*)
177. *Fugoud*, insula | ~
178. *Vesprimiensis* (= 189.)
179. *Strigoniensi*
180. *Colocensi*
181. *Quinqueecclesiensem*
182. *Waciensem*
183. *Agriensem*
184. *Varadiensem*
185. *Chenadiensem* (→ 69.)
186. *Transsiluanam*
187. *Zagrabiensem*
188. *Geuriensem*
189. *Vesprimiensem* (→ 178.)
190. *Musuniensi*
191. *Bachiensem* (→ 103.)
192. *Budrigensem*
193. *Bychoriensem*
194. *Kyeiensem*
195. *Posoniensem*

IV. A Tihanyi összeírás helynévi szórványainak elemzése

Az alábbiakban a Tihanyi összeírás helynévi szórványait az egyes birtokok szerint haladva tekintem át. Ettől a sorrendtől csak abban az esetben térek el, ha a nyelvi magyarázatok összefüggései indokoltá teszik. Mivel a birtokösszeírás helyneveit minden esetben ERDÉLYI LÁSZLÓ már bemutatott szövegkiadása alapján (PRT. 10: 502–17) idézem, a későbbiekben a lapszámok feltüntetésétől eltekintek. Az 1055. évi alapítólevélben is szereplő 21 helynévi szórvány részletesebb elemzését nem mutatom be — mivel nemrégiben az alapítólevél helyneveiről HOFFMANN ISTVÁN (2010) tollából egy kitűnő monográfia született —, csupán az eddigi kutatási eredményeket foglalom össze, valamint azokat a fő hasonlóságokat, különbségeket emelem ki, amelyeket fontosnak tartok megemlíteni az összeírás szempontjából az alapítólevél kapcsán. Az adott birtok (pl. a huszadikként említett Kolon) határában előforduló mikrotoponimák elemzését a megfelelő birtokhoz tartozó alpontok (pl. 20.1.–20.16.) alatt részletezem. A helynevek elemzése előtt igyekszem azok valószínű olvasatát megadni, valamint továbbélésüket is próbálom nyomon követni, s ennek megfelelően (ha van) a későbbi-mai alakjukat is megemlítem.

1.1. *Thichon* ~ *Tychon* [*tiχon(y)* ~ *tiχany*] ’Tihany’

Tihany település és félsziget neve az 1211. évi birtokösszeírásban kétszer szerepel az 1055-ös alapítólevélbeli alakhoz („in loco qui uulgo dicitur *tichon*”, SZENTGYÖRGYI 2010a: 23) nagyon hasonló formában: „in monte *Thichon*”, „in loco, qui vulgo dicitur *Tychon*”, sőt, ez utóbbi (*Tychon*) említés ugyanabban a szövegkörnyezetben található, mint az alapítólevélben.

Az etimológiájával kapcsolatban többféle elképzelés merült fel a szakirodalomban. Kutatóink véleménye ugyanis eltér a tekintetben, hogy a név a magyar vagy a szláv névadás eredménye-e. Az egyik elképzelés szerint (BÁRCZI 1951: 13, FNESZ. *Tihany*, ZELLIGER 2005: 22, HOFFMANN 2010: 45–6) a *Tihany* elnevezés magyar névadással keletkezett, azaz a szlávban köznévből (a szláv *tichъ* többől *-oní* becéző képzővel) létrejött személynévből a magyar nyelvben lett helynévvé a minden névalkotó morfémát nélkülöző név; egy másik elgondolás szerint (KRISTÓ 2000: 23, FEHÉRTÓI 2006: 168–9) viszont a szlávok által adott, szláv közszóból alakult a helynév. HOFFMANN ISTVÁN névtipológiai érvek alapján bizonyította, hogy „e helynevet közelebbről meg nem határozható időben magyarok adták és használták a 11. század közepén.” (HOFFMANN 2007c: 65, vö. még

2010: 43–6). E helynév puszta személynévből magyar névadással való keletkezését valós érvekkel támaszthatjuk alá. A *Tihany* helynév személynévi alapját az adott személynév oklevélbeli előfordulása ugyanis megerősíti: éppen a vizsgált 1211. évi birtokösszeírásban Aszófő faluban szerepel egy *Tichon* nevű földműves („*filii Tichon*”, PRT. 10: 505). A másik fontos bizonyító érv pedig az, hogy a kérdéses korban a Kárpát-medencében formáns (képző és összetételi utótag) nélküli személynévi helynevek csupán a magyar, illetve a törökségi népek névadásában volt jellemző, ezt a szokást a szlávoknál nem lehet kimutatni (vö. MELICH 1925–1929: 399–401, KISS L. 1996: 444–5, BENKŐ 1998: 117). A névadás során tehát magyar nyelvű népeiséggel kell számolnunk, így a helynév szláv eredete — forrásbeli adatok híján is — teljességgel kizárható.

Ezen etimológiák mellett legutóbb felmerült a *Thichon* ~ *Tychon* helynév görög etimorra való visszavezethetősége is. SZENTGYÖRGYI RUDOLF vizsgálatai szerint „a *Tichon* névnek etimológiailag nincs köze a szláv *tichъ* tőhöz, végső etimonja is, és eredeti személynévi változata is a görög nyelvben leli magyarázatát” (2010b: 389). Egyúttal azt is állítja, hogy a puszta személynévi helynévadás nem csupán a magyarokra jellemző, hanem a görög névadás is alkalmazza ezt az eljárást (2010b: 389–90). Véleménye szerint a régészeti kutatások is alátámasztják, hogy e helynév — (a *Petra* (ld. 1.3.) helynévvel együtt) — az egykori tihanyi szigeten élő görögkeleti szerzetesek névadása nyomán keletkezett (i. m. 391). Az I. András királlyal Magyarországra érkezett görögkeleti szerzetesek keleti szlávok voltak, SZENTGYÖRGYI megítélése szerint azonban „lehetett közöttük kifejezetten görög származású is” (2010b: 302). Magam azonban a helynév görögkeleti szerzetesektől való származtatását nem találom megnyugtónak. Arról ugyanis, hogy a puszta személynévből helynévvé válás a görögség névadásában jellemző lett volna, a szakirodalomból nincs tudomásom, de ami még fontosabb, e jelenségre egyéb esetleges példát nem tudunk felmutatni, s maga SZENTGYÖRGYI sem említ további konkrét eseteket, neveket, csupán Görögország térképének tanulmányozására irányítja az olvasó figyelmét (i. m. 390). Az viszont ismeretes, hogy a formáns nélküli személynévi helynevek típusa a magyarság mellett Európában és az ahhoz közeli térségekben csak a törökség névadásában jellemző (vö. MELICH 1925–1929: 6, KNIEZSA 1938: 402, 434; 1943: 127; 1960: 19, BÁRCZI 1958: 158, BENKŐ 1966: 145, KISS L. 1996: 444, JARRING 1997: 129, 166, 300, 396, 440, 484 stb.). Mindezek mellett a Tihanyi összeírásban feltűnő *Tichon* személynév pedig véleményem szerint ugyancsak a magyarban igen gyakori személynévből képző és újabb összetételi tag nélküli helynévalkotási módot támogatja. Mindezek alapján a *Tihany* helynév etimológiáját tekintve tehát jómagam HOFFMANN ISTVÁN névtipológiai érvekkel

bizonyított magyarázatával értek egyet, hogy ti. a helynév pusztá személynévből magyar névadással keletkezett.

1.2. *Bolotin* (háromszor) ~ *Balatin* ~ *Bolotun* ~ *Bolotyn* (négyszer) ~ *Bolatin* [*balàtin* ~ *bàlàtin* ~ *bàlatin* ~ *balatun* ~ *balaton*] 'Balaton'

A Balaton tó neve az 1211-es birtokösszeírás hitelesített példányában nyolc esetben szerepel: „Tychon super *Bolotin*”, „Zeuleus iuxta *Balatin*”, „de lacu, quod vulgo dicitur *Bolotun (Bolotin)*”, „ad prefatum *Bolotin*”, „ad basillicam Sancti Petri iuxta *Bolotyn*”, „ad *Bolotyn*”, „*Bolotyn (Bolatin)*, de quo egreditur fluvius, qui vocatur Foc”, „iuxta *Bolotyn*”. Amint az a felsorolásból is világosan kiderül, a megpecsételt oklevélben csupán kétszer találhatunk a fogalmazványbeli említésektől eltérő alakokat („de lacu, quod vulgo dicitur *Bolotun (Bolotin)*”, „*Bolotyn (Bolatin)*, de quo egreditur fluvius, qui vocatur Foc”). Míg az összeírásban a mindössze egyszer előforduló *Balatin* alak az eredeti *à* meglétét bizonyítja, addig a gyakori, általánosabbá váló *Bolatin* ~ *Bolotin* lejegyzés első s majd a második szótagjában is feltűnő *o* betű (a labiális *a* hang) már a labializáló tendencia eredménye (vö. BÁRCZI 1951: 101, E. ABAFFY 2003: 325, HOFFMANN 2010: 47).

A Balaton tó nevének szláv eredetét régóta ismeri a nyelvtudomány, az viszont kérdéses, hogy az átvett **Blatъnъ* forma mögött egy **Blatъnъ gradъ* 'Mocsárvár' vagy pedig egy **Blatъnъ jezеръ* 'mocsaras, sáros tó' szerkezet rejlik-e. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy a szlávban is egyszerűen képzett (helynévképzős) alakkal van dolgunk, azaz akár nem is kell szerkezetet feltételeznünk mögötte (vö. FNESZ., HOFFMANN 2010: 46).

A Tihanyi összeírásban, de már az alapítólevélben is megtalálható *Balatin* ~ *Bolatin* ~ *Bolotin* formákból világosan magyar nyelvhasználókra következtethetünk, ugyanis az eredeti szláv alakban meglévő szókezdő *bl-* mássalhangzó-kapcsolat a következő szótagbeli magánhangzó jellegének megfelelő bontóhanggal van feloldva (vö. KESZLER 1969: 23, NYIRKOS 1993: 39, E. ABAFFY 2003: 309). Az 1055-ös oklevélben háromszor, az 1211-es összeírás hitelesített példányában pedig hétszer szerepel a harmadik szótagban *i* magánhangzó, amely bizonytalanná teszi a névforma nyelvi helyzetének pontos megítélését. HOFFMANN ISTVÁNNAL egyetértve magam is úgy gondolom, hogy ezek esetében a magyarrá vált névből alakított, de még nem végleges formában rögzült latinos változattal kell számolnunk (vö. HOFFMANN 2007a: 11–2, 2010: 48). Az oklevelekben többnyire latinosított *Balatinum*-féle alakokat használnak. A Tihanyi alapítólevélben és az összeírásban azonban a megfelelő esetrag nélkül (*Bolotin* ~ *Balatin*) szerepelnek ezen formák, s ebben

különböznek a minden kétséget kizáróan latinnak tekinthető „szabályos” változatoktól: 1121/1420: *a Balatino, ultra Balatinum* (DHA. 1: 412). Ugyanakkor elképzelhetőnek tartom SZENTGYÖRGYI RUDOLF elképzelését (2011a) is a vegyes hangrendű utolsó szótagjukban *i*-t tartalmazó szavakat érintő változással kapcsolatban. Véleménye szerint ezek esetében (vö. még az 1055-ből való *mortis, sumig*) élőnyelvi névalakokról van szó, az utolsó szótagban ugyanis *i > u > o* szabályszerűnek tűnő változást feltételezhetünk (vö. 1231: *Moris >* 1289: *Morus >* 1324: *Maros*, SZENTGYÖRGYI 2011a: 193). Egyetlen alkalommal — *Gamás* birtok leírásában — a Tihanyi összeírás hitelesített példányában előfordul egy *Bolotun* forma is, amely a fogalmazványban *Bolotin* alakban szerepel. Ez a *Bolotun* alak a valós nyelvhasználatbeli (vulgáris) formát mutathatja, mivel a latin szövegekörnyezetben egyedül itt történik utalás erre: „de lacu, quod vulgo dicitur *Bolotun*”.

1.3. *Petra* [pëtrà ~ pëtrá]

Az összeírás egyszer említ egy *Petra* nevű helyet a tihanyi birtoktest leírásában: „Est in eodem lacu locus, qui vocatur *Petra*”, amelyet tulajdonképpen az 1055. évi alapítólevélből szövegekörnyezetével együtt szó szerint vesz át (ld. DHA. 1: 149).

E név azonosítása nehéz, s magyarázata is vitatott kutatóink körében. Az egyik elképzelés szerint (ERDÉLYI, PRT. 10: 11, 127, 133, BÁRCZI 1951: 14) a *Petra* egy *Kő*-féle név latin fordítása lenne. ERDÉLYI a történettudomány jeles képviselőjeként e helyet ugyanis a monostor közelében lévő kőbe vájt remetelakásokkal azonosítja, amely később a forrásokban *Oroszkő* néven fordul elő (PRT. 10: 11, 127, 133). Az 1211. évi összeírás fogalmazója szintén említ az egyik Szőlős faluban egy *Oroszkő* (36.2.) nevű helyet. ERDÉLYI és BÁRCZI valószínűnek tartotta, hogy az oklevél szövegezője fordította le a magyar *Oroszkő* nevet latinra. Ezzel kapcsolatban felvetődhet az a kérdés, hogy fordítás alapjául miért nem ez az *Oroszkő* forma szolgált, hanem csupán a *Kő* megnevezés.

Az összeírásban a latin *petra* közszoói szerepben többször is előfordul: „venit ad *petram*”, „ad *aliam petram*” és „venit ad *metam, que dicitur petra*” (PRT. 10: 516), amely általában ritka jelenség az oklevelekben,¹⁰ az 1211. évi diplomában azonban jól láthatóan gyakorinak mondható. Az utóbbi, megnevezőszót tartalmazó mellékmondatos szerkezetben álló *petra* közszoói értelmezése gyanúra adhat okot, e szerkezet ugyanis egy-egy magyar szó latin szövegbe való könnyebb beilleszthetőségét szolgálja (vö. HOFFMANN 2010: 52). SZENTGYÖRGYI RUDOLF e szerkezettel (valamint a „*meta, que*

¹⁰ Az oklevelekben a helynevek mellett leginkább a *lapis* és a *rupis* ’kő’ jelentésű szavak állnak a helyfajta megjelölő szóként (vö. HOFFMANN 2010: 52–3).

vocatur fossa limi”, PRT. 10: 516) kapcsolatban megjegyezte, hogy a különböző funkciók (például a latintól idegen, népnyelvi forma jelzése, ragozhatatlanságból adódó nehézségek feloldása, meglévő latin homonimától való elkülönítés stb., vö. 2008: 257–8) kontaminálódása eredményezhette a latin földrajzi nevet (fordítást) tartalmazó szerkezeteket. Hangsúlyozta továbbá, hogy e két példától eltekintve az 1211. évi oklevélben ehhez hasonló szerkezetekben csupán magyar toponimák fordulnak elő (2008: 258).

A másik vélemény (HOFFMANN 2010: 50–6) a *Petra* puszta személynévi származtatását képviseli. Az alapjául szolgáló személynév pedig lehet a bibliai latin eredetű *Petrus* -us végződés nélküli alakjának magyar -a/-e képzővel ellátott származéka, de átvétellel is bekerülhetett a magyar nyelvbe. HOFFMANN ISTVÁN meggyőző érvekkel — az 1055-ös alapítólevél helynévhasználatának sajátosságai, a befoglaló latin szerkezetek jellege és az oklevelek megszövegezése alapján — bizonyította, hogy a *Petra* nem lehet egy *Kő*-féle név latin fordítása. Az oklevél megfelelő szövegrészét vizsgálva felmerült benne az a gyanú, hogy „a *Petra* talán nem is a tihanyi szigeten adományozott birtok részeként érthető, hanem esetleg önálló birtokrészt jelölt”, mivel a birtok leírása igazából a *Petra*-t tartalmazó mondat nélkül tűnik egységesnek, ugyanis minden itt említett, de meg nem nevezett hely a szigethez viszonyított területként van felsorolva, a *Petra* ellenben — ugyanúgy, mint maga a sziget is — a tóhoz, a Balatonhoz képest van meghatározva (2007a: 15–6, 2010: 54–5).

Legutóbb pedig SZENTGYÖRGYI RUDOLF a *Petra* helynév görög etimonra való visszavezethetőségét fogalmazta meg (2010b: 295–307). E helynevet KOMJÁTHY MIKLÓSSAL egyetértve (1955: 35–42) a ’sziklába vájt barlang’ görög megfelelőjének tekintette, s — ahogyan korábban mások is — a keleti szerzetesek által lakott, sziklába vájt cellaegyüttessel azonosította, amely a későbbi *Oroszkő*-nek nevezett barlanglakásokkal azonos (i. m. 299). Véleménye szerint a régészeti kutatások is azt bizonyítják, hogy e helynév — a már említett *Tichon* (1.1.) helynévvel együtt — az egykori tihanyi szigeten élő görögkeleti szerzetesek névadásának köszönhető (i. m. 391).

Teljesen egyetérték HOFFMANN ISTVÁNNAL, amikor azt írja, hogy „A *petra*-ról összegzésképpen megállapítható, hogy teljes bizonyossággal nem tudjuk eldönteni a szövegbeli státuszát.” (2010: 56), mivel mindegyik felmerült elképzeléssel kapcsolatban érveket és ellenérveket is fel lehet hozni (ld. fentebb). A legvalószínűbbnek a *Petra* helynév puszta személynévi származtatása tűnik, ugyanakkor nem zárható ki egyrészt az sem, hogy egy *Kő*-féle név latin fordításának, másrészt, hogy a ’sziklába vájt barlang’ görög megfelelőjének tekintsük.

2. *Eurmenes* [ëürmén(y)ës ~ örménës] 'Örvényes'

A tihanyi apátság második birtokaként a volt Zala, ma Veszprém megyei *Örvényes* település neve szerepel: „in villa *Eurmenes*”. A település első eredeti oklevélből származó említése a Tihanyi összeírásból való, korábról csak másolati, illetve nem hiteles forrásokból adatható: szerepel a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Eurmenis* (DHA. 1: 154) és a Szent László korára hamisított oklevélben, +1092/+1274/1399: *Ermenes* (DHA. 1: 282). Ugyanilyen alakban — többféle írásváltozatban és a magánhangzókat érintő hangváltozatokban — később többször is előfordul az oklevelekben: 1255: *Eurmenus*, 1337: *Ewrmenus*, 1410: *Ewrmenes*, 1427: *Wrmenes* (Cs. 3: 88), 1505: *Ermynesth* (VeMHtL. 2: 314). Az *Örvényes* alak a 16. század közepétől tűnik fel: 1542: *Erwenes*, 1548: *Ewrwenyes*, 1564: *Ervenyes* (VeMHtL. 2: 314), és ezt a változatot találjuk a 18–19. századi térképeken is: 1773–1808, 1782–1785, 1802–1811, 1806, 1819–1869, 1869–1887: *Örvényes* (MTHt. ZM., EKFT., GÖRÖG, LIPSZKY, Mappa, MKFT., HKFT.). A fent idézett adatok azt bizonyítják, hogy az elsődleges helynévi forma az *Örményes* lehetett (vö. még FNESz. *Örvényes*), amelyet a 16. század folyamán felváltott az *Örvényes* változat.

Az *Örményes* ~ *Örvényes* településnévben -s helynévképzőt találunk, amelynek szerepe az ellátottságot kifejező és a gyűjtőnévképző funkcióból fejlődhetett ki másodlagosan (vö. SZEGFÜ 1991: 255, BÉNYEI 2012: 94), s a hangalakváltozatokként élő *örmény* ~ *örvény* közsóhoz kapcsolódva hozta létre a település nevét. Az *örmény* ~ *örvény* szavaknak a környék (Veszprém és Somogy megye) mai helynévanyagában való előfordulását vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy közülük az *örvény* gyakrabban szerepel (VeMFN. 4: 664, SMFN. 1065) névalkotóként. Ennek előtérbe kerülése mutatkozik meg az összeírásbeli *Örvényes* birtok nevének már fentebb bemutatott, a forrásokban a 16. század közepétől előforduló hasonló alakú adataiban is.

Örvényes település nevét a lakosság kétféleképpen magyarázza: egyrészt a 'malom' jelentésből származtatja, tudniillik, hogy négy malom örölte itt a környék gabonáját — ez a magyarázat a név alapjául szolgáló közsónak a 'malom'-ként való értelmezésén aligha alapulhat, mivel a szótárak tanúsága alapján, ismereteim szerint a vidéken ezt nem használják; így esetleg a névmagyarázatnak a hagyomány általi megőrzésére gondolhatunk, de nem zárhatjuk ki az újabb ismeretterjesztés hatását sem —, másrészt a 'vízforgás, forgó'

értelmezést adja azzal összefüggésben, hogy az Aszófő és Örvényes közötti kis öbölben a nyári viharok után örvénylik a víz (VeMFN. 4: 472).

Mint alább látni fogjuk, a tudományos magyarázatok lényegében véve ugyancsak e két lehetőség köré csoportosulnak. A TESz. többféle jelentést tulajdonít az *ör-* igei tő és a *-vény/-mény* deverbális névszóképző¹¹ összekapcsolásával létrejött *örmény ~ örvény* szónak: 'vízforgás, forgó', 'egyfajta növény, örménygyökér', 'malom', 'forgósél'.

A TESz. és az EWUng. is kérdőjellel veszi fel az 1211-es adatot az *örvény* címszó alá, és 'vízforgás, forgó' jelentésűnek tartja.¹² ERDÉLYI LÁSZLÓ véleménye szerint az *Örményes ~ Örvényes* név a Balaton-parti erős kanyarulattal függ össze (PRT. 10: 272). A név alapjául szolgáló közszó vonatkozásában NEMES MAGDOLNA rámutatott arra, hogy az *örvény* 'folyószakasz, ahol lefelé szívó hatású, gyors forgó mozgás keletkezik' földrajzi köznévi igen gyakran előfordul *örmény*-ként a mai nyelvjárásokban (2005: 149–150). Ennek megfelelően a nyelvterület hasonló neveit is célszerű bevonni a vizsgálatba. RÁCZ ANITA a Bihar megyei *Örvényes* településekkel kapcsolatban csupán a 'vízforgás, forgó' jelentést vette számításba, amely az így megnevezett falvak folyó menti elhelyezkedésére utalt (2007a: 213). BÁTKY ZSIGMOND az *Örményes* helyneveket vizsgálva megállapította, hogy „e helyneveink mint falunevek csak egyes esetekben kapcsolatosak a víziörvénnyel, ill. halászhellyel, legtöbbször pedig az örléssel, örlőkővel, örmény-malommal” (1927: 217). A balatoni *Örményes* név véleménye szerint a 'malom' jelentésből származtatható, ugyanis a Balatonnak ezen az oldalán mindig vágtak követ malomnak, épületnek. Munkájában idézte az 1090 tájáról a tihanyi Valk birtokról származó legrégebbi malomra vonatkozó adatot, amellyel összefüggésben a szomszéd *Örményes* is említve van (1927: 216). BÁTKY KARÁCSONYI véleményét is felidézve úgy vélte, hogy az *örményes* nem malmos helyet, hanem örményköveket tartalmazó, ilyenek fejtésére alkalmas helyet jelöl. A Balaton melletti *Örményes*-hez hasonlóan a Bihar megyei *Kövesd* szomszédságában lévő

¹¹ D. BARTHA KATALIN felhívta a figyelmünket arra, hogy a *-vány/-vény* képző alakulásának módja, alkotóelemeinek mibenléte erősen vitatott (1958: 85–6). BUDENZ a *-mány/-mény* képzővel azonos alakulásúnak tartja, a különbség viszont az, hogy az első eleme a mozzanatos *-m* helyett mozzanatos *-v*, vagyis *m > v* hangváltozást feltételez. D. BARTHA véleménye szerint ez az elképzelés tarthatatlan. SZINNYEI elgondolása nagyjából megegyezik a BUDENZÉVEL, csak ő a *-v-t* nem mozzanatos, hanem visszaható képzőnek tekintette. Teljesen új felfogást képviselt MÉSZÖLY, aki a képzőt a *-ván/-vén* határozói igenévből keletkezettnek tartotta *n > ny* változással, amelyben hiátustöltő *v*, igenévképző *-á, -é* és lokatívuszi *-n* kapcsolódik össze. BEKE és PAIS felfogása szerint a *-vány/-vény* *-v*-je igenévképző, amelyhez denominális nomenképző *-ny* járul. Így a *-vány/-vény* hosszú magánhangzója másodlagos nyúlás eredménye (a forrásokat lásd D. BARTHA 1958: 85–6). BÁCZI ez utóbbi véleményt tartotta a legvalószínűbbnek (1951: 175), és D. BARTHA megítélése szerint is valószínűnek látszik ez a magyarázat, azonban ez az elképzelés nem veszi figyelembe a *-mány/-mény* és *-vány/-vény* képző alaki és funkcionális rokonságát.

¹² A dolgozatomban említett közszók (elsősorban földrajzi köznevek) jelentését a TESz., az EWUng. és a FNESz. segítségével állapítottam meg, ezért az e munkákra való hivatkozást az elemzésben csupán néhány hangsúlyozni kívánt esetben tüntetem fel, egyébként ettől eltekintek.

Örvénd települést szintén malomkőtermelő-helynek tekintette, ahol hasznos követ vág-nak, fejtenek, bányásznak, s ennek bizonyítékeként a környékbeli „köves” helyneveket említette (BÁTKY 1927: 218–219). KISS LAJOS megítélése szerint a ’malom’ jelentés játszhatott szerepet a Balatonhoz közeli településnév létrejöttében, de nem veti el a ’víz-forgás, forgó’ jelentésből való származtatást sem (FNESz. *Örvényes*).

A fentebb említett elképzelések alapján úgy gondolom, hogy a Tihanyi összeírásban szereplő *Örményes* helynév létrejöttében az *örmény* ~ *örvény* ’malom’ jelentés játszhatott leginkább szerepet. Ezt az elgondolást támogatja egyrészt az a körülmény is, hogy a Balaton parti földrajzi neves kötetekben *örvény* ~ *örmény* elő-, valamint utótagú helyneveket nem találunk a parton, illetve a tó vizére, vízpartjára vonatkozóan, ez a természeti jellegzetesség tehát ezen a környéken nemigen alkalmas névadásra. Másrészt kiemelendő az is, hogy *Örvényes* településen régészeti kutatások bizonyítják a középkori malmok meglétét (1593 körül már csupán egy malom létezik, VeMRT. 2: 153). A malmok hajtására alkalmas, a Balatonba lefutó kisebb patakok pedig ezen a környéken szép számmal előfordulnak (vö. LIPSZKY, Mappa, MKFT.), sőt *Örvényes* falu földrajzi névi anyagában is említnek egy *Pécsöli-patak* nevű vizet (VeMFN. 4: 473). A Tihanyi alapítólevél interpolált változata (1055>1416) udvarnokok, szolgálók, jobbágyok és szőlőművelők mellett öt malomról is említést tesz *Örményes* településen. A szomszédos *Kövesd* (5.) falu neve pedig akár az ’örményköveket tartalmazó, ilyenek fejtésére alkalmas hely’ értelmezésre vonatkozó elgondolást is támogathatja.

Az 1211. évi összeírás egy másik szórványában ’vízforgás, forgó’ jelentésben előkerül az *örvény*-nyel összefüggő helynév is: „ultra stagnum, quod dicitur *Euren*” (ld. a 23.15. alatt). Az *Örén(y)* víznév az *örény* ’örvény, halászóhely’ szóból származik, amely az *örém*, *örmény* és *örvény* szavakkal azonos tőre megy vissza, egyetlen etimológiai szóbokrot alkotva, s amelyet idővel az *örvény* főnév magához hasonított (vö. FNESz. *Örvény-tó*). Ebben az esetben tehát a helyfajta figyelembe véve (*stagnum*), a ’vízforgás, forgó’ jelentéssel számolhatunk.

A fentebb részletesen kifejtett etimológiák mellett esetleg szóba jöhetne az *Örményes* helyneveknek az *örmény* népnévből való származtatása is. MELICH JÁNOS véleménye szerint azonban: „a régi örmény bevándorlásnak az *Örményes* nevű helyek nem emlékei. E helynevek a m. *örmény* : *örvény*, *örménylik* : *örvénylik* szóval függnek össze” (1909: 301). RÁCZ ANITA népnévvel alakult ómagyar kori településneveket tartalmazó szótárában is csupán egyetlen *Örmény* nevű települést találunk, amelynek megnevezése az 1235 előtt Esztergomba telepített örmény népességre utalt (2011: 145). Az idézett munka egé-

sze is azt bizonyítja azonban, hogy népnévből -s képzővel nem alakultak településnevek a magyarban.

A fentieket összegezve aligha lehet kérdéses, hogy az összeírás *Eurmenes* helyneve az *örmény* ~ *örvény* szó származéka, amelynek jelentései közül a leginkább a 'malom' vehető ez esetben figyelembe.

3. *Udori* [*udori*] ' (Balaton)Udvari'

Az 1211. évi birtokösszeírásban egyszer fordul elő (*Balaton*)*Udvari* település neve a tihanyi apátság harmadik birtokaként említve: „in villa *Udori*”. A település első eredeti oklevélből való említése a 1164-ből való *udwory* formában (FNESz. *Balatonudvari*), korábbról csak másolati, illetve nem hiteles forrásokból adatható: 1055>1416: *Vduary* (DHA. 1: 154), +1092/+1274/1399: *Oduory* (DHA. 1: 282), s hasonló alakban később többször is előfordul az oklevelekben: 1337: *Vdvory*, 1402: *Wdwary*, 1480: *Wduary* (Cs. 3: 119).

Az *Udvari* helynév az 'udvarház, kúria; telek épületekkel' jelentésű *udvar* főnév -i képzős származéka (FNESz. *Udvari*, *Balatonudvari*). A helynév alapjául szolgáló szláv eredetű *udvar* főnév (vö. óegyházi szláv: *dvorъ* 'udvar a ház körül; palota; fejedelmi, királyi udvar', TESz.) azonban a régi magyar nyelvben, illetve tájszóként (vö. *odor* ~ *udor* alakban pl. a Székelyföldön, ÚMTsz.) — hasonlóan a *bál(v)ány*-hoz (1255, 1259, 1266: *Balan*, KMHsz. 1. *Bálvány*, ezt részletesen ld. 20.2. alatt) — szerepel az 1211. évi oklevélben is látható *v* nélküli alakjában. A magyar szakirodalomban általánosan elfogadott nézet szerint nyelvünk nem kedvelte a szó eleji mássalhangzó-torlódást (kivételt csupán a hangutánzó szavak képeznek, vö. *brekeg*, *kráskog* stb.), a beszélők nem fogadták el a számukra szokatlan fonotaktikai jelenséget, ezért próbálták mindig megszüntetni (vö. NYIRKOS 1993: 29, E. ABAFFY 2003: 309). Az eredeti szláv alakban meglévő szókezdő *dv-* mássalhangzó-kapcsolatot ebben az esetben a torlódás elé illesztett ejtéskönnyítő magánhangzóval, előtétthanggal oldották fel: 1075/1124/1217: *hudwordiensium* [ebben a *h* hangérték nélküli graféma], 1093/1274/1365/1399: *Oduory*, 1138: *Vdvari*, *Vdvory* (vö. TESz., NYIRKOS 1993: 30), amely azonos hangrendű a következő szótag magánhangzójával (vö. szl. *Stol* > 1293: *nugolm oztol*, 1354: *Kysaztal*; de lehet ejtéskönnyítő magánhangzó a közömbös *i* vagy *e*: ol. *stallo* > 1266: *Stallo* > 1456 k.: *istalloba* stb.) (vö. KESZLER 1969: 10–1, NYIRKOS 1993: 30, 34–8, E. ABAFFY 2003: 309). A szókezdő magánhangzó előtétthangként való megítélése azonban vita tárgya. KNIEZSA ISTVÁN ugyanis felveti annak a lehetőségét — mivel „feltűnő és különös a magyar szókezdő *u-* a szláv *dv-*

mássalhangzó szókezdettel szemben” (1974: 539) —, hogy egy *u dvorě ’udvarnál’ jelentésű szerkezetet vettünk át a szláv nyelvből (i. h.). Ezt az elképzelést a TESz. azonban kevésbé támogatja. NYIRKOS ISTVÁN véleménye szerint „ha a magyarba szóeleji mássalhangzó-torlódással hangzó alak került át, akkor az (*u >*) *o*-t előtérhangnak kell tartanunk” (1993: 30).

Legújabbán KENYHERCZ RÓBERT (2011) foglalkozott részletesen a szókezdő mássalhangzó-torlódásokkal: nem csupán azt vizsgálta, hogy a magyar nyelv miként integrálta hangszerkezeti rendszerébe a jövevényszavakat, hanem feltérképezte azt a folyamatot is, amely során az idegen fonotaktikai minta idővel a magyar hangrendszer részévé vált. Kutatásai azt bizonyították, hogy a szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása nem minden esetben történik meg, ennek megfelelően pedig valójában egyáltalán nem ritkán fordulnak elő az ómagyar helynevek körében (2011: 174). A szó eleji *dv-* mássalhangzó-kapcsolatot tartalmazó helynevek között KENYHERCZ adatbázisában például két idegenből átvett magyar használatú helynevet (a Valkó megyei *Duoranouch* és *Dworancz*), valamint 5 bizonytalan megítélésű (a Trencsén megyei *Divinka* ~ *Dwinka reka*, *Dworesz*, *Dworyscze* és *Odwarcz*, illetve a Pozsega megyei *Dworisthya*, vö. 2011: 70–1) helynevet találunk. Ezek között több olyan is lehet, amely az *udvar* előzményeként szolgáló szláv *dvorь* származéka.

Fontos kitérnünk még arra is, hogyan magyarázható a *v* nélküli *udor* ~ *Udori* forma: ezzel kapcsolatban a *v* (β) sajátos viselkedését kell megemlítenünk. Ez a mássalhangzó ugyanis „mozgékony” elem a szóalakokban, a ki- és bekerülése mind magánhangzós, mind pedig mássalhangzós környezetben igen jellegzetes: vö. 1295/1346/1401, 1312: *Perwen* ~ 1312, 1319: *Peren* (TÓTH V. 2001a: 118), 1226: *Asuantheu* ~ 1263: *Asantu*, *pitar* ~ *pitar* stb. (MNYT. 129–30, ld. még *Bálványos* (20.2.)).

Az ómagyar korban az *-é* birtokjelről¹³ alak- és jelentéshasadással elkülönült *-i* helynévképző főképpen településnevek alkotásában játszott szerepet (vö. BÉNYEI 2012: 74–5). A funkcióváltás (ti. birtokjelből helynévképző) a személyekről elnevezett földrajzi nevekben indulhatott meg, azaz az *-i* képzős helynevek legkorábbi csoportjainak a személyre utaló (személynévi pl. *Tamási*, *Pályi*, foglalkozásnévi pl. *Kovácsi*, *Császári*, népnévi pl. *Németi*, *Csehi* stb., KNIEZSA 1943–1944/2001: 16–7, RÁ CZ A. 2005: 77–8) alapszavakból létrejöttéket tarthatjuk. A más jelentésű alapszavakon megjelenő *-i* képző funkciója már

¹³ TÓTH VALÉRIA újabbán arra kereste a választ, hogy az *-é* birtokjel a korai ómagyar kori településnevek (főként a személynévi eredetűek) alkotásában milyen szerepet játszott. Fejtegetései azt támasztják alá, hogy „talán az *-é* birtokjel is megindulhatott az általánosabb érvényű névformánssá válás útján, ám ebben a szerepben végül is az *-i* diadal-maskodott, az *-é* pedig szűkebb használati körrel bíró variáns maradt” (2010a: 30).

— ahogyan az *Udori* esetében már a 12. század közepén is feltűnik — egyértelműen a helynévképzés.

4. *Pechel* [pécsël ~ pécsëly] 'Pécsely'

A tihanyi birtokösszeírás negyedik birtokként a mai Veszprém megyei *Pécsely* település nevét említi: „in villa *Pechel*”. E településnév korábban csak másolati, illetve nem hiteles forrásokban szerepel: 1055>1416: *Pechel* (DHA. 1: 154), +1082/1350/1407: *Pechel*, *Pechul* (DHA. 1: 231, 238) és +1092/+1274/1399: *Pechel* (DHA. 1: 282). A fent említett adatok világosan mutatják, hogy ezekben az oklevelekben a *Pécsely* névformával találkozunk, egy adat közülük *Pécsöly* ejtésre utalhat. A mai ejtésváltozatok között is említhetjük a *Pécsěj* mellett a *Pécsöl(i)*-t is (vö. VeMFN. 4: 450), amely a második szótagi labializáció eredményeként jött létre. E település a 12–13. század fordulóján három önálló falura osztódott: *Nagy*-, *Kis*- (más néven *Alsó*-), és *Felső*- (később *Nemes*-) *Pécsely* (VeMRT. 2: 176), s ezt bizonyítják a későbbi ómagyar kori előfordulásai is (1244: *Peychil*, *Peychul*, 1309: *Pechel*, 1418: *Kispechel*, 1431, 1460: *Naghpechel*, Cs. 3: 92). A 18–19. századi térképeken szintén nyomon követhetjük e névalakok váltakozásait: 1773–1808: *Kispécsely*, *Nagypécsely*, *Nemespécsely* (MTHt. ZM.), 1782–1785: *Kis Pétsöl*, *Nemes Pétsöl* (EKFT.), 1806: *Kis Pecsöly*, *Nagy Pecsöly* (LIPSZKY, Mappa), 1819–1869: *Pécsöly* (MKFT.), 1869–1887: *Kispécsel*, *Nagypécsel*, *Nemespécsel* (HKFT.). E három falu egykori létezéséről és nevük eredetéről még a mai helynévgyűjteményben is olvashatunk: *Nemespécsely*, „mert lakosai többnyire nemesek voltak”, *Kispécsely*, „mert pusztán lévén kevés házból állt” és *Nagypécsely* „paraszt vagy pógár pécselnek is neveztetett” (VeMFN. 4: 450–1). Ezeket az etimológiákat valószínűleg nem a helybeliektől hallhatta a gyűjtést végző személy, hanem ez nyilván a korabeli helybeli értelmiségitől származó névféjtés lehet. A *Kispécsely*, *Nagypécsely*, *Nemespécsely* névalakok közül kettő antonim jelentésű jelzővel áll, a harmadik teljesen más jelentéskörből származik. BÖLCSKEI ANDREA a magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulását vizsgáló munkája alapján e névhármast az ún. szabálytalan háromtagú korrelációk azon típusához sorolhatjuk, ahol az első két névalak jelzője a méretre, a harmadiké pedig a lakosság társadalmi állására utal (vö. még *Kiskereki*, *Nagykereki*, *Nemeskereki*, BÖLCSKEI 2010: 195).

A *Pécsely* etimológiailag azonos a *Pécel* ~ *Pecöl* helynevekével. JAKUBOVICH EMIL már 1927-ben rámutatott arra, hogy „Miként az *Ekli*—*Ekl*—*Ekül*-ből *Ekel*, a *Dezl* és *Dizl*-ből *Diszely*, úgy származhatott régi nyelvünk hangtörvényei szerint a fentidézett *Pezli*—*Pecli* személynévből a *Pecül*—*Pecel* személynév és ily nevű megszállótól a *Pecül*, *Pecel*,

Pecsely, Pécel és Pécsel—Pécsöl helyneveink.” (1927: 236). A helynév több kutatónk (vö. VIRÁGH 1931: 70, FNESz. *Pécel, Pécseley*) megítélése szerint is puszta személynévből (1152: *Pecli*, FNESz. *Pécel*; 1233/1345: *Pechel*, 1252, 1269: *Pechul*, ÁSz. 622) keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév német eredetű, vö. ném. *Pezili ~ Pecili* (FNESz. *Pécel*). A német *c* helyén lévő magyar *cs* hanghelyettesítés eredménye lehet, s arra mutat, hogy a névadáskor a magyarban még nem volt meg a [c] hang (KNEZSA 1935: 351, FNESz. *Pécseley*). A legkorábbi ómagyar jövevényszavak [c]-jét a szó végén *t*-vel (szl. *nemec* > *német*), a szó elején pedig *cs*-vel (ném. *zapf* > *csap*) helyettesítették (E. ABAFFY 2003: 313), s ez utóbbit láthatjuk szóbelseji pozícióban is a *Pécseley* esetében. A [c] hang magyarban való első megjelenése a Tihanyi alapítólevélből adatható: *ca(s)telic [kásztélic]* (HOFFMANN 2010: 131–2), előtte csupán Konsztantinosz munkájában a [*tica*] nevében olvasható (MNYT. 113). A *Pécseley* esetében a *c* >> *cs* helyettesítés természetesen a személynévben is megtörténhetett, s az így, *cs*-vel lett a magyar személynévrendszer része, s tovább hagyományozódva bármikor válhatott a településnév alapjává.

A formáns (képző és összetételi utótag) nélküli személynév településnévként való használata speciális magyar nyelvi sajátosság (vö. KNEZSA 1943–1944: 111–313, 1943–1944/2001: 18, KRISTÓ 1976: 15–38),¹⁴ „az ilyen nevet adó közösség a Kárpát-medencében más, mint a magyar, nem lehetett, e helyneveket magyarok adták a Kárpát-medencében, sőt Közép-Kelet-Európában egyedül rájuk jellemző módon. A névadásnak ezt a módját sem a szlávoknál, sem a németeknél, sem a románoknál kimutatni nem lehet.” (KISS L. 1996: 444–5). KRISTÓ véleménye szerint a puszta személynéves helynévadás gyakorlata a 9. századra, a honfoglalás előtti időszakra megy vissza, ami a 11–12. században terjedt el, s a 14. század közepéig-végéig eleven maradt (1976: 37–8). Azt, hogy a formáns nélküli személynévi helynévadás igen gyakori az Árpád-korban, mi sem bizonyítja jobban, minthogy magában az 1211. évi oklevélben is szép számmal találkozunk a helynévadásnak ezzel a módjával: vö. *Apos*, *Száka* (23.6.), *Arács* (9.), *Bikács* (25.2.), *Fülöp* (17.), *Tihany* (1.1.), *Vászoly* (13.) stb.

5. *Cuest* [küest]

A középkorban Tihany környékén egymáshoz viszonylag közel két azonos nevű *Kövesd* település is feküdt. Az 1211. évi összeírásban említett *Kövesd* („in villa *Cuest*”) falu

¹⁴ A puszta személynévi helynévadás kérdését jómagam is részletesebben vizsgáltam (ld. KOVÁCS É. 2012a).

már régóta nem létezik, egykori helyét azonban pontosan tudjuk lokalizálni: a Balaton északi partján, Aszófő és Örvényes között feküdt (vö. PRT. 10: 253–5, VeMRT. 2: 25, VeMHtL. 2: 263). A mai helynévanyagot tartalmazó kötetben is azt olvashatjuk, hogy Aszófő települést „Kövesddel együtt említik” (VeMFN. 4: 463). Sőt a település helynevei között szereplő *Pusztatemplom* (VeMFN. 4: 467–8) utal a hajdani falu helyére, illetve a mellette lévő *Köves* nevű határrész (VeMFN. 4: 465) nevében fenn is maradt az egykori falunév, mégpedig úgy, hogy azt ma is motiválnak tartják, ti. köves területet jelöl. Mindez pedig azt mutatja, hogy a településnév természeti névből alakult, s ma ismét természeti névként szerepel. Az 1211. évi összeírásban a birtokok felsorolásakor e két település (Aszófő és Kövesd) neve egymás után szerepel, ami azt jelzi, hogy szomszédos falvakról van szó. Az oklevél helynevei ugyanis a Kárpát-medencében nem teljesen szétszórtan találhatók, hanem néhány nagyobb és több kisebb birtoktestben helyezkedtek el (vö. PRT. 10: 335, KOVÁCS É. 2011). E település az alábbi formákban szerepel a korai oklevelekben: 1055>1416: *Cuest* (DHA. 1: 154), +1092/+1274/1399: *Cwesd* ~ *Cuesd* (DHA. 1: 282). CSÁNKI helynévtárában szintén két *Kövesd* nevű helyet — 1093: Villa *Cuesd* et (alia) villa *Cuesd* iuxta Sopok (Cs. 3: 74) — említ az egykori Zala megyében, azt azonban nem tudjuk megállapítani, hogy melyik településhez tartoznak az általa idézett 14–15. századi helynévi adatok (vö. 1325: *Kuesd*, 1372: *Kwesd*, 1410: *Kuveds*, Cs. 3: 74). Az Aszófő szomszédságában fekvő *Kövesd* falu nagy valószínűséggel utolsó említése 1542-ből való (*Kewesd* formában), amikor felégették és teljesen pusztá lett (VeMHtL. 2: 263), s ezután már csak pusztaként (1600: *Keöves*, VeMHtL. 2: 263) fordul elő az oklevelekben. A 18–19. századi térképeken sem találjuk az egykori település helyét (vö. MTHt. ZM., EKFT., GÖRÖG, LIPSZKY, Mappa, MKFT., HKFT.), de — ahogyan fent is láttuk — Aszófő mai helynévanyaga több névben is őrzi az emlékét.

Az összeírásban említett *Kövesd*-en kívül a Balatonfüredtől északkeletre lévő mai Csopak település mellett is létezett egykor egy *Kövesd*, a későbbi *Balatonkövesd* település, amelyet 1940-ben Csopakhoz csatoltak (VeMFN. 4: 422). A mai helynévállományban Csopakon említett mikrotoponimák ennek a falunak az emlékét is őrzik: *Kövesdi-erdő*, *Kövesdi-kerték*, *Kövesdi-szőlőhegy* (VeMFN. 4: 424, 425, 428). A későbbi *Balatonkövesd* első említése nem hiteles forrásokból adatható: +1082/1388/1520: *Kuesd* ~ *Kwesd* ~ *Kvesd* (DHA. 1: 238),¹⁵ +1092/+1274/1399: *Cwesd* (DHA. 1: 282), s később a 18–19. századi térképeken is feltűnik: 1773–1808, 1802–1811, 1806: *Köves* (MTHt. ZM.,

¹⁵ A DHA. az +1082/1388/1520-ból való adatot nem a Csopak melletti *Kövesd*-del azonosítja (DHA. 1: 493), az oklevélbeli *Kuesd* ~ *Kwesd* ~ *Kvesd* környezetében szereplő *Chopok* ~ *Chopak* név azonban inkább a Csopak melletti *Kövesd*-re enged következtetni.

GÖRÖG, LIPSZKY, Mappa), 1782–1785: *Köwes* (EKFT.), 1819–1869, 1869–1887: *Kövesd* (MKFT., HKFT.). Pontos adatokat nem ismerünk arra vonatkozóan, hogy a középkorban a két viszonylag közeli, kb. 11 km-es távolságban lévő azonos nevű *Kövesd* települést hogyan különböztették meg egymástól. A Veszprém megye mai helynévanyagát tartalmazó kötet viszont Csupak településnél említi egy 1850 körüli *Nemeskövesd* adatot (VeMFN. 4: 422), s esetleg ezzel a jelzői előtaggal való megkülönböztetéssel élhettek a középkorban is — noha adatok híján ez nem igazolható —, amelyet egyébként gyakran használtak a névazonosság megszüntetésére (ld. ehhez például a FNESz. *Nemes*-előtaggal álló településneveit, valamint BÖLCSKEI 2010: 138–41), ahogyan ezt a közeli *Pécsely* (4.) esetében is láttuk.

A *Kövesd* név településnévi előfordulása mellett az 1211. évi birtokösszeírásban mikrotoponimaként is megjelenik a Duna-Tisza közén, Kolon birtok leírásában („ad monticulum, qui vocatur *Cuest*..., ad alium montem *Cuest*”) (ld. a 20.12. alatt). A Tihanyi alapítólevélben ugyancsak Kolon birtokon feltűnik egy tővéghangzós *cuesti* forma, valamint melléknévi jelzős szerkezetként — *fekete kumuc*, *fuegnes humuc* mellett — egy *cues humuc* nevű hely (SZENTGYÖRGYI 2010a: 27). Az 1055. évi alapítólevél és az 1211. évi összeírás megfelelő szövegrészletét összevetve és talajtérképeket is felhasználva GYÖRFFY GYÖRGY nagy pontossággal azonosította ezeket a helyeket (1956). Eszerint a Kolon tó nyugati partja menti sötétebb színű, tőzeges homoktalajt jelölhette az alapítólevélben elsőnek említett *fekete kumuc*, ettől nyugatra egy nagyobb száraz futóhomokhegy található, amelyet az 1211. évi leírás „ad montem sabulosum”-nak mond (PRT. 10: 508): ez a *fuegnes humuc*-kal azonosítható, míg ettől tovább nyugat felé a határ a két *Cuest* nevű helyre ér, ami megfelel az 1055-beli *cues humuc*-nak. A *cuesti* által jelölt hely pedig a Kolon tótól keletre feküdt, GYÖRFFY azonosítása szerint a tóba félszigetszerűen benyúló partszakaszon lévő halomra értendő (1956: 413). A Kolon birtok 1211. évi leírásában említett *Cuest* feltehetőleg nem egy-egy elkülönülten álló homokdombnak (a szöveg szerint: *monticulus* és *mons*) a neve, ugyanis a leírás közelinek mondja őket, amelyeket csak egy harmadik domb („ad monticulum tercium”) választ el egymástól: a szinte szomszédos dombok viszont aligha viselhették külön-külön ugyanazt a nevet. HOFFMANN ISTVÁN azonban azt sem tartja valószínűnek, hogy a másfél századdal korábbi *cuesti* neve jelölést váltva a tó túlsó felére terjedt volna át az idők során. Megítélése szerint „Az, hogy a két oklevél három, valójában közeli helynek a neveként ugyanazt a formát használja, arra enged következtetni, hogy a név jelöltje egy kiterjedtebb térség, egy nagyobb határrész lehetett, amelynek jellemző jegye talán éppen a köves (kavicsos) talaja volt, s amelytől

néhány kisebb rész éppen ebben a vonatkozásban különbözhetett, és kaphatta meg ennek megfelelően a *fekete kumuc* és a *fuegnes humuc* nevet.” (HOFFMANN 2010: 196).

Az összeírásban szereplő Balaton melletti *Cuest* településnév metonimikusan¹⁶ jöhetett létre egy ugyanilyen alakú, talajminőségre utaló határrésznevből. Mint láttuk, ilyen szerepben a *Cuest* az oklevélben szintén megjelenik, egy a Kolon tóhoz közeli terület nevéként. Az *-st(i)*, *-sd(i)* képzőbokor ugyanis elsősorban természeti nevek alkotásában játszott fontos szerepet, amire abból következtethetünk, hogy főként állatokat és növényeket jelölő szavakhoz (*Hodosd*, *Ölyüsd*, *Egresd*, *Füzesd*, *Mogyorósd*, *Nádasd*, KMHsz. 1.), valamint földrajzi köznevekhez és anyagnevekhez (*Berkesd*, *Kövesd*, KMHsz. 1.) kapcsolódott. Azt, hogy az *-st(i)*, *-sd(i)* képzős nevek az ómagyar korban már döntően települést jelölnek, HOFFMANN ISTVÁN nemcsak a metonimikus névátvitellel magyarázza, hanem azzal is, hogy az *-st(i)*, *-sd(i)* képzőbokor használata fokozatosan kiterjedt a településnevek alkotására is (2010: 198, vö. még BÉNYEI 2012: 103). Az *-st(i)* kialakulásával kapcsolatban kutatóink úgy tartják, hogy az *-sdi* hangalakja a zöngétlen *s* hatására akkor alakult *-sti*-vé, amikor a magyarban még nem létezett [zs] fonéma (vö. PAIS 1916, KNIEZSA 1933).

6. *Ozoufeu* ~ *Ozoufeuh* [*oszoufeü* ~ *oszoufő* ~ *aszoufeü* ~ *aszoufő*] 'Aszófő'

A volt Zala, most Veszprém megyei *Aszófő* település neve az 1211. évi birtokösszeírásban kétszer fordul elő, először a hatodik birtokként említve: „in villa *Ozoufeu*”, ugyanez a név a ránk maradt fogalmazványban *Ozoufeuh*-ként szerepel.¹⁷ Utóbb a 10. és a 11. birtok között ismét említve van: „Preterea in villa *Ozoufeu*”. A település első eredeti oklevélbeli említése a Tihanyi összeírásból való, szerepel azonban a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Azofew* (DHA. 1: 155) és a Szent László korára hamisított oklevélben, +1092/+1274/1399: *Azofew* ~ *Azoufeu* (DHA. 1: 282). Később többször is előfordul az oklevelekben: 1312: *Ozofew*, 1331: *Osowfeu*, 1337: *Ozoufew*, 1410: *Azofeu*, 1427: *Azofew* (Cs. 3: 30). A Tihanyi alapítólevélben nem szerepel e településnév, az első névrésze, az *aszó* azonban két, egyébként máshova lokalizálható helynévi szórványban is megtalálható: *fizeg azaa* és *nogu azah fehe rea*, s az utótagként álló *fő* (~ *fej*) is előfordul benne az itt említett szórványon kívül is: *sar feu*, *aruk fee* (SZENTGYÖRGYI 2010a: 25, 26).

¹⁶ A helyneveket érintő alaki és jelentésbeli változásokat a HOFFMANN ISTVÁN által definiált értelemben használom (1993).

¹⁷ A szóvégi *h* betű — mint ahogyan azt már korábban említettem (ld. az összeírás filológiai kérdései alatt) — csupán írássajátossággént jelentkezik (vö. még pl. *Belen* ~ *Belenh* (14.), *Gueldeguh* ~ *Sebus Gueldegueh* (21.11.)).

Az *aszó* a korai ómagyar korban jellegzetes földrajzi köznévi volt, s a lejegyzésében általában *ozow* ~ *ozov* ~ *ozou* ~ *ozo* ~ *azow* (esetleg *oso*) formákkal találkozhatunk (TÓTH V. 2001a: 21, KMHsz. 1. *Aszó*). A szó eredete és jelentése igen vitatott. BÁRCZI GÉZA az *aszó* szó etimológiájával, történetével kapcsolatban nem foglalt határozottan állást, bár többféle véleményt is idézett megjegyzéseivel kiegészítve (1951: 32–33). A TESz. kétféle eredeztetést mutatott be: egyrészt finnugor alapszóból származtatta, s mint ilyet egy kivesszett **asz* 'rét, pataktól átszelt rét' lexéma -ó kicsinyítő vagy nagyító képzővel alakult származékaként, másrészt az *aszik* 'elszárad' ige folyamatos melléknévi igeneveként értelmezte. Az EWUng. pedig már NYÍRI eredményeit is figyelembe véve elveti a rokon nyelvi eredeztetést. NYÍRI ANTAL ugyanis az *aszó* eredetének, hang- és alaktörténetének alapos elemzése során igazolta, hogy az *aszik* származékának tekinthetjük, amelynek elsődleges jelentése 'időszakonként kiszáradó (patak, csermely)' lehetett, s a többi, gyakrabban előforduló értelme (pl. 'száraz patakmeder', 'völgy') ebből vezethető le (1978: 174, 1979: 151–3). Az *Aszó-fő* típusú összetételeket eleve vízneveknek tekintette, elképzelése szerint ugyanis „az *Aszó-fő* összetétel -*fő* utótagja egykori vagy még ma is meglévő időszakos patak kezdetére utal” (1979: 153). Az itt tárgyalt *Aszó-fő* kapcsán is az a véleménye, hogy az valamikor vízrajzi alakulat volt. HOFFMANN ISTVÁN megítélése szerint NYÍRI azonban nem kellő súllyal, legfeljebb elvétve idézett olyan *aszó* utótagú adatokat, amelyek folyóvizeket jelöltek, s amelyek együtt megtalálhatók az OklSz. megfelelő címszava alatt is (2010: 142). Felhívja a figyelmet arra, hogy amint az a gazdag adatállományból kiderül, az Árpád-korban az *aszó* szót legalább kétféle funkcióban használhatták: 'időszakos vízfolyás, szárazpatak' értelemben (vö. FNESz. *Aszó*) víznevekben, 'völgy' jelentésben pedig térszínformanevekben szerepelt (vö. még OklSz. *Aszó*). NEMES MAGDOLNA vizsgálataiból kiderül, hogy a mai tájnyelvből az *aszó* ugyancsak többféle jelentésben (pl. 'völgy', 'Balaton hullámaintól összesodort kavicsdomb', 'homokos, letarolt erdőterület' stb.) adatolható, s feltűnően gyakran fordul elő Veszprém megye területén (2005: 11). E földrajzi köznévi viszonylag gyakori a környék mai helynévanyagában is (VeMFN. 4: 507). HOFFMANN felhívja a figyelmet arra is, hogy a szó igenévi eredete és az *aszik* 'elszárad' igével való etimológiai kapcsolata már az Árpád-korban esetleg el is homályosulhatott. Talán ezzel van összefüggésben az is, hogy az *aszó* utótagú helynevek lexikális szerkezete igen gyakran elveszítette áttetszőségét, mint például (Balaton)Szárszó nevében (1229: *Zarazozou* [szárazaszó] > 1404: *Zarzo* [szárszó], FNESz. *Balatonszárszó*, HOFFMANN 2010: 142).

A szó legkorábbi előfordulásaként a Tihanyi alapítólevélbeli *fizeg azaa* szórvány valószínűleg a Füzegy patak völgyét jelölte, mivel az *aszó* önmagában is vizet jelölő név (*Füzegy*) mellett szerepel. A *nogu azah fehe* esetében — abból adódóan, hogy a *fő* leggyakrabban folyóvizeket jelölő nevekhez kapcsolódott — 'a Nagy-aszó nevű patak forrása' értelmezést ugyancsak adhatnánk. A régiségből azonban több *aszó + fő ~ feje* típusú összetételt is ismerünk (*Aszó-fő*: 1337: *Ozowfew*, *Ölyv-aszó feje*: 1256/1284//1572: *Vnozowfey* [o: *Vluozowfey*], KMHsz. 1. *Aszó-fő*, *Ölyv-aszó feje*), s ezek mindig völgyeket jelölnek, e konkrét adatok alapján HOFFMANN ISTVÁN megítélése szerint „inkább arra gondolhatunk, hogy az alapítólevélben szereplő szórvány is nagyobb valószínűséggel 'a Nagy-aszó nevű völgy feje/valamely része' értelmű lehet” (2010: 143).

A *fő*, amely *fej* szavunk alakváltozataként különült el, földrajzi köznévi szerepét elsődleges testrésznévi jelentéséből kapta metaforikus úton (ugyanúgy, mint pl. a *láb*, *oldal*, *hát* stb.). A TESz. és az EWUng. 'forrás, kezdet' jelentést tulajdonított a *fej*-nek. NEMES MAGDOLNA azonban rámutatott arra, hogy a *fő ~ fej*-nek emellett néhány további földrajzi köznévi jelentése is létezik, a mai nyelvjárásokból az alábbiakra vannak adataink: 'völgy bejárata', 'hegy teteje', 'vízfolyás nagyobb ága', 'mezőrész településhez közelebb eső része', 'a halastó töltés melletti középső, legmélyebb része' (2005: 61, 68). GYÖRFFY ERZSÉBET a folyóvíznevekről írott monográfiájában szintén utal arra, hogy a *fő* földrajzi köznevet hegységekben, illetve tó- vagy völgynévvel összekapcsolódó alakulatokban is felfedezhetjük (2011: 158). A Korai magyar helynévszótár 1. kötetében vizsgálva a *fő* utótagú neveket megállapíthatjuk, hogy ez a szó leginkább valamilyen víznévhez kapcsolódik (*Bózsza-fő*, *Mély-patak-fő*, *Séd feje*), s ezek a víznevek feltűnő gyakorisággal településnévként is használatosak (*Gyűrűfő*, *Körös-fő*). Azonban sok olyan megnevezés is van, amelyekben a *fő* nem víznévi előtaghoz kapcsolódóan valamilyen más helyfajta jelölő előfordul völgyek (*Áj feje*), hegyek (*Bükk-fő*, *Sztan-fő*), erdők (*Gyűrűs feje*, *Hárs-fő*), mezők (*Tarló-fő*), mocsarak (*Lápos-fő*), építmények (*Vár-fő*) megnevezéseiben, sőt településnevekhez kapcsolódva is (*Besenyőfő*, *Kécsfő*). Meg kell azonban azt is említenünk, hogy a *fő* utótagú nevek egy részében a funkciója nem értelmezhető világosan (vö. HOFFMANN 2010: 122). Az azonban egyértelmű, hogy a *fő* utótagként — a pontosabb jelentéstől függetlenül — a vele összetételt alkotó helynévvel vagy közzóval együtt minden esetben rész–egész viszonyt fejez ki. A *Forró-patak-fő* funkcionális-szemantikai tartalma például a 'Forró-patak nevű vízfolyás forrása', a korábban már említett *nogu azah*

fehe pedig 'a Nagy-aszó nevű patak forrása' vagy 'a Nagy-aszó nevű völgy feje/valamely része' formában adható meg.

A Tihanyi összeírásban előforduló *Aszófő* esetében is nehéz megállapítani, hogy az *aszó* a név keletkezésekor melyik jelentésében — vízrajzi vagy domborzati köznévként — szerepelt. Vízrajzi köznévként 'az Aszó nevű ki-kiszáradó patak forrása', domborzati köznévként pedig 'az Aszó nevű völgy feje/valamely része' értelmezést kaphatja. Mindkét értelmezést elképzelhetőnek tartom, ugyanis a *fő* utótag — mint korábban már említettem — leggyakrabban folyóvizet jelölő nevekhez kapcsolódott, és *Aszófő* falu a középkorban a *Tavi-Séd*-nek nevezett patak jobb parti emelkedésén feküdt (VeMRT. 2: 25), azonban több olyan *aszó* + *fő* ~ *feje* típusú összetételre is találunk adatokat, amelyek völgyeket jelölnek (*Aszó-fő*: 1337: *Ozowfew*, KMHsz. 1. *Aszó-fő*). KISS LAJOS véleménye sem egyértelmű e tekintetben, hiszen egyszer az *aszó* 'szárazpatak, időszakos vízfolyás' és a *fő* 'kezdet' főnév összetételeként értelmezte a helynevet (FNESz. *Aszófő*), máskor pedig úgy látta, hogy a település helyének, környezetének domborzati viszonya, térszíni formája adta a névadás indítékát (vö. 1997: 181). Mindenesetre mikrotoponimából metonimikusan jöhetett létre a településnév, attól függetlenül, hogy a kérdéses természeti nevet milyen névfajtához kapcsoljuk.

TÓTH VALÉRIA a településnevek változásának vizsgálatokor arra a következtetésre jutott, hogy a *fő* településnév-formánssá vált, azaz a településnév-adásban véleménye szerint egy olyan névszerkezeti modell is kialakulhatott, amely „a folyó melletti települést a folyó neve + a *-fő* földrajzi köznévi struktúrájával jelöli meg, akár attól is függetlenül, hogy az éppen a folyó forrásvidékénél fekszik-e vagy attól távolabb” (2008: 116). Az összeírásbeli helynév esetében ehhez a feltevéshez azonban szükség lenne egy *Aszó* nevű vízfolyásra. GYÖRFFY ERZSÉBET felvetette annak a lehetőségét, hogy a *fő* (és *tő*) utótagú településnevek nem feltétlenül ugyanazon a módon keletkeztek. A legtöbb településnév esetében minden bizonnyal a metonimikus forrásnév (torkolatnév) > településnév alakulási móddal számolhatunk, „s más, szintén forrás- vagy torkolatvidéken fekvő települések analogikus úton, tehát a forrásnév valós használata nélkül is kaphatták nevüket” (2008a: 145).

7. *Poposca* ~ *Popsoca* ~ *Popsosca* [*popsoka* ~ *papsoka*] 'Papsoka'

A tihanyi apátság hetedik birtokaként az egykori Zala megyei *Papsoka* település neve szerepel: „in villa *Poposca* (*Popsoca*)”, „in villa *Popsosca* (*Popsoca*)”. A háromféle írásmóddal lejegyzett névformák közül a fogalmazványban szereplő két *Popsoca* mutatja a

helyes alakot, a hitelesített példánybeli *Poposca* esetében a lejegyző felcserélte a *p* után álló *s* és *o* betűt, a másik említéskor viszont a *p* után is feltüntette az *s*-t. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy a *Popsosca* alakban nem elírással van dolgunk, hanem a *Soska* a későbbiekben említett *Siske* helynév variánsa lehetett, amelyhez a *Pap*- megkülönböztető jelző kapcsolódott. A település első eredeti oklevélből való említése a Tihanyi összeírásból való, korábban csak a Szent László korára hamisított oklevélben tűnik fel: +1092/+1274/1399: *Popuska* ~ *Poposka* (DHA. 1: 282). Az 1267. évi pápai bulla szintén említi (*Popsuka*, PRT. 10: 526), s még a 14. század elején is a tihanyi apátság birtokolja (1314: *Popsuka*, Cs. 3: 92, PRT. 10: 547). Később azonban a forrásokból már nem adatható, a térképeken sem figyelhető meg, ugyanis határa a későbbi Balatonfüred területébe olvadt (vö. PRT. 10: 310, VeMHtL. 2: 324). ERDÉLYI LÁSZLÓ hangsúlyozta, hogy „*Füred* régi határán kívül magába olvasztotta nyugati harmadában *Szölős* egy részét, a szintén nagy lakosságú *Papsokát* (*Siskét*) és *Kéket*” (PRT. 10: 307). ERDÉLYI *Papsoka* települést tehát *Siskével* azonosította (PRT. 10: 310), s helyét a szőlősi, a kéki és a füredi terület közé helyezi, oda, ahol a 14. században *Siske* falu neve (1373: *Syske*, Cs. 3: 102, PRT. 10: 572) tűnik fel. Egy 1385. évi oklevél szerint a tihanyi apátságnak részbirtokai voltak Füreden és Siskén („in villa *Fyred* et *Siske*”, PRT. 10: 580). Az, hogy a siskei birtok korábban nem jelenik meg az oklevelekben, ERDÉLYI szerint arra enged következtetni, hogy ebben az esetben valószínűleg a papsokai birtokról lehet szó (PRT. 10: 310). Ugyanakkor régészeti kutatások is igazolták, hogy e nevek azonos falut jelölhettek, mivel a Szent Mihály-egyház *Siske* temploma volt, s erről a Szent Mihály-egyházról olvashatunk a Tihanyi összeírásban *Papsoka* településnél (VeMRT. 2: 39, 40). KOVACSICS JÓZSEF és ILA BÁLINT azonban felvetette annak a lehetőségét — mivel *Siske* egy része adomány címen jutott a tihanyi apátság birtokába —, hogy „*Siske* nem *Papsoka* másik új neve, hanem megvan már ugyancsak a XIII. sz.-ban” (VeMHtL. 2: 324). Véleményük szerint e korai személynévi névadásnak (vö. 1273: *Sys*, 1275: *Sysk*, ÁSz. 720, ehhez ld. még PAIS 1916: 370) meg kellett lennie már a 13. században (i. h.). Ezt az elképzelést sem hagyhatjuk figyelmen kívül, ugyanis, ha egy helynév nem adatható a forrásokból, az nem jelenti azt, hogy nem volt használatos a korban. Ugyanakkor a pusztai személynévi helynevek keletkezésének nem tulajdoníthatunk olyan értelmű kronológiai meghatározó értéket, mint amelyet ILA és KOVACSICS munkájában látunk érvként megjeleníteni. Az a körülmény, hogy *Papsoka* és *Siske* településeket azonos oklevélben együtt nem említik, arra enged következtetni, hogy akár ugyanarról a településről lehet szó. A névváltozás oka esetleg az is lehetett, hogy *Papsoka* birtok egy részét később elveszítette a tihanyi apátság,

s az új birtokos a név megváltoztatásával is hangsúlyozni kívánta tulajdonjogát. A mai helynévállományban Balatonfüreden említett mikrotoponimák *Papsoka*, valamint *Siske* falu emlékét egyaránt őrzik: *Papsoka*, *Papsoka templomrom* (VeMFN. 4: 409), *Papsoka utca* (VeMFN. 4: 407), *Pap-mező*, *Pap-szék* stb. (VeMFN. 4: 418), *Siske*, *Siske sarok*, *Siskei vizimalom* (VeMFN. 4: 409), *Siske-dűlő*, *Siske-völgy*, *Siske-tag* (VeMFN. 4: 418), *Siskei-kertek*, *Siske-forrás*, *Siske-patak* (VeMFN. 4: 419). Balatonfüred északnyugati részére lokalizálhatóan jól kirajzolódik az egykori *Papsoka* ~ *Siske* település magja, ahol a *Papsoka*, *Papsoka templomrom* nevek által jelölt terület közvetlen szomszédságában található a *Siske*, *Siske sarok*, *Siskei vizimalom* (a *Papsoka utca* esetleg későbbi, hivatalos névadás terméke is lehet). Az egykori falu határa ettől északra terülhetett el, amit a belterület közelében fekvő *Siske-forrás*, *Siske-patak*, *Siske-dűlő*, *Siskei-kertek*, *Siske-völgy* jelez. A falu határa északon a kicsit távolabb fekvő *Siske-tag*-ig is elnyúlhatott, ami a *Pap-mező*, *Pap-szék* közvetlen közelében található. Ez utóbbiak akár az egykori *Papsoká*-ra is utalhatnak, de lehetnek újabb, azzal össze nem függő névadás eredményei is. Amint az a fentiekből kitűnik, a *Siske* név jóval több helynévben maradt fenn, mint a *Papsoka*, ami esetleg azzal is kapcsolatban lehet, hogy az elpusztult településnek ez akár a második, újabb neve lehetett.

A *Papsoka* településnév a *pap* 'vallási szertartásokat végző személy' és a mára elavult *sok* 'falú' főnév egyes szám harmadik személyű *-a* birtokos személyjeles alakjának az összekapcsolásával jött létre. Az elnevezés a falu egyházi birtokosára utalhatott, esetleg éppen azzal összefüggésben, hogy a tihanyi apátságához tartozott. A mai *sok* 'számos, nagy mennyiségű' számnév a régiségben 'sokaság, sokadalom', valamint az ebből kifejlődött 'falú' jelentésben is használatos volt (vö. PAIS 1914: 258–9, TÓTH V. 2008: 73). Hasonló, *sok* utótagú összetett helyneveket szép számmal találunk a középkorban, elsősoban a nyelvterület nyugati részén: 1235 k.: *Olsuc* (Győr megye), 1245, 1255: *Ozorsuka*, 1262: *Tosuk*, 1353: *Leansuka* (Veszprém megye), 1402: *Saarsok* (Somogy megye) stb. (vö. PAIS i. m. 255–7). E helynevek előtagját tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a *sok* földrajzi köznévi leginkább személynevekhez kapcsolódott (1253: *Gyurgsuka*, *Gurgsuka*, 1269: *Arpadsuka*, 1304: *Adam Suka*, PAIS i. m. 256), de találunk viszonyított (relatív) helyzetre utaló (1235 k.: *Olsuc*, 1453: *Fel-Sok*, PAIS i. m. 257), valamint más földrajzi köznévi (ld. a fent említett *Tósok*, *Sársok*) első névrészt is. Míg a személynevekhez, méltóságnevekhez az utótag általában a birtokos személyjeles *soka* formában kapcsolódik, addig más esetekben jelöletlen szerkezeteket figyelhetünk meg.

8. *Kecu* [kékü] 'Kék'

Az apátság következő birtoka az egykori Zala megyei *Kék* település. A település első eredeti oklevélbeli előfordulása az összeírásból származik („in villa *Kecu*”), de további korai forrásokból is adatható: 1055>1416: *Kecu* (DHA. 1: 155), +1082/1350/1407: *Kyk* (DHA. 1: 238) és +1092/+1274/1399: *Kecu* (DHA. 1: 282), s hasonló alakban később többször is előfordul az oklevelekben: 1231: *Keky*, 1320, 1331–1448: *Keek*, 1386: *Keyk* (Cs. 3: 69). A 16. században azonban a falu elnéptelenedik, 1585 körül már pusztá, s határa a későbbi Balatonfüred területébe olvadt (vö. VeMRT. 2: 42). ÉRI ISTVÁN a középkori *Kék* falut a Füredtől 1,5–2 kilométerre északra fekvő medencét átszelő *Kéki-patak* környékére (*Kéki-völgy*) lokalizálta (vö. VeMRT. 2: 42). A mai helynévállományban Balatonfüreden említett mikrotoponimák is ennek a falunak az emlékét őrzik: *Kék*, *Kéki-forrás(ok)*, *Kék-hégy*, *Kék-vőgy* (VeMFN. 4: 418), *Kéki-patak* (VeMFN. 4: 409), *Kéki út* (VeMFN. 4: 416). A *Kéki utca* talán itt is inkább későbbi, a hivatalos névadás terméke lehet. E helynevek lokalizációja megerősíti a régészeti azonosítások eredményét: az egykori *Kék* település *Papsoka* (~ *Siske*) szomszédja lehetett kelet felől.

A *Kék* helynévben a *kék* színnév keresendő, amelynek egykor 'zöld' (vö. PAIS 1912: 301, TESz.) jelentése is volt. A színt jelölő szó elsődlegesen valamilyen természeti alakulatot, például hegyet, dombot, erdőt, völgyet jelölhetett, s ennek neve válhatott az ott létező település nevévé. Ezt az elképzelést támogatja *Kék* falu korábban bemutatott lokalizációja is. Ugyanakkor a *Kék* személynévként (+1082 [XIII]: *Kech*, 1237–40: *Kec*, ÁSz. 453) is használatos volt az Árpád-korban, így a településnév ebből is alakulhatott. Az 1211. évi oklevél Gamás faluban például egy ebből a töből alakult kicsinyítő-becéző szerű *-d* képzős (vö. TÓTH V. 2001a: 84) személynévet említ (*Keched* ~ *Keced*, PRT. 10: 514). A *kék* színnévvel kapcsolatba hozható a *kék-kend* népnév is, forrásokban ugyanis gyakran találkozhatunk a törzsek színek szerinti elnevezésével, mint például fehér és fekete ugorok, kők törökök (vö. MADZSAR 1917: 281–2, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1974: 26).

A helynevek tövégi magánhangzóját tekintve az 1055: *turku* ~ 1211: *Turch* ~ *Turc* ~ *Thurkh* ~ *Turk*, 1055: *koku zarma* ~ 1211: *Choczorma* ~ *Cogzorma* stb. helynévi alakok azt bizonyítják, hogy a tövégi vokális eltűnése a 13. században igen sok esetben már megtörtént, az 1211. évi oklevélben is csupán néhány névben jelentkezik: *Kecu*, *Ruozlicou* (20.6.), *Bethcu* ~ *Betcu* (32.3.). A *Kecu* kapcsán a már említett 1231-es *Keky* forma esetében azonban minden bizonnyal már nem tövégi magánhangzót találunk, ezek ugyanis nagyjából a 13. század közepére teljesen eltűntek (E. ABAFFY 2003: 321–2), bár BÁRCZI megjegyzi, hogy *-k* után főleg egytagú szavakban még sokáig jelentkezhettek a véghangzó

(1951: 78). Ezek alapján pedig ebben az esetben talán a képzett *Kéki* alakkal kell számolnunk.

9. *Aarach* ~ *Araci* [árács] '(Balaton)Arács'

Az 1211. évi Tihanyi birtokösszeírásban egyszer fordul elő kilencedik birtokként említve *(Balaton)Arács* település neve: „in villa *Aarach (Araci)*”. Ebben a névben a [cs] hang hitelesített példánybeli *ch* jele mellett a fogalmazványban feltűnik a *ci*-vel való jelölése is. Ez a jelölési mód igen ritka (vö. KNIEZSA 1952: 29), az összeírásban is csupán még egy esetben figyelhetjük meg: fg. *Bicaci* ~ *Biccaci* ~ hp. *Bychachi* (25.2.). A [cs] hang *chi*, illetve *chy* jelével a 13–14. században is csupán néhány névben találkozunk (pl. 1298: *Machya*, vö. KNIEZSA i. m. 43–4), de előfordulnak a 16. századi kódexekben (Lázár Zelma-kódex, Teleki-kódex) is (vö. KNIEZSA i. m. 126–7). Az *Aarach* szókezdő betűketőzése pedig tévesztés eredménye lehet, hiszen ebben a helynévben hosszú magánhangzóra nemigen gondolhatunk. KNIEZSA ISTVÁN megjegyzi, hogy néhány esetben megfigyelhetjük a rövid [a] hang *ao*, *oa* betűkkel történő jelölését (vö. 1250: *Hoalaz*, 1322: *gertyanfoa*, 1341: *Nogfaolu*, 1952: 55), s ezek alapján esetleg az *Aarach*-ban is ennek az elírását láthatjuk.

A település első említése 1118-ból való *Arach* formában (DHA. 1: 404), szerepel azonban a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Aarach* (DHA. 1: 155) és a Szent László korára hamisított oklevélben is, +1092/+1274/1399: *Aarach* (DHA. 1: 282). Ugyanígy alakban később többször is előfordul az oklevelekben: 1244, 1337, 1368, 1373: *Arach*, 1492: *Araach* (Cs. 3: 29), s a 18–19. századi térképeken már a későbbi alakját olvashatjuk: 1782–1785, 1802–1811: *Aráts* (EKFT., GÖRÖG), 1806, 1819–1869: *Arács* (LIPSZKY, Mappa, MKFT.). Az egykori Arács falu Füredtől keletre feküdt, s a keskeny észak-déli irányú, a Balatonba kinyúló határa Füred és az egykori Csopak között húzódott (vö. MTHt. ZM.). A 16. század első felében a falu pusztulásnak indult (vö. VeMRT. 2: 42), talán a török miatt elpusztult átmenetileg, de községként 1954-ig önállóan is létezett, amikor Balatonfüred északkeleti részéhez csatolták (VeMFN. 4: 406, 407). A mai helynévállományban Balatonfüreden említett mikrotoponimák is ennek a falunak az emlékét őrzik: *Arács*, *Arácsi temető* (VeMFN. 4: 407), *Arácsi-séd*, *Arácsi-kőbánya* (VeMFN. 4: 416), *Arácsi-tisztás* (VeMFN. 4: 414), *Arácsi-Öreg-hégy* stb. (VeMFN. 4: 418).

Az *Arács* településnevet kutatóink személynévi eredetűre vezetik vissza. MIKOS JÓZSEF véleménye szerint az *Arács* helynév — a *Horchá*-val együtt — bizonyára egy

Orocha személynévből származik (1935: 252). Az *-a* szóvégi magánhangzóban képzőt lát, „tehát a helynév *Horcha* ~ *Orcsa* < *Aracs-a ~ *Oracs-a* személynévből eredhet” (MIKOS i. m. 253). B. LŐRINCZY ÉVA viszont az *Arács* helynév alapjául szolgáló személynévben *-s* ~ *-cs* képzőt feltételez (1962: 80). Szerinte e helynevekben lévő képzők közömbösek, „mert a személynévek kialakításában betöltött aktív szerepük a produktumok helynévvé válása közben (...) elmosódott, a helynév létrejöttében pedig nem kaptak szerepet” (i. m. 83).

A helynév alapjául szolgáló személynév valószínűleg tehát az ómagyar korban is használatos *Arach* (ÁSz. 71) lehetett, amely mindenféle névalkotó formáns nélkül vált helynévvé. Ezzel összefüggésben talán az *Oroch* (1275>1275>1395, 1284: *Oroch*, ÁSz. 605) névformák is megemlíthetők, ezeket azonban FEHÉRTÓI KATALIN az *Orocha*, *Orochy* típusú alakokkal együtt adja meg (ÁSz. 605), amelyek nyilván kapcsolatba hozhatók egymással mint az *Oroch*-ből *-a* személynévképzővel képzett alakok. Szóba jöhet még esetleg a *Harach* (ÁSz. 368) személynév is, amelyben szókezdő hangérték nélküli *h*-val is számolhatunk. Az alapjául szolgáló személynév eredetét illetően felmerült egyrészt a szlávból való származtatása (vö. cseh *Oráč* ’tkp. szántó’, le. *Oracz*, FNESz. *Balatonarács*), másrészt az *ara* közszóval való kapcsolata. B. LŐRINCZY ÉVA megítélése szerint az *Arács* (és a *Horcha*) helynév — ha az ’avunculus, nurus’ jelentésű *ara* szóval hozzuk kapcsolatba — magyar közszói személynévből keletkezett, ha viszont a török *Ara* nemzetségnévvel való összefüggését tételeznénk fel, akkor jövevénynévből jött létre (1962: 80). Ezt az elképzelést a FNESz. nem fogadja el, KISS LAJOS azonban megemlíti azt az elgondolást — amelyet egyébként az összeírás fogalmazványának *-ci* szóvége támothat —, amely szerint a magyarba egy szláv * *Orači* többes számú ’tkp. szántással szolgálók, szántók’ jelentésű helynév került át, és vált a magyar településnév alapjává (vö. FNESz. *Balatonarács*). Ebben az esetben a szóvégi *-i* eltűnését a szláv eredetű névformák névvégi *i* elemének a magyar névhasználatban való elmaradásával magyarázhatjuk (vö. még *grincsári* > *Gerencsér*, FNESz. *Nyitragerencsér*, *Tesari > *Teszér* > *Taszár*, FNESz. *Teszér*).

10. *Fured* [fűred] ’(Balaton)Füred’

Az 1211. évi birtokösszeírásban (*Balaton*)*Füred* település neve egyszer szerepel az apátság tizedik birtokaként: „in villa *Fured*”. E helynév a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Fyred* (DHA. 1: 155), valamint a Szent László korára hamisított oklevélben, +1092/+1274/1399: *Fyred* (DHA. 1: 282) is előfordul, s hasonló alakban,

illetve már *Füred*-ként később többször is feltűnik a forrásokban: 1298: *Fyured*, 1358: *Fired*, 1381: *Fyred*, 1459: *Fwred* (Cs. 3: 54). A 18–19. századi térképeken pedig már kivétel nélkül a későbbi-mai alakját olvashatjuk: 1782–1785, 1802–1811, 1806, 1819–1869: *Füred* (EKFT., GÖRÖG, LIPSZKY, Mappa, MKFT.), és 1802-től már a *Balaton*- előtaggal is adatható (vö. FNESz. *Balatonfüred*).

Amint azt már korábban említettem, a későbbi Balatonfüred területén egykor több falu is feküdt: az 1211. évi oklevélben is szereplő *Papsoka* (~ *Siske*) valószínűleg a 15. században, *Kék* a 16. században olvadhatott be, *Arács* pedig 1954-ben épült egybe Füreddel (PRT. 10: 307, VeMRT. 2: 39). A Veszprém megye mai helynévanyagát tartalmazó kötet a mai Balatonfüred területén azonban négy egykori falut különböztet meg: *Füred*, *Siske*, *Papsoka* és *Kék* (VeMFN. 4: 409).

A *Füred* helynév a *fürj* madárnévnek a régi, népnyelvi *für* ~ *für* változatából alakult *-d* helynévképzővel (vö. VIRÁGH 1931: 38, TESz., FNESz. *Balatonfüred*, KÁLMÁN 1989: 143, SZARVAS 1892: 450–1, EWUng.). Mivel *Füred* településen később fürdőtelep alakult, e helynevet a nyelvérzék a *fürdő* szó családjába vonta át, és 'fürdő, üdülőhely' értelemmel ruházta fel (vö. FNESz. *Balatonfüred*). KÁLMÁN BÉLA véleménye szerint *Balatonfüred* már a 18. század végén fürdőhely lett, s „a *Füred* helynevet 'fürdőhely'-nek értelmezték hivatalos köreink és így az újonnan alakult fürdőhelyek egy részét *Füred*nek nevezték el, mint *Tátrafüred*, *Mátrafüred*, *Lillafüred*” (1989: 143). Azt, hogy a hivatalos helységnévadás során a fürdőhellyel rendelkezést új névadási motívumnak tekintették, MEZŐ ANDRÁS is bizonyítja, például a magyarosítással kapcsolatban (*Gibina* > *Mura-Füred*, *Garbonác* > *Füred*, 1982: 104, vö. még FNESz. *Mátrafüred*, *Tátrafüred*). SZARVAS GÁBOR a *Füred* utótagú helyneveket vizsgálva kiderítette, hogy sok esetben az adott településen valójában nincs fürdőhely (vö. *Tiszafüred*), így az nem lehet az elnevezés alapja. S végigtekintve régi helyneveinken azt látta, hogy sok helynév esetében az illető vidéken tenyésztett, ott élő állatvilág szolgáltatta a névadás indítékát (vö. *Sas*, *Bikafalva*, *Bikád*, *Kakasd*), s e neveken igen gyakran *-d* helynévképző található (1892: 450–1). A magyar nyelvterületen többfelé előforduló *Füred* nevű helyek — többek között Heves és Somogy megyében: a későbbi *Tiszafüred* (1273/1392/1477, 1334: *Fyred*, Gy. 3: 94), valamint *Kaposfüred* (1390: *Fired*, 1422: *Fyred*, Cs. 2: 606) — esetében tehát az állatvilág jelenik meg névadó motívumként. BÉNYEI ÁGNES — aki legújabbban tüzetes vizsgálat alá vonta helynévképzőinket — kimutatta, hogy a *-d* képző igen gyakran fordul elő növény- és állatvilágra utaló alapszóval (vö. *Harangod*, *Komlód*, *Disznód*, *Kacsád* stb. 2012: 61). Hasonló szerkezetű, madárnévből *-d* képzővel alakult helyneveket szép számmal ta-

lálunk tehát a régiségben. Ide sorolható például a Tihanyi alapítólevél *huluoodi* szórványa, amely mögött a *Hollód* névforma kereshető (vö. HOFFMANN 2010: 62–3), de számos más helynév is (*Ölyved, Sasad, Tyukod, Varjad*, ld. CSÁNKI-index 640, 734, 847, 862, stb.). Mindezek mellett BÉNYEI ÁGNES a személynévi áttétel lehetőségét is számításba veszi (2009: 94), vö. 1248: *Fuurh* (ÁSz. 320).

11. *Derecchey ~ Drekechey ~ Dercuche ~ Derkeychey* [derekcse(j) ~ drekecse(j) ~ derkecse(j)] 'Dörgicse'

Az oklevél következőnek *Dörgicse* település nevét említi: „in villa *Derecchey* (*Drekechey*)”, majd a 13. és 14. birtok között ismét visszatér rá: „In eadem villa *Dercuche* (*Derkeychey*)”. A település első eredeti oklevélbeli említése a Tihanyi összeírásból való, adatolható azonban nem hiteles forrásokból is: 1055>1416: *Derguche* (DHA. 1: 154), +1082/1350/1407: *Dęrguęchey ~ Dergechey ~ Derguechey ~ Derguechy* (DHA. 1: 239), +1092/+1274/1399: *Derguche* (DHA. 1: 282, 283). Az egykori Zala megyéhez tartozó települést a Tihanyi összeírás egyetlen településként említi, a 13–15. században azonban több önálló falura osztódott: *Felső-, Alsó-, Kisfalud-, Szarka-, Akali- és Ságdörgicse* néven (VeMHtL. 2: 93). E települések szinonim nevüket az egyházaik védőszentjéről kapták: Alsódörgicse 1420 körül *Nagyboldogasszony* néven (VeMHtL. 2: 94) tűnik fel a forrásokban, s ez a *Boldogasszonydörgicse* (1542: *Boldogazon Dergecze*, VeMHtL. 2: 93) megnevezés a 17. század végéig általánosnak mondható, csupán ezután szerepel az *Alsódörgicse* (1673: *Alsódörgicse* másként *Boldogasszonydörgicse*, VeMHtL. 2: 93) névalak. *Felsődörgicse* falu (1627: *Feölseő Deörgichie*, 1703: *Szent Peter* avagy *Fölső Dörgicse*, VeMHtL. 2: 199) neve szintén a 17. század végéig leggyakrabban *Szentpéterdörgicse* (1542: *Zenthpether Dergecze*, 1550: *Zenthpeter*, VeMHtL. 2: 199) alakban fordul elő, habár 1312-ben feltűnik a *Feldergicse* névalak (*Feldergechey*, Cs. 3: 46, VeMHtL. 2: 200). A 18–19. századi térképeken szintén nyomon követhetjük a jelzői előtagokkal álló, illetve anélkül szereplő névalakok váltakozásait: 1782–1785: *Al- és Fel Dörgitse* (EKFT.), 1802–1811: *Dörgitse* (GÖRÖG), 1806: *Kis-, Alsó- és Felső Dörgicse* (LIPSZKY, Mappa), 1819–1869: *Kis-, Also- és Felső Dörgicse* (MKFT.), 1869–1887: *Kis-, Alsó- és Felső-Dörgicse* (HKFT.). Alsó- és Felsődörgicsét 1950-ben egyesítették *Dörgicse* néven, majd 1983-ban hozzácsatolták *Kisdörgicsét* (1409: *Kysdergeche*, Cs. 3: 46) is (VeMFN. 4: 468). Amint az a felsorolt adatokból kitűnik, a 18. század után egységesen *Dörgicse* forma szerepel, előtte azonban a *Dergecse ~ Dörgicse* alakok váltakoznak. Közülük az utóbbi az első szótagi *ë > ö* labializációval alakult (adatok híján azonban

ennek idejére nem tudunk következtetni), és ezzel együtt a második szótagbeli *ě* helyett is *i* szerepel. A régebbi alak tehát a *Dergecse* lehetett, de esetleg szóba jöhet a *Dergecsej* is, amit az 1312-es (*Feldergechey*, Cs. 3: 46, VeMhTl. 2: 200), valamint a korábbi, nem hiteles formák (+1082/1350/1407: *Dęrguęchęy* ~ *Dergechey* ~ *Derguechey* ~ *Derguechy*, DHA. 1: 239) mutatnak. Ennek fényében az összeírásbeli három (*e*)y végű alak ugyancsak tartható a szóvégi *-ej* jelének (ehhez ld. még BÉNYEI 2012: 87). A TÖ-beli formák pedig a sokféle ejtést, azaz a változásban létet mutathatják, a korban ténylegesen hangzó, élő variánsok lehettek.

A *Dörgicse* helynév eredetével kapcsolatban többféle elképzelés merült fel a szakirodalomban. A helynév keletkezhetett személynévből metonímia útján. Ebben az esetben a név alapja egy szláv **Drugča*, **Drugša* személynév (vö. FNESz. *Somogydöröcske*), valamint az Árpád-kori *Dereg* (1212/1550: *Dereg*, ÁSz. 243) személynév *-cse* becéző képzős formája egyaránt lehet. A *Döröcske* ~ *Derecske*-típusú helynevek szintén a fentebb említett szláv személynévből jöhettek létre magyar névadással (FNESz. *Derecske*, *Somogydöröcske*). KÁLMÁN BÉLA ugyanakkor a Hajdú-Bihar megyei *Derecske* helynévvel kapcsolatban felvetette a *derék* 'hosszú, lapos földhát; kis dombhát' jelentésű térszínformanévből való alakulás lehetőségét (1989: 144). E községnév első említése ugyanis a 13. századból való *Derekcse* formában. Véleménye szerint a *-csa*, *-cse* képző nemcsak személynévekben (*Julcsa*, *Borcsa*, stb.), hanem a köznevekben is igen gyakori volt a régi-ségben (*tócsa*, *patakcsa*, stb.). A Szabolcs megyei *Kékcse* > *Kécske* helynév példáján szemléltetve hangsúlyozta, hogy a „*-kcs* hangkapcsolat gyakran megcserélődött *-csk* alakúvá” (i. h.). A mai Veszprém megyei *Dörgicse* település esetében is elképzelhetőnek tűnik e névadási motívum, ugyanis a falu keleti részén erdővel borított meredek dombok találhatóak (vö. VeMRT. 2: 84). NEMES MAGDOLNA vizsgálataiból ugyanakkor kiderül, hogy a *derék* földrajzi köznévi 'időszakos vízfolyás v. kiszáradt folyómeder, ill. a mellette levő vizenyős terület' értelemben is használatos volt (2005: 43–4). A volt Zala megyei településnév domborzati viszonyai e jelentést is erősíthetik, hiszen „a K-i részen fekvő, erdővel borított dombokat mély vízmosás (Kővölgy) választja el a mélyebb, helyenként vizenyős, széles völgytől” (VeMRT. 2: 84). A helynév előzményei között a magyar *dörgécse* 'durbincs' halmnév is említhető, KISS LAJOS véleménye szerint azonban az ezzel való összetartozása nagyon bizonytalannak tűnik (FNESz. *Dörgicse*, vö. még EtSz. *dörgécse*).

Jómagam úgy gondolom, hogy a néveredetet illetően a *Deregcse(j)* ~ *Derekcse(j)* formából, mint a legrégebbi valószínű alakból lehetne leginkább kiindulni. A *-j* önálló hely-

képző volta, funkciója igen nagy vitát váltott ki a szakirodalomban (BENKŐ LORÁND és FEHÉRTÓI KATALIN között, a vita összefoglalását ld. BÉNYEI 2012: 85–7), a legújabbban azonban BÉNYEI ÁGNES a *-j* önálló helyképző meglétét meggyőző érvekkel (vö. alaki viselkedés, produktivitás, későbbi szerep) bizonyítja (2012: 85–94). A *-j* képző pedig leggyakrabban személynevekhez járul (BÉNYEI i. m. 93), ennek megfelelően az összeírásbeli *Deregcsej* ~ *Derekcsej* helynév személynévi előzményével számolhatunk. Szabályos hangtörténeti változás, azaz névvégi vokalizáció következtében — a *Csentej* > *Csenté* > *Csente* változáshoz (vö. TÓTH V. 2008: 102) hasonlóan — a *Deregcse-t* szintén tekinthetjük alapszónak. A személynévi származtatás lehetőségét vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a helynév a már említett szláv **Drugča*, **Drugša* személynévből (vö. FNEsz. *Somogydöröcske*), valamint az Árpád-kori *Dereg* (1212/1550: *Dereg*, ÁSz. 243) személynév *-cse* képzős formájából egyaránt alakulhatott. Ebből az elsődleges *Deregcse* ~ *Derekcse* alakból pedig a hangátvetés teremthette meg a mai alakhoz is elvezető *Deregcse* ~ *Derkecse* névformát.

12. *Zeus* ~ *Zeuleus* [*szēlēūs* ~ *szēülēūs* ~ *szōlōs*]

Az 1211. évi birtokösszeírásban több helyen több *Szōlōs* névvel jelölt település szerepel: „in villa *Zeus*” (12. birtok, PRT. 10: 506), „in villa *Zeuleus* ultra Bocon” (16. birtok, PRT. 10: 507), „in villa *Zeuleus* (*Zeus*) iuxta Balatin” (18. birtok, PRT. 10: 507), „in villa *Zeuleus*” (36. birtok, PRT. 10: 516).

Amint a fentiekből kiderül, a Tihanyi összeírás csupán két *Szōlōs* nevű — a 18.-ként említett Balaton melletti, illetve a 16.-ként előforduló Bakonyon túl fekvő — települést próbál más helyhez való viszonya alapján megkülönböztetni, amely ezek lokalizálásában nagy segítséget nyújt. Az összeírásban 12. birtokként említett villa *Zeus* és a 36.-ként szereplő villa *Zeuleus* lokalizálásakor azonban nehézségekbe ütközünk. Ez utóbbiról is csupán annyit tudunk, hogy minden szolgálattévőjével és tartozékával együtt a *Horozcueh*-i Szent Miklós egyházához tartozott¹⁸ (vö. SZENTGYÖRGYI 2009a). Az talán, hogy az oklevél megfogalmazója nem használt semmilyen megkülönböztető jelzöt vagy más viszonyítási pontot ez utóbbi két *Szōlōs* helynév megadásakor, arra enged következtetni, hogy az elnevezések a települést vagy a településnek valamely részeit egyaránt jelölhették. Ezt az elképzelést támogatja ERDÉLYI LÁSZLÓ azon birtoklástörténeti alapú el-

¹⁸ E faluval kapcsolatban ERDÉLYI LÁSZLÓ megjegyezte, hogy „valószínűleg ő [ti. egy Orosz nevű nemes ember, K. É.] adta Kövesd szomszédságában azt a *kis-szōlōsi* birtokot is, a melyet az 1211. évi összeírás *Horozcueh* vagyis *Oroszköve* Szent Miklós egyházának birtokául említ” (PRT. 10: 136).

gondolása, amely szerint „e két helyen [ti. a 12. és a 36. birtokként, K. É.] említett *Szőlős* falu a mai *Balaton-Kis-Szőlős*nek két része volt oly formán, mint a pannonhalmi apátság-nak is volt ugyanegy határban foglalkozás szerint külön épült három *Tömördje*, vagy amint három *Tarjánt* különböztettek meg egy faluban három földesúr szerint” (PRT. 10: 263–4). Veszprém megye régészeti topográfiájában szintén olvashatunk arról, hogy a későbbi *Balaton-szőlős* helyén két *Szőlős* nevű falu állhatott: „a 14-15. században két egymástól távolabb eső, majd jelenlegi helyén továbbélő települést tételezhetünk fel *Szőlősön*” (VeMRT. 2: 56). A 14–15. században *Szőlős* területe birtoklás alapján két részre oszlott: az egyikben a veszprémi káptalan jobbágysai laktak, a másikban pedig a veszprémi egyházé és a tihanyi kolostoré (VeMHtL. 2: 158).

A két közelebbi helymeghatározás nélkül említett *Szőlős* — akár azonosak egymással, akár nem — vonatkozhat persze bármelyik közelebről is azonosított, 16., illetve 18. birtokként említett *Szőlős* nevű településre is. Az a körülmény azonban, hogy a 12. helyen szereplő *Szőlős* Tihany környéki birtokok mellett van említve — s már korábban utaltam arra, hogy az oklevél helynevei nem teljesen szétszórtan találhatóak, hanem néhány nagyobb és több kisebb birtoktestben helyezkednek el —, azt erősíti, hogy valószínűleg Balaton menti településről lehet szó. E Tihany környéki birtokok: *Örményes*, *Udvari*, *Pécsely*, *Kövesd*, *Aszófő*, *Papsoka*, *Kék*, *Arács*, *Füred*, *Dörgicse*, *Szőlős*, *Vászoly* egy borkorban található, közvetlen szomszédai egymásnak, szinte más település nincs is köztük. Mindezek alapján aligha kétséges, hogy a 12.-nek említett *Szőlős* a Balaton melletti *Szőlős*-sel azonos. Ugyanakkor magyarázatra szorul, hogy a 18.-ként előforduló Balaton menti *Szőlős* faluban csupán két szőlőművelőt említ az összeírás. Ezek alapján akár azt is feltételezhetjük, hogy az oklevélíró ezeket az adatokat a 12. helyen megjelenő Balatonparti *Szőlős* településnél egyszerűen kifelejtette, s utólag (18.-ként) pótolta. Hasonló, visszatérően szereplő birtokokkal több alkalommal is találkozhatunk az oklevélben: *Aszófő* település például 6. birtokként szerepel, majd a 10. és a 11. birtok között ismét említve van a 6. sorszámmal, mint ahogyan a 11.-nek említett *Dörgicse*, amelyre a 13. és a 14. birtok között ismét visszatér 11.-ként (ld. még *Csősz*, *Türk*, *Szántó* esetében is). Ezekben az esetekben azonban ugyanazzal a sorszámmal jelzi a lejegyző a visszatérő birtokokot. Az viszont, hogy *Szőlős*sel kapcsolatban nem a már említett 12. számot olvashatjuk, hanem 18. birtokként említi, egy kicsi bizonytalanságra adhat okot. Ez viszont nem túl erős ellenérv, így a 12. és a 18. birtok azonossága szinte biztosra vehető. Ugyanakkor ERDÉLYI LÁSZLÓ a 18. birtokként említett *Zeuleus* ~ *Zeuleus* (iuxta *Balatin*) helynévnek a mai *Kővágóörs*-sel való azonosítását is felvetette (PRT. 10: 282–3). Véleménye szerint a *Fülöp* település után

említett két szőlőműves családtól munkált *Szőlős* falu előbb az ugyancsak két házzal rendelkező *Szőlős-Örs*-ként (+1092/+1274/1399: *Zelesvrs ~ Zeleusurs*, DHA. 1: 282–3), majd *Örs-Kál*-ként (1267: *Vrskaal*, 1358: *Wrskal*, PRT. 10: 526, 556) fordul elő a forrásokban, később azonban nyoma vész e birtoknak, de a 17. században feltűnik a *Kővágó-Örs* (1645: *Kouago Ers*, PRT. 10: 794) helynév. E lokalizálásra azonban nincsenek bizonyító érvei, és a mai helynévanyagot tartalmazó gyűjtemények, régészeti topográfiák sem utalnak e helyek közötti kapcsolatra.

A 36.-ként említett *Szőlős*-t az összeírás oroszkoí birtokként azonosítja. Lokalizálásakor nehézségekbe ütközünk, mivel más forrásokban nem szerepel mint az oroszkoí Szent Miklós egyházának birtoka. Ennek alapján ez a negyediknek említett *Szőlős* birtok azonos lehet a másik kettő bármelyikével, de nem zárható ki az sem, hogy egy harmadik birtokról van szó. Az mindenesetre érdekes, hogy az oklevél az ugyancsak kihagyott *Csősz* után említi, ami talán azt is jelentheti, hogy ez a *Szőlős* a vele szomszédos, azaz a Bakonyon túli településsel azonos. Ez a feltevés azonban már túl nagy teret ad a lejegyzés „feltehető” logikájának, éppen a hibái, kihagyásai alapján.

Az elsőnek (12. birtokként) és a harmadiknak (18.-ként) említett Balaton melletti *Szőlős* adatait tekintve az alábbiakat állapíthatjuk meg. SZENTPÉTERY IMRE az almádi monostor 1121. évi alapító oklevelét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a *Pécsely* mellett említett *Zeuleus* (1121/1420: in loco, qui dicitur *Zeuleus*, DHA. 1: 413) *Balaton-kisszöllős*-sel azonos (1927: 369). A település első említései a következők: +1024/+1339/1350: *Zeuleus* prope aquam Balatim ~ Balatin (DHA. 1: 102), 1055>1416, +1082/1343, +1092/+1274/1399: *Zeules* (DHA. 1: 154, 230, 282), +1082/1388/1520: *Scęleus ~ Sceleus* (DHA. 1: 239), később 1121/1420: *Zeuleus* (DHA. 1: 413). A falu a 17. század elejéig csakis *Szőlős*-ként szerepel a forrásokban, ekkor tűnik fel mellette a *Kisszőlős* (1635: *Kis Szöllős*, VeMHtL. 2: 157), majd a 18. század első felében vele váltakozva a *Balatonszőlős* (1758: *Balatonszőlős*, de 1837: *Kisszőlős*, VeMHtL. 2: 157) névváltozat. A 18–19. századi térképeken is nyomon követhetjük e névalakok váltakozásait:¹⁹ 1773–1808: *Kisszőlős* (MTHt. ZM.), 1782–1885: *Szöllős* (EKFT.), 1802–1811: *Szőlős* (GÖRÖG), 1806: *Szöllős* (LIPSZKY, Mappa), 1819–1869: *Szölles* (MKFT.), 1869–1887: *Balaton-Kis Szőlős* (HKFT.).

Viszonylag jól azonosítható a 16. helyen szereplő *Zeuleus* (ultra *Bocon*) település, amely a mai *Somlósözölős*-sel azonos. Mind a Tihanyi alapítólevél interpolált változata,

¹⁹ MEZŐ ANDRÁS úgy gondolta, hogy korábban a Zala megyei *Balaton-Kis-Szöllős* névből — amely a település viszonylagos méretére utalt —, a második jelző elhagyásával jött létre 1902-ben a *Balatonszöllős* helynév (1982: 238, FNEŠz. *Balatonszöllős*).

mind pedig a Szent László korára hamisított oklevél (*Somló*)*Szőlős* település pontos lokalizálását adja: (*Somló*)*Szőlős* (*Somló*)*Vásárhely* és egy másik *Szőlős* (a mai *Kisszőlős*) között található: 1055>1416: *Zeules* inter aliam villam Zeules et Vasarhel (DHA. 1: 155), +1092/+1274/1399: *Zeules* inter villas Vasarhel et Zeules (DHA. 1: 154, 230, 282). A 18–19. századi térképek szintén támogatják azt a helymeghatározást, miszerint a mai *Kisszőlős* (1773–1808: *Kisszőlős*, MTHt., VeM.; 1782–1785, 1802–1811: *Kis-Szőlős*, EKFT., GÖRÖG; 1806: *Kis Szöllös*, LIPSZKY, Mappa; 1819–1869: *Kis Szőlös*, MKFT.; 1869–1887: *Kis-Szőlös*, HKFT.) településtől délkeletre találjuk a mai *Somlósözölős*, korábban *Nagyszözölős* (1773–1808: *Nagyszözölős*, MTHt. VeM.; 1782–1785, 1802–1811, 1869–1887: *Nagy Szőlős*, EKFT., GÖRÖG, HKFT.; 1806: *Nagy Szöllös*, LIPSZKY, Mappa; 1819–1869: *Nagy Szőlös*, MKFT.) települést (vö. még VeMRT. 3: 197).

A *Szőlős* helynév a *szőlő* 'gyümölcsként fogyasztott és bor készítésére használt összelterő fürtös bogyótermés' (TESz.) növénynévnek az -s képzős származékából alakult metonimiával. Az elnevezésnek a *szőlős* 'szőlőművelő' foglalkozásnév (vö. 1395 k.: *zeleus* ~ *zelews*, 1481: *zeles* 'Weinbauer, Winzer', RMGl. 665) az alapja (vö. HECKENAST 1970: 123, FNESz. *Alsószőlős*). Erre a körülményre olykor maguk az oklevelek is utalnak: az almádi monostor alapítólevelében például arról van szó, hogy *Szőlős* (a későbbi *Balatonszőlős*) településen szőlősök éltek (1121/1420: in loco, qui dicitur *Zeuleus*, vineas *II cum totidem cultoribus*, SZENTPÉTERY 1927: 364). Ugyanezt bizonyítja a Tihanyi összeírás is, hiszen a 18. birtokként szereplő *Szőlős* településen két szőlőművelőt említenek (1211: in villa *Zeuleus* (*Zealeus*) iuxta *Balatin* duo vinitores sunt ecclesie, PRT. 10: 507). A *szőlős* foglalkozásnévből személynév is létrejött, az 1211. évi oklevél például Szántó faluban említ egy *Szőlős* nevű udvarnokot (*Zeuleus*, PRT. 10: 515). Ugyanakkor a *szőlős*-nek 'szőlőtermő terület' jelentése is adatolható a forrásokból (1395 k.: *zelew* 'Weingarten', RMGl. 664), így ez is lehet a *Szőlős* helynevek alapja. HECKENAST véleménye szerint a Küküllő megyei *Szöllös* (*1319>1413/1414: *Zewles*, Gy. 2: 562) esetében a környéken említett helynevek (vö. 1301/1560/XVIII.: *Nadas*, Gy. 3: 558) a *szőlős* ez utóbb említett értelmezését támogatják (1970: 123).

13. *Vazil* [*vászil* ~ *vászil* ~ *vászily*] 'Vászoly'

A tihanyi apátság tizenharmadik birtokaként a Tihanytól északnyugatra fekvő *Vászoly* település neve szerepel „in villa vero *Vazil*”. A település első eredeti oklevélből való említése a Tihanyi összeírásból való, korábbról csak másolati, illetve nem hiteles forrásokból adatolható: 1055>1416: *Vazul* (DHA. 1: 154), +1082/1350/1407: *Vaschul* ~ *Waschul*

(DHA. 1: 238) és +1092/+1274/1399: *Wazyl ~ Vazil, Vazyl ~ Wazil* (DHA. 1: 282). Később pedig a következő alakokban fordul elő a forrásokban: 1353, 1480: *Wazwl*, 1418: *Wassul*, 1433: *Wasol, Wazol*, 1449, 1507: *Wazol* (Cs. 3: 122). Az oklevelekből idézett adatok tehát *Vazil > Vazul > Vazol* (*i > u > o*) változást mutatnak, mivel a korai adatokban inkább az *i* szerepel a második szótagban, később azonban túlsúlyba kerülnek az *u*-s és az *o*-s változatok. Az *l > ly* pedig az ómagyar korban az egész nyelvterületre kiterjedő palatalizáció eredménye (vö. E. ABÁFFY 2003: 307). A mai helynévgyűjteményben azonban szerepel e településnév *Vászó* alakja is (VeMFN. 4: 457), amely vokalizációval magyarázható.

E településnév pusztán személynévből jött létre magyar névadással, vö. [1031]/KrónKomp: *Vazul*, +1086: *Wazil*, 1138/1329: *Wasil* (ÁSz. 796). Bár MELICH JÁNOS korábban felvetette a német *Wazil, Wasili* személynévekből való eredeztetés lehetőségét is (1903–1905: 130, 132, vö. még JAKUBOVICH 1927: 236), később mégis valószínűbbnek az a magyarázatot tekintette (MELICH 1939: 149), amely szerint a személynév egy görög 'királyi, fenséges' jelentésű személynévből való, amely görög szertartású szláv közvetítéssel kerülhetett a magyarba, vö. szb.-hv.: *Vasilije, Vàsīlj* szn. (vö. még FNESz. *Vászoly*). P. HIDVÉGI ANDREA mindkét származtatást (szláv *Vasil* vagy német *Wasil*) elképzelhetőnek tartotta (1955: 161).

14.–15. *Belen ~ Belenh* [*belen ~ beleny ~ belény? ~ bölény?*]

Az összeírás két egymás után szereplő települést említ *Belen* néven: „in villa *Belen*” és „in altera vero villa, nomine *Belen* (*Belenh*)”.

A két *Belen* falu lokalizálásakor nehézségbe ütközünk, ugyanis e helynévnek nem találjuk nyomát később a forrásokban, és az összeírásban az ezek környezetében említett Zala és Veszprém megyei térségek mai helynévanyagában mikrotoponimaként sem fordul elő. A Szent László korára hamisított oklevélben (+1092/+1274/1399) tűnik fel csupán egy *Belen ~ Belin* nevű falu Valkó vármegyében (DHA. 1: 284), és a Trencsén vármegyei *Bella* település adatai között találunk még *Belen* formát (poss. *Belen*, Cs. 4: 97, 118). Az Almissa és Ragusa városok közti békekötést rögzítő 1245. évi oklevélben szintén találunk egy *Belen* nevet, amely azonban személynévként, egy követ neveként szerepel (ÁÚO. 7: 206). Az itt felsorolt nevek birtoklástörténeti okok miatt azonban aligha hozhatók közvetlen kapcsolatba az összeírás névemléteivel.

ERDÉLYI LÁSZLÓ a Tihanyi összeírásban szereplő helyeket birtoklástörténeti megfontolások alapján a Veszprém és Somlószőlős között fekvő *Berénd*-del és *Tósok*-kal azono-

sította (PRT. 10: 335). Az oklevélben közvetlenül Somlószlós előtt felsorolt egyik *Belen* véleménye szerint „félszázad alatt 1267-ig *Berénd*dé, a másik *Belen* pedig *Tósok*ká fejlődött” (PRT. 10: 336). A 14. birtokként említett *Belen* faluban az apátság birtoka csupán feleannyi, mint a 15. helyen szereplő másik *Belen* településen. Ezek közül ERDÉLYI a kisebbiket azonosította a későbbi *Berénd*del, mivel „ennek alig van története Tihany birtokai közt, s az apátsági rész idővel talán beleolvadt *Tósok*ba” (PRT. 10: 337). A *Berénd* helynév szerepel a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Berend* (*Tousok* mellett említve, DHA. 1: 153, 155) és a Szent László korára hamisított oklevélben, +1092/+1274/1399: *Berend* (szintén *Tousok* ~ *Tosok* mellett említve, DHA. 1: 283), valamint az 1267/1297. évi pápai birtokösszeíró levélben is — ugyancsak közvetlenül Somlószlós előtt említve — (*Berend*, *Thovsoch*, PRT. 10: 526). *Berénd* és *Tósok* nevű falvak 1950-ben egyesültek *Tósokberénd* néven, majd 1959-ben e községet Ajkához csatolták (FNESz. *Berénd*).

Esetleg felvethető az is, hogy vajon nem (*Vörös*)*Berény* — a korábbi, az 1109. évi veszprémvölgyi adománylevélbeli (*Szár*)*Berény* (*zaarberin*, PAIS 1939: 19) — helynév utótagja rejlik-e a *Belen* név mögött. Az összeírás ugyanis *Vászoly* után említi e kérdéses településnevet, s (*Vörös*)*Berény* a Balaton partján, éppen az itt szereplő *Vászoly*, *Füred*, *Szlós* stb. települések közelében feküdt. Erre a kérdésre adatok híján azonban nem tudunk megnyugtató választ adni, sőt a bizonytalanságot az is növeli, hogy az 1211. évi összeírás nem egy, hanem két *Belen* nevű falut említ. E feltevés valószínűségét csökkenti az a körülmény is, hogy (*Vörös*)*Berény* területén nem tudunk a tihanyi apátság valamikori birtoklásáról.

A középkori Magyarországon számos *Berénd* (Keve, Cs. 2: 117; Kolozs, Cs. 5: 334; Szatmár, Cs. 1: 471; Tolna, Veszprém és Zala vármegyékben, Cs. 3: 35, 222, 417) és *Berény* helynév (Békés, Cs. 1: 648; Nógrád, Cs. 1: 95; Somogy, Cs. 2: 592; Fejér, Tolna és Veszprém megyékben, Cs. 3: 222, 319, 417) található. Veszprém megye mai helynévanyagában azonban a *Berénd*, *Berény*-típusú nevek nem fordulnak elő nagy számban. Az egykori Veszprém megyei *Berénd* falu emlékét őrzik az Ajkán említett mikrotoponimák: *Beréndi dűlő*, *Berindi-erdő*, stb. (VeMFN. 3: 179, 187, 288–9). Emellett csupán Balatonfüzfő és Balatonalmádi településeken szereplő nevek utalnak az egykori *Vörösberény*-re (*Berényi-hégy*, *Berény*, VeMFN. 4: 296, 325).

A Tihanyi összeírásbeli két *Belen* megfejtését a bizonytalan azonosítása igencsak megnehezíti, ennek megfelelően több lehetőséget is fel kell vetnünk.

1) Ha valóban *Belen* [*belény*] alakban rekonstruálható névről van szó, akkor azt a *bö-lény* szavunkkal hozhatjuk kapcsolatba. A TESz. e szónál kérdőjellel ugyan, de az összeírás itt tárgyalt adatát adja meg első előfordulásként. A *bö-lény* állatnév másutt előfordul helynevekben: *Belényes* (1291–4: *Benenus*, FNESz.), *Bényes* (1349: *Belenus*, FNESz.), de csak *-s* képzővel ellátott formában. RÁSONYI LÁSZLÓ a *Belen*, *Belényes* helynevekkel kapcsolatban azt az elképzelést vetette fel, hogy a régiségben létezhetett egy már kihalt térszínformára utaló *belen* közszó, amely a *belen* 'kis domb, sík hegy a hegy tetején, hegyhát; meredek hegyoldal' (vö. KÚNOS 1890–92: 286) jelentésű anatóliai török szóval hozható összefüggésbe (RÁSONYI 1941–43: 99–100). Ez az elgondolás azonban adatok híján nem igazolható. Szóba jöhetne még a személynévi alkalmazáson keresztüli helynévi felhasználása, mivel a 13. században személynévként előfordul (vö. 1245: *Belen*, ÁÚO. 7: 206).

2) Ha feltesszük, hogy a *Belen* egy *Berény* alakkal azonosítható, akkor az *l ~ r* megfelelés lehet tévesztés vagy akár hangtani változás eredménye is. Az *l ~ r* hangzócserét ugyanis a két hang közeli volta magyarázhatja, mint például az Abaúj vármegyei *Kelecsény* (1299: *Kelechen*) ~ *Kerecsény* (1294, 1300>XVIII.: *Kerechen*, vö. TÓTH V. 2001a: 84), valamint a Bihar megyei *Selénd* (1339, 1342: *Selend*) ~ *Serénd* ([1163–73]>520 k.: *Zerend* ~ *Serend*, RÁ CZ A. 2007a: 242) esetében. Ha tehát elfogadjuk a *Berény*-nyel való összekapcsolást, akkor etimológiailag is ezzel azonosítható: ezt pedig törzsnévinek szokás tartani (vö. FNESz. *Berény*, *Vörösberény*). Ebben az esetben nyelvi- leg értelmezhető, hogy milyen típusú nevekkel mutat rokonságot a *Belen*, de azt még mindig nem tudjuk, hogy melyik (általunk ismert vagy akár ismeretlen) hellyel azonosítható.

Ha viszont ERDÉLYI azonosításából indulunk ki, akkor egy *Belen* [*berény*] > *Berénd* megfelelést kellene magyarázni, ezt azonban nyelvi adatok nem igazolják. Ennek megfelelően tehát egy *Berény* > *Berénd* vagy *Berénd* > *Berény* változást kell feltennünk, ez utóbbi esetben az újabb alak csakis az összeírásban fordul elő, további folytatása nincs.

Amint azt már korábban említettem, a *Berény* helynevet törzsnévi eredetűnek szokás tartani, ezt azonban igazán semmi sem bizonyítja, sőt azt sem tudjuk, hogy a *berény* valamilyen közszó lett volna. A *Berénd* helynév törzsnév + *-d* képzős szerkezetének feltételezését a fentiekén kívül az is gyengíti, hogy a *-d* képző nagyon ritkán kapcsolódik törzsnévekhez (vö. BENKŐ 1998: 150, RÁ CZ A. 2007b, TÓTH V. 2008: 121–2). Mindezeket tovább bonyolítja az a körülmény, hogy KISS LAJOS a *Berénd* helynevet nem a *Berény*-nyel hozza kapcsolatba, hanem személynévi eredetűnek tartja (1138/1329: *Berendi*, vö.

FNESz. *Berénd*). A legvalószínűbbnek tehát a helynév > helynév + *-d* képző változást tarthatjuk, amelyet TÓTH VALÉRIA kutatásai erősen támogatnak: „A *-d* képzőt ugyanis a legtipikusabban *s*-re, magánhangzóra, valamint *n ~ ny*-re végződő elsődleges településnevekhez kapcsolódva találhatjuk meg.” (2008: 122–3). Ezek alapján pedig a *Berény* > *Berénd* a *Kerecseny* > *Kerecsend*, a *Szederkény* > *Szederkénd*, a *Pázmán(y)* > *Pázmánd* stb. változási típusba sorolható, amelynek a realizációját az *-nd* (pl. *Petlend*) — a fent említett másik csoport esetében pedig az *-sd* — végű elsődleges településnevek hangszerkezeti mintája segítette elő (TÓTH V. i. m. 123).

ERDÉLYI azonosítása alapján egy másik változást is meg kell vizsgálnunk: az egyik *Berénd* nevét *Tósok* váltotta fel. A névcseréhez minden esetben „a szinonimitáson keresztül vezet az út” (TÓTH V. 2008: 63), adatok híján azonban e változást nem tudjuk igazolni.

16.1. *Zeuleus* (ld. a 12. alatt)²⁰

16.2. *Bocon* [*bokon ~ bokony*] 'Bakony'

Amint azt már korábban említettem (ld. a 12. alatt írottakat), az 1211. évi birtokösszeírás több helyen ugyanazzal a *Szőlős* névvel jelölt települést említ, s ezek közül csupán kettőt próbál más helyhez való viszonyuk alapján megkülönböztetni: „in villa *Zeuleus* ultra *Bocon*” (16. birtok, PRT. 10: 507) és „in villa *Zeuleus* (*Zeuleus*) iuxta *Balatin*” (18. birtok, PRT. 10: 507). Az oklevélben szereplő, a Balatontól északra lévő *Bakony* hegység tehát viszonyítási pontul szolgál (Somló)Szőlős település lokalizációjában. A hegynév első eredeti oklevélből való említését a szakirodalom 1180 körülre teszi (FNESz., *Bakony*, JUHÁSZ 1988: 60), de korábról is adatható nem hiteles forrásokból: 1055>1416: *Bokon* (DHA. 1: 155), +1092/+1274/1399: *Bokon* (DHA. 1: 283), ahol a Tihanyi összeírásbeli előforduláshoz hasonlóan szintén viszonyítási pontként szerepel *Tósok*, illetve *Csösz* települések mellett. A 11. századi bakonybéli apátság birtokösszeírása szintén említ egy *Bakony* helynevet (1086: „iuxta *Bokon*”, DHA. 1: 252), amelyről nem állapítható meg egyértelműen, hogy az ugyanígy említett ispánsági központ nevéként vagy tájnévként szerepel. Segítségünkre talán az lehet, hogy az oklevélben a *Bakony* említése után egy *Nemti* nevű hely tűnik fel, amely Veszprémtől nyugatra, Szentgál mellett fekszik (vö. RÁCZ A. 2011: 92). E *Németi* falu lokalizációja alapján — amely a *Bakony* hegység belsejében található — akár a *Bakony* hegységről is lehetne szó az oklevélben. Ennek a felte-

²⁰ A korábban már említett és elemzett helyneveket újabb előfordulásukkor már nem részletezem, csupán jelzésszerűen utalok az első bemutatásukra.

vésnek talán a *iuxta* latin prepozíció mondhat ellent, amely domborzati nevek előtt általában igen ritkán fordul elő, inkább vonalszerű objektumok, főként víznevek mellett áll. Mind a Tihanyi, mind pedig a bakonybéli birtokösszeírásban e prepozíció víznevek mellett szerepel: 1086: *iuxta fluvium Arpas* (DHA. 1: 251), 1211: *iuxta Balatin* (PRT. 10: 507). A JUHÁSZ DEZSŐ által kigyűjtött adatokat (1988: 60–1) tekintve azt figyelhetjük meg, hogy a *Bakony* vonatkozhat egyrészt az erdőre (1230: in *Bocon silva*, 1273: *silve nostre Bokon*, 1401: *silvam Bakan* stb.), másrészt a hegyre (1346/1775: *poss. Zulus ultra Bokon*), s mindenféle latin minősítés nélkül valószínűleg magára az erdőispánságra (birtokra) (vö. PESTY 1880: 201–12, Gy. 2: 347). A feltűnően gyakori személynév + *de Bokon* szerkezetben (1232: *Lucach ... comitem de Bokon*, 1240: *Donatus, Dei gratia comes de Bochon* stb.) szereplő helynév tehát a leginkább a birtokra, vagy a központjaként álló helysége utalhat. GYÖRFFY GYÖRGY a fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele alapján a *Bakony* birtokot Isztimértől nyugatra, a mai Burok-völgy környékére lokalizálja (Gy. 2: 347).

KISS LAJOS véleménye szerint a *Bakony* kezdetben talán csak a hegység keleti részén lévő birtok neve lehetett, s ebből vonódhatott át az egész hegyvidék jelölésére (FNESz. *Bakony*). JUHÁSZ DEZSŐ szintén azon az állásponton van, hogy a tájnév nevét az egykori erdőispánsági központról, a hegység keleti részén fekvő *Bokon* ~ *Bakon* helységről kapta (1988: 61). KÁLMÁN BÉLA azt hangsúlyozta, hogy a *Bakony* (és a *Mátra*) név eredetileg a hegység közepét, legmagasabb részét jelölte (1989: 138). RESZEGI KATALIN legújabban rámutatott arra, hogy a hegynevek létrehozásában gyakran vesznek részt más objektumfajtát jelölő nevek: legtöbbször településnevek, víznevek, erdőnevek hegynevekbe való beépülése figyelhető meg. Ugyanakkor a kiemelkedések nevei ugyancsak megjelenhetnek más helyfajtaéhoz tartozó objektumok megnevezéseiben (2011: 54). A *Bakony* név kapcsán megjegyezte, hogy „egyáltalán nem jellemző, hogy a korban a magasabb kiemelkedéseket, hegyvonulatokat jelölő [...] hegyneveket más helyfajták megnevezésére felhasználták volna” (i. m. 55). A *Bakony* például csupán egyetlen megyében, Fejérben tűnik fel egy birtok neveként (1193: *Bokon*, vö. RÁSONYI NAGY 1927: 566, RESZEGI i. h.), e hegynév azonban településnevek előtagjaként szintén előfordulhat (1428: *Beel Bakoniensi*, 1458: *Bakonbel*, 1463: *Zenth Isthwan Bakoniensis*, 1495: *Bakonherend*, Cs. 3: 221, 233, 252).

A *Bakony* helynév eredetét illetően többféle elképzelés látott napvilágot. Ezek közül a legvalószínűbb az, hogy puszta személynévből keletkezett: +1086, 1138/1329: *Bokon*, 1193: *Bocon* (ÁSz. 138). KISS LAJOS a hegynév létrejöttében a következő változások folya-

matot tartotta valószínűnek: *Bokon* személynév > *Bokon* birtoknév > *Bakony* hegységnev (vö. FNESz. *Bakony*). RESZEGI KATALIN azonban magát a hegynevet vélte személynévi eredetűnek (2011: 138). MELICH JÁNOS feladva korábbi elképzelését (1906: 105–6) — miszerint a *Bakony* helynév germán eredetű, amely szláv közvetítéssel került a magyarba — szintén személynévi eredetűnek tekintette e helynevet (1925: 152, 1925–1929: 403). RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ pedig a török *bük* > **buk* 'erdő' szó *-n* képzős származékának gondolta (1927: 571). KISS LAJOS megítélése szerint a *bakony* 'sűrű erdő' (ÚMTsz.) jelentésű tájszó az erdős hegység nevéből jöhetett létre (FNESz. *Bakony*), RESZEGI azonban nem zárta ki a fordított irányú változás lehetőségét sem (2011: 138). Ha a *bakony* 'erdő' elsősorban a kérdéses hegy vidékén lenne használatos, az a hegynevből való alakulását valószínűsítene, vagy éppen fordítva, a földrajzi köznévi > helynévi alakulást is jelezhetné. Az ÚMTsz. egyetlen adata azonban a Székelyföldről való, ami szinte kizárta, de legalábbis igen-igen bizonytalanná teszi, hogy a hegynevből lett község ilyen távolra elkerült volna, miközben máshonnan nincsenek adatai.

17. *Pilip* [*pilip* ~ *filip*?] '(Rév)Fülöp'

A tihanyi apátság tizenhetedik birtokaként az összeírásban az egykori Zala, ma Veszprém megyei (Rév)Fülöp település szerepel „in villa *Pilip*”. A település első eredeti oklevélből való említése a Tihanyi összeírásból való, korábról csak másolati, illetve nem hiteles forrásokból adatolható: előfordul a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Pylip* (DHA. 1: 155) és a Szent László korára hamisított oklevélben, +1092/+1274/1399: *Pilyp* ~ *Pilip* (DHA. 1: 282). CSÁNKI DEZSŐ e települést pusztaként említi Kővágó-Örs közelében: 1358: *Pylyp*, 1374: *Philph* (Cs. 3: 53), s ezzel az átmeneti elpusztasodással hozható kapcsolatba az, hogy az első katonai felmérés térképén nem tüntetik fel. A 19. századi térképeken azonban már szerepel e hely neve: 1802–1811, 1806: *Fülöp* (GÖRÖG, LIPSZKY), s a 19. századtól a megkülönböztető szerepű *Rév-* előtaggal adatolható: 1858: *Révfülöp* (FNESz. *Révfülöp*), 1869–1887: *Rév Fülöp* (HKFT.). Az idézett adatok tehát az *i* > *ü* labializációt jelzik.

E településnév azon helynevek csoportjába tartozik, amelyek puszták személynévből jöttek létre (ld. a 4. alatt írottakat). A *Pilip* helynév alapjául szolgáló személynév a latin eredetű névkincshez tartozó *Philippus* névre vezethető vissza: [cr 1000]/cr 1074, 1141–1161: *Philippo*, 1181: *Philip(us)* (ÁSz. 638–9). KNIEZSA ISTVÁN hangsúlyozta, hogy az [f] hang jelölésére szinte mindig az *f* betűt használják, de ritkán előfordul az [f]-nek — valószínűleg görög-latin mintára (vö. lat. *philosophus* > *filozófus*, *philomela* > *fülemüle*,

FARKAS 1982: 164, 168) — a *ph* jele is (1318: *Torpholua, Marceluspholua*, 1395 k.: *phoztow, phestek*, KNIEZSA 1952: 14, 57, 91). Ugyanakkor a *ph* a [p] hang jeleként is megjelenhet: 1342: *Phata* (KNIEZSA 1952: 57), 1395 k.: *cheph* (KNIEZSA i. m. 91). Az 1211. évi oklevél *Pilip* nevében és még a 14. század végén is (1389–90: *Pilip*, FNESz. *Révfülöp*) egyszerűen a *p*-vel való jelölését találjuk. GÁCSER IMRE az összeírásban a már említett *Pilip*-en (< latin *Philippus* személynév) kívül még egy esetben látja az igen ritka *ph > p* változás megjelenését: a szintén latin (*Josephus*) személynévből alakult fg. *Isip* ~ *hp*. *Iseph* (PRT. 10: 514) esetében (vö. 1941: 9). Míg a *Joseph* ~ *Ioseph* személynévnek *Iosep* alakja FEHÉRTÓI KATALIN szótárában igen nagy számban adatolható (ÁSz. 425, 430–1), addig a *Philip* ~ *Philup* személynévnek csupán egyetlen egy (1138/1329-es) *Pilop* adata található (ÁSz. 640). Véleményem szerint nem dönthető el egyértelműen, hogy az összeírásbeli vizsgált helynévben a szókezdő *p* betű [f] hangot jelölt-e, s ennek megfelelően a kivételesnek számító [*filip*] olvasattal számolhatunk, vagy pedig sokkal inkább arról van-e szó, hogy [p]-t jelölt, s [*pilip*]-ként olvashatjuk a *Pilip* névalakot.

18.1. *Zeuleus* ~ *Zeuleus* (ld. a 12. alatt)

18.2. *Balatin* (ld. az 1.2. alatt)

19. *Cheuz* ~ *Cheuuz* [*csëüsz* ~ *csöüsz* ~ *csősz*] '(Kis)Csősz'

A Somló hegytől nyugatra fekvő (Kis)Csősz település neve az apátság tizenkilencedik birtokaként kétszer fordul elő az összeírásban, először a felsorolás sorrendjének megfelelő helyen: „in villa *Cheuz*”, aztán pedig a 35. és 36. birtok említése között: „in prenominata villa *Cheuuz* (*Cheuz*)”. CSÁNKI helynévtárában Veszprém megyében két *Csősz* nevű helyet is feltüntet: 1372: *Cheuz*, amely a 19. században mikronévként, egy pusztá neveként szerepel, s ezt mutatják a mai helynévállományban Tésen, illetve Várpalotán említett mikrotoponimák is: *Csőszpuszta*, *Csőszpusztai ut* (VeMFN. 4: 123, 147); valamint hasonló alakokkal létezik egy másik ilyen nevű község a megye nyugati részén Tüskevártól északra (Cs. 3: 227). Az összeírásban szereplő *Csősz* település ez utóbbival, a Somló hegytől nyugatra, Somlószőlős mellett található faluval azonos (vö. PRT. 10: 239). A település első eredeti oklevélben történt említése az összeírásból való, s szerepel másolati, illetve nem hiteles forrásokban is: 1055>1416: *Cheuz* (DHA. 1: 155), +1092/+1274/1399: *Cheuz*

(DHA. 1: 283). A *Kis-* megkülönböztető szerepű előtagot a 20. század legelején kapta: 1902: *Kiscsős* (FNESz. *Kiscsős*).

A középkori Magyarországon igen gyakran előforduló *Csős* helynevek a *csős* foglalkozásnévből (vö. *chósz* 'Feldhüter', RMGI. 152) jöttek létre metonimikus úton. KISS LAJOS véleménye szerint e foglalkozásnévnek az Árpád-korban '(királyi) kikiáltó, hírvívő, hirdető' volt a jelentése (vö. FNESz. *Csős*). VÁMBÉRY ÁRMIN 'örmester' jelentésben értelmezte a *csős* lexémát (1870: 188). CSÁNKI DEZSŐ 'királyi tárnok' jelentést tulajdonított e főnévnek: „a királyi tárnokok egy részét magyarul *csős*-öknek is nevezték, a kik — természetesen nem a szó mai értelmében — e korban a király, királyné, vagy az ifjú király és udvara számára szánt élelmiszerek, különösen pedig szarvasmarhák, a királynak járó bitang-marhák kezelésével, őrizetével, legeltetésével sat. is foglalkoztak” (1905: 125). Sőt a tárnokok feladata volt az udvar számára szükséges élelmiszerek összegyűjtése is (i. h.). KNEZSA ISTVÁN szintén valószínűnek tartotta, hogy e helynév a 'királyi tárnok' értelemben vett *csős*öktől kapta a nevét (1934: 106). HECKENAST GUSZTÁV azonban tévesnek vélte a *csős* főnév 'a királyi háznak szánt állatok kezelésével megbízott személy' jelentésértelmezését, s csupán a 'kikiáltó, hirdető, börtönőr' jeleltetésével számolt (1970: 11). Újabban RÓNA-TAS ANDRÁS a *csős* eredeti 'hírnök, őr' jelentése mellett valószínűleg a 16. századtól használt 'török követ („Turkish envoy”)' értelmezését is felveti (2011: 271).

A szakirodalomban ugyanakkor felmerült a *Csős* helynevek személynévi származtatása is (vö. MIKOS 1935: 166). *Csős* helynevek azonban már a 11. századtól (1093/1399: Villa *Cheuz*, TESz.), *Csős* személynevek pedig csak a 13–14. századtól (1307: *Cheuz*, OklSz., FNESz. *Csős*, esetleg az 1272>1399: *Chuuz*, 1289: *Cuz*, ÁSz. 210) ismeretesek. A foglalkozásnevek személynevek alapjául ugyanúgy szolgálhattak, mint helynevek forrásául, ezért a helynevek háttérben foglalkozásnévi közszó vagy tulajdonnévi értékű személynév egyaránt állhat. Ezt erősítik a végső soron erre a töre visszavezethető képzett helynevek is: a *Csősi*-típusú helynevek mind a foglalkozásnévből, mind pedig a személynévből való eredeztetést támogatják. Az *-é* birtokjel *-i* (> *-i*) alakváltozatából származó *-i* helynévképző ugyanis személynévi pl. *Tamási*, *Pályi*, stb. foglalkozásnévi pl. *Kovácsi*, *Császári* stb. és népnévi pl. *Németi*, *Csehi* stb. (KNEZSA 1934: 106, SZEGFÜ 1991: 254–5, RÁCZ A. 2005: 77–8, 2008b: 235) alapszavakhoz egyaránt kapcsolódott.

20.1. *Colun* ~ *Colon* [kolon] 'Izsák'

A *Kolon* név ötször szerepel az összeírásban, kétszer településnévként: „in predio *Colon*”, „terra predicti predii *Colon*”; háromszor pedig víznévként: „ad stagnum *Colun*”,

„*ultra Colon*”,²¹ „*ad stagnum Colon*”. 1055-ben e birtok lólegelőként név nélkül szerepel az alapítólevélben (*est locus ad pascua equorum*), de a részletes határleírásban feltűnik a *culun* nevű víz („*aque que uocatur culun*”, SZENTGYÖRGYI 2010a: 27) említése. Az 1267/1297. évi pápai birtokösszeíró levél a helyet „*terras et possessiones, que vocantur Colon*” formában említi (PRT. 10: 526).

Culun birtok lokalizálását illetően többféle elképzelés merült fel a szakirodalomban. Az azonosítás kiindulópontja az itt említett *culun* nevű víz, amelyet ORTVAY TIVADAR Zala megyében, ERDÉLYI LÁSZLÓ pedig a Fejér megyei kajtori tó vidékén, Fehérvártól délre helyezett el. ERDÉLYI véleményét fogadta el KNIEZSA ISTVÁN és BÁRCZI GÉZA is (a forrásokat lásd BÁRCZI 1951: 54). GYÖRFFY GYÖRGY az 1055. évi oklevél idevágó szövegét és az 1211. évi összeírás megfelelő részét egyeztetve — főleg történeti földrajzi érvek alapján — azonban bizonyította, hogy *Culun* birtok Fejér megye Dunán inneni felén, „a Duna-Tisza közén a mai Izsák falu helyén feküdt.” (1956: 409). HOFFMANN GYÖRFFY azonosításával ért egyet (vö. 2010: 170). Azt, hogy a fentebb említett *Colon* víz 1055-ben *aqua*, 1211-ben pedig *stagnum*-ként szerepel, GYÖRFFY azzal magyarázza, hogy a vízállás esős évszakban nyílt vizű tóként, száraz évszakban pedig mocsárként van feltüntetve a térképeken is (vö. 1956: 413). A 15. század elejétől *Kolon* település neve helyett Izsák falu jelenik meg (1421: *Isak*, Cs. 3: 333). GYÖRFFY véleménye szerint ez azzal magyarázható, hogy a terület kétszer is elnéptelenedett: először a tatárjáráskor, majd később a török hódoltság idején (1956: 410). A tó azonban megmaradt, s a neve a korábbihoz hasonló formában jelenik meg a térképeken: *Kolonto* alakban az első katonai felmérés térképén, LIPSZKY térképén és a második katonai felmérésben *Kolumtó*-ként szerepel, s a tavat ma is *Kolontó* néven nevezik (MoFnT. 2: 15). Az állóvíz neve a későbbiekben tehát a *tó* földrajzi köznévvvel való kiegészülés eredményeképpen kétrészesé vált.

A *Kolon* helynevet személynévre szokás visszavezetni, amelynek eredete a törökségi nyelvekből magyarázható: végső forrásaként az ótörök *qulun* 'csikó' szó jelölhető meg, amely a törökben személynévként is előfordul (vö. BÁRCZI 1951: 55, FNESz. *Kolon*², FEHÉRTÓI 2006: 167). HOFFMANN ISTVÁN azonban nem tartja minden tekintetben megnyugtatóan tisztázottnak a *Colon* helynév személynévből való eredeztetését (2010: 172–5). *Kulun* ~ *Kolon* ~ *Kolun* alakú személynévet ugyanis csupán egyet találunk a forrásokban: 1256: *Kulun* (FNESz. i. h.), s a nevet az „Árpád-kori személynévtár” sem említi. A magyar nyelvterületen előforduló hasonló nevek (a Zala, Vas, Nyitra és a fogarásföldi

²¹ Arra, hogy ez a megnevezés vizet jelöl, a szövegbeli említés közvetlenül nem utal, de a mellette álló prepozíció (*ultra*) és a szövegkörnyezet („*ultra Colon in rippa sunt due mete*”) alapján erre következtethetünk.

Kolon) vizsgálata során HOFFMANN megállapította, hogy „öt település- és egy víznév korai előfordulásai az egyetlen *Colin* adat kivételével azonos formát mutatnak” (2010: 172). Ennek alapján a *Kolon* helynév némelyike mögött esetleg egy *Kolin* típusú személynév ismerhető fel (1113: *Colin*, ÁSz. 467), s az adatokban az *i > u (> o)* hangváltozás figyelhető meg. Szerinte az Árpád-korból fennmaradt *Kolond*, *Kolont*, illetőleg *Colonus* nevek (vö. ÁSz. 467) is kapcsolatba hozhatók a fent említett személynévvvel.

A *Kolon* víz és az azonos nevű *Kolon* település viszonyát illetően a szakirodalomban kétféle elképzelés látott napvilágot: az elsődleges víznévből jött létre a településnév (vö. GYÖRFFY 1956: 409), illetve a település adott nevet a víznek (vö. FNESz. *Kolon-tó*, ZELLIGER 2005: 35). HOFFMANN ISTVÁNNAL egyetértve magam is úgy gondolom, hogy az 1055. évi Tihanyi alapítólevél a víznév elsődlegességét bizonyítja, ugyanis a *Kolon* tó vidékén adományozott birtok név nélkül szerepel a szövegben. Ha a birtokot és a rajta fekvő települést már akkor is *Kolon*-nak hívták volna, semmi nem indokolná a név nélküli említését. A víznevek között ugyanakkor igen gyakran előfordulnak azok a puszta személynévi eredetű nevek,²² amelyek halászhelyként jelölik meg a kérdéses helyet (vö. HOFFMANN 2010: 174–5). Nagy valószínűséggel a tihanyi oklevelekben szereplő *Kolon* víz esetében is ez a motívum (ti. halászhely) szolgáltatta a névadás alapját, mint ahogyan GYÖRFFY is idézi Pesty Frigyes helynévgyűjteményéből: „*Kolon* tó jó izü halakkal, különösen czompóval bővelkedő roppant nagy rét vagy is tó” (1956: 410). A település- és a tónév homonímiáját e lakott helynek időleges elnéptelenedése, majd az új falunak új néven való kialakulása szüntethette meg.

20.2. *Balanus* [*bálanus* ~ *bálán(y)os* ~ *bálán(y)os*]

A *Balanus* szórvány az 1211. évi összeírásban háromszor fordul elő: kétszer mikro-névként *Kolon* birtok határleírásának kezdő- és zárópontjaként említve: „prima meta incipit de *Balanus*”, „cum predicto termino *Balanus*”, valamint később, a 22. birtokként említve Csanád megyei településnévként: „in villa *Balanus*, que est in provincia Cenadiensi”.

1055-ben szintén előfordul a *Kolon* tó körüli birtok leírásának kezdetén (*ad u[gr]in baluana*), illetve végén (*ad bahuuan*, SZENTGYÖRGYI 2010a: 27). Az alapítólevélben szereplő grammatikailag birtokos jelzős szerkezet *u[gr]in* előtagja a szomszédos *Ugrin* bir-

²² A víznevek nem ritkán utalnak valamely a vízzel valamilyen módon kapcsolatba hozható személyre (vö. BENKŐ 1947a: 14, 2003: 175, KÁLNÁSI 1984–1985: 99). GYÖRFFY ERZSÉBET a régi magyar folyóvíznevek korpuszát vizsgálva a sajátosságjelölő funkciójú egyrészes víznevek 9%-ában talált személyre utaló névformát (pl. *Gény*, *Kápás*, *Kara* stb., vö. 2011: 61, 83).

tok nevével hozható összefüggésbe, amelyet az 1211. évi oklevél is Kolon északi szomszédjaként említi *villa Hugoron* (20.16.) formában. A tihanyi oklevelek adatai szerint Kolon és Ugrin birtok határoszlopa állhatott itt.

A harmadik említésként szereplő Csanád megyei *Balanus* település helyét közelebbről nem tudjuk meghatározni, ugyanis a források később nem említik (a KMHsz. 1. Csanád megyebeli helynévi adatai között sem szerepel más említése). A *Balanus* név ez esetben is másodlagosan válhatott településnévvé egy határjelölő terület nevéből. GYÖRFFY GYÖRGY úgy vélte, hogy „lehet, hogy azonos az 1399-ben „Becse megyében” (Torontálban) feltűnő *Bárányos* (*Baranus*) faluval (Cs. 2: 126), ennek alapján a megye délnyugati határvidékén kereshetjük (Gy. 1: 847). Ez az elképzelés azonban adatok híján nem igazolható.

A *bálvány* szó helynévi előfordulásait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy leggyakrabban önmagában áll (1075/+1124/+1217, 1331: *Balwan*, 1255, 1259, 1266: *Balan*, 1332-5/PR.: *Baluan* ~ *Balva(c)*, KMHsz. 1. *Bálvány*), vagy *-s* képzős formában (1229: *Baluanus*, FNESz. *Bálványos*) jelenik meg (vö. még OklSz., KMHsz. 1.). Igen gyakran szerepel az oklevelek határmegjelöléseiben, akár *kőbálvány*, *bálványkő* összetételekben (+1015/+1158//1403/PR.: *Kwbaluan*, 1267/1272: *balwankew*, KMHsz. 1. *Bálvány*) is, ennek megfelelően ’kőoszlop, határkő’ értelmet tulajdonítanak neki (TESz.). A régi magyar nyelvben — hasonlóan az *ud(v)ar*-hoz (részletesen ld. a 3. alatt) — néhány esetben az 1211. évi oklevélben is látható *v* nélküli alakjában szerepel: 1255, 1259, 1266: *Balan* (KMHsz. 1. *Bálvány*). A *v* névbelseji kiesésével létrejött *Bálán(y)os* alakot a mássalhangzó-torlódás feloldása nemigen magyarázhatja — mivel különböző szótagban van a két mássalhangzó —, ebben az esetben tehát azzal a jelenséggel kell számolnunk, mikor a *β* és a belőle származott *v* mássalhangzó után kiesik: vö. 1295/1346/1401, 1312: *Perwen* ~ 1312, 1319: *Peren* (TÓTH V. 2001a: 118).

20.3. *Gonaches* ~ *Couaches* ~ *Choache* ~ *Cohache* [kovácsös]

A Kolon birtok határában említett hegy (*mons*) vagy inkább domb elnevezése a határleírás elején és a végén is szerepel: „ad *Gonaches* (*Couaches*)”, „ad montem, qui vocatur *Choache* (*Cohache*)”, a visszatérő határvonal tehát ugyanazt a helyet érinthette. E helyet pedig GYÖRFFY a Kolon tó nyugati oldalán fekvő 125 méter magas homoki dombháttal azonosította (1956: 411).

E név első összeírásbeli említése (*Gonaches* (*Couaches*)) a másodiktól (*Choache* (*Cohache*)) — mind a fogalmazványban, mind a hitelesített példányban — a szóvégi *-s*

meglétében, illetve hiányában különbözik. Az 1211. évi összeírás filológiai kérdéseit tárgyaló részben kifejtett helyesírási és hangjelölési sajátosságok (pl. a [k] és a [cs] hangjelölése) alapján, valamint e névnek a *kavics* szó régi *kovacs* változatának -s képzős származékával való összekapcsolása miatt a négyféle íráskép közül a helyes formának az oklevél fogalmazványában elsőnek említett -s képzős *Couaches* alakot tekinthetjük. A *kavics* lexémára visszavezethető etimológiát pedig a szónak a különféle, részben az összeírásban is szereplő változatai támogatják: *kávacs*, *kovacs*, *kovics*, *gavics* (ÚMTsz. *kavics*, *kavicsos*). Ha tehát az -s-t tartalmazó fogalmazványbeli alakot fogadjuk el helyesnek, akkor a második említéseket (e formák helyesírási kérdéseire: *ch*, *h* szerepe, ld. az összeírás filológiai kérdéseiről szóló részt) e szempontból hibás lejegyzésnek tarthatjuk, illetve az első, megpecsételt példánybeli formát szintén tévesztés eredményének vehetjük az *u* és *n*, valamint a szókezdő *c* és *g* tekintetében. Ha a vizsgált helynévben a *kavics* szó -s képzős származékával számolunk, akkor *kavicsos* alakot várnánk (vö. 1293: *Kovochos*, *Kowachosrew*, EWUng.), ennek alapján viszont az *e* jelölésben mind a négy névalakban elírást kell feltennünk. Egyes alakokban a *v* jelének hiánya vagy olykor a *h* jel előfordulása magyarázható a β kiesésével, illetve más hasonló fonetikai jellegű hanggal való cseréjével (vö. *koχacs*).

A *kavics* szó eredetét tekintve a TESz. és az EWUng. kétféle alakulásmódot tart elképzelhetőnek: egyrészt a *kő* főnévnek a -cs kicsinyítőképzővel alakult *kővecs* származékából jöhetett létre hangrendi átcsapással, másrészt a *kova* főnév és a -cs képző összekapcsolásával keletkezhetett.

Az ómagyar korban igen gyakran szolgáltatta a névadás alapját a kiemelkedés környezetének vagy magának a hegynek az anyaga: mind egyrészes (pl. *Agyagos*, *Köves*, *Kövecses*, *Meszes* stb., vö. RESZEGI 2011: 132–3), mind pedig kétrészes (*Homok-hegy*, *Kövecses-halom* stb., RESZEGI i. h.) helynevekben egyaránt jellemző ez a névadási motívum. Kolon birtokon pedig nem a *Couaches* az egyetlen név, amely ezt a szemantikai tartalmat fejezi ki, hanem a birtok nyugati részén egy *Cuest* (20.12., ld. 5.) nevű kiterjedtebb térség megnevezésére is, amelynek jellemző jegye szintén a köves (kavicsos) talaja volt.

20.4. *Appatfeereh* ~ *Apatfeereh* [ápátfere ~ ápátfeére] – *Zouafeereh* [szováfere ~ szaváfere ~ szaváfere] – *Varfeereh* [várfere ~ várfeére]

Kolon keleti és déli határában az 1211. évi oklevél három hasonló szerkezetű helynevet említ: „ad collem, qui vulgo dicitur *Appatfeereh* (*Apatfeereh*)”, „ad monticulum qui vulgo

numcupatur *Zouafeereh*”, „ad montem, qui vocatur *Varfeereh*”. A birtokösszeírásban Kolon birtokon szép számmal találunk halmokat, dombokat, hegyeket: a fentebb említeteken kívül a mons *Couaches*, monticulus *Cuest*, *Homuholm* szintén e terület földfelszíni kiemelkedésekben gazdag jellegét mutatja. Nemcsak az oklevél határleírásában található domborzati nevek, hanem Izsák falu 19. századi helynevei (*Kettős-halom*, *Csontos-hegy* stb., vö. BOGNÁR 1984: 179–82), valamint a 18–19. századi térképek (pl. *Tákáts halom*, *Kápolna domb*, *Bikatorok hegy* stb. MKFT.) is egyértelműen e Dunától keletre eső közép-alföldi területnek a már említett természeti képét idézi.

A három hasonló struktúrájú helynév előtagja — a *Zouafeereh* kivételével — mint lexéma egyértelműen azonosítható. Az *Appatfeereh* esetében az első névrész az *apát* ’apátság élén álló szerzetes főpap’ főnév, amely bizonyára arra utalt, hogy a kérdéses hely a tihanyi apát(ság) tulajdonában volt. Az előtag *pp*-vel való írásmódja ritkán ugyan, de előfordul a középkorban (vö. 1256, 1337 P./PR.: *Appati*, KMHsz. 1. *Apáti*), ez utalhat esetleg a mássalhangzó hosszú ejtésére, de talán befolyásolhatta a megfelelő latin közszőnek, az *abbas*-nak az írásmódja is, azzal is összefüggésben, hogy ezt a lexémát tartalmazó helyneveket olykor latinra fordítva adják meg az oklevelek (vö. 1347: *Rivulus abbatis*, KMHsz. 1. [*Apát pataka*], +1015/+1158//XV.: *Zena abbatis*, KMHsz. 1. [*Apát*]-széna, ehhez ld. még HOFFMANN 2004: 26). A *Varfeereh* helynévben pedig a *vár* főnév rejlik, amely azonban itt lévő erődítményt aligha jelölhetett, mert ilyenről a területen nincs tudomásunk. Mivel e mikrotoponima a határ déli szélén található, neve talán arra vonatkozhatott, hogy a szomszéd területeket várnépek birtokolták. GYÖRFFY szerint a név arra utal, hogy „Fehérvárnak is volt része benne” (Gy. 2: 425). Az oklevél további részében valóban szó esik arról, hogy Kolon birtok határos a fehérvári polgárok („cum civilibus Albensibus”) és a fehérvári egyház („cum terra Albensis ecclesie”) földjeivel. A *Zouafeereh* helynév előtagjának pedig — fenntartásokkal ugyan — a személynévi eredetét valószínűsíthetjük *Szova* ~ *Szava* formában, igaz FEHÉRTÓI KATALIN a személynévtárban egyetlen adatként az általam is vizsgált nevet adja meg (vö. ÁSz. 858). E személynév rejlik a *Szava* település nevében is, amelyet KISS LAJOS szláv eredetű személynévre vezet vissza, és a szláv nyelvek *sova* ’bagoly’ szavával hoz összefüggésbe (FNESz. *Szava*, *Szava-hegy*). A KMHsz. 1. két ilyen nevű települést is említ Baranya vármegyéből.

Az valószínűnek tűnik, hogy a *-feereh h*-ja hangérték nélküli betű, amely az ómagyar kori helynevekben (vö. 1332–5/PR.: *Hodword* ~ *Odoward* ~ *Odymard* ~ *Odward*, KMHsz. 1. *Udvard I.*, 1287: *Wgh*, 1332–5/PR.: *Hugh*, KMHsz. 1. *Ug I.*) s magában a Tihanyi összeírás hely- és személynéveiben mind a szó elején, mind pedig a szó végén

igen gyakran előfordul: például *Hugoron* (20.16.), *Horozcueh* (36.2.), *Cucen Hereh*, *Feket-heresh* (21.5.), fg. *Helia* ~ hp. *Elia* (PRT. 10: 507) stb. A szó azonosítására vonatkozóan kétféle elképzelés létezik. A fenti helynevek azonos *-feereh* utótagjának nyelvi státusza tehát nem ítéltető meg egyértelműen.

GYÖRFFY GYÖRGY szerint alighanem a *fej* szó származéka (1956: 411), azaz a *fej* ~ *fő* 'valaminek a kezdete; völgy bejárata; patak forrása; hegy teteje' (TESz. *fej*², NEMES 2005: 60) földrajzi köznévi egyes szám harmadik személyű birtokos személyjeles származékának *-re* határozóragos alakja. BÁRCZI GÉZA a GYÖRFFY tanulmányához fűzött lábjegyzetében azonban úgy véli, hogy „az az ötlet, hogy a *-feereh* szóban a *fej* főnév rejlik, jelentés-tanilag nehezen, alaktanilag még nehezebben volna igazolható” (1956: 411), s ennek megfelelően az utótagot a *fehér* szóval azonosítja, amely fehér, világosszürke színű homokos talajú helyre utalt. Az OklSz. korábban nem foglalt állást ez ügyben, az összeírásbeli *Appatfeereh*, *Zouafeereh* és *Varfeereh* helyneveket ugyanis mind a *fehér*, mind pedig a *fej* címszó alatt feltünteti.

A két elképzelés közül jómagam a *fej* ~ *fő* földrajzi köznévből való származtatást tartom valószínűbbnek, azzal együtt is, hogy ezzel kapcsolatban is felhozhatók komoly ellenérvék. Az 1211. évi oklevélben említett *Appatfeereh*, *Zouafeereh* és *Varfeereh* hegynevek második névrésze a *fej* birtokos személyjeles alakjának (*feje*) és a *-re* határozóragnak az összekapcsolásával alakulhatott. A *feje* itt megjelenő, már palatoveláris zöngés spiráns nélküli *fee* alakjára — más változat mellett — már az alapítólevélben is találunk példát: *aruk fee* (SZENTGYÖRGYI 2010a: 26). Az utolsó toldalékot illetően az összeírásban már egyértelműen az egy szótagú és illeszkedő *-re* határozóragot találjuk (vö. KOROMPAY 1991: 308). A határozóragos formában rögzített helynevek (vö. 1327/1589: *Balseurekethyere*, KMHsz. 1. (*Balseu*)-*rekettye*?) előfordulnak okleveleinkben, de ezek többnyire olyan szövegösszefüggésben szerepelnek, amelyben a határvonal haladási iránya van leírva, azaz a nevek a latin szövegben határozói szerepben állnak (vö. HOFFMANN 2004: 18–9, SZENTGYÖRGYI 2010c). Az összeírásban viszont mindhárom *-feereh* utótagú név megnevezőszerű szerkezetben áll (a *dicitur*, *nuncupatur*, *vocatur* igék mellett), amelyen nem szokott előfordulni a helynevek határozóragos alakja.

Az utótag *fej*-ből való származtatása nemcsak alaktani, hanem jelentéstani szempontból is igazolható. A *fej* ~ *fő* hegyrajzi köznévként 'hegytető, hegy' jelentésben is használatos volt az ómagyar korban (vö. 1326: ad *montem Zyn[a]gfev*, 1341/1347: ad *nasum 1 montis Bykusfew*, ad *montem Fertysfeu*, RESZEGI 2011: 111), ez pedig összekapcsolható az összeírásbeli helynevek előtt álló *collis*, *monticulus*, *mons* latin fajtajelölő szavakkal.

Az 1211-es oklevélben említett *Appatfeereh* név szemantikai tartalma (ti. a hegy egyházi birtok volta) pedig megjelenik más, hasonló struktúrájú hegynévben is, mint például az *Apát havasa* (+1263/1324/1580: *Apathaasa*, Gy. 3: 325, 362), *Püspöki-mál* (1343: *Pyspukymal*, KMHsz. 1.) stb. esetében, de ezzel kapcsolatban említhetők a személynévi vagy személyt jelölő közsői előtaggal szereplő helynevek is: *Bátony havasa* (1231: *Butunhouosa*, RESZEGI 2011: 12–3, további példákhoz ld. i. m. 120–2), *Ruben hegye* (1341: *Rubennyge*, i.h.), *Leány-kő* (1243/1335: *Leankeo*, RESZEGI 2011: 121–2) stb. Szemantikailag bizonytalanságot okoz azonban az a körülmény, hogy a *feje* utótag jelölt birtokos személyjeles formában hegynevekben többnyire magához a hegynévhez kapcsolódik mint a kérdéses kiemelkedés legmagasabb részének jelölője, s itt az előtagok (*Apát*, *Szava*, *Vár*) aligha tekinthetők ilyen önálló névnek. A szemantikai kapcsolat tehát csak úgy értelmezhető, ha ezekben a nevekben nem ’a hegynek/kiemelkedésnek valamely része’ jelentéssel, hanem a ’hegy, kiemelkedés’ értelmezésével számolunk.

A *-feereh*-nek a *fehér* színnévvel való esetleges összekapcsolását az a helynévtipológiai körülmény támogatja, miszerint domborzati nevekben színnevek igen gyakran szerepelnek, ám ezek a nevek előtagjaként állnak (pl. *Fehér-halom*, *Fehér-kő*, *Fekete-hegy*, *Kék-mál* stb. vö. RESZEGI 2011: 131), második névrészként azonban nemigen fordulnak elő. A *fehér* szónak valamiféle földrajzi köznévi szerepéről, amely az itteni esetleges előfordulásból következne, nincs tudomásom. Noha a *fehér* ~ *fejér* szónak *feer* írásmódját semmilyen forrásból nem ismerünk (vö. pl. OklSz., HA. 1–3., KMHsz. 1.), adathozható azonban lényegében ugyanezt a fonotaktikai szerkezetet tükröző *feir*, *feyr* alakjai (vö. 1075/+1124/+1217: *Feirtou*, +1256: *Feyrtou*, KMHsz. *Fehér-tó*, +1278/1278: *Feiruizselitte*, HA. 3: 61). A bekezdés elején mondottak szerint ezzel együtt sem tartom valószínűnek a színnév névbeli jelenlétét.

20.5. *Ferteu* [fěrtěü]

1055-ben Kolon birtok határleírásában szereplő *harmu ferteu* nevű hely (SZENTGYÖRGYI 2010a: 27) 1211-ben három különálló helyként említve szerepel: „Et inde egreditur ad *Ferteu*, et inde metis interpositis extenditur ad *aliud Ferteu*, et de alio ad *tercium*, et ibi sunt due mete”. Ezeket a helyeket a rekonstruálható természeti környezet alapján GYÖRFFY GYÖRGY a birtok határának északkeleti részére helyezi, ahol szerinte „a mai határ a megfelelő helyen egymás után 3 nagyobb és három kicsi tavat tüntet fel a határvonal mentén” (1956: 411). Az első katonai felmérés térképén itt 8–10 kisebb-

nagyobb tó található, a második felmérés viszont egybefüggő mocsaras területként ábrázolja. Ennek alapján a mocsaras területen levő, talán csak időszakosan létező tavakat jelölhette. Az alapítólevél és az összeírás szerint egyébként a Kolon tó környékét gazdag vízi világ jellemezte (vö. még *stagnum Hueseos*, 20.15.).

A *Fertő* helynevek a *fertő* földrajzi köznévből jöttek létre metonimikus névadással. A *fertő* szó eredetileg a *fürdik* és a *fetreng* szóval összefüggő **fert-* igető folyamatos melléknévi igeneve volt, amelynek elsődleges jelentése: 'fetrengő, fürdőhely <elsősorban állatok (disznó, bivaly stb.) számára>', s ebből alakult ki a későbbi 'mocsaras hely, ingovány, láp' értelme is (TESz., EWUng.). Nagy valószínűséggel az ómagyar korban szélesebb volt a használati köre: a magyar-osztrák határon fekvő Fertő(tó)-nak: 1199: *Ferteu* (FNESz. *Fertő*) vagy a későbbi Velencei-tó-nak is ez volt a neve: 1193: *Ferteu* (HA. 2: 49). KISS LAJOS a *fertő* köznévnél 'feltöltődő sekély állóvíz' jelentést tulajdonított (FNESz. i. h.). A mai nyelvjárásokban is előfordul 'kiszáradóban levő nádas, mocsaras terület időnként vízzel újra megtelő tócsákkal, gödrökkel' jelentésben (NEMES 2005: 64). A Kolon tó környéki helynévanyagban ma is előfordulnak *fertő*-t tartalmazó nevek: Kiskőröstől nyugatra *Öreg förtő rét* (MKFT.), Dunapatajon *Fertő*, valamint Szakmáron *Fertő-oldal* (MoFnT. 2: 12). A régiségben használatos volt egyébként az ugyanebből a töből képzett másik, a mai nyelvjárásokban ma is létező 'természetes úton létrejött vagy mesterségesen kialakított kisebb vízgyűjtő mélyedés' jelentésű (NEMES 2005: 64) földrajzi köznévi, a *fertés* is (pl. 1267/380: *Gyoznoufertes*, KMHsz. 1. *fertés*).

Az oklevelekben előforduló földrajzi köznevek nyelvhasználati státusának a megítélésakor gyakran ütközhetünk nehézségbe (vö. HOFFMANN 2008: 16, BÁBA 2012: 124–5). Ezek ugyanis lehetnek tulajdonnévi vagy közsói értékűek, sőt elegendő információ híján mindkét kategóriába besorolható, bizonytalan elemek is. A *Ferteu*-t az 1211. évi előfordulások latin szövegekörnyezete alapján (ad *Ferteu*, ad aliud *Ferteu*, et de alio ad tercium) közsói leírásnak tekinthetjük (vö. HOFFMANN 2010: 181).

20.6. *Ruozlicou* ~ *Rouozlicou* [*ruoszliku* ~ *rovoszliku*]

E határleírásban említett *Ruozlicou* (*Rouozlicou*)-nak nevezett hely nagyon hasonló alakban és szintén a Kolon tó környéki leírásban már 1055-ben is feltűnik: *ruuoz licu* (SZENTGYÖRGYI 2010a: 27).

BÁRCZI GÉZA e helyet egy nagyobb birtok határpontjaként látta (1951: 52). GYÖRFFY véleménye szerint sem azonosítható pontosan, de megfeleltethető egy 500 méter hosszúságú, mélyen fekvő területnek (1956: 412). Az, hogy a másfél száz év után készült határ-

leírás 1211-ben is ugyanazt a megjelölést használja (ti. *Ruozlicou*), mint a korábbi 1055-ből való, HOFFMANN szerint igazolja GYÖRFFY azon sejtését, miszerint *Ruozlicu* nem egyszerűen rókaüreg, rókatanyát jelöl, hanem metonimikusan olyan területet, ahol ilyen lyuk(ak) van(nak)/volt(ak) (2010: 186). A *Ruozlicou* tehát egy nagyobb területnek a neve lehetett (hasonlóan az összeírásbeli *Bureuohul* (21.12.) esetében is). Esetleg ezzel lehet összefüggésben az a *Róka* határrésznév is, amely a mondott hely és Izsák belterülete között helyezkedik el (MoFnT. 2: 28).

Ravaszyuk helynevek és származékaik igen gyakran felbukkannak az oklevelekben, és ma is viszonylag gyakoriak a magyar nyelvterületen. E szó általában kiterjedtebb területet jelölő tulajdonnévként áll (pl. +1015/+158/1403/PR.: *Rowozluk*, 1270/1272: *Rowozlyk*, locus, stb., vö. KMHsz. 1. *Ravaszyuk*), de előfordulnak olyan említések is, amelyek magát az üreget jelölik meg: 1268: *ad fossatam uulpinam, que Rouosluk uocatur* (Oklsz. *ravaszyuk*). A mai névanyagban azonban jóval gyakoribbak a szintén nagyobb területet jelölő *Rókalyuk* elnevezések (*Rókaluk*, *Rókalik*, stb., BMFN. 2: 644, 717, vö. még HORVÁTH 1987: 75, HOFFMANN 2010: 186).

A középkorban az állat megjelölésére elsősorban a *ravasz* szó szolgált (TESz. *róka*), a 16. század előttről egyetlen biztos adatot sem ismerünk a *róká*-ra (de ld. mégis EWUng. *róka*). HORVÁTH ANDREA a két szó történetét és helynévi alkalmazását nagy alaposággal tanulmányozta (1987). Vizsgálataiból kiderül, hogy a 11–16. században a helynevekben a *ravasz* szó volt használatos, a 17–18. században jelennek meg a helynevekben a *róka* alakok, „bizonyítva, hogy nyelvünkben a *ravasz* → *róka* váltás már lényegesen előrehaladt” (1987: 74). A magyar nyelvterületen, főként a dunántúli megyékben a *róka* alakok dominanciáját figyelte meg, ennek megfelelően arra következtetett, hogy a *ravasz* > *róka* változás nyugaton hamarabb ment végbe (i. h.).

20.7. *Herbon* [*herbon*]

Kolon település déli szomszédjaként említi az 1211. évi oklevél *Herbon* falu nevét: „de villa *Herbon*”.

A *Herbon* helynév pusztá személynévből jött létre metonimikus névadással. FEHÉRTÓI KATALIN a személynévtárában első adatként az 1211. évi oklevélbeli nevet adja meg (vö. ÁSz. 379), emellett még a Chaak [filius] *Herbon* szerepel nála 1302/1419-ből, s egyúttal jelzi, hogy e személynév a *Herbolan*, *Herbort* személynévekkel is összefüggésben állhat (ÁSz. 379, 381). *Herbartháza* nevű települést pedig ismerünk az egykori Fejér vármegyéből, amelyet a 15. században *Lac(k)háza* néven is említenek: 1435: poss. *Zantho* al. nom.

Laczkhaza et Herbarthaza, 1457: poss. *Laczkhaza* al. nom. *Zantho* et predium *Herbarthaza* (Cs. 3: 336–7). A Tihanyi összeírásbeli Kolon, azaz a mai Izsák déli szomszédjaként említett *Herbon* azonban nem hozható összefüggésbe a későbbi *Herbartháza* hellyel, és nem azonosítható a mai Kiskunlacháza településsel sem, mivel ez utóbbi Izsáktól mintegy 60 km-re északra található.

GYÖRFFY hívta fel a figyelmünket arra, hogy *Herbon* falu kun kézre került egykori Csák nemzetségi nemesi birtok lehetett, mivel e nevet az Árpád-korban csupán a Csák nemzetség egyik tagja viselte (vö. GYÖRFFY 1956: 412). Ezzel számolva *Herbon* települést a mai Izsáktól délkeletre fekvő kun *Orgovány* helyére lokalizálja (Gy. 2: 425).

20.8. Feneues [fenyeves]

Kolon birtok következő déli határpontja a *Feneues*-nek nevezett hely: „ad *Feneues*”.

A *Fenyves* helynév a *fenyő* fanév és az *-s* képző összekapcsolásával jött létre, s fenyőfákkal benőtt erdős területre utalt. Ezt az elképzelést a birtok határleírása szintén támogatja, mivel e hely szomszédságában több alkalommal is határjelként álló fenyőfát említ („ad *Feneues*, et ibi sunt due mete, et in alia est pinus”, „in quibus est pinus”). GYÖRFFY azonosítása szerint is Kolon birtok ezen részén homoki borókafenyvest találunk (1956: 412). A *fenyves*, valamint a *fenyős* lexémákat NEMES MAGDOLNA felvette földrajzi köznévi szótárába, s ezek mint ’fenyőerdő, fenyves’ jelentésű földrajzi köznevek a nyelvterület különböző vidékein használatosak (pl. Tapolcafő, Balaton-felvidék, Jászberény, Sáropatak stb., vö. 2005: 66). A *Fenyves* név számos nyelvtörténeti adata mellett (ld. pl. OklSz.) az első biztosan köznévi előfordulását 1651-ből közli a TESz., de ld. emellett a TESz. számos adatát is. A kronológiai viszonyok alapján tehát nem tarthatjuk valószínűnek, hogy a *Fenyves* helynév jelentéshasadás útján a *fenyves* földrajzi köznévből alakult volna.

A helynevek — akár településnevek, akár mikrotoponimák — névadásának alapját igen gyakran a környező növényvilág szolgáltatja, mint ahogyan magukban a tihanyi oklevelekben is megfigyelhetjük, például a *Füzegy* (29.), *Kökény ere* (21.5.), *Körös* (34.5.) stb. helynevek esetében. Mindez szintén támogathatja a *Feneues* helynévnek a *fenyő* fanévből való származtatását.

20.9. Bab [báb]

Kolon birtokon feltűnő „ad sabulum *Bab*” elnevezés megfeleltethető az 1055-ben jelölt birtokos jelzős szerkezetben megjelenő *babu humca* (SZENTGYÖRGYI 2010a: 27) helynévi szórványnak. Az 1211. évi összeírásban a név főtagja valószínűleg latinra fordít-

va jelenik meg, ugyanakkor az is előfordulhat, hogy ellipszis révén tűnt el a megnevezésből. GYÖRFFY azonosítása szerint a *Báb* (*homokja*) a birtoktest déli határán egy homokhátat jelölt (1956: 412).

BÁRCZI a *babu* szót ismeretlen eredetűnek és jelentésűnek, valamint bizonytalan olvasatúnak tartotta, amely esetleg a szláv eredetű *bába* 'vénasszony' szóval hozható összefüggésbe (1951: 53). KISS LAJOS személynévi eredetre vezette vissza, s ehhez szláv személynévi párhuzamokat említett (le. *Bab*, FNESz. *Báb*). KRISTÓ GYULA (2000: 23) és FEHÉRTÓI KATALIN szintén (2006: 163) szláv eredetűnek tartotta a személynevet. Az „Árpád-kori személynévtár”-ban az 1055-ből és 1211-ből származó adatokon túl találunk még egy helynevet, amelynek előtagjában valószínűleg a *Babu* ~ *Bab* személynév rejlik (1254/1270: de *Babusceky*, ÁSz. 79). Ezeket az adatokat FEHÉRTÓI azonban a *Baba*, *Bob* típusú nevekkel is összekapcsolta. HOFFMANN véleménye szerint nehéz megítélni, hogy a magyar nyelvterületen többször előforduló *Báb* helynevek (pl. 1156: *Bab*, Nyitra megye, FNESz. *Báb*; 1405: *Bab*, Zemplén m., Cs. 1: 60; 1473: *Bap*, 1478: *Baab*, Heves m., Cs. 1: 341) alapját jelentő személynevek átvétel útján kerültek-e a magyarba, vagy esetleg magyar közszókból alakultak (2010: 194).

20.10. *Homuholm* [*χομουχολμ* ~ *χαμουχολμ*]

A birtokleírásban következőnek a *Hamu-halom* helynevet („ad *Homuholm*”) olvashatjuk, amelynek első névrésze a *hamu* 'elégett anyagok finom porszerű maradványa' főnévvel hozható kapcsolatba. Az elnevezés talán olyan kisebb dombra utalhatott, amelyet valamilyen okból, például a növényzet leégése miatt hamu borított. A TESz. az 1211. évi mellett egy ezzel azonos helynevet is említ: 1228 e./1228/1274/1323/1403: *Hamuholm*. A *hamu* jelzői előtag azonban nemcsak hegyrajzi köznevekkel alkothat összetételt, hanem vízrajzi köznevekhez is kapcsolódhat vagy önállóan (vö. FNESz. *Hamvas*) is előfordulhat: az egykori Bodrog vármegyében például adatható egy *Hamus-ér* (1224/1291/1389: *Homusher*, Gy. 1: 696, 715) mikronév, amely szintén a növényzet leégésével hozható kapcsolatba (vö. GYÖRFFY 2011: 56–7).

Az összeírásban mássalhangzó-torlódásos formában szereplő *halom* földrajzi köznévi az általánosan elfogadott vélemény szerint elsősorban 'alacsonyabb földfelszíni kiemelkedés, kisebb domb' jelentéssel bír (vö. TESz., RESZEGI 2011: 85–6). HEFTY GYULA ANDOR a térszínformák neveiről írott munkájában azonban hangsúlyozta, hogy a *halom* szó eredetileg mesterségesen készült földhányást jelentett, s az elnevezéseknél nem a méret, hanem a hegy alakja volt meghatározó. Emiatt a speciális jelentés miatt pedig „a

helynevekben az ország nagy részében a *halom* előtt hiányzik minden jelző, vagy ha van is, igen egyszerű és gyakran ismétlődik (*Kis-, Nagy-, Két-, Három-*)” (1911: 209). Mivel a földhányáshoz hasonló alakú dombok, hegyek az Alföldön fordulnak elő gyakrabban, ennek megfelelően ott a jelzők is változatosabbak: a jelzők legtöbbször a mesterséges eredetre (*szén, hamu, határos*), a sírdombhoz hasonló alakra (*pad, sátor, hegyes*) és a csoportos előfordulásra (*két, három, négyes*) utalnak (HEFTY i. h.). RESZEGI KATALIN — az alföldi területekről származó igen kevés névadat alapján — HEFTY ezen állítását sem igazolni, sem cáfolni nem tudja, de biztosan állítja, hogy a *halom* lexéma különösen gyakran szerepel a fent említett előtagokkal (2011: 77–8).

20.11. *Michola* [mikolá] – *Rodussa* [rodussá ~ radossá] – *Lodorf* [lodorf]

A Kolon településsel délnyugatról határos falu neve nem határozható meg egyértelműen: „ad villam *Michola* et *Rodussa*, que est locata in terra ecclesie”. Mivel később a *Michola* et *Rodussa* nem fordul elő a forrásokban, nem tudjuk pontosan eldönteni, hogy ezek a nevek ugyanazt a helyet vagy két egymáshoz közeli helyet jelölnek-e, illetve hogy helynévi vagy személynévi szerepben állnak-e. GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint a falu 1211-ben a tihanyi monostor két emberének nevét viseli (1956: 409). GYÖRFFY a települést az 1055-ből való alapítólevél *Oluphel* nevű helyével azonosította, és úgy vélte, hogy Mikola és Radosa által telepített s a nevüket viselő falvokról van szó (Gy. 2: 418, 433).

A *Mikola* személynév gyakori használatát az Árpád-korból fennmaradt számos előfordulása mutatja (+1086, 1138/1329: *Micula*, stb. ÁSz. 548), magában a Tihanyi összeírásban is több alkalommal találkozhatunk e személynévvél: Örményesen (*Micola*, PRT. 10: 504), valamint Türk birtokon (*Micula*, PRT. 10: 515) egy-egy jobbágy, Csopakon (*Micola*, PRT. 10: 513) és Gamás birtokon (*Micola*, PRT. 10: 513) pedig egy-egy udvarnok neveként tűnik fel. A *Michola* *ch*-ja — a *Choczormá*-hoz (34.2.) hasonlóan — a [k] hang jeleként szerepel, az összeírásban ugyanis a [k] hangnak többféle jelével találkozhatunk (erről részletesen az összeírás filológiai kérdéséről írott részben).

A *Radosa* személynév a szintén gyakori *Rados* (1202–1203/cr 1500: *Rodus*, ÁSz. 678) személynév *-a* kicsinyítő-becéző képzős változata lehetett, az ilyen alakját azonban nem közli az ÁSz.

Hasonló probléma jelentkezik a Kolonnal határos, az oklevélben néhány sorral alább említett „terra *Lodorf*” (PRT. 10: 509) esetében is, ahol szintén nem dönthető el egyértelműen, hogy az adat helynévként vagy személynévként szerepel-e az összeírásban. Hely-

névként későbbi említését nem ismerjük. FEHÉRTÓI KATALIN a személynévtárában pedig csupán egyetlen adatként az általam is vizsgált nevet adja meg (vö. ÁSz. 496), s egyúttal jelzi, hogy e *Lodorf* személynév a *Rodolph* változata lehetett (vö. ÁSz. 496, 677), s mint ilyen személynévként használatos volt az Árpád-korban. A *terra Lodorf* éppen személynévből alakult helynév is lehetett, amely mellett a *terra* helyfaját jelölő földrajzi köznévszerepel, ezt későbbi előfordulás azonban nem teszi bizonyossá. A személynévi értelmezés és a latin szerkezet genitívuszi értéke mellett szólhat viszont az a körülmény, hogy nem sokkal e szöveghely előtt említ az összeírás egy bizonyos gyümölcsöst, *pomerium Laurentii* 'Lőrinc gyümölcsöskertje' formában, s ugyanitt előfordul a *terra Egydi* megjelölés is.

20.12. *Cuest* (ld. az 5. alatt)

20.13. *Felduar ~ Feldvarj ~ Felduara* [fēldbár ~ fēldvár ~ fēldvárà] ' (Duna)Földvár'

A *Földvár* helynevet az összeírás Kolon („habere terminum cum terra ecclesiae de *Felduar*”) és Fadd („habere terminum cum terra *Feldvarj* (*Felduara*)”) birtokok leírásában említi, mint a tihanyi apátság ottani birtokaival határos területet. Ezek alapján pedig mindkét megjelölés a (duna)földvári apátság birtokaira utal. GYÖRFFY a földvári apátság földjét az Izsákkal határos Szent Imre pusztával azonosította (1956: 413).

(Duna)földvár település első e néven való említése — a legkorábbi, a pécsi püspökség alapítólevelében szereplő *Zemogny* után (vö. HOFFMANN 2011) — 1199-ből való az összeírásban is szereplő *Felduar* formában (Cs. 3: 409), s később is előfordul az oklevelekben (1299, 1343: *Feuldwar*, 1323: *Feoldwar*, Cs. 3: 409), a 15. századtól pedig a fekvésére utaló megkülönböztető szerepű *Duna-* előtagot is megkapja (1467: *Dwnafewldwar*, Cs. i. h.). Az összeírás fogalmazványában szereplő *Felduara* esetében semmiképpen sem számolhatunk tövégi magánhangzóval, hiszen ilyen szerepben az alsó nyelvvállású *a* hang aligha állhatott. Az utótag formailag ugyan *vára-*ként olvasható, azonban a birtokos személyjeles formát is kizárhatjuk, hiszen a *Földvár* helynevek adatai között ehhez hasonlókat nem találunk, noha a korban a *vár* utótagú helyneveknek egyébként adatolhatók birtokos személyjeles változatai is (vö. 1255: *Abaywar*, *Abauyuara*, KMHsz. *Abaijvár*, *Abaijvára*). Legvalószínűbbnek tehát az tűnik, hogy — hasonlóan a hitelesített példánybeli *Feldvarj*-hoz — elírással van dolgunk.

A Kárpát-medencében a középkorban 17 *Földvár* nevű települést (pl. Baranya, Somogy, Tolna, Temes stb. megyékben) ismerünk (ezeket részletesen ld. BENKŐ 1998: 127),

amelyek egykori, többnyire honfoglalás előtti erősség mellett létesült helységek voltak. Emellett azonban léteztek csupán határnévként szereplő *Földvár* helynevek is (i. h.). Dunaföldvár esetében — egyéb, korai keletkezésű *Földvár*-okhoz hasonlóan (pl. *Balaton*-, *Tisza*-, *Székelyföldvár* stb.) — szintén van tudomásunk település melletti vármaradványról (vö. BENKŐ 1998: 130).

A *Földvár* helynévben metonimikus névadás figyelhető meg, ugyanis a *földvár* közszóból vált településnévvé. BENKŐ LORÁND igen nagy számú adat alapján bizonyította, hogy a *földvár* esetében nem a 'földből készült vár', valamint a 'hadászati jelentőséggel bíró, működő vár' értelmezéssel kell számolnunk, hanem szavunk az 'elpusztult palánkvár, várrom, vármaradvány' jelentésben volt használatos az Árpád-korban (1998: 130), s az ezek mellett létrejött települések vették fel a *Földvár* nevet.

20.14. *Zacadat* [*szakádát* ~ *szakádát*]

A Kolon birtok határleírásában szereplő hely neve az alapítólevélben *zacadat* — amely ugyanebben az alakban *huluoodi* birtok leírásában is feltűnik (SZENTGYÖRGYI 2010a: 27) —, az összeírásban szintén *Zacadat* formában szerepel („ad locum, qui vocatur *Zacadat*”). Az 1055. évi alapítólevél és az 1211. évi összeírás megfelelő szövegrészletét összevetve és talajtérképeket is felhasználva GYÖRFFY GYÖRGY megítélése szerint ez a hely ott található, ahol a későbbi Izsák faluról északnyugat felé vezető út metszi a határvonalat (1956: 414).

A *szakadat* ~ *szakádát* földrajzi köznév a *szakad* igéből származik, ebből az igéből azonban többféle képzővel is jöttek létre földrajzi köznevek: *szakadék*, *szakadás*, *szakadály*, illetve a *szakaszt*-ből és a *szakít*-ből a *szakasztás*, *szakaszték* és a *szakítás* (vö. OklSz., MTsz., TESz.). Ezek jelentései alapvetően két jelentéskörbe sorolhatók be: domborzati névként a mai köznyelvi *szakadék*-kal azonos értelműek, vízrajzi szóként pedig 'valamilyen nagyobb folyó- vagy állóvízből kiszakadó vízfolyás, ér', 'holtág' jelentésűek (vö. TESz. *szakad*, EWUng. *szakad*, NEMES 2005: 172, HOFFMANN 2010: 66–7). A Kolon birtokon említett hely esetében nehéz megállapítani, hogy a *szakadat* ~ *szakádát* melyik jelentésében — vízrajzi vagy domborzati köznévként — szerepel. Kutatóink többsége (BÁRCZI 1951: 57, ZELLIGER 2005: 40) a 'szakadék' értelmet fűzte hozzá, csupán HOFFMANN ISTVÁN vetette fel a vízrajzi értelmezés (talán valószínűbb) lehetőségét (2010: 66–7, 184). Mindkét értelmezést elképzelhetőnek tarthatjuk, ugyanis az oklevél erről a Dunától keletre eső dél-alföldi területről halmokat, hegyeket szép számmal említ (vö. *collis Appatfeereh*, *monticulus Zouafeereh*, *monticulus Cuest*, *mons Cuest*, *mons Choache*

stb.), valamint az összeírás szerint a Kolon tó környékét gazdag vízi világ is jellemezte. *Zacadat*-tól keletre feküdt ugyanis a *stagnum Hueseos (Hvseos)*, amelynek a helyén a 19. században is kiterjedt vizenyős térség volt (PRT. 10: 509, MKFT.).

BÁRCZI GÉZA az alapítólevélbeli *zakadat*-ot földrajzi névnek tekintette, a szórvány tulajdonnévi jellegét pedig az 1211. évi említése is erősítheti.

20.15. *Hueseos ~ Hvseos [hűsös]*

Amint azt már korábban említettem, a Kolon tó környékének mocsaras jellegét nem csupán az 1055-re datált alapítólevél és az 1211. évi birtokösszeírás határleírásában szereplő helynevek, illetve közszói leírások (vö. *Ferteu*), hanem a 18–19. századi térképek is (EKFT., MKFT.) egyértelműen bizonyítják. A *Zacadat*-tól keletre fekvő „iuxta stagnum *Hueseos (Hvseos)*” latin fajtajelölő eleme szintén a táj e természeti adottságát mutatja.

Az összeírásbeli *Hűsös* víznév nagy valószínűséggel a *hűvös ~ hűs* melléknév -s képzős származéka, s így igen sajátos morfológiai struktúrával rendelkezik és talán ’hűvös(ös)’ jelentéssel a víz jellemző hőmérsékletére utal. A TESz. szerint az ismeretlen eredetű szócsalád valószínűleg egy **hi-* ~ **hiü-* töből való. Ennek teljesebb, *v*-s tövét a *hűvös* örzi, míg „a *hűs* feltehetően ennek az alaknak a hangtani fejleménye”. Érdekes azonban megjegyezni, hogy a *hűt* és a *hűl* is ennek a tőnek a *v* nélküli formáját mutatja. A magyarázat legfőbb nehézsége azonban az, hogy a melléknévnek a régiségben csakis *v*-s alakjait találjuk, a *hűs*-re csak a 18. század közepétől hoz adatokat a TESz. Ennek megfelelően az összeírás itt tárgyalt nevét sem említi a szó adatai között, a *hűvös* első adataként viszont — igaz kérdőjellel — ennek az oklevélnek két személynevét hozza: *Huuus ~ Hiusud*. A TESz. szerint a *hűs* nyelvjárási szóból (vö. ÚMTsz. *hűs, hűsös*) emelkedett irodalmi és köznyelvi szintre a nyelvújítás korában. Az ÚMTsz. a *hűsses* szót ’hűvös’ jelentésben a volt csehszlovákiai területekről adatolja. A *Hűsös* helynév tehát különleges morfológiai szerkezettel bír, egyrészt azért, mert nem a szó *v*-s tövéből lett *hűvös* az alapszava, másrészt pedig azért, mert az elemkettőzést mutató alakja a mai nyelvjárásokban is megtalálható.

A víz hőmérsékleti jellemzője igen gyakran szolgáltatta a névadás alapját az ómagyar kori víznevekben. Amíg a meleg vizek elnevezésében a régiségben elsősorban a ’meleg, melegség’ (TESz.) jelentésű *hő* főnév *hév* változata, valamint a *meleg* és a *forró*²³ melléknévek voltak használatosak (pl. *Hejő, Hájó, Meleg-víz, Forró-patak-fő*, vö. FNESz.,

²³ A *forró* folyamatos melléknévi igenévként ’forrásként előbuzgó’, ’ömlő, áradó’ (TESz.) jelentéssel is bír, ennek megfelelően pedig a víz mozgására is utalhat (vö. GYÖRFFY 2011: 56).

KMHsz. 1.), addig a hideg vizeknél a *hideg* melléknévvél való névalkotás dominált (pl. *Hideg-ér, Hideg-patak*, vö. KMHsz. 1.). Mai helynévtárakban is találhatunk *Hűvös ~ Hűsös* előfordulásokat — víznevek között is —, ezek azonban kivétel nélkül kétrészes nevek első névrészeként jelennek meg: *Hűvös-forrás* (TMFN. 663), *Hűvös-völgy* (SMFN. 554, 556, BMFN. 2: 1072, VMFN. 669), *Hűvös-oldal* (BMFN. 2: 1072), *Hűsös-völgy* (VeMFN. 4: 461).

20.16. *Hugoron* [*ugoron*]

Kolon birtok leírásában, a település északi szomszédjaként említi az 1211. évi oklevél *Ugron* falu nevét: „cum terra ville *Hugoron*”. Nagy valószínűséggel ezzel a *Hugoron*-nal hozható összefüggésbe az 1055. évi alapítólevélben a Kolon tó körüli birtok leírásának kezdetén megjelenő *u[gr]in baluana* helynévi szórvány (SZENTGYÖRGYI 2010a: 27) *u[gr]in* előtagja (vö. HOFFMANN 2010: 175–6). A középkorban többször is megjelenik e település neve: 1359/1368/1429-ben a bányáját említik: *Vgronbanya ~ Vgron bonia* (?), 1409-ben pedig mint kunok birtoka szerepel: *possessio Vgron* (Gy. 2: 442, GYÖRFFY 1956: 409). Esetleg ennek a településnek a nevét őrizte meg az Izsák északi határszélén az újabb korban feltűnő *Ugri szőlő* név (MKFT., MoFnT. 2: 26). Az oklevelekből idézett adatok tehát *Ugrin* > *Ugron* (*i* > *u* > *o*) változást mutatnak, mivel a korai adatokban *i* szerepel a második szótagban, később azonban túlsúlyba kerülnek az *o*-s változatok. Az összeírásbeli *Hugoron* szókezdő *h*-ja helyesírási sajátosság lehet, mint ahogyan ezt tapasztaljuk az 1211. évi oklevél más tulajdonnévi szórványai esetében is (erről részletesen korábban, a 20.4. alatt). Átmenetinek mutatkozik az itt feltűnő, *gr* hangkapcsolatba betoldódó inetimológikus *o* is.

A szakirodalomban általánosan elfogadott vélemény szerint az *Ugrin* > *Ugron* helynév pusztán személynévből keletkezett (ehhez ld. +1086, 1138/1329: *Vgrin*, +1214/1334: *Vgron*, ÁSz. 774) magyar névadás eredményeként. Az Árpád-korban gyakran előforduló és később családnévként is használatos *Ugrin* személynév (RMCsSz. *Ugron*) szláv eredetű, és az *ugrin* ’magyar’ jelentésű közszóbból származik (FNESz. *Biharugra*, FEHÉRTÓI 2006: 167, ZELLIGER 2006: 85). GYÖRFFY elképzelése szerint e falu egy 1055 előtt élt Csák nembeli *Ugron* birtoka volt (Gy. 2: 442), mivel e nemzetség tagjai viselték előszeretettel ezt a nevet (1956: 414).

20.17. *Bychachi* ~ *Bicaci* ~ *Biccaci* ~ *Bigachiensibus* [*bikács(i)* ~ *bikács*] 'Bikács'

A Tolna megyei *Bikács* település neve háromszor fordul elő az összeírás szövegében *Colon*, *Mortus* és *Gamas* birtokok leírásában: Kolon birtokon („de udornicis *Bigachiensibus*”) és Gamáson („sacerdotis, qui venit de *Bychachi* (*Biccaci*) udornicis”, ld. 32.7. alatt) nem a birtok határának leírásában szerepel, hanem csupán innen származó személyeket, udvarnokokat említ az oklevél. A *Mortus* településről származó udvarnokok pedig közösen művelik földjüket a *Bychachi* (25.2.) falubeliekkel („Et hii colunt terram communiter cum villanis *Bychachi* (*Biccaci*) et sunt equaliter participes tam in arvis, quam in silvis seu in arundinetis.”, magyar fordításban: „Ők a földet közösen művelik Bikács falu lakóival, továbbá egyformán részesei úgy a mezőknek, mint az erdőknek és a nádasoknak”). Az összeírásban szereplő három *Bikács* nevű hely közül tehát csak a Martosnál említettel kapcsolatban találhatunk lokalizációs támpontot: a közösen művelt földek, mezők, erdők a két település szomszédos voltára utalhatnak.

A *Bigachiensibus* alakban a *k* mássalhangzó zöngés *g* változatát, valamint a latin *-iensis*, *-iensibus* melléknévképzőt ismerjük fel. Az 1211-es összeírásban többször is megfigyelhetjük a [k] és a [g] felcserélődését (fg. *Bodrug* ~ hp. *Budruc* (23.16.), fg. *Secues* ~ hp. *Secues* (24.12.)). Ezek egy részében persze talán nem is annyira helyesírási kérdésről lehet szó, hanem valós hangzásbeli különbség rögzítéséről, amely zöngétlenedés vagy éppen zöngésülés eredményeként következhetett be, máskor pedig íráshibával (fg. *Bocar* ~ hp. *Bogar* (21.7.)) állunk szemben. A középkori oklevelezésben teljesen általános volt az a gyakorlat, hogy a vármegyék, a megyeszékhelyek és a fontosabb várak, városok neveit presztízssokok miatt latinul, latinizáló formában tüntetik fel (vö. HOFFMANN 2004: 24–5). Az 1211. évi összeírás utolsó bekezdésében — amelyben az oklevelet aláíró egyházi és világi méltóságok nevei szerepelnek — számos alkalommal találkozhatunk ezzel a gyakorlattal (ld. az 5. fejezet 1. alatt).

Tolna megye északi részén egyetlen *Bikács* nevű település ismert, de az ezzel azonos közsői töre (vö. FNESz. *Alsóbikád*, *Bikács*) visszavezethető *Bikád* ~ *Bikágy* nevű településekből kettő is volt Tolna megyében (1343: *Bygad*, 1394: *Bikad*, *Bykad* Simontornyától délre, Miszla mellett; 1391: *Bykad*, 1464: *Bykad*, *Bykagh*, Kölesd közelében, Cs. 3: 418). Az összeírásban említett helyek esetleg ezekkel is azonos előzményűek lehetnek, mivel az ómagyar korban a képzők váltakozása egyazon helynévben igen gyakori jelenség²⁴ volt (vö. Cs. 3: 418, RÁCZ A. 2007a: 55).

²⁴ A képzőalternáció jelenségét TÓTH VALÉRIA vizsgálta meg az ómagyar kori helynevek körében nagyszámú névanyag bevonásával (1997), és azt tapasztalta, hogy az ide sorolható esetek felében a képzett formák képző nélküli alakokkal

A szakirodalomban általánosnak tekinthető a *Bikács* helynév személynévi származtatása: [1073]/KrónKomp: *Bykas*, 1263: *Bikach*, *Bykach* (ÁSz. 124). A személynév alapjául a *bika* közszó szolgálhatott (vö. FNESz. *Bikács*, KISS L. 2007: 372, RÁCZ A. 2007a: 55, SZENTGYÖRGYI 2007: 41, HOFFMANN 2010: 112–3). A *-cs* elsősorban személynévképzőként volt használatos a korban, emellett azonban helynévképzői szerepben is megjelenhetett (pl. *Hangács*, *Fajdacs* stb., vö. B. LŐRINCZY 1962: 88, 94, BÉNYEI 2012: 116–7). Talán éppen ezért nem zárja ki HOFFMANN ISTVÁN azt a lehetőséget sem, hogy „a *Bikács* a *Bikád*, *Bikágy* nevekhez hasonlóan közvetlenül a közszóból jött létre *-cs* képzővel” (2010: 113). Sőt a név eredetétől függetlenül is elképzelhetőnek tartja, hogy a képzőcsere az alapjául szolgáló lexéma azonossága alapján a névhasználat során megtörtént (HOFFMANN i. h.).

21.1. *Mortua* [*mortβā* ~ *mortvā*] ’Morotva(puszta)’

Kolon birtok részletes határvonal-leírása után az összeírás az egykori Csanád megye délnyugati csücskében fekvő Morotva birtok határait ismerteti. A huszonegyediknek említett birtok neve két alkalommal („in predio *Mortua*”, „terra predicti predii, scilicet *Mortua*”), a mellette fekvő, neki nevet adó tóé pedig háromszor („super stagnum, quod vocatur *Mortua*”, „de predicta *Mortua* trahuntur naves in Ticiam”, „idem *Mortua*”) szerepel az 1211. évi oklevélben. A *Mortua* tó a mai szerbiai Bánságban, a Harangod (a későbbi Aranka, erről alább részletesebben szólok) Tiszába ömlésének környékén található (vö. LIPSZKY, Mappa, MKFT., FNESz. *Morotvapuszta*, KMHsz. 1. *Morotva I.* 4.). A nagy kiterjedésű mocsaras tó neve hamis oklevélben már a 11. század végéről is adatolható, és az összeírást követő időkben is szerepel a forrásokban: +1092/+1274/1399: cum lacu *Mortua* (DHA. 1: 282), +1247/1284//1572, 1274>1340: *Morothwa* (Gy. 1: 858, 864, 866), és jóval később a második katonai felmérés térképén is feltűnik: *Morutva* (MKFT.). Az oklevélben említett *Morotva* település (+1092/+1274/1399: villa *Mortua* ~ *Morotua*, DHA. 1: 285, 1276: *Morothwa*, KMHsz. 1. *Morotva II.* 1., *Morotvapuszta*, GÖRÖG, *Praed. Morotva*, LIPSZKY, Mappa) pedig a Harangod torkolatvidékénél található.

A *Morotva* víz és az azonos nevű *Morotva* település viszonyát illetően azt állapíthatjuk meg, hogy az elsődleges víznévből jött létre a településnév, mint ahogyan láthatjuk ezt például *Colon* (20.1.) vagy *Fuzegy* (29.) esetében. Ezt az elgondolást erősíti az a körül-

---

váltakoznak (*Agár* ~ *Agárd*), ám a példák másik felében különböző képzővel ellátott, azonos helyre vonatkozó nevek szerepelnek, olyanok, mint például a *Borsós* ~ *Borsód* vagy a *Babod* ~ *Babot*, amelyekben a *-s* ~ *-d*, illetőleg a *-d* ~ *-t* képzők megfelelése arra utal, hogy szerepük kétségtávolan azonos lehetett, hiszen a közös tőből alkotott derivátumaik is azonos értékűek.

mény, hogy a *Morotva* víznév a *morotva* 'a folyónak mederváltozás következtében lefűződött része, holtmeder', 'holtág' (TESz., FNESz. *Morotvapuszta*) vízrajzi köznévből jött létre hasadással. A földrajzi köznévi szláv eredetű, a Tihanyi összeírásban is szereplő *mortva* forma az eredeti szláv hangalakot őrzi. A *Mortua* helynévi használata azonban — a birtok további szintén magyar névadásra és névhasználatra utaló helynevei miatt — magyar névadókra utal, annak ellenére, hogy a szó a forrásban még nem a későbbi-mai három szótagos formájában szerepel. A *morotva* földrajzi köznévi legkorábbi adatai egyébként a 13. század végéig mássalhangzó-torlódásos formában adathozhatók (vö. HA. 1–2.).

21.2. *Harangud* [*χàràngud* ~ *χàràngod*] 'Aranka'

Az 1211. évi birtokösszeírásban („stagnum, quod vocatur *Harangud*”) — és még néhány 13. századi oklevélben (+1247/+1284//1572, 1274>1340: *Harangud*, aqua, Gy. 1: 835, 854, 858, 864) — Morotva település határában említett *Harangod* a Marosból kiszakadó és a Tisza menti Morotva tóba torkolló vízfolyás neve, amely a forrásokban később többnyire már a későbbi-mai *Aranka* alakban szerepel (vö. GÖRÖG, LIPSZKY, Mappa, MKFT., FNESz. *Aranka*). A név mellett álló *stagnum* 'mocsár' földrajzi köznévi a vízfolyás szétterülő, tóvá szélesedő jellegére utalhat. A *Harangod* névbokrába tartozott továbbá a *Harangod foka* (21.3.) és a *Harangod töve* név is. A név az összeírásbeli előfordulásaiban *rr*-rel írva szerepel, a későbbi alakok írásmódja azonban arra utal, hogy ez téves lejegyzés, elírás eredménye lehet, ugyanakkor esetleg intervokális geminációval is számolhatunk. Az egykori Csanád megyében azonban nemcsak *Harangod* nevű folyó létezett, hanem a víz mellett, róla elnevezett *Harangod* nevű települést is találunk a 14. századi oklevelekben (1332: *Harangod*, Cs. 1: 697, 1333–4/Pp. Reg: *Harangud*, Gy. 1: 858), amely később azonban már nincs említve.

A *Harangod* helynévi a *harang* főnévi (a TESz. és az EWUng. ennek első előfordulásaként közli az itt tárgyalt helynevet) és a *-d* képző összekapcsolásával jött létre, s olyan gyakori, nedves környezetet kedvelő harangos virágú növény nevéből keletkezett, amelyben a *harang* szó szerepel előtagként, mint például a *harangvirág*, *harangcsillag* (vö. JUHÁSZ 1980: 4–5, 9–10). A helynévi ezek alapján a vízparti növényzetre utalhatott. A víznevekben igen gyakran történik növényvilágra utalás: akár képző nélkül (pl. *Alma*, *Bor*, *Eger*, *Kőrös*, vö. GYÖRFFY 2011: 57), akár képzőmorfémával, elsősorban *-s*, *-d*, *-gy* képzővel állva (pl. *Almás*, *Komlós*, *Bord*, *Nyárad*, *Füzegy*, *Diógy*, vö. GYÖRFFY i. h.). A vízfolyás későbbi *Aranka* neve KISS LAJOS szerint a *Harangod*-ból népetimológiai módo-

sulással és képzőcserével jött létre, amit átmeneti jellegű névalakok (1799: *Haranga*) valószínűsítenek (FNESz. *Aranka*).

21.3. *Harrangudfoca* [*χàràngud foka* ~ *χàràngod foka*] – *Foc* [*fok*]

A Tihanyi összeírásban Morotva birtok határában feltűnik egy *Harangod foka* nevű hely („locum, qui vocatur *Harrangudfoca*”), amely a közelében fekvő, fent említett *Harangod* víznév és a *fok* ’természetes vagy mesterséges vízvezető csatorna’ jelentésű (vö. TESz., ANDRÁSFALVI 1970: 225) földrajzi köznévi birtokos személyjeles alakjának az összekapcsolásával jött létre. A *fok* a korban azonban ’vízpart magasabb része’ értelemben is használatos lehetett (NEMES 2005: 67), az elnevezés ennek megfelelően a *Harangod* vízből kiömlő vízfolyásra és a környező vízpartra egyaránt utalhatott. Az összeírásbeli *Harrangud* víznévvel azonban nemcsak a *Harangod foka* hozható kapcsolatba, hanem a szintén kétrészes *Harangod töve* helynév is, amely a 13. századi oklevelekben bukkan fel a Tisza menti Morotvánál a *Harangod* torkolatának nevéként: +1256: *Harangadthue* (KMHsz. 1. *Harangod töve*). Ezek a helynevek az egyrészes *Harangod* víznévből földrajzi köznévi utótaggal való összekapcsolás eredményeként jöttek létre.

Az 1211. évi oklevélbeli *Harrangudfoca* helynév, valamint az összeírás Morotva birtokon következőnek említett *Foc* szórványa között szintén összefüggés mutatkozik, amelyet a határleírás megfelelő szövegrésze bizonyít: „usque locum, qui vocatur *Harrangudfoca*, et est communis terminus cum *Sebastiano* et cognatis eius. Et inde incipit habere terminum cum civilibus de villa *Tvrpa*. Et iuxta eudem ~ eundem *Foc* tendit ad meridionalem plagam usque ad *Cucen Hereh*”. Magyar fordításban: „egészen addig a helyig, amelyet *Harrangudfoca*-nak neveznek, itt közös a határa *Sebestyén*nel és rokonaival. Innen közös a határa *Tvrpa* falu lakóival. Ugyanezen *Foc* mellett délre tart *Cucen Hereh*ig”. Az ’ugyannezen *Fok*’ jelentéssel bíró *eundem Foc* szerkezet ugyanis a korábban már említett, *fok* utótaggal álló *Harrangudfocá*-ra utal. E visszautaló szerepe alapján a *fok*-nak ezen a helyen közszóji, földrajzi köznévi szerepet tulajdoníthatunk (vö. BÁBA 2012: 124).

21.4. *Tvrpa* [*turpà* ~ *torpà*]

Az egykori Csanád vármegyében fekvő *Morotva* birtokkal határos településként említi az oklevél a következő falu nevét: „de villa *Tvrpa*”. E helynévnek nem találjuk nyomát sem korábban, sem később a forrásokban, sőt a 18–19. századi térképeken sem, valamint mai megyei helynévtárakban mikrotoponimaként sem szerepel hasonló formában adatol-

ható helynév. GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint e falu Csókától délkeletre feketett, és valószínűleg a tatárjáráskor pusztult el (Gy. 1: 874).

A *Turpa* helynév eredetét tekintve a személynévből való származtatás lehetőségét vethetjük fel esetlegesen. FEHÉRTÓI KATALIN a személynévtárában egyetlen ilyen adatként az általam is vizsgált nevet adja meg (vö. ÁSz. 770). A régi magyar személynévalományban viszont hasonló személynévi formákról van tudomásunk: éppen az 1211. évi oklevél említ Kolon birtokon egy *Turba* nevű jobbágyot (*Turba*, PRT. 10: 508), a névnek azonban van egy későbbi említése is: 1266: *Turba* (ÁSz. 768). Esetleg összefüggésbe hozhatjuk a *Tarpa* helynévvel is, különösképpen, hogy annak legkorábbi adatai azonosak az itt tárgyalt helynévvel: 1299, 1341/1342//XVIII.: *Turpa*, később pedig első szótagjában *o* tűnik fel: 1321: *Thorpa* stb. (KMHsz. 1. *Tarpa*). Ez utóbbi településnevet KISS LAJOS személynévi eredetűnek mondja, az alapjául szolgáló személynévre pedig szláv párhuzamokat hoz (FNESz. *Tarpa*).

21.5. *Cucen Hereh* [kükeny ere ~ kökeny ere] – *Ludos Here* [ludos ere ~ ludas ere] – *Feket-hereh* [feket ere]

Morotva település határában az 1211. évi oklevél három hasonló, S + F szerkezetű,²⁵ *ér* földrajzi köznévvvel álló helynevet említ: „ad *Cucen Hereh*”, „ad locum, qui vocatur *Ludos Here*”, „stagnum, quod vocatur *Feket-hereh*”. A *Kökeny ere* mindenféle latin fajtajelölő szó nélkül, a *Ludas ere* pedig az általános jelentésű *locus* földrajzi köznévvvel szerepel az összeírásban. E nevek második, *ér* 'kevés vizű természetes vízfolyás, patak' (TESz. *ér*³), valamint 'a mellette elterülő vizenyős, mocsaras terület' (NEMES 2005: 56) jelentésű földrajzi köznévi névrésze²⁶ alapján azonban azt valószínűsíthetjük, hogy ezek esetében valamilyen vízről vagy mellette elterülő vizenyős, mocsaras területről lehet szó. Ezt az elgondolást tehát nemcsak a nevek utótagja támogatja, hanem a birtokleírásban szereplő harmadik, *ér* földrajzi köznévvvel álló *Feket-hereh* helynév is. Bár csupán a *Feket-hereh* előtt szerepel a vízre utaló *stagnum* fajtajelölő szó, de a másik két helynév esetében az elmondottak alapján szintén ezt tarthatjuk valószínűnek.

A *Kökeny ere* helynév a *kökeny* növénynév és az *ér* földrajzi köznév egyes szám harmadik személyű birtokos személyjeles alakjának összekapcsolásával jött létre. E terület

²⁵ A hely fajtajelölő (F funkciójú), a hely valamely sajátosságát kifejező (S funkciójú), valamint a megnevező szereplő (M funkciójú) helynevek szemantikai kategóriáit és szerkezeti felépítését HOFFMANN ISTVÁN (1999) és TÓTH VALÉRIA (1999) tárgyalta részletesen.

²⁶ GYÖRFFY ERZSÉBET az Árpád-kori folyóvízvezetékben szereplő *ér* földrajzi köznevet vizsgálva megállapította, hogy az általuk jelölt vizek mérete különböző lehet, és vízmennyiségüket a közelükben lévő nagyobb vízfolyás szabályozza (2008b:123–4).

kökényben gazdag voltára utal a Morotva birtoktól nem messze fekvő mai *Kikinda* település neve is, amely az eredetileg magyar *Kökény* ~ *Kökénd* (1423: *(Nay)Keken*, 1462: *Kewkend*, Cs. 2: 47) névből alakult (vö. FNESz. *Kikinda*). ERDÉLYI LÁSZLÓ az összeírásbeli *Kökény ere*, valamint az akkori *Nagy-Kikinda* helyeket és neveiket olyannyira összekapcsolja, hogy véleménye szerint „a Kökény-ere a róla elnevezett Kökéndnél, a mai Nagy-Kikindánál folyt” (PRT. 10: 433). Bár a víznév > településnév változás az ómagyar korban igen gyakorinak mondható, mégis a Tihanyi összeírás birtokleírása, valamint a 18–19. századi térképek alapján úgy vélem, hogy ERDÉLYI elképzelése a térbeli távolság miatt nem tartható.²⁷ A határleírás alapján ugyanis a *Kökény eré*-t a *Harrangudfoca* környékén, de mindenképpen a későbbi adatok alapján pontosan azonosítható *Ludas eré*-től egy kicsivel északnyugatabbra kell keresnünk. Az összeírásbeli víznév az egykori Csanád megye középső részén fekvő *Kökényér* (1247: *Kevkenyer*, 1328: *Kukynheer*, 1332–7: *Kukenher*, 1399–1406: *Kevkenyr*, Cs. 1: 699) településnévvel sem függhet össze, mivel az oklevélben említett hely ettől meglehetősen távol, mintegy 90 km-re fekszik.

A *Kökény eré*-től kissé délre, délkeletre találhatjuk a *Ludas ere* nevű helyet, amely bizonyára kapcsolatba hozható a közeli, Bocsártól kissé északra fekvő (vö. HA. 1. Csanád vármegye) Kakaton lévő, más forrásokban előforduló *Ludas* halastóval (1274>1340: *Ludos*, pisc., Gy. 1: 860). Ez a halastó, valamint e Bocsár faluval határos mocsaras terület a 18–19. századi térképeken egyértelműen azonosítható (MKFT.). Nevét nyilvánvalóan arról kapta, hogy vadludakban gazdag terület volt.

A *Feket-hereh feket* előtagja a *fekete* szavunk szóvégi *e* képző nélküli változata lehet (vö. TESz.), s bizonyára a víz sötét színével kapcsolatos (vö. pl. FNESz. *Fekete-Körös*). Az összeírásban szereplő víznevet ERDÉLYI LÁSZLÓ azonosnak vélte a szomszédos Bocsár falutól délnyugatra lévő *Cserna-bara* nevű tóval (vö. PRT. 10: 433), amelynek szláv eredetű megnevezése a magyar névvel megegyező névadási motívumon (ti. a víz sötét színe) alapul (vö. FNESz. *Cserna*). A Morotva birtok 1211. évi határleírásában szereplő helyneveket (elsősorban a *Harrangud*, *Bocar*, *Bechey*), valamint az e területre vonatkozó, később is használatos helynévallományt (*Aranka*, *Bocsár*, *Becsej*, ld. alább) összevetve Morotva birtok elég nagy kiterjedésére kell következtetnünk (vö. PRT. 10: 433). Ennek megfelelően a *Feket ere* víz akár azonos is lehet a második katonai felmérés térképén is látható *Cserna-bara* nevű tóval (*Czernacs Bara*, MKFT.). A fentebb említetten kívül

²⁷ Az azonosítás térbeli nehézsége miatt itt most nem térek ki arra sem, hogy névtörténeti szempontból milyen kapcsolat tehető fel egy *Kökény ere* víznév és egy *Kökény* ~ *Kökénd* településnév között. Nyilvánvaló azonban, hogy a nevek alapjául szolgáló jellegzetes növényzet egy viszonylag nagyobb területre is jellemző lehetett.

ilyen 'fekete víz' értelmű víznév azonban Morotvától északra, Csóka település környékén is található (*Czernabara*, GÖRÖG, *Cserna Bara*, LIPSZKY, Mappa).

Az *ér* földrajzi köznévből szókezdő hangérték nélküli *h* betű jelenik meg, amely a Tihanyi összeírás hely- és személyneveiben igen gyakran megfigyelhető (erről részletesen ld. korábban, a 20.4. alatt). A fentebb említett *Kökényér* településnév előfordulásai között szintén találhatunk szókezdő hangérték nélküli *h*-val (pl. 1328: *Kukynheer*), illetve anélkül (1247: *Kevkenyer*) álló névadatok. A *Cucen Hereh* és a *Feket-hereh* helynevekben pedig nemcsak a szó elején, hanem a szó végén is feltűnik a hangérték nélküli *h* betű.

21.6. *Taluius*

E Morotva település határában említett hely nevét („ad locum, qui vocatur *Taluius*”, „dividensque *Taluius*”) nem találjuk sem korábban, sem később a forrásokban, a 18–19. századi térképeken sem szerepel, emiatt és etimológiai azonosíthatatlansága következtében olvasatát megközelítő pontossággal sem tudjuk megadni. ERDÉLYI LÁSZLÓ e helynevet valószínűleg [*Talojos*]-nak olvasta (PRT. 432–3), ez az elképzelés azonban adatok híján nem igazolható.

21.7. *Bogar* ~ *Bocar* [*bocsár* ~ *bocsár*] 'Bocsár'

A Morotva birtokkal szomszédos *Bocsár* település neve az 1211. évi oklevélben két különböző formában szerepel: amíg a hitelesített példányban *Bogar*-ként, addig a fogalmazványban *Bocar*-ként (PRT. 10: 509) tűnik föl. A későbbi előfordulásai azonban egyértelműen bizonyítják (1238/1377: *Buchar*, 1274>1340: *Bochar*, Gy. 1: 849, 1451: *Bochar*, Cs. 1: 694, *Bocsár*, LIPSZKY, Mappa, *Botsár*, GÖRÖG, *Bocar*, MKFT.), hogy a hitelesített példányban íráshibával állunk szemben, s a helynév olvasata [*bocsár*]-ként adható meg.

A középkori Magyarországon igen gyakran előforduló, a Tihanyi összeírásban Morotva település szomszédságában szintén említett *Bocsár* településnév más összeírásbeli helynevekhez hasonlóan (pl. *Csósz* (19.), *Szántó* (34.1.), *Szőlős* (12.)) foglalkozásnévből jött létre metonimikus úton. A *bocsár* mögött 'kádár, pohárnok' (vö. HECKENAST 1970: 93–4, FNESz. *Bocsár*, *Bocsárd*) foglalkozás rejlik, de az Árpád-korban a bocsárok tárolhatták a várszervezet alá rendelt szőlősök által termelt bort (vö. FNESz. *Bocsárd*). A bortároló edényként is használt *bocs* 'kád', valamint a *bocska* 'hordó' szláv jövevényszavak a magyarban (vö. TESz., Gy. 2: 622, FNESz. *Bocska*), ugyanígy vettük át a szlávból például a *kád* és *kádár* szót párhuzamosan (TESz.). A *bocsár* akár szláv képzés (*boč* + *arъ*) is

lehet, de előfordulhat, hogy a szlávból átvett *bocs* szóhoz a magyarban az ősi *-ár/-ér* foglalkozásnévképző kapcsolódott (vö. *solymár, gyalmár*, SZEGFŰ 1991: 248).

21.8. *Hoyoholmu ~ Hoyouholmu* [*χοιουχολμου ~ χαιουχαλμου*]

E Morotva település határában említett hely („ad *Hoyoholmu (Hoyouholmu)*”) nevének nem találjuk nyomát sem korábban, sem később a forrásokban, sőt a 18–19. századi térképeken sem szerepel. Nem a *Hoyoholmu* az egyetlen Morotva birtokon található határnév, amelynek azonosításakor, pontosabb lokalizálásakor nehézségekbe ütközünk (vö. még *Taluius* (21.6.), *Gueldeguh* (21.11.)). E hely a birtokleírás szerint a bocsári határtól nem messze, valahol *Taluius* közelében található.

A *Hoyoholmu* helynév feltehetőleg a *hajó* főnév és a *halom* ’alacsonyabb domb’ (ld. korábban, 20.10. alatt) földrajzi köznév összekapcsolásával jött létre, az elnevezés motívációja azonban nem egyértelmű. Mind az OklSz., mind a TESz., mind pedig RÓNA-TAS ANDRÁS (2011: 425) felveszi *Hajó ~ hajó* adatai közé az összeírásbeli *Hoyoholmu* helynevet. Az 1211-ből való helynéven kívül a régiségből adathatók *hajó* előtagú (képző nélküli) nevek: 1271/284: *Hayouholm*, 1317: *Hoyohalm*, t., 1345: *Hoyaoholm* (Gy. 3: 97). A mai élőnyelvi gyűjtésekben szintén találunk *Hajó*, valamint *Hajós-* előtaggal álló helyneveket, elsősorban vízneveket és domborzati neveket: *Hajórét* (BMFN. 2: 740–1), *Hajós-domb* (BMFN. 2: 672, 687, VMFN. 74), *Hajó-csapás* (SMFN. 238) stb. Ezek egy része tulajdonosokra, azaz annak foglalkozására utal (pl. *Hajós-domb, Hajós-telek*, VMFN. 74, 186–7), másik részük pedig a *hajó* ’vízi jármű’ jelentésével függhet össze, mint például a *Hajó-híd* (BMFN. 2: 1055) vagy a *Hajórét* mikronév, amely egykor vízálás volt (BMFN. 2: 740–1). Az ilyen *Hajó, Hajós* típusú víznevek ugyanakkor utalhatnak az adott vízfolyás hajózható voltára is (vö. *Hajós-patak*, OklSz. *Hajós*). Az 1211. évi oklevélbeli *Hoyoholmu* esetében leginkább a ’vízi jármű’ értelmezéssel számolhatunk, s a név bizonyára az összeírásban szereplő számos mocsaras vízből kiemelkedő, esetleg hajó alakú dombot jelölhetett.

Ugyanakkor esetleg elképzelhető e helynév [*Hájó-halom*] olvasata és értelmezése is, és ennek megfelelően az első névrésze a ’meleg vizű folyó’ értelmű *Hévjó*-ból jöhetett létre hangrendi kiegyenlítődéssel (vö. *Hejő-Hájó, Csajta-Csejte* stb. KISS L. 1995: 16–7, ld. még FNESz. *Pece*), s talán egy magasabb hőmérsékletű víz melletti dombot jelölhetett. Ezt az elképzelést a helyesírás-történet ugyan nem látszik alátámasztani, az *o* betű ugyanis a korban leginkább [o], [a] és [ó] hangokat jelölt (vö. KOROMPAY 2003: 290), az [á] hang

jelölésére kevésbé használták. A *Hájó* ~ *Hév-jó* víznevek azonban adathozhatóak (igaz, csupán egy-két adattal) az összeírásbeli *Hoyo* ~ *Hoyou* alakhoz nagyon hasonló formában is (vö. 1288/1326, 1341: *Hoyov* ~ *Hoyow*, KMHsz. 1.). Mindezek mellett pedig van tudomásunk olyan domborzati nevekről, amelyek víznevekből alakultak, s a víz, valamint a hegy közötti lokális érintkezésre utalnak. RESZEGI KATALIN ide sorolja a *Tapolca* (1324: *Topolcha*, Gy. 4: 326, 480) nevű hegyet, amely eredetileg patak neve volt (1324: *Tapolchapataka*, Gy. 4: 480), s ennek megfelelően a hegynév a kiemelkedés és a *Tapolca* nevű víz közelségét fejezi ki (2011: 141). A *Tó-bérc* (1349: *Toberch*, Gy. 2:197) és a *Tómál* (1324/1335: *Thoumal*, A. 2: 161) hegynevekben pedig a földrajzi köznévi előtag utal arra, hogy az adott kiemelkedés víz mellett vagy közelében található (RESZEGI i. h.).

A *Hoyoholmu* helynév *holmu* utótagjában akár tövégi magánhangzót is sejthetünk — mint ahogyan az 1211. évi oklevél néhány helynévben (*Kecu* (8.), *Ruozlicou* (20.6.), *Bethcu* ~ *Betcu* (32.3.)) —, mivel BÁRCZI véleménye szerint a „torlódás után a magánhangzó ... sokáig kitart” (1951: 77). A *Halom*, valamint a *halom* utótagú neveket vizsgálva azt láthatjuk, hogy e földrajzi köznévi a 12. század végén, a 13. század elején ugyan jelentkezhet tövégi vokálissal: 1197/1337: *Hegesholmu* (OkI Sz.), [1200 k.]: *Zenuholmu* (HA. 1: 96). Az azonban, hogy az összeírás Kolon birtokon említett *Homuholm* (20.10.) nevében nem találunk véghangzót, illetve az, hogy a helynevek *halom* utótagja gyakran a birtokos személyjeles *halma* formában szerepel (vö. 1252: *Kesedholma*, 1270: *Zenkeholma*, 1290: *Budholma*, 1334: *Bala holma* stb. KMHsz. 1. *Halom*), arra a gyanakvásra adhat okot, hogy az itt tárgyalt helynév esetében is *Hoyoholmá*-t kell feltételeznünk.

21.9. *Aroczeg* [árokszeg] – *Kereczeg* [kerekszeg]

A Tihanyi összeírás több hasonló struktúrájú, *szeg* utótagú helynevet említ Morotva település határában: „ad *Aroczeg*”, „locus, qui vocatur *Kereczeg*”, „ad alium *Kereczeg*”.

A két *Kereczeg* egymáshoz közeli helyeket jelölhetett a birtok déli részén, mivel a határleírásban egymás után szerepelnek. A birtokleírás alapján *Aroczeg* sem lehetett távol e helyektől, csupán a *Feket-hereh* nevű mocsár fekkent közöttük (vö. PRT. 10: 509). A *Feket eré*-től északra tehát *Árok-szeg*-et, délre, *Bechey* felé pedig a két *Kerek-szeg*-et találhatjuk. Mivel e neveknek későbbi előfordulásait nem ismerjük, pontosabban azonosítani, lokalizálni sem tudjuk őket.

Mindkét összeírásbeli név utótagja a *szeg* 'sarok, szeglet, kiszögellés' (TESz. *szeg*²) jelentésű földrajzi köznévi, amely mind első (*Szeg(y)eháza*, *Szegfalu* stb., Cs. 2: 63, Cs. 3: 103, további adatokat ld. CSÁNKI-index: 773–4), mind pedig második névrészként (*Keres-*

szeg, *Salamon szeg(y)e*, *Sebes-szeg*, *Gyümölcs-szeg* stb., Cs. 2: 103, 120, 160, Cs. 3: 428) igen gyakran előfordul a Kárpát-medence helyneveiben, s legtöbbször kiszögellésnél vagy szegletben lévő helyre utal (vö. FNESz. *Szeged*, *Szegerdő*, *Szeghegy*), mint ahogyan Morotva birtok e határneveinek esetében is tapasztalható. A 18–19. századi térképeken ugyanis világosan láthatjuk, hogy Morotva település határában a Tiszának és holtágainak, valamint más ereknek, vízfolyásoknak jellegzetes kanyarulatai találhatók (EKFT., LIPSZKY, Mappa, MKFT.), mindez pedig a ’szeglet, kiszögellés’ értelmezést erősíti (ld. később is, a 24.10. alatt). Az *Árok-szeg* helynév esetében az *árok* földrajzi köznévi előtag ’gödör, völgy, vízmosás, kisebb patak’ jelentésben használatos természetes alakulatra, valamint az ember alakító munkája által létrehozott ’vízelvezető csatorná’-ra egyaránt utalhatott (vö. TESz., ÚMTsz., NEMES 2005: 10). Az itteni *Aroczeg* szemantikai tartalma lényegében ugyanazt a természeti formát takarhatja, amit a Tihanyi alapítólevél egyik szórványa latin-magyar szerkezettel „ad angulum *aruk*”-ként (SZENTGYÖRGYI 2010a: 24) jelöl meg. A *Kerek-szeg* helynév előtagja pedig nem csupán a ’kör alakú’ értelemben használt *kerek* melléknév, hanem az ’erdő’ jelentésű régi *kerek* főnév (TESz.) is lehet, bár ez az utóbbi értelmezés kevésbé valószínű, mivel Morotva birtok határleírása mocsaras, vizenyős tájat mutat, s erdőket nem említ rajta az összeírás szövege.

21.10. *Bechey* [*becsej*]

Morotva birtok határában említi a Tihanyi összeírás a *Bechey* nevű helyet, amely a határleírás szövege alapján valamilyen vízi átkelőhely lehetett a Tisza mentén: „et inde transiens *Bechey*”. E hely közelében két *Becse* ~ *Becsej* település is található, amelyek kapcsolatba hozhatók az összeírásbeli csanádi *Bechey* helynévvel: a későbbi Torontál vármegyei *Törökbecse*, valamint a Bács megyei *Óbecse*. Mindkét településsel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a Tisza partján révhelyként is használatos volt (vö. Cs. 2: 125–6, KMHsz. 1. *Becse*). Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy az összeírásbeli *Becsej* a torontáli *Törökbecse*-vel azonosítható (1238/1377: *Bechey*, 1338/1439: *Beche*, Gy. 1: 214, vö. még Cs. 2: 125–6), mivel *Óbecse* Bács vármegyében, a Tisza túlsó, jobb partján fekszik. A birtokleírásban említett *Becsej*-nek *Törökbecse*-vel való azonosítása Morotva birtok korábban is mondott nagy kiterjedésére enged következtetni, mivel e birtok a Harangod (Aranka) torkolatától egészen Becsejig, kelet felé pedig Bocsárig terjed (vö. PRT. 10: 433).

A *Becsej* helynév az Árpád-korban igen gyakori *Beche* (+1075/+1124/+1227, 1199: *Beche*, ÁSz. 99) vagy *Bech* ([1046]/XII–XIV, 1211: *Bech*, ÁSz. 99) személynévből *-j* ~

-*ej* helynévképzővel jött létre. Mivel e személynévnek *Becs* és *Becse* alakja egyaránt létezik, nem dönthető el egyértelműen, hogy melyik személynévi forma szolgált a helynév alapjául. A -*j* helynévképző szerepét, funkcióját, alaki viselkedését, valamint az -*i* képzővel való kapcsolatát legújabbán BÉNYEI ÁGNES vizsgálta részletesen (2012).

21.11. *Gueldeguh* ~ *Sebus Gueldegueh* [?geldeg ~ sebös- ?geldegex ~ sebös- ?güldegüχ]

E Morotva település határában említett hely nevét nem találjuk sem korábban, sem később a forrásokban, a 18–19. századi térképeken sem szerepel, sőt magában az 1211. évi oklevélben is különböző formában olvashatjuk: amíg a hitelesített példányban egyrészes *Gueldeguh*-ként, addig a fogalmazványban *Sebus Gueldegueh*-ként (PRT. 10: 509) tűnik föl. A fogalmazati példányban a névvel összekapcsolt *sebes* jelző többnyire gyors folyású vizek megnevezésében fordul elő (vö. *Sebes-Körös*, *Sebes-patak*, FNESz.). A latin szöveg alapján („Et inde transiens *Bechey*, venit ad locum, metis interpositis, qui vulgo dicitur *Gueldeguh* (*Sebus Gueldegueh*), et iuxta ripam est meta. Indeque transiens per arundineta cum densitate metarum venit ad *Ticiam*, iuxta cuius ripam in loco ...”; magyar fordításban: „átkelve *Bechey*-en, a közbeeső határjeleken keresztül arra a helyre tart, melyet a nép nyelvén *Gueldeguh* (*Gueldegueh*)-nek neveznek, itt a part mellett található a határjel. Ezután pedig sűrűn elhelyezett határjelekkel átkel a nádasokon, elér a Tiszához, melynek a partján, azon a helyen...”) valószínűnek tűnik, hogy ez az összeírásbeli helynév valamilyen vizet vagy vizes, mocsaras területet jelölt, a *ripa* ’part’ lexéma talán erre utalhat. Ezt az elgondolást támogathatja e terület — amint a 18–19. századi térképeken is látható — igen vizenyős, mocsaras volta, valamint a birtokleírásban található igen nagy számú víz-név (vö. *Mortua*, *Harrangud*, *Feket-hereh*, *Cucen Hereh*, *Ludos Here*, *Ticie*). Másrészt viszont ebben a térségben alsószakasz jellegű vízfolyások találhatók síkvidéki környezetben, amelyekre egyáltalán nem jellemző a víz gyors mozgása, de a többi vízhez képest viszonyított némileg gyorsabb áramlás is lehetett a névadás alapja. De esetleg szóba jöhet az előtag személynévi eredete is: [1031]/KrónKomp, 1209, 1214: *Sebus*, +1082 [XIII], 1212: *Sebes* (ÁSz. 703–4). Az ómagyar kori vízneveink körében ugyanis nem ritka a személyre történő utalás. GYÖRFFY ERZSÉBET a régi magyar folyóvíznevek korpuszát vizsgálva 41 személynévi első névrésszel álló elnevezést talált, de ezek második névrésze vízrajzi köznévi, tehát e nevek S+F struktúrát mutatnak, mint például a *Bökény pataka* (1321: *Bukenpothoka*), a *Détmár pataka* (1312/1358>1364: *Dethmarpataka*) stb. (2011: 61–2). Az S+M szerkezetű víznevek előtagjai között azonban — mint amilyen talán az

összeírásbeli vizsgált helynév struktúrája is —, csupán 1%-ban fordul elő személyre történő utalás (vö. GYÖRFFY i. m. 83). Ennek ellenére magam ezt a származtatási lehetőséget a fentebb mondott okok miatt mégsem zárom ki.

ERDÉLYI LÁSZLÓ e helynév olvasatát mindenféle magyarázat nélkül [*Sebös köldök*]-ként adta meg (PRT. 432), ez az elképzelés azonban adatok híján egyáltalán nem igazolható. Nem veszi fel a *köldök* adataként egyik etimológiai szótárunk sem. A *Gueldeguh* név(rész)ben a *gu* betűkapcsolat bizonyára a [g] jeleként szerepel ugyanúgy, mint például a *Guergen* (24.2.) helynévben vagy az *Egueteu* (PRT. 10: 509) és a *Leguine* (PRT. 10: 515) személynévben. És az sem lehetetlen, hogy a szóvégi *h* itt is hangérték nélküli, írásképi sajátosság (mint pl. az *Ozoufeuh* (6.), az *Appatfeereh* ~ *Apatfeereh*, a *Zouafeereh*, a *Varfeereh* (20.4.), a *Feket-hereh* (21.5.) stb. esetében), mivel *u* betű után áll; noha az *u* itt nem magánhangzót jelöl, amelyek után máshol ez a hangérték nélküli *h* jellemzően előfordul.

21.12. *Bureuohul* [*burëuoyul* ~ *borëuoyul*]

A birtokleírás utolsónak említett szóránya a Tisza partján található: „ad Ticiam, iuxta cuius ripam in loco, qui dicitur *Bureuohul*”. Ez a név később már nem szerepel a forrásokban.

A *Borjúól* helynév a *borjú* ’fiatal szarvasmarha’ (TESz.) és az *ól* ’háziállatok tartására szolgáló kisebb gazdasági épület’ (TESz.) főnevek összetétele. A TESz. és az EWUng. az itteni adatot a *borjú* első, az *ól* második előfordulásaként adja meg. Mivel az összeírás a nevet *locus*-nak (’hely’-nek) mondja, arra gondolhatunk, hogy nem magát az építményt jelölte, hanem inkább olyan helyre utalhatott, ahol *borjúól* volt. Az egyrészes *Borjúól* helynév tehát a Kolon birtokon említett *Ruozlicou*-hoz (20.6.) hasonlóan metonimikus névadás során jött létre. E helynevet ERDÉLYI LÁSZLÓ a Törökbecsétől kissé délre fekvő *Borjas* nevű hellyel azonosította (PRT. 10: 433), amely a 14–15. században *Borgyas*, *Borjas* alakokban adatható: 1332–7: *Burdas*, 1414: *Bordas*, 1415: *Boryas* (Cs. 2: 126). Ezt az elképzelést erősíti az összeírás birtokleírása: *Bureuohul Bechey*-en átkelve a Tisza partján fekszik. Az állattartásra utaló helynevek Csanád megyében a középkorban más esetekben is előfordulnak: Csóka, illetve Makó közelében *Baromlak* (+1247/+1247/+1284//1572: *Borumlak* ~ *Barumlak*; +1256, 1274>1340: *Borumlok*, Gy. 1: 847) nevű helyek s emellett *Lovas* (1274>1340: *Loas*, Gy. 1: 863) helynév is adatható a forrásokból.

A nyugati ótörök eredetű *borjú* (RÓNA-TAS 2011: 151) lexémában hangtörténeti szempontból szokatlan változás megy végbe: az összeírásban is olvasható *burëu* alakban az *ë* a felső nyelvválású *u* hatására *i*-vé záródik, majd nyomatékcserre történik, és az *i* félhangzóvá válik, majd az *u* a korszakban keletkezett szóvég *ú*-k analógiájára megnyúlik: *burëu* > *boriu* > *boriu* > *borjú* (vö. E. ABAFFY 2003: 343). Az ugyancsak nyugati ótörök eredetű *ól* (RÓNA-TAS 2011: 632) ómagyar kori adatai közül nem ismerek többet, amelyben az eredeti átvételkori szóbelseji *γ* megőrződött volna. Az *ohul* [*oγul*] olvasata azonban aligha lehet kétséges, a *γ* kiesését követően jött létre a szóban a hosszú [ó] magánhangzó (vö. **bayatur* > *bátor*, E. ABAFFY 2003: 305).

22. *Balanus* (ld. a 20.2. alatt)

23.1. *Beseneu* [*besenyeü* ~ *besenyő*]

A következőnek adományozott birtok az egykori Bodrog vármegye nyugati részén fekvő *Besenyő* falu, amelynek nevét kétszer említi a birtokösszeírás: „in villa *Beseneu*”, „terre predii de *Beseneu*”. Az itteni *Besenyő* helynév korábról csak másolati, illetve nem hiteles forrásokból adatolható, s *Aranyán* szinonim névváltozatoként szerepelt egy ideig az oklevelekben, majd ebből a birtokból különült el a tihanyi apátság falvaként. E helynév megtalálható a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Besenev* (DHA. 1: 155) és a Szent László korára hamisított oklevélben, +1092/+1274/1399: *Beseneu*, villa in *Aureo loco*, quam vulgo *Aranýan* (DHA. 1: 284), s később szintén előfordul az oklevelekben (1267 Pp/297: *Besenev*, Gy. 1: 706). A birtok és a település azonban később mindig *Aranyán*²⁸ néven szerepelt, gyakran különféle jelzői előtagokkal állva is, s mindez viszonylag nagy kiterjedésre enged következtetni: 1327>1342: *Aranyan*, 1339: *Aranyan* (Gy. 1: 706), 1360, 1423, 1424: *Aranyan*, 1476: *Aranyad*, 1495: *Lazloaranyan* et *Nagharanyan*, 1512: *Aranyan*, *Thotharanyan*, 1522: *Aranyan*, *Aposaranyan* (Cs. 2: 192). Az egykori Bodrog vármegyében Sükösd közelében ugyanakkor létezett egy másik *Besenyő* nevű település is, amely azonban később pusztá lett (1324/1374/1407: *Bessenew*, Gy. 1: 711; 1391: *Besene*, *Bessenew*, 1460: *Besene*, Cs. 2: 194, 1483: *Besnw*, 1520–1: *Besnye*, RÁCZ A. 2011: 22). Az összeírásbeli *Besenyő* esetleg összefügg a közeli *Besenyő-fő* (1338/1439: *Beseneufeu*, Gy. 1: 706, 719) nevű hellyel.

²⁸ Az *Aranyán* helynév valószínűleg az *arany* főnév *-n* képzős formájából jött létre (vö. FNESZ. *Arany*, *Aranyad*, *Aranyos*, PÓCZOS 2001: 84, BÉNYEI 2012: 103–7).

A *Besenyő* helynevek a *besenyő* népnévre vezethetők vissza, amelyek ennek megfelelően elsősorban a lakosok etnikumát jelölhették.²⁹ KISS LAJOS véleménye szerint a népnévi alapú helységnevek arra utalnak, hogy a névadáskor a falu lakossága a népnévvel jelölt etnikumhoz tartozott (1996: 446). Érdekes azonban elgondolkodnunk KERTÉSZ MANÓNAK a *Besenyő*-féle településnevekkel kapcsolatos azon elképzelésén, amely szerint nem a lakosság, hanem a tulajdonos, azaz egyetlen személy nemzetiségi hovatartozása adta a névadás alapját (1939: 37). Ezzel a szemlélettel viszont óvatosan kell bánnunk: valóban vannak olyan *Besenyő*-féle helynevek, amelyeknél a névadás indítéka nem az adott helyen élő népcsoport, más esetekben viszont maguk az oklevelek vallanak az ott élő etnikumról (a példákat ld. TÓTH V. 2001b: 38). Mivel a népnevek az ómagyar korban igen gyakran előfordulnak személynévként is (vö. RÁCZ A. 2011: 8), ennek megfelelően a *Besenyő* helynevek etimológiájával kapcsolatban szintén számolnunk kell a személynévből (+1086, 1200 k.: *Beseneu*, ÁSz. 120, PRT. 8: 270; vö. még FNESz. *Besenyőfalu*) való alakulás lehetőségével. GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint Bodrog vármegyében élhettek besenyők, bár valószínűleg Aranyánnak nem azon a részén, amely a tihanyi apátságé volt (Gy. 1: 706–7). KRISTÓ GYULA azonban nem említi a besenyők jelenlétét az egykori Bodrog vármegyében (2003: 69–79.).

A *Besenyő* helynevek az Árpád-kori Magyarország szinte minden vármegyéjében előfordulnak (vö. KMHsz. 1. *Besenyő*), a 11–13. századból kimutatható korai *Besenyő* nevű települések azonban főként az ország határszélein találhatók (Nyitra, Bars, Borsod, Heves, Bihar, Arad, Csanád vármegyékben). RÁCZ ANITA a történettudomány képviselőinek véleményére támaszkodva a határvédő szerepet ellátó népcsoport szétszórtságát az állam biztonságának szavatolásával magyarázza, de a belső telepítés lehetőségét sem hagyja figyelmen kívül (2007: 52, 2008b: 233). Azt, hogy e népcsoport keresztény hitre térése csak később következett be, az bizonyítja, hogy Beszterce vidékén előforduló *Besenyő* nevű falunak létezett *Paganica* 'pogány' (1332–6/Pp. Reg.), valamint ugyanilyen jelentésű *Heidendorf* (1432: *Beseneu* alias *Heidendorff*) neve is (vö. RÁCZ A. 2011: 24).

KNIEZSA ISTVÁN a kelet-magyarországi helyneveket vizsgálva a *Besenyő* névről (a *Böszörmény* és a *Káloz* nevekkel együtt) megállapította, hogy soha nem fordul elő *-i* képzővel (1943–1944: 124–7). A fentebb említett helynévi példák is jól mutatják, hogy a *Besenyő* helynév igen csekély számban fordul elő képzővel ellátva, aminek okaként RÁCZ ANITA a népnév alakjának egy adott időben jelentkező átmeneti, bizonytalan állapotát

---

²⁹ Az Árpád-korban igen gyakori a népnévi alapú névadással részletesebben RÁCZ ANITA foglalkozott több írásában (2004, 2005, 2008a, 2008b, 2010, 2011).

jelöli meg (2008a: 121). A *besenyő* név ugyanis ótörök eredetű (vö. *bäčänäk*, RÓNA-TAS 2011: 121), és **bäčänäy* vagy **bäšänäy* alakban kerülhetett át a magyarba. RÁCZ véleménye szerint „A szóvégi palatoveláris zöngés spiráns ómagyar kori sorsa a vokalizáció és az előtte álló magánhangzóval a diftongizáció, tehát a névvég abban az időben, amikor a helynévképzőt valamilyen megfelelő településnév létesülésekor eredendően megkaphatta volna, éppen átalakulóban volt.” (i. h.). Az ómagyar kori Bihar vármegye településneveit vizsgálva pedig kimutatta, hogy a 186 település közül 71-nek adatolható puszta népnévi eredetű névalakja, s ezek között is kiemelkedik a 24 *Besenyő* helynév (RÁCZ A. 2008b: 232), sőt 2011-ben az Árpád-kori Magyarországon 54 *Besenyő* települést különböztet meg (2011: 17–25).

Besenyő birtok határleírását tekintve IVÁNYI ISTVÁN felhívta a figyelmünket, hogy „A határjárás égi tájai aligha nem megfordítva veendők. Kelet felé haladva ti. Besenyő éjszak felől *Papi* és utána *Opus* határával találkozik, s végre a Dunáig megy a határvonal; tehát kelet felé, pedig nálunk a Duna nyugat felé van.” (1907: 87). ERDÉLYI LÁSZLÓ is felfigyelt erre a változásra, ő azonban egy másik, valószínűbb magyarázatot ad: „e határjárás érdekes bizonyosága a Duna meder változásainak, mert akárhogy iparkodunk is a leírás adatait összeegyeztetni a mai térképek ábrázolásaival, ez az egyeztetés lehetetlen” (PRT. 10: 431). Az 1211. évi oklevél szövegéből kiderül, hogy *Besenyő* birtok szomszédja nyugatról *Száka* falu, északra pedig *Papi* és *Apos* falvak. A keleti határának a Duna folyót tünteti fel, amely elgondolkodtató, mivel a leírás szerint az északkeleti szomszédságban említett bácsi várnépek földjét a Dunától nyugatra kell keresnünk. ERDÉLYI véleménye szerint ez csak akkor lehetséges, ha a Duna főmedre vagy egy jelentős mellékága a mai medrétől keletebbre húzódott, ugyanis a Dunától keletre, nem pedig nyugatra volt Bodrog vára, és ettől délkeletre az egykori *Aranyos* falu (i. h.). ERDÉLYIvel egyetértve jómagam is úgy gondolom, hogy a Duna folyónak és ágainak a megváltozásával kell számolnunk, mivel folyásának változásait nyomon követhetjük a 19. századi térképeken (vö. LIPSZKY, Mappa, MKFT.), valamint ezt tapasztalhatjuk hasonló esetekben is (vö. Tisza szabályozása). HOFFMANN ISTVÁN mutatott rá a Duna folyásának változásával kapcsolatban arra, hogy Bogyiszló település a 19. században még a Duna–Tisza közén, Pest-Pilis-Solt megyében feküdt, ma viszont a Dunától nyugatra, Tolna megyében van (2010: 210). Mindezek mellett korábban maga IVÁNYI is utalt arra, hogy a Dunának „Bajától a Dráva fókig lassúbb folyása miatt számtalan elágazása, foka és holt ága van. E folyamnak és ágainak medre, kanyarulatai, sodra is minduntalan változik.” (1907: 29).

23.2. *Tulgusfoca ~ Tulusfocca ~ Tulusfoca* [tölgyüsfoka ~ tölgyösfoka ~ tülüsifoka ~ tölösfoka]

Besenyő birtok határleírásának kezdő- és zárópontjaként az 1211-es összeírás a *Tulgusfoca ~ Tulusfocca* nevű vizet („*ultra aquam, que dicitur Tulgusfoca*”, illetve „*ad Tulusfocca (Tulusfoca)*”) említi. Ezzel a *Tölgyes foka* víznévvel talán akár közvetlenül is (közvetve ugyanis mindenképpen: jelzi, hogy ezen a területen folyamatosan tölgyerdők vannak) kapcsolatba hozható a második katonai felmérés térképén Baja közelében szereplő *Tölösnek erdő* nevű hely (MKFT.). Az összeírás határleírásában említett *Vajas* víznév, valamint a Tolna vármegye délnyugati részén fekvő, az egykori Besenyő birtokkal szomszédos *Báta* településnév alapján ugyanis az egykori Besenyő birtok e területre (Baja környékére) lokalizálható (vö. IVÁNYI 1907: 45). A Duna szabályozása előtt e terület — amint a 18–19. századi térképeken is látható — vizenyős, mocsaras volt, s erre utalhat a birtokleírásban található igen nagy számú víznév.

A *Tölgyes foka* víznév első eredeti oklevélből történt említése a Tihanyi összeírásból való, de szerepel a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Tulgu's' foka* (DHA. 1: 155) és a Szent László korára hamisított oklevélben, +1092/+1274/1399: *Tulgusfoca ~ Tulgufoca* (DHA. 1: 284). Az Árpád-korban a helynevek *tölgy ~ tölgyes* előtagja, valamint magának a *tölgyfá*-nak a neve nagyon gyakran az összeírásban is megjelenő eredeti *gy* nélküli *töl ~ tölös* formában szerepel: vö. 1192/1374/1425: *Tulreu*, 1206: *Thul*, +1228/1383/1407: *Tulherdew*, +1228/1423: *Tulherdeu*, [1230]/1231: *Tulgy ~ Tvl*, 1266: *Thul*, 1316, 1330: *Thul*; +1015/+1158//1403/PR.: *Tulfa ~ Twlfa*, 1212/1397/1405: *Tulfa*, 1323: *thulfo*, 1330: *thulfa*, stb. (KMHsz. 1. *Tölgy, Töl(gy), Tölgy-erdő, tölgyfa, Tölgy-rév*), 1430: *Thwlwar* (FNESz. *Tölvár*). A bizonytalan eredetű szó kettős alakjának magyarázatát a TESz. és az EWUng. sem adja meg, csupán azt jegyzi meg a TESz., hogy *töl* formában a nyugati nyelvjárásokban él. A KMHsz. 1., valamint a HA. 1–3. adatait tekintve viszont azt láthatjuk, hogy a régiségben az egész nyelvterületen adatható a *tölgy* szó *tul* formája, mint például Bács vármegyében ([1230]/1231: *Tvl* stb., KMHsz. 1. *Tölgy*), Baranyában (1323: *thul*, +1015/+1158//1403/PR.: *Tulfa*, +1015/+1158//XVII.: *Thölfa* stb., KMHsz. 1. *Tölgy, tölgyfa*), Erdélyi Fehérben (1299/1338: *twl*, 1299/1369//1787: *tul* stb., HA. 1: 34), Gömör vármegyében (1258>1336/1354: *tul, tulfa* stb., HA. 1: 70), Hontban (1258: *twlfa*, 1283: *tul*, HA. 3: 42) stb., valamint a Tihanyi összeírás itt tárgyalt neve alapján Bodrog vármegyében is. Ezzel kapcsolatban azonban nem szabad megfeledkeznünk arról a fontos körülményről, hogy az adatok óriási hányada nem helynév részeként tartalmazza a *töl(gy)* fanevet, hanem igen gyakran közszei említésként

szerepel az oklevelekben, s ez pedig nem feltétlenül a helyi nyelvhasználatot, hanem sokkal inkább az oklevél írójának szóhasználatát tükrözi. Mindezek miatt az említett szóföldrajzi vizsgálatokkal nagyon óvatosan kell bánnunk.

A *Tölgyes foka* víznévben a *tölgy* -s képzős származékát tartalmazó, növényzetet jelölő első névrészhez a *fok* földrajzi köznévből birtokos személyjeles alakja kapcsolódik. A *fok* 'nagyobb vizekből kifolyó ér vagy csatorna; vízlevezető csatorna' (vö. TESz., ANDRÁSFALVI 1970: 225) jelentésű köznévből a régi magyar víznevekben gyakran előfordul, és a korabeli árterületi vízgazdálkodással függhetett össze (ehhez bővebben ld. a 37.3. alatt). GYÖRFFY ERZSÉBET e víznév kapcsán a földrajzi köznévből 'nagyobb vizekből kifolyó ér vagy csatorna' jelentésével számolt, mivel e víz a Duna Bodrog megyei szakaszán helyezkedik el (vö. 2011: 96). A víznév első névrésze pedig a *fok* körüli növényzetre, tölgyfákkal benőtt helyre utalhatott. E helynevet GYÖRFFY a korai ómagyar kori folyóvízneveket tanulmányozva olyan hasonló, igen gyakori szemantikai tartalmú nevek között említi, mint például a *Kőrös-patak*, *Tölgy pataka*, *Gyertyános pataka* stb. (2011: 57–8). Ugyanakkor az előtag egy *Tölgyes* nevű helyet is jelölhetett, ahol az adott *fok* található, azonban e helynévre nincs adatunk az ómagyar kori Bodrog megyéből. Egy tölgyessel benőtt vízpartot főként egy *Tölgyes-fok* név jelölhetne, a *Tölgyes foka* inkább helynév + *fok* szerkezetet sugall. De gyakran előfordul, hogy a *Tölgyes-fok*-féle víznevek később birtokos személyjellel bővülnek (vö. *Csikló-patak* ([1279]) ~ *Csikló pataka* (1331), *Elő-patak* ([1270]) ~ *Elő pataka* (1359) stb., TÓTH V. 1996: 70).

23.3. *Hagymas* ~ *Hagimas* [*χάγυμäs* ~ *χάγυμäs*]

Besenyő falu déli határában egy *Hagymas* nevű tó található: „per stagnum *Hagymas* (*Hagimas*)”. E víznév hamis oklevelekben már a 11. század végéről adatolható: +1092/+1274/1399: *Hagmas* (DHA. 1: 284). Bizonyára ezzel a névvel függ össze az összeírásban alább szereplő *Hagymas-tő* (23.11.) helynév is.

A *Hagymas* helynévben a *hagyma* növénynévhez az -s eredetileg valamivel való ellátottságot kifejező helynévképző járult, s vadhagymával benőtt helyre, mocsárra utalhat (vö. FNEsz. *Alsóhagymas*). Ez a névadási motiváció az újabb kori helynevekben is gyakori: *Hagymas* (TMFN. 647), *Hajmás* (SMFN. 944, VeMFN. 3: 260), *Hagymas-sarok* (VeMFN. 4: 573), *Hajmási-folyó* (TMFN. 523) stb.

Az ómagyar kori helyneveinkben, főként a víznevekben igen gyakran kapcsolódott össze növénynév és valamilyen képzőmorféma (-d, -gy, -s, stb.) (vö. *Tormás*, *Zabos* stb., GYÖRFFY 2011: 57). GYÖRFFY ERZSÉBET víznevek körében végzett vizsgálatait azt bizo-

nyítják, hogy az egyrészes (képzővel ellátott és képző nélküli) S funkciójú nevek 25%-a növényzetre utaló névrészt tartalmaz (2011: 83). Magában az összeírásban is több növénynév + képzőmorféma szerkezetű helynév szerepel (vö. *Harrangud* (21.2.) stb.). Az *-s* helynévképző pedig — mint ahogyan az összeírásbeli *Hagymás* helynévben is — igen gyakran kapcsolódik növénynévi alapszavakhoz (vö. BÉNYEI 2012: 95).

23.4. *Cutus* [*kutus ~ kutos*]

A *Cutus* szórvány *Besenyő* falu egyik határpontját jelöli. A szöveggörnyezet alapján arra gondolhatunk, hogy tavat, mocsarat jelölhetett: „et venit per stagnum Hagymas usque ad *Cutus*”.

A *Kutos* helynévben (vö. *Hidas*, *Kapus* víznevek, GYÖRFFY 2011: 59) a *kút* főnév *-s* képzős származékát találjuk. A *kút*-nak a régiségben elsősorban ’forrás’ (BENKŐ 1947a: 22, TESz.) jelentése volt, így nagy valószínűséggel ez a szemantikai tartalom szolgáltatta a névadás alapját. Ezt az elképzelést támogathatja az oklevél szöveggörnyezete, hogy ti. a *Hagymás* nevű tó közelében említik. Az újabb kori névállományban is gyakran találhatunk *Kutas*, valamint *Kutas*- előtagú helyneveket: *Kutas-rét*, *Kutas-erdő* (BMFN. 2: 1118, SMFN. 1017), *Kutas folyóvíz*, *Kutas-fok* (BMFN. 2: 506). A Somogy megyei *Kutas* települést például a névgyűjtemény magyarázata szerint „ritka jó vizéről nevezték el” (SMFN. 657).

23.5. *Furizuelgi* [*fűrészvölgy*]

A határleírásban szerepel egy *Fűrész völgye* („per *Furizuelgi*”) nevű hely. E hely fajtáját közelebről nem ismerjük, az oklevélben ugyanis latin fajtajelölő szó nem utal a jellegére, valamint e helynévnek nem találjuk nyomát sem a forrásokban, sem pedig a 18–19. századi térképeken. A második, *völgy* földrajzi köznévi névrész alapján hosszan elnyúló térszíni mélyedésre (TESz.) következtethetünk.

Az első névrész etimológiáját tekintve többféle elképzelés vethető fel. Egyrészt kapcsolatba hozhatjuk a *fűrész* ’fűrészmalom’ szavunkkal, a TESz. az összeírásnak ezt az adatát kérdőjellel veszi fel a szó első előfordulásaként, s ebben az esetben az elnevezés olyan völgyre utalhat, ahol fűrészmalom állt. Ezt az elgondolást a terület tölgyerdőkben gazdag volta (ezt részletesebben ld. a 23.2. alatt) támogathatja, mivel a kitermelt fa fűrészelését régen vízajtású fűrészmalomok végezték (a malmokról, elsősorban a kallómalom működéséről ld. HOFFMANN 1985). A másik lehetőség, hogy a helynév előtagjában a *fűrj* madárnév (ehhez ld. a 10.) *-s* képzős származékát (*Für(j)es*) találhatjuk. A TESz. és az

EWUng. az 1211-es *Furizuelgi* adatot a *fürj* előfordulásaként szintén felveszi ugyancsak kérdőjellel. Ezt a magyarázatot nem zárhatjuk ki, mivel az *-s* képző igen gyakran kapcsolódik növény-, illetve állatnévi alapszóhoz, különösen domborzati nevekben és víznevekben, mint például a *Nyíres*, *Csókás*, *Ökrös* stb. esetében (vö. RESZEGI 2011: 133–6, BÉNYEI 2012: 96). E feltevésnek azonban ellentmondani látszik az a körülmény, hogy, bár az [s] hang *z* jelét megtaláljuk az oklevelekben (vö. 1326: *Bozky*, KMHsz. 1. *Bask*, 1318: *Zemsce*, KMHsz. 1. *Semse*, ehhez részletesebben ld. KNIEZSA 1952: 15, 17, 37), a képzőként szereplő *-s*-et nemigen jelölték *z*-vel. Felvethetjük ugyanakkor azt is, hogy az itt tárgyalt helynév esetleg személynévből jöhetett létre metonimikus névadással, az Árpád-korból ugyanis adatolható olyan személynév, amely talán összefügg vele: +1082/XIII.: *Furres* (ÁSz. 319), s később családnévként is előfordul (RMCsSz. *Fűrész*). A Dunántúl nagy részét feltérképező megyei helynévgyűjtésekben előforduló *Fűrész* típusú mikronevek (BMFN. 2: 318, 382) esetében leginkább a személynévi származtatással kell számolnunk, ahogyan ezt a gyűjtemények magyarázatai is megerősítik: a *Fűrész-puszta* helynév első névrésze például a bérlője nevét viseli (BMFN. 2: 382).

23.6. *Saca* [száká ~ száká] – *Opus* [opus ~ apos] 'Apos'

A *Besenyő* faluval szomszédos települések neve szintén feltűnik az összeírásban: „ad villam *Saca*”, „ad terminum ville *Opus*”. *Száka* település első oklevélből való említése a Tihanyi összeírásból való, s később szintén előfordul az oklevelekben megkülönböztető jelzői előtaggal együtt is: 1375: *Zaaka*, 1391: *Thetews Zaka*, 1401: *Teteus Zakaya*, 1423, 1477: *Zaka*, 1446: *Pwztazaka*, 1468, 1476: *Zaka*, *Banzaka*, 1477: *Banzakaya*, 1512: *Zaka*, *Vizmelleki Zaka*, 1520: *Ersezkaka*, *Wyzmellekyzaka*, *Somoszaka* (Cs. 2: 207).

Az *Apos* helynevet szintén igen gyakran említik az oklevelek, az összeírásnál korábbi adatát is megtalálhatjuk: 1192/1374/1425, 1206, [1230]/1231, 1338–40/Pp. Reg.: *Opus* (Gy. 1: 705), 1401, 1450: *Apos* (Cs. 2: 192).

Mindkét helynév pusztá személynévből jött létre metonimikus névadással (vö. +1135/+1262/1566: *Zacka*, *Zaka*, 1211/1395: *Saca*, ÁSz. 836, [1067]/KrónKomp: *Opus*, 1131: *Op(us)*, ÁSz. 604). A helynevek alapjául szolgáló személynéveket szintén megtalálhatjuk az 1211. évi összeírásban: egy *Száka* nevű férfit *Papsoka* faluban (vö. *Zaca*, PRT. 10: 505), illetve egy *Apos* nevű jobbágyot *Füzegy* faluban, valamint egy udvarnokot *Gamás* településen (vö. *Opus*, PRT. 10: 512, 513). KISS LAJOS megítélése szerint a *Száka* személynév a *Sac* személynév (1211: *Sac*, ÁSz. 176) kicsinyítő képzős származéka (FNESz. *Szálka*), s e személynév előzménye pedig a *szák* 'egyfajta halászháló' főnév le-

hetett (vö. PÓCZOS 2001: 110). Ez a személynév szintén előfordul a Tihanyi összeírásban éppen *Besenyő* faluban egy szántóvető férfi neveként (vö. *Sac*, PRT. 10: 510). Az *Apos* esetében pedig a magyar *apa* főnévnek az eredeti, a birtokos személyjelet nem tartalmazó *ap-* tövéhez kapcsolt *-s* képzős személynévi származékával számolhatunk (vö. B. LŐRINCZY 1962: 13, 28, 38, TESz. *apa*).

23.7. *Batay* [bátáji] 'Báta'

A Tihanyi összeírás a *bátai* apátság földjét („ad terminum abbatis de *Batay*”) említi, amely határos volt az egykori Bodrog megyei *Besenyő* birtokkal. *Báta* maga Tolna vármegye délnyugati részén a Duna közelében feküdt. E település oklevelekben először a 11. században tűnik fel (vö. 1093, +1093>1367/1404: *Bata* ~ *Batha*, DHA. 1: 291, 301), s később is igen gyakran szerepel a forrásokban (1267, 1340, 1403, 1453: *Bata* ~ *Batha* ~ *Baatha*, Cs. 3: 408). Az összeírás *de Batay* adata a *Báta* helynév *-i* melléknévképzős származéka lehet. Egy esetleg az íráskép alapján *Bátaj* alakban feltehető névváltozatot a településnév további gazdag előfordulásai nem valószínűsítenek. Az oklevelekben azonban nem ritka az olyan, nyelvi keveredésre utaló alak, amely a latin *de* prepozíciónak és a magyar *-i* melléknévképzős alaknak az együttes használatára utal (vö. 1300: *de Borsi*, KMHsz. 1. *Bars*, 1295: *de Fusy*, KMHsz. 1. *Füss*, 1301: *de Tarnuky*, KMHsz. 1. *Tárnok* stb.).

A településnév etimológiájával kapcsolatban többféle elképzelés merült fel a szakirodalomban. A *Bata* víznevet PAIS DEZSŐ a török *bat* 'elmerül' ige *-a* képzős igenevének tartja, amelyet a 'mocsár, sár' jelentésével a magyar *Sár*, *Sárvíz* török megfelelőjének látja (1931: 215, 1939: 13). KNIEZSA ISTVÁN PAIS ezen magyarázatát azonban a *Bata* helynév török területről való hiánya miatt nem tekinti kielégítőnek (KNIEZSA 1938: 433). Ugyanakkor PAIS a *bata* igenévi forma személynévként való előfordulását is megemlíti (vö. 1931: 215). KISS LAJOS véleménye szerint a Sárvíz alsó folyásának *Báta* neve vonódott át a közeli településre, s a víznévvel összefüggésben említhető talán a szerbhorvát *bâta* 'pocsolya, tócsa' főnév (FNESz. *Báta*). E magyarázatok közül a legvalószínűbbnek a településnévnek az Árpád-korban igen gyakori *Bata* személynévből (1138/1329: *Bata*, ÁSz. 96) való származtatása tűnik (vö. EtSz. 314). A *Bata* személynevet az 1211. évi összeírás szintén említi az egyik *Belen* faluban egy jobbágy neveként (*Bata*, PRT. 10: 507). Ebben az esetben a név személynévi eredete miatt a víznév tartható másodlagosnak. Ezt az elképzelést valószínűsíti az ómagyar korban igen gyakori településnév > víznév változás, mint például a *Barót*, *Csákó*, *Nyésta* stb. víznevek esetében (vö. GYÖRFFY 2011: 65).

**23.8. *Posuntoua* ~ *Posontaua* [po(z)sun(y)tava ~ po(z)son(y)tava] – *Veyrmur thouua*
~ *Veyrmur taua* [vej(r)mür tava]**

Besenyő település határában az 1211. évi oklevél két hasonló, S + F szerkezetű, tó földrajzi köznévvvel álló helynevet említ: „ad *Posuntoua (Posontaua)*”, „ad *Veyrmur thouua (Veyrmur taua)*”.

Mindkét helynév előtagja személynévi eredetre vezethető vissza (vö. 1138/1329: *Poson*, ÁSz. 648). KISS LAJOS a *Posun* ~ *Poson* személynevet a magyar *Pos* személynév kicsinyítő-becéző képzős származékának tartja (vö. FNESz. *Pozsony*). Ez utóbbi *Pos* ~ *Posu* név azonban jóval ritkábban fordul elő az ómagyar korban, mint a közepes gyakorisággal adatolható *Posun* ~ *Poson* (ÁSz. 645, 648). A *Pos* személynév lehetséges előzményül KISS LAJOS szláv *Poš* típusú személyneveket említ (cseh *Poš*, le. *Posz*, FNESz. *Pozsony*). Kérdés lehet azonban, hogy az ebből alakult *Pozsony* település és az ugyanilyen alakú családnév [zs] hangja mikor alakult ki az *s*-ből.

A *Vejmür* névrész egy *Veimir* ~ *Veimur* ~ *Veirmur* személynévre vezethető vissza. E személynévre azonban közvetlen adatunk nincs az Árpád-korból, FEHÉRTÓI KATALIN ugyanis csupán az általam is vizsgált helynévi példát adja meg (vö. ÁSz. 798), s ebből következtet a személynévi adatra.

A *Pozsony tava* víznév ismereteim szerint egyedül az 1211. évi összeírásban fordul elő. Az egykori Bodrog vármegyében egy *Vej(r)mür* nevű halastó további négy tó ([1089–1090]: *Budrig*, *Eurim*, *Plas*, *Strisin*, Gy. 1: 706) említése mellett már a 11. századból adatolható, szerepel továbbá a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Uermerthoua* (DHA. 1: 155) és a Szent László korára hamisított oklevélben, +1092/+1274/1399: *Weymýr* ~ *Weymyr* (DHA. 1: 284), valamint az [1089–1090.] évi diplomában, *Weimir* (DHA. 1: 265) alakban. Amint azt megfigyelhetjük, az 1211. oklevélben Besenyő birtok határleírásának utolsó részében ezen öt halastó közül három meg van említve: *Veyrmur thouua*, *Euren* (23.15.) *Budruc* ~ *Budrug* (23.16.). A fentebb említett adatok azt mutatják, hogy emellett az egyrészes helynév (*Weymýr* ~ *Weymyr* ~ *Weimir*) mellett a 11. századi hamis oklevelekben a kétrészes *Vejmür tava* víznév is megjelenik (*Uermerthoua*), majd ezután e névre csupán a 13. század eleji oklevelekből (1211) vannak adataink. A 13. század elejéről Besenyő falu határában egy kétrészes *Vej(r)mür foka* helynév szintén adatolható: 1212/1397/1405: *Veymurfuca* ~ *Veyrmurfuca* (HA. 1: 88, KMHsz. 1. *Vej(r)mür foka*). A *Vej(r)mür* és a másik két kétrészes név akár egy időben is létrejöhetett: a tavat mint halászóhelyet a jellegzetes személynévi eredetű

névvel nevezték meg, akár metonimikusan, akár az ezzel párhuzamosan keletkezett kétrészes *Vej(r)mür tava* névvel (elvileg e kettőnek egymásból, oda-vissza alakulását sem lehet kizárni). A *Vej(r)mür foka* ugyanígy lehet velük egyidejűleg alakult személynév + földrajzi köznévi összetétele, de alakulhatott tónév + *foka* 'a *Vej(r)mür* (tó) levezető vize' összetételből is.

Hasonló struktúrájú (személynév + vízrajzi köznévi) mikrotoponimák többször előfordulnak az 1211. évi oklevélben (pl. *Banriueh* (24.5.) stb.). GYÖRFFY ERZSÉBET kutatásai (2011) is bizonyítják, hogy a víznevek nem ritkán utalnak a vízzel valamilyen módon kapcsolatba hozható személyre vagy csoportra. Az ómagyar kori névanyagában végzett vizsgálatai igazolták TIBÁD LEVENTE (1979) azon állítását, amely szerint a köznévi alap- elemű, személynévi bővítménnyel álló nevek állománya gazdagabb a puszta személynévi csoportjánál. A 41 személynév + vízrajzi köznévi elsősorban jelölt birtokos jelzős szerkezetű (pl. *Bökény pataka*, *Détmár pataka*, *Tiba pataka*, *Fancsal ere* stb.) névfórmával szemben csupán 23 puszta személynévi eredetű (pl. *Milos*, *Pacsa*, *Sülye* stb.) víznevet talált (vö. 2011: 61–2).

23.9. *Popi* [*popi* ~ *papi*] 'Papi'

A birtokösszeírás következőnek a *Besenyő* faluval szomszédos *Papi* település nevét említi: „cum terra ville *Popi*”. A település első oklevélből való említése a Tihanyi összeírásból való, később azonban igen gyakran előfordul az oklevelekben: 1338/1439: *Popy* (Gy. 1: 726), 1432, 1468, 1475: *Papy*, *Popy* (Cs. 2: 206).

A *Papi* helynév valószínűleg morfológiai szerkesztéssel, a *pap* 'vallási szertartásokat végző személy' (TESz.) főnév és az eredetileg birtoklást kifejező *-i* helynévképző (*-é* birtokjel korai alakváltozata) összekapcsolásával keletkezett, s arra utalt, hogy az adott település egyházi tulajdonban volt. Az ómagyar korban nem ritka az a névalkotási folyamat, amelynek során egy méltóságnévhez *-i* képző járul (vö. *Apáti*, *Királyi*, *Püspöki*, BÉNYEI 2012: 80). Mivel azonban a *Pap* név már korán személynévként is használatos volt (+1082 [XIII]: *Pap*, ÁSz. 613), így a névadás alapjául ez is szolgálhatott. Ennek megfelelően az is előfordulhat, hogy a *Papi* helynév a *pap* közszóából metonimikus névadással létrejött *Pap* személynévhez kapcsolt helynévképzővel, morfológiai szerkesztéssel keletkezett.

23.10. *Hindofa* [χindófa]

A következőnek említett *Hindofa* nevű határpont („Et inde metis interpositis venit per silvestrem palmitem usque ad *Hindofa*.”, magyar fordításban: „Innen továbbmegy közbeeső határjelekkel a vadszőlőn át egészen *Hindofa*-ig.”) nyelvi elemzése során nehézségekbe ütközünk. Nem ismerjük ugyanis e hely fajtáját, a helynév későbbi diplomákban, térképeken nem szerepel, valamint az eredete is elég bizonytalan.

MÉSZÖLY GEDEON a Doboka megyei kidei *Hintó-mező* helynév vizsgálata kapcsán a *hindó-fát* az ’ingó mező, lápos mező’ jelentésű *hintó-mezőn* álló fának tekintette, s egyúttal azt vélte, hogy „a *hindó-fa* a nyárfának azokon a tájakon lehetett neve, melyeken a *láp*-okat azaz *ingó*-kat *hintó*-knak nevezték” (1941: 233). A Bodrog megyei Besenyő birtok az 1211. évi határleírás — és az abban található igen nagy számú víznév — alapján ugyan vizenyős, mocsaras terület lehetett, e vidékről azonban efféle szinonim megnevezésekre semmiféle adatunk nincs. PAIS DEZSŐ viszont úgy gondolta, hogy a fa a *hindó* jelzőt ez esetben nem a tenyésző helyének sajátosságáról kapta, hanem arról a tulajdonságáról, hogy „egyik letört ága a másikon keresztül fekvő himbálózott” (PAIS 1942: 330). MÉSZÖLY elképzelését cáfolva PAIS a *Hintós-körtvély* megnevezést (1342: arboris *Hynthouskurtil* ~ 1373-i átírás: *Hyntouskurtuel*, OklSz.) említi, mivel a *körtvély* aligha nőhetett ingoványon, ingólápon (vö. i. h.).

A TESz. az összeírásbeli adatot a *hinta* ~ *hintó* szavakhoz mint a *hint* töből való ’himbálózó’ jelentésű melléknévi igenevekhez kapcsolja közelebbi meghatározás nélkül. A *hindófa* szóra az OklSz. közöl még egy adatot (1386: *Hyndofa*), amelyről azonban nem derül ki, hogy fafajta neve lehetett-e vagy valamilyen speciális sajátossággal, jellegzetességgel bíró fa, mint például a Baranya megyei *Nyugalomfa* (1329/378/388: a. magalfa vulg. vocata, que *Nyugulmfa* appellatur, HA. 1. *Nyugalomfa*), valamint a Doboka megyei *Csonkafa* (1329: a-em silicis *chunkafa*, HA. 2. *Csonkafa*). A *hintó*-ból könnyűszerrel alakulhatott *hindó*, a tájnyelvben ugyanis a *hintá*-nak ismert a *hinda* alakja is (ÚMTsz.), s a mai élőnyelvi gyűjtésekből szintén adatolhatók *Hindó* típusú helynevek (*Hindó-bokor*, BMFN. 1: 471). A *hintó*-féle szavaknak ugyan valószínűleg lehetett ’mocsár’ értelme (vö. KMHsz. 1. *Hinta pataka*), az összeírásban azonban a határleírás ezt kevésbé valószínűsíti, mert vadszőlővel benőtt területen van, s nem messze tőle hercegi pincék is vannak. A szó tehát további vizsgálatot kíván, pontos jelentését egyelőre nem tudjuk meghatározni.

Az oklevelek határleírásaiban gyakran említenek hol latin, hol magyar nyelven, közszóként vagy tulajdonnévként határjelként álló fákat, bokrokat (vö. HOFFMANN 2004: 51–2, 2010: 106–7). A *Hindofa* esetében tehát a fafajtát nem ismerjük, s azt sem tudjuk egy-

értelműen eldönteni, hogy a *Hindofa* adatunk egy bizonyos fa nevéként áll vagy talán ilyen fákból álló erdőt jelölhetett.

23.11. *Hagmastuh* ~ *Hagimastuh* [χágymástű]

Besenyő birtok határában egy *Hagymás-tő* nevű kis domb található: „ad colliculum, qui dicitur *Hagmastuh* (*Hagimastuh*)”. A Tihanyi összeírás helyneveiben található szóvégi *h* szerepét (*Belenh* (14.), *Ozoufeuh* (6.), *Appatfeereh* ~ *Apatfeereh*, *Zouafeereh*, *Varfeereh* (20.4.), *Cucen Hereh*, *Feket-hereh* (21.5.), *Gueldeguh* ~ *Sebus Gueldegueh* (21.11.), *Zolocostueh* (24.4.), *Banriuuueh* (24.5.), *Fedeh* (26.), *Lustah* (37.1.), *Keurustuuh* (34.5.))³⁰ vizsgálva megállapíthatjuk, hogy leginkább hangérték nélküli, írásképi sajátosságról van szó. A *Fedeh* esetében viszont valószínűleg az *-ő* deverbális névszóképző, [γ] vagy esetleg a [χ] előzményével kell számolnunk (részletesebben ld. a 26. alatt).

A *tő* utótagú helynevek gyakoriak voltak a régi magyar névrendszerben, amelyek jórészt folyónév + *tő* szerkezetet mutatnak, s az adott vízfolyás torkolatát jelölik meg (részletesebben ld. *Keurustuuh* (34.5.) alatt). A 20. század elején HEFTY GYULA ANDOR (1911) a magyar népnelvben jelentkező térszínformaneveket tanulmányozva a *tő* földrajzi köznévnek 'hegynek, dombnak alsó része' jelentést tulajdonított (1911: 376, vö. még NEMES 2005: 186, ld. RESZEGI 2006: 167). A *Hagymás-tő* összetétel ennek alapján jelölhette a *Hagymás* nevű víz torkolatát, valamint a *Hagymás* nevű domb talajhoz közeli, alsó részét. Fontos megemlítenünk, hogy a vizsgált oklevélben a Bodrog megyei *Besenyő* birtok leírásában korábban feltűnik egy *Hagymás* (23.3.) nevű víz is, így nagy valószínűséggel ez a víznév és a *Hagymás-tő* mikrotoponima kapcsolatba hozható egymással. A latin *colliculum* 'kis domb' jelentésű fajtajelölő szó a *Hagymás-tő* helynévnek 'a *Hagymás* nevű víz torkolata' jelentését ugyan nem támogatja, azonban a közelében lévő alacsony kiemelkedést talán jelölhette, hiszen a víz torkolatának a megjelölése átvonódhatott a dombra. Van tudomásunk ugyanis olyan domborzati nevekről, amelyek víznevekből alakultak (vö. *Tapolca*, RESZEGI 2011: 141), valamint olyan hegynevekről, amelyek földrajzi köznévi előtagja utal arra, hogy az adott kiemelkedés víz mellett vagy közelében található (vö. *Tó-mál*, *Tó-bérc*, RESZEGI 2011: 141). Ennek az sem mond ellent, hogy a *Hagymás* vízfolyás határpontként való említése és a *Hagymás-tő* viszonylag távolabb vannak egymástól, mivel ez utóbbi a folyóvíz torkolati részét jelölhette. A *Hagymás stagnum*-ként való megnevezése nem feltétlenül tavat, állóvizet takar, ezt a latin földrajzi köznevet

³⁰ Nem számítva ide azt a helyesírási sajátosságot, amikor fogalmazvány *c*, *k* és *t* jelét a hitelesített példányban többnyire *ch*-ra, *kh*-ra, valamint *th*-ra javították (erről részletesebben ld. az összeírás filológiai kérdéseit tárgyaló részben).

ugyanis gyakran használják lassú, alföldi jellegű vízfolyások megjelölése mellett is, az *aqua*, esetleg a *fluuius* szinonimájaként: a Duna oldalágának tartott *Danóc* nevű víz mellett megtaláljuk a forrásokban az *aqua* (1247: *Donolc*, *aqua*), a *fluuius* (1261/1262: *Dolonch* [ɔ: *Donolch*], fl.), valamint a *stagnum* (1338: ad stag. *Danoth* [ɔ: *Danoch*], KMHsz. 1. *Danóc*) latin földrajzi köznevet is (ehhez ld. még pl. [1330 k.]: *Ehneseer*, stag. KMHsz. 1. *Enyes-ér*), sőt az összeírás a *Vajas*-t (23.13.) szintén *stagnum*-nak nevezi pár sorral lejjebb, pedig ez egészen hosszú folyó volt.

RESZEGI KATALIN az Árpád-kori hegyneveket tanulmányozva rámutatott arra, hogy növénynevek többnyire valamilyen formánssal (leggyakrabban az *-s*-sel) ellátva válhattak a kiemelkedés nevévé (pl. *Mogyorós*, *Nyíres*, *Szőlős*, 2006: 163–4), valamint a kétrészes nevek bővítményi része ugyancsak utalhatott a domb, a hegy növényvilágára (*Hagymás közbérce*,³¹ *Szederjes-kő*, i. m. 167). Ennek alapján az összeírásbeli *Hagymás-tő* helynév hasonló szemantikai tartalma szerint, valamint a *tő* földrajzi köznévi lehetséges ’hegynek, dombnak alsó része’ jelentése miatt — ha az előtag vízfolyást jelölt is — beilleszkeszhető a domborzati nevek jellegzetes típusai közé.

23.12. *Fuentuhout* [füenyű út]

Besenyő birtok leírásában szereplő *Fuentuhout* helynév olvasatát ERDÉLYI LÁSZLÓ [*Fövenytó-hát*]-ként adta meg (PRT. 10: 430). E név későbbi forrásokban, térképeken ugyan nem szerepel, hangtörténeti szempontokat figyelembe véve azonban a [*Föveny-tő út*] olvasatát valószínűsíthetjük. Az összeírás *h*-ra végződő helyneveit (erről részletesen ld. a 23.11. alatt), valamint a *tő* ómagyar kori adatait (vö. KMHsz. 1. *tő*) vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az itt tárgyalt névben is a *h* a *tuh* lexéma szóvégi néma *h*-ja lehetett. Emellett fontos érvként említhetjük azt is, hogy a régiségben a *hát* soha nem áll *hout*-ként (vö. OklSz., KMHsz. 1.), az *út* viszont előfordulhat *out* formában.

E helynév egy *Föveny-tő* nevű helyen lévő vagy esetleg oda vezető utat jelölhetett. A *Föveny-tő* első névrész pedig a *föveny* ’homok, homokos vízparti vagy vízmederbeli talajréteg’ és a *tő* földrajzi köznévi összekapcsolásával jött létre. Amint azt már korábban említettem, a *tő* földrajzi köznévi az elsődleges ’folyó, árok stb. torkolata, vége’ (TESz.) jelentésén túl létezett egy ’domb legalsó része’ értelme is (NEMES 2005: 186). A táj termé-

³¹ A Bükk előhegyeként említett *Hagymás közbérce* hegynév szerkezeti felépítését és értelmezését RESZEGI bizonytalanak ítéli: KISS LAJOS elképzelése mellett — a *hagymás* ’vadhagymával benőtt hely’ és a *közbérce* ’középső hegyhát’ jelentésű földrajzi köznévi jelölt birtokos jelzős szerkezete (vö. 1991: 76) — a *Hagymás-köz bérce* tagolási lehetőségét is elképzelhetőnek tartja (2006: 167).

szeti adottságai (ti. vizenyős, mocsaras volta), valamint a birtokleírásban található igen nagy számú víznév a név 'fövényes talajú víztorkolat' jelentését támogatja.

A régiségben és a mai nyelvjárásokban is megtalálhatjuk az ismeretlen eredetű (vö. BÁRCZI 1951: 56, TESz., EWUng.) *fövény* szó *v* nélküli, illetve más hiátustöltővel álló adatait: 1192: *Fuen* (EWUng.), 1277/1282, 1279: *Fuenzorm*, 1350: *Fuenes* (KMHsz. 1. *fövény*); *füen*, *fijen* ~ *füjeny*, *föhén* (ÚMTsz.), s így alakulhatott *Fényeslitke* helynév első névrésze is (vö. FNESz. *Fényeslitke*).

23.13. *Voios* [*vojós* ~ *vajas*] 'Vajas'

Besenyő határában, a megye déli részén szerepel a *Vajas* víz említése: „ad stagnum *Voios*”. A *Vajas* a Duna keleti mellékága volt Fejér, Bodrog és Bács vármegyékben, amely a főágból Kalocsa mellett szakadt ki, és Bács vára alatt tért oda vissza (HA. 1: 88, KMHsz. 1. *Vajas I. I.*). A víznév szerepel a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Voyas* (DHA. 1: 155) és a Szent László korára hamisított oklevélben, +1092/+1274/1399: *Woyas* (DHA. 1: 284). Jóval később, a 18–19. századi térképeken is látható *Vajos* (MKFT.), *Vajas* (LIPSZKY, Mappa) alakban. A mai Baranya megyei helynévgyűjtemény magyarázata szerint a *Vajas* név a 18. századtól *Hold-Duna* néven tűnik fel (BMFN. 2: 242), KISS LAJOS azonban már egy 14. századi adatát is említi: 1395: *Holtdwna* 'egy másként *Vajas*-nak hívott víz Bátmonostor határának északi részén' (FNESz. *Hóduna*).

A víz minőségére utaló *Vajas* helynév a *vaj* 'tejfölből, tejszínből köpült zsiradék' (TESz. *vaj*¹) főnév és az *-s* képző összekapcsolásával jött létre. Az elnevezés olyan vízre vonatkozhatott, amelynek felszíne irizált, mert zsiradék úszott rajta (FNESz. *Vajasd*). Az újabb kori névállományban is gyakran találhatunk *Vajas*, valamint *Vajas*-előtagú helyneveket: *Vajas* (BMFN.1: 604, 615), *Vajas-rét*, *Vajas-völgy* (SMFN. 1159) stb., s ezek egy részében a vajjal történő fizetés jelentkezett névadási motívumként (BMFN. 1: 604, 615). A *Vajas* víznévből metonimikus névadással településnév is keletkezett az egykori Bodrog vármegye nyugati részén (vö. PÓCZOS 2001: 116).

23.14. *Cebeth* [*cebet*]

Bodrog megye déli részén a Vajason található híd neve is előfordul az összeírásban („ad stagnum *Voios*, ubi fuit pons *Cebeth*”).

Nem dönthető el egyértelműen, hogy az adat hely- vagy személynévi szerepben áll-e. Ha helynévként használatos, akkor a név alakja bizonytalanul állapítható meg — *Cebet-*

ként vagy *Cebet hídja*-ként egyaránt rekonstruálható —, ugyanis nehéz megítélni, hogy a latin köznévi esetleg nem a magyar helynév földrajzi köznévi részének a fordításaként értelmezhető-e. BENKŐ LORÁND a *lutum Zerep* típusú említésekkel kapcsolatban szintén erre a problémára világított rá (1996: 235–6), de ezzel összefüggésben említhető az alapítólevélbeli *portus ecli* (SZENTGYÖRGYI 2010a: 26) is.

Helynévként a *pons Cebeth* későbbi említését nem ismerjük. A régi magyar személynévrendszerben viszont hasonló személynévi formákról van tudomásunk. FEHÉRTÓI KATALIN a személynévtárában első adatként az általam is vizsgált nevet adja meg (vö. ÁSz. 180), ilyen személynévet azonban későbbi források is említenek: 1234–40: *Cebet* (ÁSz. 180).

23.15. *Euren* [örény]

Besenyő birtok határában említett három halastó egyike az *Euren* („ultra stagnum, quod dicitur *Euren*”). E víznév már a 11. század végéről hiteles, illetve nem hiteles forrásokból adatolható: [1089–1090]: *Eurim* (DHA. 1: 265), +1092/+1274/1399: *Eurin* ~ *Eurim* (DHA. 1: 284). Később nem szerepel a forrásokban, de bizonyára ez a név az alapja a szomszédos Hetesen említett *Örény foka* (1338/1439: *Eurenfoka*, KMHsz. 1. *Örény foka*) helynévnek is.

A pusztai földrajzi köznévi alakú víznév megalkotásában a mára kihalt *örém* ~ *örény* lexéma vett részt, amelyet idővel az *örvény* ’örvény, halászhely’ főnév magához hasonított (vö. FNESz. *Örvény-tó*, és ehhez részletesen ld. a 2. alatt tárgyalt *Eurmenes* szórványt). A fent említett víznév, pontosabban halastó esetében minden bizonnyal a ’vízforgás, forgó; mélyvíz’ jelentéssel számolhatunk.

23.16. *Budruc* ~ *Bodrug* [*bodrug* ~ *bodrog*]

Besenyő déli határában található a *Bodrog* tó: „ad stagnum *Budruc* (*Bodrug*)”.³² E víznév a 11. század végéről másolati, illetve nem hiteles forrásokban már megtalálható: szerepel a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában, 1055>1416: *Bodrug* (DHA. 1: 155) és a Szent László korára hamisított oklevélben, +1092/+1274/1399: *Budrig* (DHA. 1: 284). Az [1089–1090.] évi diplomában *Budrig* és *Bodrug* alakban egyaránt előfordul (DHA. 1: 264, 265).

³² A fogalmazványbeli *Bodrug* és a hitelesített példányban szereplő *Budruc* helynévi alakok helyesírási (hangjelölési) kérdését a dolgozatom első fejezetében, az összeírás filológiai jelentőségét tárgyaló részében részletesen vizsgáltam, ezért ennek bemutatásától itt eltekintek.

E Bodrog megyei víznév etimológiailag megegyezik a vármegyének nevet adó Bodrog várának, valamint a Tisza mellékfolyójának, a *Bodrog*-nak a nevével. Alapszava valószínűleg a magyar *bodor* névszó családjába tartozik, amelynek jelentése 'hullámos, nem sima víztükrű folyó' (FNESz. *Bodrog*¹, *Bodrog*²) vagy esetleg a vízfolyás sebességére is utaló 'gyors, hullámos' (KÁLMÁN 1989: 130, 141) egyaránt lehet. Ennek alapján a folyó hullámzó felszíne lehetett az elnevezés alapja (vö. TESz. *bodor*). A korban ugyan adatolható egy itteni halász neveként előforduló *Bodrog* személynév (1237–40: *Budrug*, Gy. 1: 712), ez azonban a *Bodrog* helynévhez képest valószínűleg másodlagos keletkezésű (FNESz. *Bodrog*²). Egy kevésbé meggyőző feltevés szerint a víznév a magyar *bodor* 'göndör' melléknévből való *Bodor* személynév (1138/1329: *Bodor*, *Budur*, ÁSz. 132) -g képzős származéka. Egy ősi indoeurópai víznévre (vö. *Badrak* 'folyó a Krím délnyugati részén', amely az óind *bhadra*- 'jó, szép' melléknévvvel hozható összefüggésbe) való visszavezetése, valamint a szlávból (vö. ósszláv *bъd 'gödör') való eredeztetése szintén kizárható, ez utóbbi etimológiát KISS LAJOS is elfogadhatatlannak tartja (vö. FNESz. *Bodrog*¹). *Bodrog* vármegye központjának, *Bodrog* várának a neve az ugyanilyen alakú víznévből származik. ERDÉLYI LÁSZLÓ megítélése szerint a Bodrog tó Besenyő birtok legdélibb pontján feküdt (vö. PRT. 10: 431), mintegy 20 km-re Bodrog várától, ezek alapján valószínűnek tűnik, hogy a vár, illetve a település egy másik, azonos nevű vízről kapta a nevét.

A *Bodrog* tó fent említett adatai, valamint *Bodrog* vár(megye) adatai (vö. 1201: *Budrihc*, 1212/1231: *Budrig*, KMHsz. 1. *Bodrog*) között előforduló második szótagi *i*-vel szereplő alakok valószínűleg a *Budrigiensis* ~ *Bodrigiensis* latinizáló formák hatására jöhettek létre. Ezek a formák a latinizáló alakok között kb. ugyanolyan gyakoriak, mint a *Budrigiensis*-típusú előfordulások (vö. KMHsz. 1. *Bodrog*). A magyar alakok lejegyzésére tehát a *Budrigiensis* latinizáló formák gyakorolhattak hatást, nem véletlen például, hogy a tónév *Budrig*-ként másolati, hamis oklevelekben fordul elő.

24.1. *Fotud* [fotud] 'Fadd'

A huszonnegyediknek említett birtok, a Tolna megyei *Fadd* neve az összeírásban három alkalommal szerepel: „in villa *Fotud*”, „cum villanis *Fotud*”, „in villa *Fotud*”. Az 1055. évi alapítólevélben *mortis* határának leírása után szintén olvashatjuk *fotudi* birtok leírását. Ez az oklevél *mortis* és *fotudi* településeket egymáshoz közelinek mondja (vö. SZENTGYÖRGYI 2010a: 26). Az összeírás az adományozott birtokok közül *Fotud* falut említi először — ellentétben az 1055. évi oklevéllel —, majd ennek a birtokleírásnak a részletezése után tér át *Mortus*-ra, itt azonban nem tünteti fel a birtok határait. Az alapító-

levél részletes vizsgálata után HOFFMANN ISTVÁN megállapította, hogy Tolna északkeletről szomszédos faluja, *fotudi* a Duna mellett feküdt, *mortis* feltételezett helyétől — Tolna megye déli részén, a Janya-puszta vidékétől — keletre mintegy 10 kilométer távolságban (2010: 133, 149). SZENTGYÖRGYI RUDOLF újabban pedig arra világított rá, hogy az összeírásban szereplő *Fotud* sűrű határpontjai által közrefogott síkvidéki, részben ártéri területe igen nehezen feleltethető meg az alapítólevél viszonylag kis területű, dombos *fotudi* birtokának (2010d: 131–2).

Az alapítólevélbeli *fotudi*, valamint az oklevél hátoldaláról, nem sokkal későbbi időből származó *fotudy* alakok *-di* képzős két szótagos formák, az összeírásban azonban már a képző véghangzója nélkül szerepelnek, de ugyanígy állnak más, korábbi hamis oklevélbeli említésekben is: +1082/1350: In partibus Tholna in predio *Fotud*, +1082/1407: *Focud* [ɔ: *Fotud*] (DHA. 1: 239). A 13. században feltűnnek az egy szótagos *Fod* alakok (1267/1297: *Fod*, PRT. 10: 526, 1342–1365, 1448: *Fod*, Cs. 3: 408, 1395: *Fod*, DHA. 1: 233), majd a 14. századtól a hosszú magánhangzóra utaló változatokat is megjelennek a forrásokban: 1341: *Food*, 1415, 1429, 1437, 1469, 1490: *Foad*, végül a 15. században (1419, 1424, 1446, 1450, 1471, 1475) a *Fad* írásmód válik általánossá (Cs. i. h.). A 18. századtól pedig mindig *Fadd*-ként említik (vö. pl. TMFN. 424). A név hangtani szerkezetének változására egyértelmű magyarázatot nem tudunk adni. HOFFMANN megítélése szerint nem megnyugtató HORGER elgondolása — mely szerint a *fotudi* alakban a tövégi magánhangzó eltűnését a két nyílt szótagos tendencia követte —, mivel a második nyílt szótag magánhangzójának kiesése után az egymás mellé kerülő mássalhangzók (a *t* és a *d*) zöngésség szerinti hasonulása eredményeképpen kialakuló hosszú szóvégi mássalhangzó *Fadd* ómagyar kori adataiban nem jelenik meg (2010: 150).

A szakirodalomban általánosan elfogadott felfogás szerint *Fotudi* ~ *Fadd* település neve személynévre vezethető vissza: +1082/[XIII]: *Fotud* (ÁSz. 315), amely a *Fot* ~ *Foth* nevek *-di* képzős származéka (vö. BÁRCZI 1951: 41–2, FNESz. *Fadd*, KÁLMÁN 1989: 154, ZELLIGER 2005: 32, HOFFMANN 2010: 150).

24.2. *Guergen* [gergyën]

A Tolna megyei *Fotud* birtok határa a *Guergen*-nek nevezett folyótól indul: „a fluvio, qui vocatur *Guergen*, qui exit de Danubio”, magyar fordításban: „A Dunából kifolyó, *Guergen* nevű folyótól (indul a határ)”. A név olvasatát [gergyën]-ként adhatjuk meg, mint ahogyan a mellette fekvő Gerjen falu nevét a helybeliek ma is ejtik (TMFN. 230). A

j > gy affrikáció gyakori jelenség az ómagyar korban (vö. *jalka > *dźsalog* > *gyalog*, E. ABAFFY 2003: 119–20), s a mai nyelvjárásokban is megfigyelhető (*borjú* > *borgyu*, ÚMTsz.). Az újkori térképeken láthatjuk a ma is meglévő név nélkül jelzett folyócskát, inkább patakot (EKFT., GÖRÖG, TMFN. 232), amely észak felől folyva *Gerjen* falu és Fadd között torkollik a Dunába, s amely az összeírásban jelzett vízzel lehet azonos.

A *Guergen* név a későbbiekben víznévként nem, csupán településnévként adatolható (vö. Cs. 3: 426). ORTVAY TIVADAR a *Gerjen*-t felvette Magyarország régi víznevei közé, további adatokat azonban nem tudott említeni (1882: 332). Az oklevelekben igen gyakoriak az olyan vizet megnevező latin földrajzi köznévi és településnévi összekapcsolásával létrejött megjelölések, amelyekben a település neve áll vízének jelölőjeként, más forrásokban azonban a kérdéses név víznévként nem fordul elő. Ezt láthatjuk például magában az összeírásban is, ahol a stagnum *Somardy* ~ *Somardi* (34.4.) a '*Szamárdi* (település) tava'-ként értelmezhető szerkezet (vö. még az alapítólevélbeli *lacus turku*, *lacum segisti*, HOFFMANN 2010: 70, 211–12). *Gerjen* esetében azonban a latin szövegkörnyezet miatt nem számolhatunk a település nevével mint a vízfolyás alkalmi megjelölőjével, körülírásával. A megnevezőszerű szerkezet („*fluvio, qui vocatur Guergen*”) ugyanis az adott objektum nevét, a víznevet rögzíti az oklevélben: 'a folyó, amelyet *Guergen*-nek neveznek'.

A *Gerjen* helynév a szakirodalomban elfogadott vélemény szerint pusztán személynévből jött létre metonimikus névadással (vö. FNESz. *Gerjen*). Hasonló személynév ugyan adatolható az Árpád-korból (1263/1382: *Gergen*, ÁSz. 332), e személynév eredete és nyelvi kapcsolatrendszere azonban bizonytalan. Ugyanakkor valószínű, hogy ezzel a *Gergen* személynévvvel a *Görgény* helynevek is összefüggést mutatnak (vö. FNESz. *Görgény*).

24.3. *Talana* ~ *Tollona* [*talana*] 'Tolna'

Tolna vármegye központját, *Tolna* várát az 1211. évi összeírás *Fotud* birtok leírásában kétszer is említi: „*ad castrum Talana*”, „*ad castrum Tollona*”. Ez a hely a latinizáló *thelena* formában (SZENTGYÖRGYI 2010a: 27) az 1055. évi alapítólevélben vámszedő helyként szerepel. Hasonló, három szótagos formában a fehérvári keresztetek 1193. évi oklevelében is feltűnik: *de talena* (ÓmOlv. 61). Ezekon kívül a későbbi átiratokban a nevet mindig *Tolna*-ként láthatjuk: +1015/+1158//1403: *in Tolna* (DHA. 1: 79), +1082/1350: *Tholna* (DHA. 1: 239), 1267: *Tholna* ~ *Tolna* (PRT. 10: 526). A 11. századi latinizáló alakok, illetve a későbbi források adatainak (1193, 1211) szótagszerkezete és hangzása, valamint a korabeli magyar szavak nyílt szótagos fonotaktikai szerkezete alap-

ján az eredeti magyar helynév háromszótagúsága tételezhető fel (vö. HOFFMANN 2010: 207).

A név eredete bizonytalannak tűnik. BÁRCZI GÉZA is bizonytalannak minősítette, de felvetette, hogy a név a latin *telonum* 'vám' jelentésű szó többes számú *telona* alakjából is keletkezhetett, ami a hely vámszedő jellegére utalhatott (1951: 58). BÁRCZI nyomán nyelvészeink és történészeink is ezt az elképzelést támogatták (vö. MEZŐ–NÉMETH 1972: 77, FNESz. *Tolna*, KRISTÓ 1988: 285, ZELLIGER 2005: 40). HOFFMANN ISTVÁN azonban Tolna nevének az ókorból való adatolatlansága, a hasonló szemléletű nevek hiánya, a nyelvi közvetítő folyamatok modellezésének nehézsége (egy latin közszó magyar helynévvé válása), valamint *Tolna* nevének a Dunától keletre is megfigyelhető előfordulása miatt a latin nyelvben való helynévalakulás valószínűségét kizárja (2010: 204–5). Véleménye szerint az egyetlen szóba jöhető magyarázatának — fenntartásokkal ugyan — a személynévi származtatást tekinthetjük. Ezt a feltevést erősíti az a körülmény, hogy a Kárpát-medencében nemcsak Tolna megyében voltak *Tolna* nevű települések: +1058/1300//1403: *Tolnayagh*, Baranya megyében; 1221/1550: villa *Tholna*, Szabolcsban; valamint az északkelet-magyarországi *Toronya* neve (1276: *Thorona*) egykor *Tolna* (1220: *Tolna*) volt (a forrásokat ld. HOFFMANN 2010: 207–8). A *Toronya* elsődleges *Tolna* nevét — az egykori megyeszékhelyétől eltérően — KISS LAJOS puszta személynévből eredeztette, és a cseh *Tulna* személynévvvel hozta kapcsolatba (FNESz. *Nagytoronya*). Mindezek ellenére sem tekinthetjük azonban megnyugtatóan tisztázottnak a *Tolna* helynév személynévből való eredeztetését sem, *Tolna* személynévet ugyanis csupán egyet találunk a forrásokban: 1222/1550: *pristaldum Tolnam de Sen Nicolaus* (ÁSz. 760), sőt az adatok alapján akár fordított irányú változást (helynév > személynév) is feltételezhetünk. A későbbiekben felbukkanó *Tolna* családnevet például KÁZMÉR MIKLÓS településnévi eredetűnek tekinti (RMCsSz.).

24.4. *Zolocostueh* [*szalakostő* ~ *szolokostő* ~ *szolokostüé*]

Az apátsági birtok következő határpontja a *Zolocostueh* nevű hely („ad locum, qui vocatur *Zolocostueh*”). A *tő* utótagú helynevek a régi magyar névrendszerben főként folyónév + *tő* szerkezetet mutatnak, s az adott vízfolyás torkolatát vagy annak vidékét jelölik meg (pl. *Keurustuuh*, (34.5.)), ezen túl azonban 'domb legalsó része' jelentésben is használatosak lehettek (vö. NEMES 2005: 186). A *Zolocostueh* összetétel 'Szalakos ~ Szolokos nevű domb talajhoz közeli, alsó része' értelmezését azonban a táj természeti

képe nem támogatja, mivel a 18–19. századi térképeken világosan látható, hogy ez az ártéri terület igen vizenyős, mocsaras volt (EKFT., MKFT.).

A *Szalakos ~ Szolokos* helynév eredete nem tisztázott. KNIEZSA ISTVÁN a zobori apát-ság 1113. évi oklevelében szereplő *Solocus* helynevet ismeretlen eredetűnek véli, de elképzelhetőnek tartja, hogy „talán valami török név rejlik benne” (1949: 29). Ezzel kapcsolatban pedig egy Csallóközben említett *Zolougoz* személynevet vet fel (i. h.). FEHÉRTÓI KATALIN ezt a személynevet felveszi ugyan a szótárába, de első említésének a településnévi adatot adja meg (1113: villa *Solocus*, ÁSz. 723). Ez a személynév később, a 13. század közepétől már egyértelműen személynévként is használatos volt (1255/1349: *Zolougoz*, 1283: *Zologus*, ÁSz. 723). A kronológiai viszonyok alapján azonban nem tartjuk valószínűnek, hogy a vizsgált helynév ebből a *Solocus ~ Zologus* személynévből alakult volna.

A *Szalakos ~ Szolokos* helynév esetleg kapcsolatba hozható a Tolna megyéből szintén adatolható mai *Szallag-erdő* mikronév első névrészával (TMFN. 220). A *szalag(os)* szóból akár a fent említett személynevek, akár a vizsgált helynév előtagja is származhatna, a TESz. azonban a *szalag* főnév első adatait a 14. századból idézi. Az újkorban nem gyakori ezzel a főnévvel való helynévalkotás: az említett Tolna megyei egyetlen adat mellett a Heves megyei *Szalagerdő* (HeMFN. 2: 118), *Szalag-föld* (HeMFN. 3: 66) neveket sorolhatjuk még ide.

24.5. *Banriuuuh* [bánrév]

A *Bán réve* Fadd birtok határában, a Gergyen folyónál található: „ad locum, qui dicitur *Banriuuuh*”.

A helynév a *bán ~ Bán* szónak és a *rév*-nek az összetétele. Ugyanilyen alakú településnév Észak-Magyarországon is található, annak előtagja a méltóságnévből származtatható (FNESz. *Bánréve*). Itt azonban nincs tudomásunk arról, hogy Fadd környékén báni tisztséget viselő személy birtokolt volna. Ebben az esetben a *Bán* személynevet kereshetjük inkább az előtagban, amely nem ritka a régi magyar személynévi állományban (vö. 1138/1329: *Bahaan*, +1092/+1274: *Ban*, ÁSz. 83, 87). Ez azonban nem feltétlenül a tiszt-ségnévre megy vissza, hanem törökségi eredetű személynév is lehet (vö. TESz.).

HOFFMANN ISTVÁN a révneveket vizsgálva hangsúlyozta, hogy — az összeírásbeli *Bán réve* névhez hasonlóan — a nevek nagy részénél személynévi előtaggal kell számolnunk (2010: 160). Amint azt már korábban említettem, hasonló struktúrájú (személynév +

vízrajzi köznév) mikrotoponimák igen gyakran előfordulnak az 1211. évi oklevélben (pl. *Posuntoua ~ Posontaua, Veyrmur thouua ~ Veyrmur taua* (23.8.)).

HOFFMANN ISTVÁN elképzelhetőnek tartja, hogy az itt említett *Bán réve* hely megfelelhet a Tihanyi alapítólevélből ismert, másfél századdal korábbi, szintén személyről elnevezett *portus ecli*, azaz *ekli rév*-nek (2010: 162). Feltételezését arra alapozza, hogy az alapítólevélben *fortudi* birtok leírását követő név nélkül említett birtok — amelynek leírásában található egyébként hét további szórvány mellett az *ecli* is — határos lehetett *fortudi*-val (i. h.). Az alapítólevélbeli név nélkül említett birtok leírásában latinul szereplő nagy út (*magna via*) ugyanis *Fadd* birtokon is feltűnik mind az 1055-ös, mind pedig az 1211-es oklevélben. Ez az összeírásban *Hodut*-ként előjövő nagy út tehát a *Bán réve* és a *portus ecli* azonosítását erősítheti. Mindezekén túl az alapítólevélben nemcsak *fortudi*-n, hanem a név nélkül szereplő birtokon is található a nagy út mellett egy *aruk tue* nevű hely, amely a két birtok szomszédságát támogathatja (vö. HOFFMANN 2010: 161–2). Sőt, HOFFMANN megítélése szerint az 1211. évi oklevél *Fortud* birtok egyik határjeleként említett András király legnagyobb határdombja pedig valószínűleg nem az 1055. évi diploma kisebb területű *fortudi* birtokán állhatott, hanem a vizekkel behálózott (erdőben lévő halastavakkal bővelkedő) név nélkül szereplő birtokon. Mindez pedig bizonyítékként szolgálhat arra, hogy az apátság az eltelt mintegy 150 év alatt egyesítette és növelte az itt található birtokait, mint ahogyan láttuk ezt már a *huluoodi* és *gamas* közti Balaton parti területek esetében is (2010: 162). Az azonosítási kísérletekkel azonban nagyon óvatosan kell bánnunk, ahogyan SZENTGYÖRGYI RUDOLF is felhívja a figyelmünket arra, hogy a Tihanyi alapítólevél „egyik — ha nem a — leginkább homályba burkoló birtokleírása az *ecli* révénél kezdődő erdőbirtok” (2010d: 132).

24.6. *Beseneytu ~ Beseneui-tu* [?*besenyei-tő* ~ ?*besenyői-tő*]

Az oklevél következőnek a *Beseneytu ~ Beseneui-tu* nevű helyet („ad *Beseneytu* (*Beseneui-tu*)”) említi. A *Beseneytu* helynév előtagja valószínűleg a *Besenyő* helynév (erről részletesen ld. a 23.1. alatt) *-i* melléknévképzős származéka — mivel a szó végén álló *y ~ i* az [i] jelölőjének látszik —, s ennek alapján az összeírásbeli név ’a Besenyőnél lévő *tő*’ jelentéssel bírhat. Az utótag pedig a *tő* földrajzi köznév, amely Tolna megye mai helynévállománya alapján nem az elsődleges ’folyó, árok stb. torkolata, vége’ (TESz.) jelentésben, hanem leginkább a ’domb legalsó része’ jelentésben (vö. HEFTY 1911: 376, NEMES 2005: 186, ld. RESZEGI 2006: 167) értelmezhető. A *Fadd*hoz mintegy 40 km-re lévő Bátaszék szomszédságában lévő Alsónyék településen ugyanis előfordulnak *Bese-*

nyő-hát, *Besenyőhát dombja* mikrotoponimák (TMFN. 502). E helynevek második névrésze esetleg a *tő* domborzati köznévként való értelmezését támogatja.

Az *-i* melléknévképzős helynévi előtag + földrajzi köznév struktúra — igaz jobbára a 14. századtól adatolható a helynevek körében (vö. pl. 1330: *Boskypotok*, HA. 1: 23) — tipológiailag jól beleilleszkedik a helynevek rendszerébe. E névszerkezetnek gyakori voltát olyan korai példák is kitűnően szemléltetik, mint például a *Pécsi út* ([+1235]/1350/1404: *Pechyuth*, HA. 1: 52), *Váradí út* (1286/XVI.: *Warady wth*, HA. 1: 62), *Baráti-telek* (1261/1411: *Barati teluk*, HA. 2: 75) stb. RÁCZ ANITA ugyanakkor az 1211. évi oklevél *Beseneytu* adatát egy *Besenew [besenyő]* tévesen lejegyzett írásmódú változatának tartja (vö. 2011: 27), a fentebb mondottak alapján azonban ezt kevésbé tartjuk valószínűnek.

24.7. *Wuolcanfaya* ~ *Wolcanfaya* [*volkán(y)fája* ~ *valkán(y)fája*]

A birtok következő határpontja a *Volkán(y) fája* nevű hely („ad *Wuolcanfaya* (*Wolcanfaya*)”). E név Fotud birtok leírásában személynév + földrajzi köznév struktúrájú helynevek közé sorolható, ti. a személynévi eredetű (1138/1329: *Vlcan*, +1093/1404: *Wlkani*, ÁSz. 819) első névrészehez a *fa* földrajzi köznév birtokos személyjeles alakja kapcsolódott. A helynév alapjául szolgáló személynevet KISS LAJOS szláv eredetűnek tekinti (vö. szb.-hv. *Vukan*, FNESz. *Valkány*), de a német *Wolkan* személynévből való származtatását is elképzelhetőnek tartja.

Amint azt már korábban említettem, az oklevelek határleírásaiban gyakran említenek hol latin, hol magyar nyelven, közszóként vagy tulajdonnévként határjelként álló fákat, bokrokat. Magában Fadd birtok leírásában is többször előfordul közszóként például a körte (*pirus*) és a tölgy (*illex*) fanév (PRT. 10: 511). A *Wuolcanfaya* esetében a fafajtát nem ismerjük, csupán egy sajátosságával, valószínűleg a fa vagy esetleg egy erdő tulajdonosának, használójának a nevét rögzíti a megnevezés. Hasonló szerkesztésmód figyelhető meg például a Bács vármegyei *Janus fája* ([1230]/231: *Yanusfaya*, HA. 1. *Janus*) erdőnévben, valamint az Esztergom megyei *Péter fája* (1268: *Peturfaya*, HA. 2. *Péter fája*) helynévben is. Ezek alapján azt látjuk, hogy az itt vizsgált névben a *fa* névrész magányosan álló fára éppúgy utalhat, mint erdőségre vagy akár a fáról elnevezett más jellegű területre is.

24.8. *Hodut* ~ *Hodvth* ~ *Hoduth* [*χodút* ~ *χodut* ~ *χadút* ~ *χadut*]

Út utótagú helynevek már a Tihanyi alapítólevélben is feltűnnek: *Mortis* határában említik az *ó út*: *ohut* (*ohut cutarea*, SZENTGYÖRGYI 2010a: 26) és a *hadút*: *hodu utu* elnevezéseket (*castelic et feheruaru rea meneh hodu utu rea*, SZENTGYÖRGYI 2010a: 26). Ezekből az előfordulásokból világosan kiderül, hogy az 1055. évi alapítólevélben az *út* főnév tövéghangzós és véghangzó nélküli formában egyaránt szerepel, míg az összeírásban kivétel nélkül véghangzóhiányos alakban áll (*Hodut*, *Hodvth*, *Hoduth*). BÁRCZI véleménye szerint a *hodu utu* tekinthető köznévi körülírásnak (1951: 66) vagy birtokos jelzős, de sokkal inkább magyarázó főnévi jelzős összetételnek (i. m. 183). HOFFMANN inkább jelentéssűrítő összetételnek mondja, amelynek jelentése 'hadak vonulására alkalmas nagy út'-ként adható meg (vö. 2006b: 57, 2010: 132).

A Tihanyi összeírásban háromszor fordul elő a *Hadút* megnevezés. Elsőként *Fotud* birtokon tűnik fel: „venit per campum metis interpositis ad *Hodut*”. Faddról azonban egy kisebb út is vezetett közvetlenül Tolna településre, amely összekötötte a két település központját („ad viam, que ducit ad castrum Talana”), s amelyet az oklevél világosan elkülönít az itt említett *Hadút*-nak nevezett úttól. HOFFMANN szerint az 1211-ben említett *Hodut* a Duna mellől Kesztlőc irányába tartó utat jelölhette (ehhez vö. HOFFMANN 2006b: 59, 2010: 133–4). SZENTGYÖRGYI RUDOLF megítélése is azonos: ez az út (ti. a Tolna környékén lévő *hadút*) a Budáról dél felé tartó egykori római limesút volt, amely Fadd és Tolna mellett elhaladva érinti Szekszárdot és Kesztlőcöt, majd Dunaszekcsőnél tér vissza a Duna partjára. A limesút ezen észak-tolnai szakasza pedig a Tihanyi alapítólevélbeli *ohut*-tal azonos (2007: 34–5, 38, 41–3).

Emellett a Balatontól délre vezető út kétszeri említése is előfordul, az egyik Gamás birtok leírásában: „ad viam, que dicitur *Hodvth*” (32.5.), a másik a későbbi Szántód falu határában, annak második említésekor: „ad magnam viam, que dicitur *Hoduth* ~ *Hodut*” (34.3.). Ugyanezt az utat az 1055. évi alapítólevél latinul, *magna uia*-ként nevezi meg, amely a Balaton déli partjával nagyjából párhuzamosan futott. Ennek az útnak a nyomvonala feltehetően ebben az időben is ott haladt, ahol az első katonai felmérés 18. század végéről való térképe is feltünteti. Ebből világosan látszik, hogy Szántód falu az úttól délre feküdt, tőle északra pedig Tihannal szemben, az a félszigetszerűen a Balatonba benyúló partszakasz területén, amit az 1055. évi leírás *Koku zarma*-nak mond (vö. HOFFMANN 2010: 85). A fentebb említett út Lellénél délnyugat felé kanyarodott, hogy a Boglártól nyugatra elterülő mocsarakat elkerülje (EKFT.). Somogy megye helynévanyagában, Balatonlelle területén ma is előfordul a *Hadak utja* név (SMFN. 54).

24.9. *Edenen* [*edenën ~ edenény*]

A Fadd birtokon említett hídról („ad pontem *Edenen*”) az sem dönthető el egyértelműen, hogy az 1211-es adata hely- vagy személynévi szerepben áll-e. Ha helynévként használatos, akkor a név alakja bizonytalanul állapítható meg — *Edenény*-ként vagy *Edenény hídja*-ként egyaránt elképzelhető —, ugyanis nehéz megítélni, hogy a latin köznévi esetleg nem a magyar helynév földrajzi köznévi részének a fordításaként értelmezhető-e. Hasonló névszerkezettel találkozhatunk a Besenyő birtok leírásában említett pons *Cebeth* (23.14.) esetében is. Az *Edenény* név később mikrotoponimaként nem fordul elő, és személynévként sem volt ilyen alakban használatos.

FEHÉRTÓI KATALIN az általam vizsgált nevet az *Edemen ~ Edumen* nevekkel azonos névként említi (ÁSz. 268). Ha ez az azonosítás elfogadható, akkor a személynév kapcsolatba hozható Anonymus gesztájában említett második kun vezér *Edum ~ Edumen*, valamint a vele rokoni kapcsolatban álló *Ed* névével (BENKŐ 1998: 47–8). Az *Edumen* nevet NÉMETH GYULA a török eredetű *edgü* ’jó’ melléknévből alakult *Edü* név *-men* kicsinyítő képzős származékának vélte (a forrást ld. BENKŐ i. m. 47). BENKŐnek azonban az alapnévvel kapcsolatban kétségei támadtak: „mert ugyanaz a szó a magyarba köznévként is átkerült, de ómagyar formája *i*-zö: *idnap, igykő, ...*, szemben az *Edumen* és *Ed* alapneve mindig *e*-zö alakjával” (i. h.), mindenesetre az *Edumen* török eredetében mégsem kételkedett. Véleménye szerint az *Edümen* névből a magyarban szabályosan, valószínűleg névrövidítéssel alakulhatott az *Ed ~ Edü* alak (i. m. 48). Az *Ed*- és származékait pedig a régi magyar személynévanyagban igen gyakran megtalálhatjuk: 1138/1328: *Edus*, 1211: *Edse*, 1266: *Edewch*, 1294: *Edes* (vö. BENKŐ i. m. 48), s valószínűleg a fent említett *Edumen*-nel összefüggésben említhető az összeírásbeli *Edenen* név is.

Ugyanakkor elképzelhető, hogy az *Edenény* név kapcsolatba hozható a szintén személynévből (vö. 1211: *Vedelin*, 1217: *Edelin*, ÁSz. 267) metonimikus úton létrejött *Edelény* helynévvel. E helynév alapjául szolgáló személynévnek KISS LAJOS mind a szláv (vö. cseh *Odolen*), mind pedig a német (*Edelen*) előzményre való visszavezetését lehetségesnek tartja (FNESz. *Edelény*). Az *Edelény*-ből a hangképzés módjának megváltozásával alakulhatott *Edenény*, és akár fordítva is (*Csomálfalva > Csománfalva; Lengyénfalva > Lengyelfalva, Necsmér > Lecsmér*, vö. KISS L. 1995: 31–2). A régiségben egyébként Tolna megyében létezett egy *Edelény* településnév (1138: *Edelin*, Cs. 3: 423), — ennek nyomait őrzik a mai Tamási közelében fekvő településeken található *Eledényi-dűlő, Eledényi*

utra, *Eledényi-ódal*, *Eledényi-hegy*³³ (TMFN. 111, 122) mikronevek —, amely ez esetben párhuzamként említhető az 1211. évi oklevél *Edenen* adatához.

24.10. *Feldvarj* ~ *Felduara* (ld. a 20.13. alatt)

24.11. *Zegge* [*szög?*] – *Zegthelegu* ~ *Zegtehlegu*³⁴ [*szögtelek(ü)* ~ *szögteleg*]

A birtok következő határpontjának nevezett *Zegge* név („in loco, qui dicitur *Zegge* et *Zegthelegu* (*Zegtehlegu*)”) elemzése során nehézségekbe ütközünk. Nem ismerjük ugyanis e hely fajtáját, s a helynév későbbi diplomákban, térképeken sem szerepel, valamint az olvasata és az eredete is meglehetősen bizonytalan. E helynévnek ugyanis [*szégye*], valamint [*szög*] olvasatot egyaránt adhatunk, de mindkét elképzeléssel kapcsolatban kétségeink támadhatnak. Ha az összeírásbeli helynevet *Szégye* formában rekonstruáljuk, akkor a *szégye* ’erős husángokból álló, kerítésszerű halfogó rekeszték’ (TESz.) főnévvel azonosíthatjuk (vö. FNESz. *Szógye*), tehát eredetileg talán halászhely megnevezésére szolgálhatott. Ezt az elgondolást a térség vizenyős, mocsaras volta támogathatná. Az azonban, hogy a *szégye* szavunk (vö. pl. 1343, 1399/1400: *zege*, 1396: *zeghe* stb., OklSz.) nem adatolható *zegge* alakban, a fent említett elképzelést nem valószínűsíti, bár akár íráshibával is számolhatunk, mint az összeírásban több helyen (vö. *Bogar* ~ *Bocar* (21.7.)).

Az viszont, hogy a *Zegge* nevet az összeírás a *Zegthelegu* ~ *Zegtehlegu* helynévvel együtt említi, azt a másik feltevést erősíti, hogy a két név nem független egymástól, s így a *Szeg* helynevet kell látnunk a fent említett alakban, amely a *szeg* ’sarok, szeglet, kiszögellés’ (TESz. *szeg*²) főnévvel van kapcsolatban. A 18–19. századi térképeken világosan láthatjuk, hogy Fadd település határa a Duna és holtágainak kanyarulatainál található (EKFT., LIPSZKY, Mappa, MKFT.), mindez pedig a ’szeglet, kiszögellés’ értelmezését erősíti (vö. FNESz. *Szeged*). Tolna megye mai helynévállományát tekintve szintén azt mondhatjuk, hogy a *szeg* földrajzi köznévi igen gyakori a helynevekben (*Kapszeg*, *Tó-szög* stb., TMFN. 452, 468), sőt Fadd településen is előfordul egy *Várszög* mikrotoponima (TMFN. 426, 428). Mindezek (ti. a helynév szövegkörnyezete a birtokösszeírásban, a 18–19. századi térképek, valamint Tolna megye mai helynévanyaga) alapján pedig valószínű-

³³ Az *Eledény* típusú nevek hangátvetéssel jöttek létre az elsődleges *Edelény*-ből. A Tolna megyei helynévgyűjteményben az *Edelényi útra* (TMFN. 621) mikronév is olvasható, amely hangátvetés nélküli alakban utal az eredeti *Edelény* névre.

³⁴ Arra a helyesírási sajátosságra korábban (ld. az összeírás filológiai elemzésénél) már rávilágítottam, hogy az összeírás három fogalmazványbeli helynévének (fg. *Cohache* ~ hp. *Choache* (20.3.), fg. *Zegtehlegu* ~ hp. *Zegthelegu*, fg. *Tehluki* ~ hp. *Theluky* (33.)) igen ritka *ch*, illetve *th* betűkapcsolatai között egy magánhangzó is található. Ezekben az esetekben valószínűleg betűcserével, a fogalmazati példány készítőjének tévesztésével számolhatunk. Azt is említettem már, hogy a [g] hang többféle jele (*g*, *c*, *ch*) között a *gu* betűkapcsolat (vö. *Guergen* (24.2), *Egueteu*, PRT. 10: 509) szintén megtalálható.

nek látszik, hogy a vizsgált *Zegge* helynév mögött a *Szeg* forma rejlik. Ebben az esetben viszont a kettőzött *gg* betűt és a szóvégi *-e* szerepét nemigen tudjuk megmagyarázni, s legfeljebb íráshibának tarthatjuk.

A *Zegge* helynévvel együtt említett *Zegthelegu* mikrotoponimában a *szeg* 'sarok, szeglet, kiszögellés' (TESz. *szeg*²) főnév és a *telek* 'földterület, szántásra alkalmas, trágyázott föld' (TESz.) földrajzi köznévként kapcsolódott össze. Ennek alapján a *Zegthelegu* olyan megművelt területet jelölhetett, amely a folyó kanyarulatai közelében, vagy éppen a határ valamely szegletében feküdt (vö. KMHsz. 1. *Dédtelke*, *Harpanateleke*, *Topatelke* stb.). A *telek* utótagú helynevek emellett a régiségben jellegzetesen településnévi szerepben is álltak (vö. TÓTH V. 2008: 185).³⁵ Azt pedig, hogy a *telek* lexémát tartalmazó helynevek nem csupán pusztuló vagy elpusztult településekre vonatkozhattak, TÓTH VALÉRIA szóföldrajzi és névtipológiai érvekkel bizonyította (vö. 2008: 188–9).

24.12. *Secues* ~ *Segues* [székés? ~ seges?]

Nem a birtok határának leírásában, hanem korábban, a faddi halászok neveinek felsorolása közben jelenik meg a *Secues* nevű mocsár említése („super stagnum *Secues* (*Segues*)”). ERDÉLYI LÁSZLÓ e víznevet a határleírásban említett *Zegge*, valamint a *Zegthelegu* (24.10.) mikrotoponimákkal összekapcsolva *Szeges* alakban rekonstruálja (PRT. 10: 419). Sokkal valószínűbbnek tűnik azonban a *Székes* formában történő azonosítása, amelyet Tolna megye mai helynévanyagában előforduló *Székés*, *Székös-tó*, *Kisszékös* (TMFN. 180, 401) helynevek szintén támogatnak. Ezt az elképzelést még inkább erősíti a Faddhoz mintegy 20 km-re lévő Tengelic településen fekvő *Székés* nevű mocsár (TMFN. 401), valamint e terület már említett kiterjedt mocsárvilága (EKFT., MKFT.). Ennek megfelelően e helynév a *szék* ~ *szik* 'időszakos vízállás; esőtlen nyarakon kiszáradó tó; mocsár, mocsaras hely' (TESz.) köznévként és az *-s* képző összekapcsolódásával jött létre. A névadás ezen indítéka (ti. 'időszakos vízállás, mocsaras hely') pedig az összeírásbeli *Secues* név előtt álló *stagnum* latin fajtajelölő szóval nyilvánvalóan kapcsolatba hozható. HOFFMANN ISTVÁN megítélése szerint az összeírásbeli *Secues* mikronévnek az 1055.

³⁵ TÓTH VALÉRIA primér településnév-formánsoknak nevezi az eredetileg is 'település, lakott hely' jelentéssel rendelkező *falva* ~ *falva*, *ülés(e)*, *szállás(a)*, *lak(a)*, *ház(a)* földrajzi közneveket. A 'föld, birtok' jelentést hordozó *föld(e)*, *telek* ~ *telke* köznevek egyfajta átmeneti típust képviselnek közöttük, mivel funkciójuk ('valaki földje') a régiségben szorosan összekapcsolódott az elsődleges településnév-formánsok 'valaki faluja' funkciójával, így maguk is könnyen felvehették a 'település, lakott hely' jelentést. A településnév-formánsok harmadik típusát azok a földrajzi köznevek alkotják, amelyek elsődleges jelentése távol áll ugyan a 'lakott hely' funkció kifejezésétől (pl. *egyház* 'templom', *fő* 'forrás', *hid* 'hid' stb.), de gyakori településnévalkotó elemként másodlagosan (a településnevekben alkalmilag) ezt a szerepet is magukra vették 'speciális (pl. templommal rendelkező; víz mellett kialakult stb.) falu' jelentésben (2008: 185).

évi alapítólevélbeli *segisti* (~ *Sükösd*) helynévvel való kapcsolata a térbeli távolság, valamint a nevek alaktani eltérése miatt is problémásnak tűnik (2010: 210). HOFFMANN azonban úgy véli, hogy a Faddról 1864-ben közölt *Seges-hegy* előtagja „nyelvileg megfelelhet az 1211. évi összeírás névalakjának” (i. h.). Jómagam azonban a fentiekben jelzettek szerint úgy gondolom, hogy az 1211-ből adatható mocsárnév nem a kiavult *sēg* ~ *ség* ’domb, halom’ (TESz.) domborzati köznévvé és az *-s* képző összekapcsolásával jött létre. Ezt a feltevést pedig az a helynév-tipológiai körülmény is támogatja, miszerint domborzati köznévből képzéssel nemigen keletkezik víznév, nem adathatóunk például *Bérce*s, *Dombos(d)*, *Halmod*, *Hegyes(d)* stb. vízneveket (vö. HA. 1–2., HOFFMANN 2010: 211). Bár az 1055. évi alapítólevélben a *segisti* szórvány szintén víznévként szerepel („lacum *segisti*”, SZENTGYÖRGYI 2010a: 28), HOFFMANN ISTVÁN azonban megnyugtató érvekkel bizonyította, hogy — a *lacus turku*-hoz hasonlóan — a *lacus segisti* leginkább *segisti* település tavát jelölhette (erről részletesen ld. 2010: 208–14).

A jelzett szórvány pontos nyelvi elemzését eldöntené az olvasata. Ez azonban bizonytalanul adható meg több körülmény miatt is. A szó elején álló *s* legtöbbször [s] hangértékű az összeírásban, az [sz] hangot többnyire *z* betű jelöli, főképpen szókezdő helyzetekben (vö. *Zeuleus* (12.), *Zouafeereh* (20.4.), *Zacadat* (20.14.)). Ez alapján [s], esetleg [zs] szókezdő mássalhangzóra gondolhatnánk, de például a *Szamárdi* ~ *Zamárdi* adataink nagyobb része áll szókezdő *s* betűvel (ld. a 34.4. alatt), de a *Szántó*-nak is vannak *s* betűvel írott változatai az összeírásban (ld. a 34.1. alatt). A szóbeliseji *cu*, illetve *gu* betűkapcsolat hangértékének megítélése még bizonytalanabbnak tűnik. A *gu* a [g] hang jeleként több esetben is előfordul (vö. *Guergen* (24.2.), *Egueteu*, PRT. 10: 509), de mi magyarázná a hitelesített oklevélben a *gu* helyett feltűnő *cu* hangkapcsolatot (ehhez ld. az összeírás filológiai kérdéseit tárgyaló részt).

25.1. *Mortus* [martos]

Az alapítólevélbeli *mortis* település az összeírásban *Mortus* formában szerepel az apátság huszonötödik birtokaként, s ezt az alakot olvashatjuk az alapítólevél hátlapján is (*mortus*, DHA. 1: 145, SZENTGYÖRGYI 2010a: 32, 65). Az 1211-ben említett *Mortus* település nagy valószínűséggel azonos az 1055-ből feljegyzett *mortis*-sal. A 13. század eleji oklevélből csupán azt tudjuk meg, hogy az itteni udvarnokok közösen művelik földjüket a *Bychachi* ~ *Bicaci* falubeliekkel („Et hii colunt terram communiter cum villanis *Bychachi* ~ *Bicaci*”). Ugyanez a *Mortus* 1257/1297-ben mint *predium* és *villa* jelenik meg, amely *Buchak* mellett fekszik (PRT. 10: 526).

A falu lokalizálását illetően három azonosítási lehetőség merült fel a szakirodalomban. Az egyik elképzelés *Mortis* ~ *Mortus* települést Tolna megye északi részére helyezi, Bikács szomszédságába, a mai Sárvíztől keletre. A tőle délre említett *Anya*-t ERDÉLYI LÁSZLÓ különösebb bizonyítékok nélkül a mai Nagydoroggal azonosítja. Megítélése szerint Martonfalva fekvését az oklevél nem pontosan jelöli meg, mert az nem a Sárvíztől, hanem a Bikácson átfolyó kis pataktól keletre lehetett (PRT. 10: 420–2). Ezt a lokalizálást elfogadta BÁRCZI GÉZA (1951: 35), MEZŐ ANDRÁS (2003: 346–7) és ZELLIGER ERZSÉBET (2005: 30) is.

A másik, valószínűbbnek látszó azonosítás szerint *Mortis* ~ *Mortus* település Tolna megye déli részén, a Janya-pusztá vidékén található, amely Kölesdtől délkeleti, Zombától pedig északkeleti irányban fekszik. A Szent László korára hamisított oklevél birtokleírásának tüzetes elemzése után HOFFMANN ISTVÁN (2006b, 2010) és SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2007) is ez utóbbi lokalizációt támogatja. A fent említett *Mortis* ~ *Mortus* falu délről Anya településsel határos, ezt pedig a mai *Janya* pusztával lehet azonosítani, amely ilyen névalakban — inetimologikus *j* kezdőhanggal — szerepel a mai névanyagban is: *Janyapuszta* (TMFN. 413). Mivel azonban a Tolnától nyugatra Zomba mellett fekvő Anya település Bikácstól délre légvonalban mintegy 25 kilométer távolságban található, „igen nehéz elképzelni, hogy közöttük a 11. század közepén csupán egyetlen település, *Mortis* ~ *Mortus* feküdt volna” (HOFFMANN 2010: 113).

HOFFMANN véleménye szerint *Anya* ~ *Janya* és *Bikács* ~ *Bikád*³⁶ között kell keresnünk *Mortis* ~ *Morton*³⁷ nevének a nyomait. E helyütt azonban csupán *Apáti* néven tűnik fel egy nagyobb terület, amelyen két lakott hely, a ma *Felső-* és *Alsóapáti*-nak nevezett puszta található (TMFN. 418). HOFFMANN úgy véli, hogy nagy valószínűséggel e nevek mögött húzódnak meg a Szent László korára hamisított leírásban szereplő *Mortos* és *Mortonfolua* települések. Az adományozás következtében ezek neve megváltozott, mint ahogyan az alapítólevélben szereplő *Disznó* (*gisnav*) birtok neve helyett az új tulajdonost jelölő *Apáti* név vált elterjedté (vö. HOFFMANN 2010: 99–100). Ezt az azonosítást erősítik a földrajzi leírás további részletei is: a *Mortos* nyugati határáként említett hegyek a Sárvíz

³⁶ HOFFMANN ISTVÁN a *Bikács* helynévvel kapcsolatban figyelembe veszi a Tolna megyében előforduló *Bikád* ~ *Bikágy* neveket is. A fent idézett oklevélbeli említések esetleg ezekkel is azonosak lehetnek, mivel az ómagyar korban a képzők változása egyazon helynévben igen gyakori jelenség volt (vö. 2010: 112–3).

³⁷ HOFFMANN ISTVÁN a Szent László korára hamisított oklevélben említett *Mortos* és a szomszédos *Mortonfolua*, valamint ezzel kapcsolatban a *Martos* és a *Marton*-típusú helynevek viszonyát is tárgyalja (2010: 113–5). Ezzel összefüggésben megemlíti, hogy *Mortis* ~ *Mortus* azonosításában — mivel ilyen néven a későbbiekben tihanyi apátsági birtokról nem történik semmiféle formában sem említés — *Morton* ~ *Marton* formákkal is számolnunk kell, ugyanis a tihanyi apátság Tolna megyei birtokai között 1358-ban egy bizonyos *Mortus alio nomine Morton* települést is említnek (PRT. 10: 556), amely bizonyára azonos lehet *Mortos*-sal.

nyugati oldalán e szakaszon markánsan megjelennek, és szükületet hoznak létre a mocsaras víz medrében (vö. HOFFMANN 2010: 115–6).

A harmadik elképzelés HOLLER LÁSZLÓ nevéhez fűződik, aki induktív módszerrel próbálta az alapítólevélbeli *mortis* birtok határát megállapítani (2010: 67–110). Sajátos megközelítést alkalmazva a lokalizált határpontok helyét (azok pontos koordinátáit) kötötte össze a terepviszonyok figyelembevételével, azaz a vízfolyások és az utak vonalát követve. Ennek eredményeképpen úgy véli, hogy *mortis* birtok egy négyszögbe foglalható terület. Az északi, nyugat-kelet irányban haladó határát a két *holmodi* közé helyezi, amelyek magasabban fekszenek a Sárvíz körüli területeknél. A birtok keleti határát a Bikács–Györköny–Pusztahencse vonal mentén, nyugati határát pedig Kölesd–Sárszentlőrinc–Simontornya vonalában húzza meg. A déli határ pedig „a Jánosmajor és Kajdacs közötti szakaszon éri el a Székesfehérvár felé haladó főutat, azt keresztezi, majd Középfőhidég északi oldalán továbbmegy a Sárvíz medréig, s itt a kölesdi hídon halad át” (2011: 102). Ezek után eljut a *petre zenaia hel*-ig, majd innen az Öreg-hegyre (i. h.).

A felmerült lokalizációs elképzelések közül azt tartom leginkább valószínűnek, amelyik *Mortus* birtokot Tolna megye déli részére helyezi. Egy birtok földrajzi azonosítását ugyanis a párhuzamos oklevélhelyekkel való összevetés nagyban segíti. Ez mondható el *mortis* ~ *Mortus* birtokkal kapcsolatban is, véleményem szerint ugyanis e hely pontos meghatározásához a Szent László korára hamisított tihanyi oklevél adja az egyik legbiztosabb fogódzót. E birtokleírás szerint *Mortos* (~ *Mortus*) falu délről Anya településsel határos, amely a mai *Janya* pusztával azonosítható (vö. *Janyapuszta*, TMFN. 413), ezek alapján tehát Tolna megye déli részén, Kölesd és Zomba vidékén fekszik (ld. fentebb). Ezt az azonosítást támogatja az a körülmény, hogy az alapítólevél *fortudi* (a mai Fadd) falut (ezt részletesen ld. a 24.1. alatt) *mortis*-hoz közelinek mondja (SZENTGYÖRGYI 2010a: 26, 35, vö. HOFFMANN 2010: 116). E lokalizációnak az összeírás azon szövegrésze sem mond ellent, amely szerint az itteni, azaz a martosi udvarnokok közösen művelik földjüket a *Bychachi* ~ *Bicaci* (25.2.) falubeliekkel, Tolna megyében ugyanis több *Bikács* ~ *Bikád* ~ *Bikágy* nevű település (nemcsak a megye északi részén) adatolható a forrásokból (erről részletesen ld. a 20.17. alatt). Ezek közül egy *Bikád*-ot (1391: *Bykad*, 1464: *Bykad*, *Bykagh*, Cs. 3: 418) éppen a Janyapuszta vidékén lévő Kölesd közelében találunk (vö. még TMFN. 410), ennek alapján pedig akár e falu ómagyar kori meglétét is feltételezhetjük (vö. HOFFMANN 2010: 115).

Mortis ~ *Mortus* helynév etimológiáját tekintve a szakirodalom egységesen a helynév személynévi származtatását vallja (BÁRCZI 1951: 35, ZELLIGER 2005: 30, FEHÉRTÓI 2006:

164, HOFFMANN 2010: 116–7). A *Mortis* ~ *Mortus* személynév (ÁSz. 522–5) az Árpád-korban igen gyakorinak számító latin *Martinus*-ból jött létre csonkítással.

25.2. *Bychachi* ~ *Bicaci* (ld. a 20.17. alatt)

26. *Fedeh* [fedey ~ fedex]

A Tolna megyei *Mortus* birtok után és a Somogy megyei települések felsorolása előtt említi az 1211-es oklevél *Fedeh* falut: „in villa *Fedeh*”, amelyről csupán annyit tudunk meg, hogy a tihanyi apátság földet és erdőt birtokolt itt.

A Szent László korára hamisított oklevél (+1092/+1274//1399) a Tolna megyei birtokok között elsőként említi egy *Fiden* ~ *Fideu* ~ *Fyden* nevű, valamint *Mortus* után egy *Fede* ~ *Fedeh* nevű falut az apátság birtokaként (DHA. 1: 284). Egy 1358. évi hamis oklevélben szintén feltűnik e két település: *Fotud* után *Fede*, *Mortus* és *Cupan* után pedig egy *Fyden* nevű birtok szerepel (PRT. 10: 556). ERDÉLYI LÁSZLÓ e neveket az 1055. évi Tihanyi alapítólevélben előforduló *fidemsi*-vel azonosította, s létrehozásukat pedig a hamisítványok szerzői tévedésének tulajdonította (PRT. 10: 420). BÁRCZI GÉZA elfogadva ERDÉLYI véleményét hozzáfűzte, hogy *fidemsi* és *Fedeh* szinonimák is lehettek, a falut tehát hívhatták mindkét néven (1951: 45). A régi okleveleinket kritikai apparátussal közlétező DHA. adatsorában azonban elkülönítve szerepelnek egyrészt a Tolna megyei *fidemsi*, *Fideu*, *Fyden* adatai,³⁸ másrészt pedig a szintén e megyében található *Fede*, *Fedeh* említései (DHA. 1: 151, 284, 485). *Fedeh* település lokalizálásakor — mint ahogyan *fidemsi* esetében is — nehézségbe ütközünk, ugyanis e helynévnek nem találjuk nyomát később sem okleveles forrásokban, sem pedig 18–19. századi térképeken, valamint Tolna megye mai helynévanyagában mikrotoponimaként sem szerepel, ezért csupán annyit tudunk biztosan, hogy valahol Tolna megyében feketett. Azonosítását MEZŐ ANDRÁS kísérelte meg, aki e falut — a környezetében szereplő más helynévi említés (*Aklós*) alapján — Tolna megye északnyugati részére, a mai Keszőhidegkút környékére lokalizálta (vö. 2003: 283–4).

A *Fedeh* és más oklevelekben említett *Fede* ~ *Fedeh* azonosságát elfogadva felvetődik az itt jelzett alakok írásképi különbsége: a szóvégi *h* vajon reális hangértéket képvisel-e — s ez esetben leginkább [ɣ], [χ] hangot jelölhet —, vagy csupán más összeírásbeli szórványokhoz hasonlóan (vö. pl. *Appatfeereh* ~ *Apatfeereh*, *Zouafeereh*, *Varfeereh* (20.4.)),

³⁸ Az 1055-ből való *fidemsi*-nek és a más forrásokban előforduló *Fideu* ~ *Fyden* ~ *Fiden* említéseknek az azonosítása is meglehetősen bizonytalan feltevésnek tűnik.

Cucen Hereh, Feket-hereh (21.5.)) itt is hangérték nélküli betűként jelenik meg. Ennek eldöntése helyesírási alapon nem lehetséges, a név etimológiája azonban esetleg választ adhat az ezt érintő bizonytalanságunkra.

A *Fedeh* helynév etimológiáját tekintve leginkább az az elképzelés vetődhet fel, hogy a *fed* ige folyamatos melléknévi igenévi származékából jött létre. A *Fedeh* írásmód ugyanis az *-ő* igenévképző korai ómagyar alakjának, a [ɣ] palatoveláris zöngés spiránsnak vagy esetleg a zöngétlen [χ] változatának a meglétét valószínűsíti. Ezt az etimológiát illetően pedig esetleg megfogalmazhatjuk azt a kérdést, hogy a *Fedeh* ~ *Fedő*, valamint a *fidemsi* ~ *Fedemes* nevek kapcsolatba hozhatók-e úgy egymással, mint amelyek valamiféle képzőalternációt mutatnak, ami a két név azonosításának az alapját jelentette a szakirodalomban. HOFFMANN ISTVÁN megítélése szerint a *Fedemes* ~ *Födemes* nevek *-s* képzőjének kicsinyítő képzőként (vö. TESz. *fed*) — nem pedig ’valamivel való ellátottságot’ kifejező formánsként (vö. BÁRCZI 1951: 157, ZELLIGER 2005: 36) — való felfogása mindezt eleve valószínűtlenné teszi, de HOFFMANN kétségesnek véli a név alapjául feltett szó meglétét is, mivel az nem adatolható a forrásokban (vö. 2010: 159). A *Fedeh* helynevek HOFFMANN véleménye szerint talán inkább személynévi eredetűek lehetnek (vö. 2010: 159), noha ilyen személynevet az Árpád-kori forrásokból nem adatolhatunk. Később azonban e név családnévként használatos volt (RMCsSz. *Fedő*), s mint ilyen foglalkozásra utalhatott (vö. RMCsNSz. 186). TÓTH VALÉRIA rámutatott, hogy a folyamatos melléknévi igenévből jelentéstapadás útján keletkezett *-ó/-ő* képzős foglalkozásnevek típusa igazán az Árpád-kor évszázadai után válik divatossá családnévként, de a korban is előfordulhatnak személynévként, mint például a *Csapó*, *Látó*, *Égető*, *Őrző*, *Fogó* stb. (2011: 364–5). A *Fede* változat — feltehető [*fedé*] ejtéssel — szóvégi [é] hangja ugyanúgy felelhet meg az [ő]-nek, ahogyan az *idő*-féle szavaknak létezik *idén* változata is.

27.1. *Jouta* [*jouta*]

A Tihanyi összeírásban a *Jouta* helynév viszonyítási pontként szolgál a Somogy megyei *Ság* falu azonosításához, amely a szöveg szerint a *Gyótá*-n túl feküdt: „In territorio Simigiensis castri ultra *Jouta* in villa *Sagh*”. E hely neve korábban a Tihanyi alapítólevél interpolált változatában (1055>1416: *Sag*, ultra *Jolta*, DHA. 1: 155), később pedig az 1267. évi pápai megerősítő oklevélben (1267/1297: in villa *Sag* iuxta *Jotha*, PRT. 10: 526) szerepel szintén viszonyítási pontként említve. Somogy megye mai helynévanyagában több tucat *Gyóta* elnevezés fordul elő, amelyek főleg a megye nyugati, délnyugati

részén (a Marcali, a Kaposvári és a Barcsi járásban) található (SMFN. 942). Ezek között is igen sűrűn jelentkeznek Marcali és a környékbeli települések (Sávoly, Somogyzsitfa, Bize, Libickozma) helynévkincsében, elsősorban erdő és puszta neveként: *Gyóta*, *Kis-Gyóta*, *Gyóta-puszta* stb. (SMFN. 272, 283, 295, 300), valamint Kaposvár, illetve a mai *Juta* település környékén: *Kis-Gyóta*, *Nagy-Gyóta*, *Gyótai-erdő* stb. (SMFN. 425–6). Az 1211-es oklevélbeli *Gyóta* azonosításában segítségünkre a fent említett *Ság* falu lokalizálása lehet. E település a Szent László korára hamisított oklevélben *Hidas* (*Hydas*) és *Magyari* (*Magyare*) birtokok felsorolása között, *Kéthely* mellett található (+1092/+1274/1399: villa *Saag*, iuxta villam *Kethel*, DHA. 1: 284). Ezeket figyelembe véve tehát az oklevélbeli *Gyóta* esetében valószínűleg a Kéthely közelében fekvő, Marcali városhoz tartozó pusztáról lehet szó, amely a 19. századi térképeken is feltűnik: *Gyótai Major* ~ *Gyótai Pusta* alakban (MKFT.), s ma *Gyóta* néven ismert külterületi lakott hely és határrész (SMFN. 283). KISS LAJOS külön szócikkben tárgyalja *Gyótapusztá*-t mint Marcalihoz tartozó települést (FNESz. *Gyótapuszta*).

A *Gyóta* helynév etimológiáját illetően többféle elképzeléssel számolhatunk. Az ismeretlen eredetű, mára részben elavult, illetve nyelvjárási *gyóta* 'erdő, legelő' (TESz., ÚMTsz., NEMES 2005: 80) földrajzi köznévből jöhetett létre, s mint ilyen eredetileg a hely természeti viszonyaira utalhatott. Az OkISz. és a TESz. az 1211-es oklevél *Jouta* adatát kérdőjellel ugyan, de felveszi az 'erdő' jelentésű *gyóta* előfordulásai közé (OkISz. *Gyolta*, *gyóta*, *jóta*). KISS LAJOS véleménye szerint is *Gyótapuszta* település neve e természeti névből alakulhatott a *puszta* 'major' földrajzi köznévvvel kiegészülve (FNESz. *Gyótapuszta*). A fentebb említettek közül is világosan kitűnik, hogy Somogy megye mai helynévanyagában igen gyakran fordul elő a *Gyóta* elnevezés, elsősorban erdő és puszta neveként, amely a földrajzi köznévv 'erdő, legelő' jelentésével könnyűszerrel kapcsolatba hozható. Az viszont, hogy a *gyóta* földrajzi köznévv — más földrajzi köznévvvel ellentétben (pl. *patak*, *tó*, *hegy*, *erdő* stb.) — helyneveink részeként nemigen fordul elő, ezt az elképzelést elég bizonytalanná teszi. A *gyóta* földrajzi köznévv a Somogy megye földrajzi nevei kötetben közzétett, ma is használatban lévő földrajzi köznevek listáján nem szerepel (SMFN. 38), s az ÚMTsz. is csak kissé távolabbi vidékről, az Ormánságból és Sümeg környékéről közli 'legelő' jelentésben. Az is feltűnő, hogy az ilyen gyakori somogyi előfordulások nagy részében *Gyóta* alakban szerepel egyrészes helynévként, ritkábban pedig bővítményrészként (*Gyótai-homok*, *Gyótai-tető*, SMFN. 942), ami arra utal, hogy a szó földrajzi köznévi szerepe régen elavulhatott. A földrajzi köznevek igen gyakran feltűnnek hasonló névszerkezetekben: *Legelő-dűllő*, *Legelői-kaszáló*, *Legelő-erdő* stb. (SMFN.

1024), *Mezei-dűlő*, *Mezei-kapu* stb. (SMFN. 1043). A *gyóta*-t azonban kétrészes nevek főtagjaként nem említik, csupán faluosztódásra utaló névkorrelációkban szerepel, s ez a névszerkezet inkább az egykori helynévi használatára enged következtetni: *Alsógyóta*, *Kis-Gyóta*, *Felső Gyóta*, SMFN. 594, 642). Hasonló módon fordul elő Zala megyében, ott azonban csak mintegy két tucatnyi névben (ZMFN. 658) és Baranyában, itt mindössze három névben (BMFN. 2: 1052). Mindez a *gyóta* földrajzi köznévi szűkebb területi elterjedésére utal.

A *Gyóta* helynév személynévi származtatását sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, ilyen személynévek ugyanis adathozhatóak az Árpád-korból: az 1211-es oklevél is említi a Tihanyi-félszigeten egy *Gyóta* nevű harangozót (*Jouta*, PRT. 10: 504). A személynévnek és a községnek a kapcsolata, továbbá a földrajzi köznévi eredete, jelentésének változása azonban további vizsgálatot kíván.

27.2. *Sagh* [ság ~ ság] 'Ság'

Somogy megyében két ilyen nevű helyet is ismerünk a régiségből: egyrészt a Kéthely közelében fekvő *Ság* falut (1261, 1298, 1424, 1498: *Saag*, 1455: *Sag*, 1464: *Sagh*), másrészt a mai Iharosberény környékén fekvő *Ság* pusztát (1296, 1405: *Saag*, 1420, 1481: *Saagh*, Cs. 2: 638–9). Az 1211. évi oklevélben említett *Gyóta*-n túl fekvő *Sagh* valószínűleg a Kéthely közelében lévő faluval azonosítható. A Tihanyi alapítólevél interpolált változatából (1055>1416: *Sag*, ultra *Jolta*, DHA. 1: 155), valamint az 1267. évi pápai megerősítő oklevélből (1267/1297: in villa *Sag* iuxta *Jotha*, PRT. 10: 526) csupán annyit tudunk meg e helyről, hogy a *Gyóta*-n túl található. A Szent László korára hamisított oklevél azonban e település pontosabb lokalizációját adja: *Hidas* (*Hydas*) és *Magyari* (*Magyare*) birtokok felsorolása között mint *Kéthely* mellett lévő falut említi (+1092/+1274/1399: villa *Saag*, iuxta villam *Kethel*, DHA. 1: 284). Ennek a falunak az emlékét őrzik az élőnyelvi gyűjtésekben a Kéthely településen említett mikronevek: *Sági*, *Sági-tó* (SMFN. 264). Az egykori Kéthely település közelében keresendő *Ság* pedig valóban a Marcali környékén lévő Gyóta (27.1.) közelében található.

A *Ság* helynév eredete bizonytalan. A legvalószínűbb magyarázat szerint a már elavult *seg* ~ *ség* 'halom, domb, erdős magaslat' szó mély hangrendű *ság* párjából alakult, s így eredetileg valamely kiemelkedés jelölésére szolgált (vö. HEFTY 1911: 274, 306, BALÁZS 1953: 59, KÁLMÁN 1989: 145). PESTI JÁNOS a *ság*, *ség*, *seg* (~ *segg*) és a *séd* földrajzi köznevek névtani és szóföldrajzi vonatkozásait vizsgálva megállapította, hogy a *ság*, *ség* térszínformanevek a finnugor korból származnak (ehhez ld. még MSzFgrE. 541–2), s

a Dél-Dunántúl mai helynévanyagában ma is jelen vannak (1987: 32–53). Az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a *ság* (*Ság*) korábban feltűnik, mint a *ség*. Kutatásaiból ugyanakkor az is kiderült, hogy e szavak a régiségben a Dél-Dunántúlon csupán a dombvidéki tájak földrajzi köznevei lehettek. A Somogy megyében található *Ságvár* helynévvel, valamint a Tolna megyei *Ság* névvel kapcsolatban például megjegyezte, hogy a környező nevek adatai szintén a dombokra, a dombos vidékekre utalnak (PESTI 1987: 35–6). Somogy megye szóföldrajzi térképén világosan látható, hogy a *ság* földrajzi köznévfőként a mai Ságvár, Marcali és Iharos környékén volt fontos névalkotó elem (PESTI i. m. 47), a *ség* csupán néhány esetben fordul elő a megyében. Somogy megyén túl Zalában és Tolna megyében is döntő többségben vannak a *ság* köznévet tartalmazó földrajzi nevek (PESTI i. m. 51). A *Ság* nevek ilyen eredeztetését fogadja el KISS LAJOS is (FNESz. *Ság*). A másik kevésbé valószínű elképzelés a *Ság* nevek közszoói alapját egy ’sövény, bozót’ jelentésű, német eredetű szóban látja (vö. PAIS 1913: 356–7). A TESz. és az EWUng. a *ság* közszoónak mind a finnugor, mind pedig a német előzményre való visszavezetését lehetségesnek tartja. Harmadik magyarázatként a szakirodalomban a törzsnévi eredete is felvetődött (vö. TESz., SZABÓ 1954: 16–7).

28. *Igol* [*igol* ~ *igal*] ’Igal’

A Tihanyi összeírás következőnek egy nagyon kicsi, mindössze 10 szolga által lakott birtokot, a Somogy megyei Kaposvártól északkeletre fekvő *Igal* település nevét említi. E településnév korábban csak másolati, illetve nem hiteles forrásokban szerepel: 1055>1416: *Igol* (DHA. 1: 155), +1092/+1274/1399: *Igol* ~ *Igal* (DHA. 1: 284). Ugyanilyen alakban később többször is előfordul az oklevelekben: 1272, 1280, 1337: *Igol*, 1388: *Hygál*, 1391, 1398, 1462, 1485: *Igal* (Cs. 2: 578). A fent említett *Igal* településen kívül Somogy megyében még egy másik ilyen nevű helyet is ismerünk a régiségből, a mai *Ugal*-t, amely pusztaként Tab falu közelében található (vö. Cs. 2: 653). A Somogy megye mai helynévanyagában Tab településen előforduló mikrotoponimák szintén erre a pusztára utalnak: *Ugaj*, *Kis-Ugaj* (SMFN. 213).

Az *Igal* településnév eredete tisztázatlan. Bizonyára összefügg a magyar nyelvterületen ugyancsak többfelé előforduló *Igar* helynevekkel, a szóvégi *r* > *l* változás ugyanis a magyarban nem ritka: a fehérvári keresztesek 1193. évi oklevelében említett *Zamor* helynév ma *Zámoly*-ként ismeretes (vö. MIKOS 1935: 254, FNESz. *Zámoly*). Az *Igar* helynév talán kapcsolatba hozható az óorosz *Igor* személynévvvel, amely török közvetítéssel kerülhetett a magyar nyelvbe. Ennek a személynévnek az Árpád-kori használatára azonban

nincs adatunk. Ugyanakkor a korból adatolható egy *Igal* személynév (1274/1508: *Wygal* [ɔ: *Igal*], ÁSz. 810), a szóvégi *r > l* változás azonban nemcsak a településnévben, hanem a személynévben is végbemehetett.

29. *Fuzegy* [*fűzegy*] 'Kisbárapáti'

A 1211. évi összeírás a tihanyi apátság huszonkilencedik birtokaként a Somogy megyei *Fűzegy* falut sorolja fel. Valószínűleg ugyanez a birtok tűnik fel az 1055. évi alapítólevélben *gisnav* megnevezéssel (ERDÉLYI 1904: 397). Az alapítólevél interpolált változatában: 1055>1416: villam *Diznou*, quam nominavit *Apati* (DHA. 1: 156) és egy pápai megerősítő oklevélben is: 1267/1297: *predium et villam de Gesnov vel Apaty* (PRT. 10: 526) kettős névhasználat figyelhető meg, amely arra enged következtetni, hogy az adományozást követően az elsődleges *Disznó* név helyett az új tulajdonost jelölő *Apáti* név vált elterjedtté. Az összeírásbeli egyetlen *Fűzegy* megnevezés mellett a későbbiekben a települést mindig *Apáti* néven említik: +1092/+1274//1399: villa *Apathy* (DHA. 1: 284), 1275, 1536: *Apaty* (Cs. 2: 587), s a 19. századi térképeken is e névalak olvasható (1806: *Apáthi*, LIPSZKY, Mappa). A falu később összeolvadt a szintén középkori *Bár* településsel (+1092/+1274//1399: ad villam *Baar*, DHA. 1: 284), és a 19. század végétől *Kisbárapáti* a hivatalos neve (1895: *Kis-Bár-Apáti*, FNESz., vö. MEZŐ 1999: 182).

A *Fuzegy* név etimológiája világos: nyelvészeink a *fűz* fanév -gy képzős származékának tekintették (vö. MIKOS 1935: 248, BÁRCZI 1951: 28, HOFFMANN 2010: 102). A -gy képzőről³⁹ e helyütt csupán azt tartom fontosnak megemlíteni, hogy főleg növénynévi, különösképpen fanévi alapszavakhoz járult, mint például *Almágy*, *Egregy*, *Gyógy*, *Nyárágy*, *Száldobágy*, *Szilágy*, *Szilvágy*, de ritkábban előfordul más töveken is: *Halmágy*, *Nyűvegy* (BÉNYEI 2012: 71–3). A BÁRCZI által kínált, tőle is kevésbé valószínűnek tartott lehetőséget, miszerint a *fűz* fanév és az elavult *igy ~ ügy* 'víz' szó összetételéről lenne szó (1951: 28), a *Fűzegy*-nek a -gy képzős nevek körébe való tökéletes beleilleszkedése alapján elvethetjük (vö. HOFFMANN 2010: 102).

A településnévi és víznévi használat tekintetében az 1055. évi Tihanyi alapítólevél a víznév elsődlegességét bizonyítja, ugyanis a *Fűzegy* név víznévként az alapítólevélben háromszor is szerepel (kétszer önállóan: *iuxta fizeg*, *ultra fyzeg*, egyszer pedig helynévi szerkezetben: *ad fizeg azaa*, SZENTGYÖRGYI 2010a: 25), településnévként viszont egyszer

³⁹ A -d és a -gy képzők problémájának legújabb összefoglalását BÉNYEI ÁGNES végezte el, aki a két képző alternánsként való összetartozásához szükséges érvek (közös eredet, funkció azonossága, alaktani viselkedés) híján arra a megállapításra jutott, hogy a -gy a -d-től független szuffixum (2012: 53–74).

sem. A Szent László korára hamisított tihanyi oklevél szintén ezt az elképzelést támogatja, hiszen ebben a *Füzege* már *fluvius*-ként szerepel (+1092/+1274//1399: *in fluvio Fyzege, ad fluvium Fyzege*, DHA. 1: 284). Az 1211-ben említett *Fuzegy* településnév tehát metonimikusan jöhetett létre a korábbi, ugyanilyen alakú víznévből. Ez a víznév > településnév változás az ómagyar korban nem ritka⁴⁰, hasonló példát említhetünk magukból a tihanyi oklevelekből is (ld. 20.1. alatt).

30. *Supoc* [*supok* ~ *sopak* ~ *csupok* ~ *csopak*]

Az összeírás a Somogy megyei települések között említ egy *Csopak* nevű falut is: „in villa *Supoc*”. A régiségben ugyanis nemcsak a Balaton északi partján (Balaton)Füredtől keletre feküdt egy ma is *Csopak*-nak nevezett település, hanem a Balaton déli partján, (Balaton)Boglártól kissé délre, Gamás és Látrány falvak között is. Az azonosítást az teszi nagyon valószínűvé, hogy az összeírás a Somogy megyei birtokok között sorolja fel a települést. ERDÉLYI LÁSZLÓ mindenféle magyarázat nélkül azt hangsúlyozta, hogy „Csopak falu már nem állott fenn, csak emléke volt meg hitelesen az 1211. évi oklevélben” (PRT. 10: 393). A székesfehérvári káptalan birtokában 1229-ben Gamás szomszédságában említett *Chyopok* azonban még faluként szerepel az oklevélben (ÁÚO. 6: 470, Cs. 2: 624–5). Nem tudhatjuk tehát pontosan, hogy e *Csopak* mikor néptelenedett el, valószínűleg valamikor a 13–14. század folyamán, utolsó nyomát ugyanis a 14. század végén láthatjuk, amikor Zsigmond király eladományozza, de már csupán birtokrészként (telekként) említik (1391, 1396: *Chopak*, Cs. 2: 624–5). A 18–19. századi térképeken már nem találjuk nyomát e településnek. Somogy megye mai helynévanyagában Látrány településen előforduló mikrotoponimák azonban erre az egykori falura utalnak: *Csopak*, *Csopakihögy* (SMFN. 65). A Balaton északi partján, a mai Balatonfüredtől északkeletre lévő *Csopak* település tehát nem azonos az oklevélben szereplő Somogy megyei faluval, bár a szakirodalomban gyakran megtörtént e két azonos nevű hely összetévesztése. KISS LAJOS

⁴⁰ A víz- és helységnevek közti kapcsolatot legalaposabban BENKŐ LORÁND vizsgálta. A víz- és településnevek keletkezéstörténeti viszonyát érintő problémáról a következőképpen ír: „a nagyobb vizek esetében — szinte névtani univerzáléként — a vizek az elsődleges névadók: a mellettük fekvő helységek [...] a folyóktól kapták nevüket” (2003: 136). Korábbi munkájában (1947b) azt állapította meg, hogy víznevekből alakultak azok a helységnevek, amelyekben a *patak*, *ér* és *víz* szó előfordul (pl. *Előpatak*). Nagyon valószínűnek tartja, hogy eredeti víznevek azok a helységnevek is, amelyek vizinövények, víziállatok, vízre vonatkozó tulajdonságok nevéből alakultak, de ezek közé nem sorolhatók a növénynevből keletkezett helységnevek, hiszen ezek a víznevektől függetlenül is létrejöhetnek. Eredeti vízneveknek tekinti azon helységneveket is, ahol a helység és a mellette elfolyó víz neve alakilag pontosan egyezik (pl. *Gagy* vn. ~ *Gagy* hn.). Ezzel a megállapítással (víz > település) azonban nagyon óvatosan kell bánnunk, hiszen az is előfordulhat, hogy egyes településnevek a viszonyító elem hozzáadása nélkül, metonimikusan váltak víznevekké. Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveit vizsgálva jómagam (KOVÁCS É. 2007) is találok ilyen adatokkal: 1344: *Barakun*, alv.; 1344: *Barrakun*, palus; 1526: *Chazlo*, fl. (vö. JAKÓ 1940: 222, 337). Míg tehát a nagyobb vizek esetében elsősorban a víznév > településnév változással, addig a közép- és kisebb vizek elnevezéseivel kapcsolatban a fordított irányú településnév > víznév alakulással is számolhatunk (vö. még GYÖRFFY 2011: 158–9).

például etimológiai szótárában a Veszprém megyei *Csopak* első említéseként az 1211-es összeírás adatát közli (FNESz. *Csopak*). Az egykori Zala, ma Veszprém megyei *Csopak* adatai az alábbiak: 1093: *Sopok*, 1277, 1312, 1316: *Chopok*, 1380, 1450, 1457: *Chopak*, 1387: *Chapok* (Cs. 3: 44). *Csopak*-nak az 1093-ból származó *Sopok* adata, valamint az összeírásbeli előfordulása alapján a *Supoc* helynévnek akár [*supok ~ sopak*] olvasatot is adhatunk, az adatok nagyobb hányada viszont a [*csupok ~ csopak*] ejtést mutatja. Ez utóbbit támogathatja az a körülmény, hogy az összeírásban az *s* betű többször előfordul a [cs] jeleként (vö. fg. *Karachon* ~ hp. *Karasun*, PRT. 10: 507, 515; *Bolsou*, PRT. 10: 513 stb.).

A *Csopak* helynevek a szakirodalom szerint puszta személynévből keletkeztek (1141–1161: *Supg*, 1251: *Supk*, ÁSz. 736, vö. EtSz. *Csopak*, FNESz. *Csopak*). Az alapjául szolgáló személynév eredetét illetően a szakirodalomban felmerült a szlávból (szb.-hv. *Šupak*, FNESz. *Csopak*), illetve a törökből való származtatás lehetősége is (1406: *Chapakzallasa*, vö. RÁSONYI 1923–1927: 126, PAIS 1939: 36–7). A *Supg*, *Supk*-típusú személynévekből való eredeztetés hangtörténetileg kevésbé tűnik indokoltnak — bár a fentebb említett *Sopok*, *Supoc* előfordulások ezt támogathatják —, a kun-törökként említett *Chapak*(szállása) (1288/1288: *Chapk*, ÁSz. 172) már közelebb van hozzá.

31. *Boclar* [*boklár*] '(Balaton)Boglár'

Az 1211-es oklevél következőnek a Balatonlelle szomszédságában fekvő, azzal (1978-ban) átmenetileg egyesített települést, a mai *Balatonboglár*-t említi: „in villa *Boclar*”. Az összeírásban másutt előfordul, hogy a [g] hang helyén esetleg [k]-ra utaló *c* betű áll: ez a gyanú a mai ejtés [*boglár*] ismeretében itt is felmerülhet.⁴¹ A névnek a Szent László korára hamisított oklevélbeli, valamint a későbbi említései sokkal inkább a *c* betű [k] hangértékben való előfordulását valószínűsítik: +1092/+1274/1399: *Baklar* ~ *Boklar* (DHA. 1: 283), 1325: *Boklar*, 1358: *Bakalar*, az első *g*-s lejegyzésű forma csak a 15. század közepéről való: 1435: *Boglar* (Cs. 2: 594).

A *Boglár* helynév eredete bizonytalan, ezzel kapcsolatban legfeljebb névmagyarázó ötletekről beszélhetünk. E helynév forrásául egyes kutatók (KARÁCSONYI 1920: 211, NÉMETH 1931: 145, 147, MIKOS 1935: 160) egy *-lar* többes számú végződéssel ellátott török **Boqlar* nemzetségnévre gondoltak, ennek azonban magyarországi előfordulásairól nincs tudomásunk. Egy másik elképzelés szerint pedig a helynévben az ótörök eredetű

⁴¹ Az összeírásbeli helyneveket érintő helyesírási (hangjelölési) kérdésről és azok lehetséges magyarázatáról a dolgozatom első fejezetének az összeírás filológiai kérdéseit tárgyaló részében részletesen szoltam (vö. még *Bodrug* ~ *Budruc* (23.16.)).

bulyar 'bolgár' népnév hangátvetéses változatát kellene keresnünk (vö. FNESz. *Balatonboglár*). E népnév azonban a magyar helynévkincsben nagyon ritkán fordul elő, a korban ugyanis a bolgár népnévnek egy másik szinonim elnevezésével, a *nándor* névvel jelölték meg az általuk lakott településeket (vö. BENKŐ 1998: 65–6, RÁCZ A. 2010: 115–6). BENKŐ LORÁND megállapította, hogy a korai magyar tulajdonnévanyagban nagyon ritkán jelenik meg a *bulgár* ~ *bolgár* népnév: a személynevekben elsősorban a 14. századtól adatolható (1356: *Bolgar*), és helynevekben is igen kései és ritka (i. m. 65). RÁCZ ANITA kutatásai szintén azt bizonyították, hogy a *Bolgar* elnevezés elterjedtsége az ómagyar korban igen csekély volt: mindössze két olyan települést (1284/XV.: *Bolgar*; 1435: *Bolgarom*, RÁCZ A. 2011: 27) találunk — és ezeket is az ország keleti és északi részén (Kolozs és Nógrád vármegyében) —, amelyek névadatai a *bolgár* népnevet alapalakban tartalmazzák. E népnév képzős alakban egyáltalán nem fordul elő, s földrajzi köznévi utótaggal is csupán két település esetében (*Bolgárfalu*, *Bolgárszeg*) adatolható (RÁCZ A. i. m. 28). A fentebb említettek alapján tehát nem valószínű, hogy az ország nyugati megyéjében e népnévi helynévvel találkozunk. A helynév a *boglár* 'sárga virágú növény', 'fémveretes, ékköves, gyöngyös, zománcos gomb alakú ékítmény' jelentésekkel bíró szavunkkal sem függhet össze, mivel az a 16. században került be a magyar nyelvbe (TESz.). Felvetődhet még a helynévnek a formáns nélküli személynévből való eredeztetése is, azonban a régi magyar személynevek között nem találunk olyat, amely hangtörténeti összefüggésbe hozható lenne vele.

Magyarázatra szorulna még a *Boklár* hangalaknak a módosulása is. Ha hihetünk az 1358-ból való adat lejegyzésmódjának, a névnek lehetett három szótagos [*bakalár*] ejtésű változata is. A szóbelseji [kl] > [gl] változás az *l* hatására szabályosan nem következhetett be, inkább talán valamiféle analogikus változással számolhatunk.

32.1. *Gamas* ~ *Gomas* [gámàs ~ gamàs ~ gamàs] 'Gamàs'

Míg a *Gamàs* helynév az 1055-ös Tihanyi alapítólevélben csupán egyszer szerepel nyíltabb hangállapotot tükröztető *gamas* formában, addig az összeírásban többször fordul elő, s bennük az első szótagi magánhangzó nyíltabb (egyszer) és zártabb (négyyszer) formában egyaránt megjelenik: „in villa *Gamas*”, „in villa eadem *Gomas*”, „in eadem *Gomas*”, „in eadem villa *Gomas*”, „in eadem sepedicta villa *Gomas*”.

A középkorban egy viszonylag kis területen két azonos nevű *Gamàs* település is feküdt. A Tihanyi alapítólevélben és az összeírásban említett *Gamàs* falu már régóta nem létezik, egykori helyét azonban pontosan tudjuk lokalizálni: Lelle és Boglár között feküdt

(PRT. 10: 11, 375). A 13–15. században több falura oszlott, amelyeket különféle jelzői előtagokkal különböztettek meg egymástól, s mindez viszonylag nagy kiterjedésre enged következtetni: 1328: *Felgamas*, 1331: *Felgemas*, *Algamas*, 1344: *Eghazasgamas*, 1435: *Naggamas*, 1419–1511: *Thythewsgamas* (Cs. 2: 607). Ugyanakkor természetesen nem zárhatjuk ki, hogy ezek között szinonim megnevezések is előfordulhatnak. Ma határrész-névként több névben is megtalálható Balatonlelle nyugati határrészén a Balatontól egy-két kilométer távolságban: *Főső-Gamás*, *Gamási-domb* stb. (SMFN. 54). E helytől délre, mintegy 20 kilométer távolságban fekszik egy másik, ma is *Gamás*-nak nevezett falu, amelynek az első előfordulása az 1221. évből való: *Games* (FNESz. *Gamás*).

ERDÉLYI LÁSZLÓ véleménye szerint az 1211. évi összeírásban szereplő Balaton menti Gamás népéhez (58 ház) hozzászámítva a 16 csopaki és 3 boglári udvarnokházat, akkor „ez a hármasság határ együttes területe tenné az apátság legnépesebb birtokát, mely körülbelül akkora volt, mint a tihanyi sziget s néhány házzal több a lakója (a szigeté 74 ház)” (PRT. 10: 377). Bőséges oklevélműanyag alapján azonban egyértelműen kijelentette, hogy a délebbre fekvő, ma is meglévő Gamás települést — amely részben a pannonhalmi apátságé, részben a királyé volt — el kell különítenünk az 1055. évi alapítólevélben és az 1211. évi összeírásban említett falutól (PRT. 10: 375–97). S bátran kimondta, hogy „a tihanyi apátság eredetileg s az Árpádok kora végéig egyedüli földesura a Balaton melletti Gamásnak” (i. m. 381). E helyütt felvetődhet az a kérdés, hogy vajon nem az egész Gamás birtok felső részét adta az apátságnak a király? Hasonló esettel találkozhatunk a Tihanyi alapítólevélbeli *turku* településsel kapcsolatban, amely királyi birtok volt, s a határleírások szerint csak az északi, a Balaton felé eső részeit adományozhatta I. András a tihanyi apátságnak (ld. részletesebben a 35.1. pont alatt). A fent említett *Gamás* településsel kapcsolatban is elképzelhető egy ilyen birtokmegosztás, hogy tudniillik I. András király az egész Gamás birtok felső, Balatonhoz közeli részét adta volna a tihanyi apátságnak. A *Gamás* területén kialakuló több település egy ideig ugyanezt a nevet is viselhette — ugyanúgy, ahogyan az a fent említett *turku* esetében is történt —, és esetleg ez magyarázza azt is, hogy a 14–15. századból idézett adatok szerint több azonos nevű települést jelzői előtaggal különböztettek meg egymástól. Ezt az elképzelést földrajzi körülmények is támogathatják: a térség két nagyjából észak–dél irányú folyóvölgy közé esik. Hasonló birtokmegosztási folyamatot vázolt KISS GÁBOR és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS egy Vasvár melletti mikrotáj, az egykori Győrvár esetében (2006). E névazonosság birtoklástörténeti, tájszemléleti stb. szempontból további feldolgozást igényel, azt azonban kétség-

telenül nehéz lenne megmagyarázni, hogy egymástól teljesen függetlenül kapta volna két (vagy később több) egymáshoz közeli település ugyanazt a nevet.

A *Gamás* helynevet egyes kutatóink (BÁRCZI 1951: 26) a görbülést jelentő *gam-* tövel hozzák összefüggésbe. HOFFMANN ISTVÁN elgondolása szerint „e szócsaláddal a *Gamás* helynevek névtipológiai és szemantikai szempontból elvileg összefüggésbe hozhatók, ám ezt kézzelfogható bizonyítékokkal nem tudjuk alátámasztani” (2010: 95). A mai helynévállományban is igen ritka az ehhez hasonló név: Tolna megyében Bába településen említik a *Gamó* nevet, hozzátéve, hogy ez jó halászhely, amit 200 évvel ezelőtt vájt ki a Duna vize; valamint a *Gamó* mellett lévő magasabban fekvő terület nevét, a *Gamó Göröndje* nevet (TMFN. 523). Ezek az elnevezések talán összefüggésben lehetnek a *gam-* tövel, az elsődleges ’kampó’ jelentéssel. Somogy megyében Balatonszabadi és Balatonkiliti településeken említett *Gamásza*, *Fősző-Gamásza*, *Alsó-Gamásza*, *Gamásza puszta* stb. (SMFN. 137–8, 152) helynevek viszont KISS LAJOS megítélése szerint személynévből keletkeztek (vö. FNESz. *Gamásza*). A régi helynévanyagot átvizsgálva (Cs. 1., 2., 3., 5.) mindössze egy esetben találtam *gam-* tövű helynevet, ha ezt a nevet egyáltalán ide sorolhatjuk: 1352, 1457: *Gamza* (Temes vármegyében, Cs. 2: 38). A *Gamás* helynévnek sokkal inkább a személynévi eredeztetését tarthatjuk valószínűbbnek (vö. FNESz. *Gamás*, ZELLIGER 2005: 26, FEHÉRTÓI 2006: 163). HOFFMANN ISTVÁN azonban az e téren felmerülő magyarázatok ellentmondásos és hiányos voltára a közelmúltban mutatott rá (2010: 96), ezért e helyütt ezt a kérdést részletesebben nem boncolgatom.

32.2. *Bolotun* ~ *Bolotin* (ld. az 1.2. alatt)

32.3. *Bethcu* ~ *Betcu* [*bëtkü* ~ *bëtk*]

Gamás birtok határában található egy *Bethcu* ~ *Betcu* nevű erdő („ad silvam nomine *Bethcu* (*Betcu*)”). ERDÉLYI LÁSZLÓ, a tihanyi oklevelek talán legjobb ismerője e helynevet kétrészes mikrotoponimaként értelmezte: *Betk-erdő* (PRT. 10: 375–6). Ennek alapja talán az lehet, hogy a Tihanyi összeírás szerzője a magyar helynév elé egy a hely fajtáját megnevező latin földrajzi köznevet is illesztett, amely egyébként a nevek latin nyelvi környezetbe való beillesztésének leggyakoribb módja (vö. HOFFMANN 2004: 44–5). Ez esetben nehéz megítélni, hogy a latin köznévi esetleg nem a magyar helynév földrajzi köznévi részének a fordításaként értelmezhető-e. A *gamási* birtokleírásban szereplő *ad silvam nomine Bethcu* (*Betcu*) szerkezet esetében azonban — a *nomine* megnevezőszó jellegű bővítmény megléte miatt — kevésbé valószínű, hogy névfordításról lenne szó.

ERDÉLYI véleménye szerint a *Betk* azonos a saját korából ismert *Bedegh* nevű hellyel (i. m. 375), amely JANKÓ JÁNOS közel egykorú gyűjtésében *Bedegh puszta*-ként szerepel (SMFN. 54). Ez a név ma Balatonlelle belterületétől délre tűnik fel *Betegi-puszta*, *Betegi-dűlő*, *Betegi-kut* formában egymástól több kilométer távolságra. Hogy az általa jelölt terület egykor jókora kiterjedésű lehetett, az is jelzi, hogy a szomszédos Látrány határában is feltűnik *Bedegi-dűlő*-ként (SMFN. 54–5, 64). A *Betegi*- formák a *Bedegi*-ből bizonyára népetimológias változással (reszemantizációval) jöttek létre. *Bedeg* települést találunk egyébként Somogy megye keleti részén is (ma *Bedegkér* nevet visel; vö. FNESz.), ezt az Árpád-korban Tolna megyéhez számították: 1275: *Bedeg*, *Bedegh*, (Cs. 3: 416). A településnevet KISS LAJOS személynévi eredetűnek mondja (FNESz. *Bedegkér*). A *Bedeg* ~ *Bedek* személynévre van néhány adatunk az Árpád-korból: 1285/1346: *Bedek*, 1286/1343: *Bedeg* stb. (ÁSz. 101–2). FEHÉRTÓI KATALIN e nevet összefüggésbe hozza a *Bedech*, *Bedke*, *Beged*-típusú nevekkel.

A *Bedeg* helynév etimológiailag összetartozhat a *Bödöge*-típusú helynevekkel is (bár ezeket KISS LAJOS *Budigoj-féle szláv személynévre vezeti vissza; FNESz. *Homokbödöge*). Így egy *Bedegü* ~ *Bedekü* alakú helynév *Bedkü* ~ *Betkü* ~ *Betk* típusú változáson átmenve nyerhette el az összeírásbeli [*betkü*] ejtését. A későbbi *Bedeg* forma pedig párhuzamos alakként, a véghangzó eltűnésével jöhetett létre.

Az 1092-ből való és az 1358-ra keltezett hamis oklevelek gamási és boglári határleírásában egy *Path* erdőnév jelenik meg (+1092/+1274//1399: „silva, *Path* nomine”, DHA. 1: 283–4; 1358: „a terris ac silvis *Path* abbatis”, PRT. 10: 384–5). Nehéz azonban megítélni, hogy e két helynév (*Bethcu*, *Path*) azonos denotátumra vonatkozik-e, és ha igen, akkor milyen nyelvtörténeti kapcsolat mutatható ki közöttük. Somogy megyében a Balaton melletti Gamás közelében sem a régi, sem a mai helynévanyagban nem találtam *Path*-(erdő)-re utaló helynévi nyomokat.

32.4. Zaarhegy ~ Zaharegi [száárhëgy ~ szárhëgy ~ száyarhëgy]

Gamás birtok leírásában a *Szár-hegy*-nek nevezett hegy az egyik viszonyítási pontot adja, ugyanis a fentebb említett birtok határa a *Bolotun*-tól a *Bethcu* nevű erdő körül megy, és a délen lévő hegy felé tart, amelyet *Zaarhegy* (*Zaharegi*)-nek neveznek — ad montem, qui dicitur *Zaarhegy* (*Zaharegi*) —, ahol Gamásnak négy faluval vannak közös határjelei.

A *Szár-hegy* helynév a *szár* 'világos színű, sárgás, vöröses; kopasz, tar' (TESz. *szár*¹) jelentésű melléknév és a *hegy* 'dombnál magasabb kiemelkedés a föld felszínén; halom' (TESz. *hegy*) jelentésű földrajzi köznév összetétele.

A TESz. szerint a *szár* eredeti jelentése 'világos, fehér' lehetett, de eredete bizonytalan, talán a *sár* 'sárga, szőke' jelentésű szó nem csuvasos török nyelvből átvett párja (vö. TESz.). A szó török eredete már MUNKÁCSI BERNÁTNÁL feltűnik, aki a *sző*, *szár* 'világos sárga, szőkés sárga' értelmű szavakat a törökből származtatta, és a *sár*, *sárga* és *sárog* mellett külön nyelvjárásból való átvételnek gondolta (1928–1930: 462). PAIS DEZSŐ közös etimológiát tulajdonított a 'sárga, vörös', valamint a 'tar, kopasz' jelentésű *szár* szónak (1939: 20–2), BÁRCZI GÉZA megítélése szerint azonban a *szár* 'kopasz, sárgás' melléknévnek a *sár* 'sárga' szóval való kapcsolata csak „bajosán igazolható” (1941: 282, *szár*csa). BÁRCZIVAL egyetértve a 'sárgás, sárgás vörös' jelentésű és a 'kopasz' értelmű *szár* azonosságát BEKE ÖDÖN is kétségbe vonta (1952: 468–9). A TESz. megjelenését követően LIGETI LAJOS nyilvánított véleményt a szóról, aki a *Szárberény* helynévvel kapcsolatban megjegyezte, hogy a *szár* szó török származtatása kétségbe vonható, eredete bizonytalan (1986: 66). Újabban RÓNA-TAS ANDRÁS a török eredetű **sar* szó 'világos, sárgás, fakó', valamint a 'kopasz' jelentésével is számolt (2011: 776).

A régi és az újabb helynevekben is előfordul a *szár* szó, az azonban nem dönthető el minden esetben, hogy e névrész a talaj színére, a növényzet hiányára utal-e, vagy esetleg más eredetű. E szó ugyanis a régiségben személynévként is használatos volt (1280: *Zaar*, ÁSz. 833), így a helynévbeli előfordulások körül ez a magyarázat sem zárható ki. *Szár-hegy* mikrotoponimák a magyar nyelvterületen a Gamáson említett név mellett máshol is előfordulnak a régiségben, például Abaúj vármegyében 1321: *Zarhyg*, mo. (Gy. 1: 153, KMHsz. 1. *Szár-hegy*), Gömör vármegyében 1295/1315: *Zarheg*, mo. (Gy. 2: 461, 530; HA. 2: 69). Az újabb korból is több adatunk van rá, például Fejér megyéből: 1783: *Szar Hegy* (FNESz. *Kőszárhegy*); a Veszprémi járásban két ilyen nevű hegy is található Szentgálon és Nemesvámoson (*Szár-hégy*, VeMFN. 4: 223, 314), de előfordul Somogy megyében, Szabadiban is: *Szár-högy* (SMFN. 487). A *Szár-hegy* nevek esetében a szakirodalom többnyire azt tartja, hogy a növényzet hiánya adhatta a névadás alapját, tehát e neveknek 'kopasz hegy, tar hegy' jelentése lehetett (vö. KÁLMÁN 1989: 134, EWUng. *szár*¹). PAIS azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy e nevek nem minden esetben vonatkoznak 'kopasz hegy'-re, hanem lehet köztük 'sárgahomok-hegy' jelentésű is (1939: 22).

A Tihanyi összeírásban szereplő *Szár-hegy* névadási motívumát nem tudjuk pontosabban meghatározni: az előtag akár a növényzet hiányára, akár a hegy színére is utalhatott.

Szólni kell még a fogalmazványában szereplő *Zaharegi* alakról is, amely PAIS szerint arról tanúskodik, hogy ezen a vidéken élt a *szahar* forma (1939: 22). Az ugyan elvileg elképzelhető, hogy az 1211. évi oklevél fentebb említett szórványában (ehhez vö. még *σαγαβρρευ*, PAIS 1939: 19) az eredeti *száyar* alak olvasható, ám ez esetben nem tudjuk magyarázni a névalakban utótagként szereplő *hegy* szó *h* nélküli írásmódját. Ezért inkább azt valószínűsíthetjük, hogy itt íráshibával állunk szemben, és a *Zaharegi* formát [ɔ: *Zaharhegi*]-re vagy esetleg [ɔ: *Zaarhegi*]-re javíthatjuk.

Az első katonai felmérés anyaga — amely viszonylag jól tükrözheti még akár az Árpád-kori viszonyokat is — azt mutatja, hogy a Lelle és Boglár közötti területet nagy kiterjedésű mocsár határolta. Ez a 2–3 kilométer szélességű földcsáv a terület déli részén említett *Zaarhegy* felől félszigetként nyúlt be a Balaton sík vize felé. HOFFMANN ISTVÁN véleménye szerint talán ennek a félszigetnek az elejét, Balaton parti részét jelölhette a Tihanyi alapítólevélbeli *Ziget zadu* megnevezés (2010: 97). Ennek a földnyelvnek a déli szélét zárhatta le az 1211-ben *Szár-hegy*-nek mondott kiemelkedés, amely azonban később ilyen néven nem szerepel. Valószínű, hogy az egykori *Szár-hegy* a Balatonlelle déli határszélén fekvő, ma *Várszói-domb*-nak nevezett magaslattal lehet azonos (SMFN. 54).

32.5. *Hodvth* (ld. a 24.8. alatt)

32.6. *Dob* [*dob* ~ *dab*]

Dob falu nem tihanyi birtokként szerepel az összeírásban, hanem a gamási jobbágyok egy részének származási helyeként: „ioubagiones, qui venerunt de villa *Dob*”. E települést a birtokösszeírás ugyan nem, de a Szent László korára hamisított oklevél (+1092/+1274/1399: „villa *Dob* prope Danubium, cui vicinatur villa *Tas*”, DHA. 1: 285), valamint az 1267. évi pápai megerősítő oklevél a tihanyi apátság birtokaként említi (1267/1297: „de *Gamas*, villam *Dob*; terras et possessiones, quas habetis in villa *Sag* iuxta *Jotha*”, PRT. 10: 526). Az utóbb említett forrás *Dob* falut Gamás és Ság közé helyezi, a Zsigmond-kori oklevelek pedig Somogyvárhoz tartozó pusztaként nevezik meg (vö. PRT. 10: 397–8, Cs. 2: 582, 601). Ezeknek megfelelően *Dob*-ot Somogyvár környékén kereshetjük. ERDÉLYI LÁSZLÓ azonban lehetségesnek tartotta azt, hogy az 1267. évi pápai bulla e lokalizációját csupán tévedés, az 1211. évi összeírás félreértése táplálta (PRT. 10: 397–8). A Tihanyi összeírásban ugyanis *Dob* település csupán a gamási jobbágyok származási helyével összefüggésben fordul elő, nem pedig Gamás szomszédságában fekvő

ti hanyi birtokként tűnik fel. A Szent László korára hamisított oklevél *Dob* falut pedig a Duna mellé, Tas szomszédságába lokalizálja. Az egykori Fejér megye solti járásában lévő, Pest megyéhez közel eső *Dab* települést GYÖRFFY a ti hanyi apátság birtokának mondja, s adatsorában említi a Szent László korabeli hamis oklevél és az 1267-ből való pápai diploma adatát, de nem szerepelteti a névnek az 1211-es összeírásbeli előfordulását. *Dab* említései között még a 13. század végén is előfordul a *Dob* névalak (1291: *Dob*, Gy. 2: 421). Ezek alapján e hely talán azonosítható a Duna menti Csepel-sziget környéki *Dab* faluval, amely Tas és Dömsöd vidékén feküdt.

A *Dob*, *Dab* helynév eredete bizonytalan, talán egy **Dob* személynévből keletkezhetett. Ilyen személynév azonban az Árpád-korból nem adatolható. Az 1211. évi összeírás Papsoka faluban azonban említi egy *Doba* ~ *Dobba* nevű embert egy felszabadított szolga neveként (PRT. 10: 505), s talán a helynév e személynév *-a* kicsinyítő képző nélküli alakjával kapcsolatba hozható (vö. EtSz. *Dob*). A szakirodalom szerint ez utóbbi személynévből származik *Doba* helyneveünk (FNESz. *Doba*). MELICH JÁNOS véleménye szerint az eredetileg 'felfúvódott, feldagadt, vastag' jelentésű magyar *dob* köznévi személynévekben előfordulva 'vastag, testes, kövér ember' értelemben lehetett használatos (1927: 245). A *d* zöngétlen párjával, *t*-vel kezdődő olyan személynévek is szerepelnek az 1211-es oklevélben (*Thaba*, *Thob*, PRT. 10: 512, 513), amelyek a *Dob* helynévvel összefüggésben állhatnak (vö. FNESz. *Tab*). E feltevések mellett a *Dóbiás* alakban is előforduló *Tóbiás* személynév rövidült alakjának, valamint a szláv eredetű *Dob* személynévek (vö. cseh *Dub*, FNESz. *Tiszadob*) a helynévbéli előfordulása szintén felmerült a szakirodalomban (FNESz. *Tiszadob*). A helynév személynévi származtatásán túl MOÓR ELEMÉR az eltűnt szavak földrajzi nevekből fellelhető nyomait tanulmányozva lehetségesnek tartotta, hogy a *dob* szó a *domb* földrajzi köznévi nazális nélküli *dub* > *dob* alakjával függ össze (1956: 429). A használatból kiveszett 'domb' értelmű *dob* magyar nyelvbéli meglétét a vele egyeztethető manysi *tump*, *tomp* 'domb, sziget' jelentésével, valamint a nyelvjárási *dobályos* 'dombos hely' szóalakkal bizonyította (MOÓR i. h.). Véleménye szerint az alföldi *Dub(us)* > *Dob(os)* > *Dab(as)* földrajzi nevekből a *dob* szó a fent említett 'domb' jelentésben volt használatos. Ugyanakkor elképzelhetőnek tartotta, hogy a földrajzi nevek *dob* szava a szláv *dobъ* 'tölgy'-ből származik, de ez csupán a magyar nyelvterület bizonyos részén, csak a szélein jellemző (MOÓR i. m. 429–30). FEHÉRTÓI KATALIN kimutatta és bőséges példaanyaggal igazolta, hogy a *Dob*, *Dobos*, *Dobo*, *Doboz* stb. tulajdonnevek, elsősorban az ilyen személynévek vagy a szláv *dob* 'tölgy', vagy szintén a szláv *dobr-*, *dob-* 'jó' tő képzett változataiból alakultak (FEHÉRTÓI 1992: 42–56). Amellett, hogy „ha-

zánk természeti adottságai, valamint a *Dob*- előtagú és *Dobos*, *Doboz*, *Dob* földrajzi nevek makkos erdők, tölgyesek melletti feltűnése miatt logikusabb e neveket a szláv eredetű *dob* 'tölgy, tölgyes' közsőből magyarázni" (FEHÉRTÓI i. m. 52) természetesen elképzelhetőnek tartotta a *Doba*, *Dobos* stb. helynevek személynévi eredeztetését is (FEHÉRTÓI i. m. 54–6). Mivel az összeírásbeli *Dob* helynevet nem tudjuk biztosan azonosítani, így a kérdéses terület természeti adottságait sem ismerjük, a legvalószínűbbnek a helynév — akár a Duna menti Csepel-sziget környéki *Dab* településről, akár a Somogyvár környékén fekvő *Dab*-ról legyen is szó — személynévből való eredeztetése tűnhet, de nem vethető el az a feltevés sem, hogy a hasonló alakú helynevek mögött több, eltérő helynévadási motíváció húzódik meg.

32.7. *Bychachi* ~ *Bicacci* (ld. a 20.17. alatt)

33. *Theluky* ~ *Tehluki* [*telüki* ~ *telöki*] 'Teleki'

Az apátság következő Somogy megyei települése a mai Balatonszemes szomszédságában fekvő *Teleki*: „in villa *Theluky* (*Tehluki*)”. A település első eredeti oklevélből való említése az összeírásból való, korábról csak nem hiteles forrásokból adatolható: [1018–1038]>1429: *Theleký*, [1018–1038]>1450: *Teluki* (DHA. 1: 96, 97). Hasonló alakban később többször is előfordul az oklevelekben: 1229: *Teluky*, 1270: *Theluky*, 1390, 1397, 1429: *Thelky*, *Theleky* (Cs. 2: 650). Az 1429. évi földosztás nagy oklevelében *Teleki* falu határleírásában a szomszédos települések (*Euzed*, a későbbi *Őszöd*, *Balaton-Zemes*, a későbbi *Balatonszemes*, valamint *Zolad*, a későbbi *Szólád*, PRT. 10: 652) neveit is olvashatjuk, ennek megfelelően helyét pontosan meg tudjuk határozni. A település megtalálható az újabb kori térképeken (*Teleki*, LIPSZKY, Mappa, MKFT.), s ma is ugyanilyen néven létezik korábbi helyén (SMFN.194–5).

A középkori Magyarországon gyakori *Teleki*, *Telki* (például Bars, Keve, Torda, Veszprém, Bihar, Komárom, Pilis vármegyékben, ld. CSÁNKI-index 812–3) helynevek⁴² a *telek* 'földterület, szántásra alkalmas, trágyázott föld' (TESz.) jelentésű földrajzi köznévi helynévképzős származékából alakultak, s eredetileg szántóföldekkel rendelkező települést jelölhettek⁴³ (vö. FNEsz. *Teleki*). E földrajzi köznévből a régiségben nem ritkán fordul elő labiális második szótagi magánhangzó, mint ahogyan az 1211-es oklevélben is így látható (vö. még 1208/1395: *teluc*, 1255: *Nyhatateluke*, 1305: *Cheyteluk*, 1345:

⁴² A *Teleki* > *Telki* változás nem annyira összerántódásnak (vö. KISS L. 1995: 28, 1999: 215), hanem inkább a két nyílt szótagos tendencia megnyilvánulásának tartható (vö. TÓTH V. 2001a: 148).

⁴³ A *telek* lexéma eredetével és jelentésváltozásaival JAKAB LÁSZLÓ foglalkozott részletesen (1957).

Pochteluky stb., KMHsz. 1. *Telek*). A *telek* földrajzi köznévi utótagként is igen gyakran jelentkezik, s az ilyen helynevek jellegzetesen településnévi szerepben álltak (erről részletesebben ld. a 24.11. alatt). A *Teleki* helynév ugyanakkor a *Telek* személynévhez kapcsolt *-i* helynévképzővel, morfológiai szerkesztéssel is alakulhatott. E névre több példát is találunk: 1217/1550: *Teluc*, 1302/1323: *Theluk* (ÁSz. 744), és talán ide tartozik magában a Tihanyi összeírásban *Kecu* faluban feltűnő torló neve is (*Telug*, PRT. 10: 505).

34.1. *Zamthou ~ Zamtou ~ Samthou ~ Santo* [*számtou ~ szántó*] 'Szántód'

A következőnek adományozott birtok a Balaton déli partján, a ma Zamárdihoz tartozó *Szántód*, amely az összeírásban *-d* helynévképző nélküli formában kétszer is említve van, először a 34. birtok neveként: „in villa *Zamthou (Zamtou)*”, majd az oklevél végén, ahol a birtok határát is leírják: „villam, que *Samthou (Santo)* dicitur”.⁴⁴ Ennek a falunak az emlékét őrzik az élőnyelvi gyűjtésekben Zamárdi településen említett mikronevek: *Szántód*, *Szántód-puszta*, *Szántódi belsőség* (SMFN. 145).

A település első eredeti oklevélből való említése a Tihanyi összeírásból való, korábbról csupán a Szent László korára hamisított oklevélben szerepel *-d* képzős alakban: +1092/+1274/1399: *Zantod, Zanthod* (DHA. 1: 283). Később képzős, illetve képző nélküli formában egyaránt előfordul az oklevelekben: 1267/1297: *Somthod* (PRT. 10: 526), 1338: *Zanthow*, 1358: *Zantod*, 1536: *Zanthod* (Cs. 2: 642). Az 1211-es oklevél adatai a név eredeti, szóbeljei *-mt-* kapcsolatot tartalmazó *Számtó* hangalakját tükrözik (vö. TESz. *szánt*), csupán a fogalmazványban tűnik fel egyszer a hasonulás utáni *Szántó* névalak. E falut BÁRCZI GÉZA ERDÉLYIvel egyetértve az alapítólevélbeli *koku zarma*, illetve az összeírásbeli *Choczorma* (34.2.) nevű hellyel azonosította (1951: 21). HOFFMANN ISTVÁN azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1211-es összeírás alapján egyértelműen kiderül, hogy *Choczorma* csupán része Szántónak (2010: 85).

A *szántó* (rég *számtó*) főnév a régiségben többféle jelentésben lehetett használatos. HECKENAST GUSZTÁV és KISS LAJOS véleménye szerint a *Szántó* helynevek eredetileg a *szántó* 'földműves' főnévből (vö. 1395 k.: „agricola: *zanthow*”, BesztSzJ.) jöttek létre, s arra utaltak, hogy az adott települést földművelésre kötelezett szolgálonépek lakták (vö. HECKENAST 1970: 119, FNESz. *Szántód*). E feltételezést azonban a szónak ezt a jelentését közvetlenül mutató további adatok hiányában nagyon nehéz igazolni. Erre való utalás

⁴⁴ Az 1211-es oklevélben több alkalommal is találkozhatunk visszatérően szereplő birtokokkal (például *Aszófő*, *Dörgicse*, *Csősz*, *Türk*, *Szántó* esetében). Az oklevélíró ezekben az esetekben a kifejtett adatokat utólag pótolja, ezért tér vissza az általa korábban már említett birtokhoz vagy településhez, mint például *Szántó* és *Türk* esetében is.

rejlük HECKENAST GUSZTÁV óvatos megfogalmazásában is, mely szerint, „*Szántó* falvaink vagy legalább is egy részük” a földművelésre kötelezett szolgálónépek lakóhelyei voltak (i. m. 119). GYÖRFFY történeti földrajzában az egyes *Szántó* települések — a középkori Magyarországon szép számmal találunk ilyen településnevet — leírásakor csupán néhány esetben emelte ki, hogy a ’királyi szolgálónép, földműves’ jelentés szolgáltatta a névadás alapját (vö. Gy. 1: 233, Gy. 2: 404, 438–9, Gy. 3: 249, 453–4, Gy. 4: 296, 696). A szó ’földműves’ jelentésére utalnak azonban személynévi előfordulásai: 1373: *Laurencium dictum Zantho* (OklSz. *szántó*, itt további példák is bőségesen szerepelnek), valamint családnévként való alkalmazása is (RMCsSz.).

A ’földműves’ értelmezés mellett a ’megművelt föld’ jelentés is kapcsolódhatott a *szántó*-hoz, amelyet ma is használunk földrajzi köznévként (vö. TESz., NEMES 2005: 171–2). Az ebből alakult helynevek pedig azt jelölhették, hogy az adott településhez ilyen, ekével rendszeresen megművelt földterületek tartoztak, ahol főként gabonát és takarmánynak való növényeket termeltek. Ez a jelentés a régi helynevekben csak a kétrészes nevekben állapítható meg egyértelműen: 1337: *Zantowteluk* (OklSz.). Az egyrészes *Szántó* nevekről azonban nem dönthető el egyértelműen, hogy a szó melyik jelentéséből és ennek megfelelően milyen névadási motiváció alapján jöttek létre (így megkérdőjelezhető a TESz. eljárása is, amely a névnek a veszprémvölgyi alapítólevélbeli első előfordulását a ’szántóföld’ jelentéshez kapcsolja (TESz.)).

34.2. *Coczorma ~ Cogzorma* [*kok szormá ~ kok szarmá*]

Az alapítólevélben *koku zarma*-ként (SZENTGYÖRGYI 2010a: 24) említett hely az összeírásban tövéghangzó nélküli alakban fordul elő: „est locus, qui dicitur *Choczorma* (*Cogzorma*), et ibi est meta regis A(ndree)”, s *Szántó*, a későbbi *Szántód* faluban olyan hely nevéként szerepel, ahol András király határjele fekszik („Van egy hely, amit *Choczorma* (*Cogzorma*)-nak neveznek, ott található A(ndrás) király határjele.”, SZENTGYÖRGYI 2009a: 14).

E helyet BÁRCZI ERDÉLYI LÁSZLÓVAL egyetértve magával *Szántó* faluval azonosította (1951: 21). HOFFMANN ISTVÁN azonban azt hangsúlyozta, hogy az 1211-es összeírás alapján derül ki egyértelműen, hogy *Choczorma* csupán része *Szántónak* (2010: 85). Az 1055. évi alapítólevél világosan leírja, hogy a *koku zarma* a Balaton és a tó déli partjával nagyjából párhuzamosan futó nagy út — amit 1211-ben *Hoduth*-nak neveznek (vö. 32.5.) — között terül el. Ennek az útnak a nyomvonala feltehetően már az Árpád-korban is ott haladt, a Balaton déli partjával nagyjából párhuzamosan, ahol az első katonai felmérés 18.

század végéről való térképe is feltünteti. Ez az út Lellénél délnyugat felé kanyarodott, hogy a Boglártól nyugatra elterülő mocsarakat elkerülje (EKFT.). Maga *Szántó* falu az úttól délre feküdt, tőle északra pedig az a félszigetszerűen a Balatonba Tihannyal szemben benyúló partszakasz terül el, amit az 1055. évi leírás *koku zarma*-nak, az 1211. évi pedig *Choczorma* ~ *Cogzorma*-nak mond.

A név etimológiáját vizsgálva arra a megállapításra jutunk, hogy előtagja egy bizonytalan eredetű személynév, utótagja pedig a *szarm* szó (TESz.) egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakja. Az Árpád-korból ismeretes 1138/1329: *Kaku* ~ *Kacu*, +1171/1334 e.: *Cocu* (ÁSz. 442) személynév több régi településnevünknek is lehet az alapja (vö. FNESz. *Kak*). A személynév eredetére vonatkozóan többféle elképzelés született: PAIS DEZSŐ török (1929: 123), FEHÉRTÓI KATALIN pedig szláv eredetűnek tartotta (2006: 164), miután KISS LAJOS cseh és lengyel személynévvel vetette össze (FNESz. i. h.). HOFFMANN ISTVÁN egyetértve BÁRCZIVAL a személynév eredetét tisztázatlannak vélte (2010: 86).

A magyar nyelvterületen igen gyakori *szarm* a *szarv* ~ R. *szaru* szónak ősi szóhasadás eredményeként elkülönült változata. E változatok a helynevekben szinonim szerepűek voltak (1277/1282: *Fuenzorm*, 1308/1313/1425: *Fuenzaru*, Gy. 1: 617). A *szarm* és a földrajzi köznévként használt *szarv* jelentése etimológiai szótáraink szerint 'vízmeder, völgy, árok elágazó része' értelemben adható meg (TESz., EWUng.), BÁRCZI pedig 'benyúló fok, földnyelv'-ként vagy 'öböl'-ként értelmezi (1951: 22). HOFFMANN meggyőző példákkal igazolja, hogy a BÁRCZI által elsőnek megadott jelentés a szónak nemcsak az itteni előfordulásában igazolható, hanem további ómagyar kori helynévpéldákban (vö. Bihar megyei *Fövenyszarm*, RÁCZ A. 2007a: 105–6) is megjelenik (2010: 85–6).

34.3. *Hoduth* ~ *Hodut* (ld. a 24.8. alatt)

34.4. *Somardy* ~ *Somardi* ~ *Somard* ~ *Zamad* [*szamárd(i)* ~ *szamárd(i)*] 'Zamárdi'

A *Zamárdi* helynév többször előfordul az 1211-es oklevélben. A 34. birtokként említett *Szántó* határának az utolsóként említett birtokot követően előjövő leírásában településnévként: „*terram Somard (Zamad)*”, *Türk* birtok előtte álló leírásában viszont víznév-ként szerepel: „*ad stagnum Somardy (Somardi)*; *et per mediam piscinam Somardy (Somard)*”. Ezen utóbbi szerkezetek azonban bizonyára nem a 'Szamárd' nevű tó'-ként, hanem 'Szamárd (település) tava'-ként értelmezhetők, e név ugyanis a későbbiekben víznév-ként nem, csupán településnévként adatható (vö. Cs. 2: 657). ORTVAY TIVADAR a

Zamárdi-t felvette ugyan Magyarország régi víznevei közé, további adatokat azonban nem tudott említeni vele kapcsolatban (1882: 221), ennek alapján is nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy e név csupán települést jelöl. A tihanyi oklevelekben többször fordulnak elő hasonló megjelölések: az alapítólevélben például egy *lacus turku* és egy *lacum segisti* (SZENTGYÖRGYI 2010a: 24, 28) megnevezés olvasható, amelyek közül az első éppen a Zamárdival szomszédos *turku* ~ *Turk* település, a másik pedig *segisti* település tására utal (HOFFMANN 2010: 70, 211–12). Zamárdi település tava bizonyára a falutól délre észak-dél irányban kiszélesedő tó lehetett, amely a 19. századi térképeken is látható (MKFT.). Erre utalnak az élőnyelvi gyűjtésekben Zamárdi településen említett mikronevek: *Töközi folyó eleje*, *Tököz* („melyet két oldalról tó határolt”, SMFN. 142, 146).

A Somogy megyei *Zamárdi* település első említése 1171-ből való *Zamard* formában (vö. FNESz. *Zamárdi*), korábbról csupán nem hiteles forrásból adatható, +1082/1350/1407: *Scamard* (DHA. 1: 239). Később többször is előfordul az oklevelekben (1231: villa *Zamard*, 1234–70: *Samard*, Cs. 2: 657), sőt a 14. századtól többféle jelzői előtaggal megkülönböztetett hasonló településnév is létezett: 1342: *Eghazaszamard* et alia *Zamard*, 1390: *Eghazaszamar* et *Lywk zamar*, *Liczamard*, *Likzamard*, *Lyukzamar*, 1402: *Eghazas Zamard*, 1423: *Balatonmelleky Zamard*, 1436: *Eghazaszamard*, *Zamard*, *Felsezamard*, *Lykzamard* és *Kyszamard* (Cs. 2: 657). E településnév *-i* képzős alakban először csupán a 19. századi térképekről adatható: 1802–1811, 1806, 1819–69: *Szamárdi* (GÖRÖG, LIPSZKY, Mappa, MKFT.), 1869–1887: *Zamárdi* (HKFT.).

A (S)*Zamárdi* helynév a *szamár*⁴⁵ állatnév képzős származékának tekinthető (vö. FNESz. *Zamárdi*). A *szamár* lexéma személynévként (vö. 1138/1329: *Samar*, *Zamar*, ÁSz. 839) is használatos volt az Árpád-korban, így az ebből való származtatás lehetőségét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Az összeírásban településnévként *-d* képzős változatok (*Szamárd*) is szerepelnek, a *Zamad* névalak az *r* betű kihagyásával elírásnak tűnik. A szó elején pedig talán az *sz > z* zöngésülést (vö. *Szala > Zala*, *Szalán > Zalán*, KISS L. 1995: 41–2) figyelhetjük meg, vagy ezt a formát tarthatjuk esetleg a betűejtés eredményének is. A későbbi említések hosszú ideig *-d* képzős névnek mutatják, az első kétségkívül *-di* végű alakja csak a 19. század elején tűnik fel. Ez a névnek az *-i* helynévképzővel való bővülését mutatja. BÉNYEI ÁGNES a *Zamárdi* mellett idéz olyan helynévi példákat, ahol bizonyára az *-i*-vel való bővülést figyelhetjük meg: *Almádi*, *Istvándi* (2012: 58). A fentiek fényében nem ok nélkül merül fel az a gyanú, hogy a tavak említésekor a körülírászerű szö-

⁴⁵ BENKŐ LORÁND a *szamár* állatnevet — szemben a szláv, német vagy a bizánci görög származtatással — olasz jövevény szónak tartotta (1970), s megállapította, hogy a *szamár*-ra vonatkozó biztosan vagy valószínűséggel lokalizálható korai névadatok mind a Dunától nyugatra eső területekre utalnak (i. m. 157–8).

vegben feltűnő *Szamárdi* alakok nem ezt az *-i* helynévképzőt tartalmazzák, hanem talán inkább az *-i* melléknévképzővel, kevert latin-magyar nyelvű megjelöléssel jelölik a Szamárdi-tavat (hasonló kevert latin-magyar szerkezetek, magában a Tihanyi összeírásban is előfordulnak: *de Batay* (23.7.)).

34.5. *Queurus* ~ *Keurus* [këürüs ~ këürös] 'Körös' – *Keurustuuh* [këürüstü ~ këüröstö]

A későbbi *Szántód* falu határleírásában említi az 1211. évi oklevél a *Queurus* ~ *Keurus* folyót, ami egy *Keurustuuh* nevű hellyel együtt szerepel: „Deinde venit ad rivulum, qui vocatur *Queurus* (*Keurus*). In loco autem, qui dicitur *Keurustuuh*, est meta sub fraxino”; magyar fordításban: „Azután eljut a patakig, amelyet *Queurus* (*Keurus*)-nek hívnak. Azon a helyen pedig, amelynek *Keurustuuh* a neve, ott van a határjel a kőrisfa alatt”. Minden bizonnyal ugyanennek a helynek a megnevezése az 1055. évi alapítólevelében található *keuris tue* forma is (SZENTGYÖRGYI 2010a: 24). Az alapítóbeli *keuris tue* és az összeírásban olvasható *Keurustuuh* helynevek szerkezetileg pontosan megfelelnek egymásnak, csupán a birtokos szerkezet jelöltségében mutatnak eltérést.

A *Kőris* vagy *Körös* folyó a Szántódtól délnyugatra fekvő Kőröshegy (+1092/+1274/1399: *Keuresheg* ~ *Keurusheg*, DHA. 1: 283) falu mellett nagyjából délről észak felé folyik, és ma *Séd-patak*-nak nevezik (SMFN. 172). Az első katonai felmérés térképe szerint ez a vízfolyás északkeleti irányba fordulva és a Balaton mellett haladó nagy utat keresztezve a korábban *Choczormá*-nak nevezett hely nyugati csücskénél ömlött a Balatonba. A tihanyi oklevelek szövege alapján a hely leírása is megfeleltethető egymásnak: a név ugyanis a *Kőris* vagy *Körös* patak — a ma *Séd-patak*-nak nevezett folyó — tövét, azaz torkolatát, a Balatonba ömlésének a helyét, illetőleg annak a vidékét jelölte. Nem tartható tehát BÁRCZINAK azon elképzelése (1951: 22) — amelyet az 1211. évi összeírás szövegére alapozott, miszerint: „In loco autem, qui dicitur *Keururstuuh*, est meta sub fraxino”, azaz „Azon a helyen pedig, amelynek *Keurustuuh* a neve, ott van a határjel a kőrisfa alatt” (SZENTGYÖRGYI 2009a: 14) —, hogy a név nagy valószínűséggel a 'kőrisfa töve' jelentésben használatos. Az oklevél ugyanis a latin *locus* földrajzi köznevet használja a *Körös-tő* megnevezés előtt, amely azt sugallja, hogy ez egy nagyobb területnek a neve, és egy fa tövét nem szokás az oklevelekben *locus*-ként említeni (vö. HOFFMANN 2010: 87).

A *Kőrös* helynév esetében a *kőrís* ~ *kőrös* fanév metonimikusan, minden képzőmorféma hozzáadása nélkül vált víznévvé. A víznevek körében igen gyakran jelenik meg motivációként a víz környezetéhez való viszonya.⁴⁶

A *tő* utótagú helynevek gyakoriak voltak a régi magyar névrendszerben, s ezek jórészt folyónév + *tő* szerkezetet mutatnak. HOFFMANN ISTVÁN a KMHsz. 1. kötetének névanyagát tanulmányozva 19 esetben talált *tő* utótagú nevet (*Bátatő*, *Hagymás-tő*, *Ér töve*, *Karán töve* stb.), amelyek közül csak négy esetben nem tudjuk adatolni az előtagot korabeli önálló víznévként. A *tő* mellett az egyes szám 3. személyű birtokos személyjellel ellátott *töve* alak is gyakori, csaknem az adatok felében megtalálható (2010: 87). A szó víznévi jelentésének széles körű elterjedtségét az is bizonyítja, hogy az OklSz.-ban a *tő* adatai között szinte kivétel nélkül víznevek fordulnak elő. A folyónevek között a *Keurustuuuh*-höz hasonlóan találunk példát a fanév + *tő* lexikális szerkezetű összetételre (vö. +1183/326/363: *Almatui*, KMHsz. 1. *tő*).

34.6. *Fugoud* [fogód ~ fogyód]

A határleírásban következőnek a *Fugoud* név szerepel, amelyet az oklevél a Balaton déli partján fekvő egykori Szántó faluhoz tartozó szigetnek mond („est autem insula ad eandem villam pertinens, que dicitur *Fogoud*”). E hely pontos lokalizálásakor nehézségbe ütközünk, ugyanis e helynévnek nem találjuk nyomát sem okleveles forrásokban, sem pedig a 18–19. századi térképeken, sőt Somogy megye mai helynévanyagában mikrotoponimaként sem szerepel. Az újabb korban egyébként szigetet sem ismerünk ezen a környéken, csupán Siófok délkeleti részén, a Sió árterületéből kiemelkedő *Sziget* ~ *Szigeti dűlő* nevű dombos terület tűnik fel (SMFN. 135). A tihanyi okleveleket leginkább ismerő, ERDÉLYI LÁSZLÓ is csupán annyit jegyzett meg e névről, hogy „kiejtve talán *Fonyódnak* is hangzott, de nem azonos a mai *Balaton-Fonyóddal*, mely Szántódtól messze esik” (PRT. 10: 360). Úgy vélem, hogy ERDÉLYI ezen állításával egyetérthetünk, mivel a

---

⁴⁶ A növény- és állatvilág a névadás sokféle lehetőségét kínálja. Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveit vizsgálva jómagam is ezt tapasztaltam (KOVÁCS É. 2007, 2008). A vizsgált 48 egyrészes víznév között leggyakrabban (a nevek 65%-ában) a hely növény- és állatvilága szolgáltatta a névadás alapját. A növénynevek önmagukban metonimikusan (*Alma*, *Bor* stb., vö. GYÖRFFY 2011: 57), valamint leggyakrabban *-s* (*Gyepes*, *Mohos*, stb.) és *-gy* (*Nyárágy*, *Száldobágy* stb.) képzővel ellátva váltak víznevekké, valamint a kétrészes víznevek között is gyakori a növényzetet jelölő első névrész (*Szil-ér*, *Bükk-patak*, *Gesztenye pataka*, *Hárs-patak*, stb., vö. még GYÖRFFY i. h.). A fanévi metonimiával kapcsolatban BÁRCZI GÉZA úgy vélte, hogy az egyes számú fanevek ’erdő’ gyűjtőfogalmi jelentésben is előfordulhattak (1958: 153), ebben az esetben a fent említett víznevek némelyikében akár az ’erdő → a víz, ahol található’ metonimikus változást is feltételezhetjük (vö. GYÖRFFY i. m. 142).

Siófok közelében fekvő Szántódtól valóban távol esik a Badacsonnyal szemben lévő Balaton parti Fonyód település.

A *Fugoud* helynév eredetét tekintve a személynévből való származtatás lehetőségét nem hagyhatjuk figyelmen kívül, *Fugod* (1219/1550: *Fugod*, ÁSz. 318) típusú személynévek ugyanis adathozhatóak az Árpád-korból. Egy korábbi, 12. századi *Fugou* személynév (1138/1329: *Fugou*, ÁSz. 318) is összefüggésbe hozható a fent említett személynévvvel, illetve helynévvvel, annak ugyanis a *-d* képzős származékából alakulhatott a *Fugoud* helynév, vagy akár a *Fogoud* személynév is (ld. például a hasonló magyarázatot az *Acsád* helynév esetében, vö. FNESz. *Acsád*).⁴⁷ A *Fogou* személynévet a TESz. a *fog* ige első (nyilván igenévi) előfordulásaként említi. TÓTH VALÉRIA pedig a folyamatos melléknévi igenévből jelentéstapadás útján keletkezett *-ó/-ő* képzős foglalkozásnévi eredetű személynévek közé sorolja a *Csapó*, *Látó*, *Égető*, *Őrző* stb. nevekkel együtt (2011: 364–5). Ugyanakkor nem zárható ki emellett a névnek a [*fogyód*] olvasata sem, ez esetben talán a *fogy* igével hozható kapcsolatba. A névnek a *Fonyód*-típusú helynevekkel való kapcsolata adatok híján nem igazolható, azt azonban meg kell említeni, hogy Somogy megyében ma több *Fonó*-típusú név található (*Fonó*, *Fonói-kanyar*, *Fonói út*, SMFN. 923).

35.1. *Turch ~ Turc ~ Thurkh ~ Turk* [*türk*] 'Törekli pusztá'

A Tihanyi alapítólevélben *huluoodi* birtok határában *turku*-ként (SZENTGYÖRGYI 2010a: 24) említett helyet jelölő szórvány az összeírásban többféle, tövéghangzó nélküli formában fordul elő a tihanyi apátság harmincötödik birtokaként: „villa *Thurkh (Turk)*”, később a 37. birtok után visszatérően: „villa, que *Turch (Turc)* vocitatur”, „ad *Turch (Turc)*”.

A név etimológiájával kapcsolatban kutatóink megállapították, hogy a veláris [*turku ~ turk*] olvasata és ezzel összefüggésben a *torok* szóval való összekapcsolása névtipológiai érvek miatt nem tartható. HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevélről írt monográfiájában részletesen kifejtette, hogy a *torok* szó, ahogyan más, metaforikus úton földrajzi köznévvé lett speciális rész-egész viszonyt kifejező testrésznevek (pl. *fő ~ fej*, *oldal* stb.) is inkább szó szerkezetekben alkalmazhatók (valaminek a torkáról, fejről stb. lehet leginkább beszélni az egyes helyek esetében is). E szavakat önmagukban sem közszóként, sem pedig tulajdonnévként nem nagyon szokás helymegjelölésre használni (2010: 69). A szó-

⁴⁷ TÓTH VALÉRIA az *Acsád*-féle helynevekkel kapcsolatban hangsúlyozza azok többféle elemzési lehetőségét, mint-hogy rajtuk a *-d* személy- (*Acsád* személynév > *Acsád* helynév) és helynévképző (*Acsa* személynév + *-d*) egyaránt lehet (2010b: 7).

vány lokalizálása, a (Sió)Fokhoz közel fekvő Töreki pusztával való azonosítása a [*türkü ~ türk*] olvasatot támogatja. Az 1055. és 1211. évi határleírás ugyan nem pontosan azonos területeket jelöl meg, de mindkettő a Fok településtől nyugatra fekvő, Jód, Endréd, Zamárdi közé eső birtokra utal, ahol a mai Töreki(puszt) is fekszik (vö. HOFFMANN 2010: 69). Egy 1358-ra keltezett hamis oklevélben is feltűnik egy *Turuk* falu a tihanyi apátság birtokaként, amely a Fok vize melletti *Keleti* (a későbbi Kiliti) szomszédságában fekszik (PRT. 10: 557–8). *Töreki* vagy *Töreki-puszt*a mint külterületi lakott hely Balatonkiliti nyugati határszélén fekszik, s tőle északra ma is megtalálhatók a *Töreki-ásó*, délre a *Töreki-főső*, a *Töreki-hégy* és a *Töreki-láp* mikrotoponimák (SMFN. 150–2). Zamárdi északkeleti részén *Töreki-dűlő*, Balatonendrédén *Töreki- ~ Töröki-határ*, *Töreki-dűlő* nevű területeket említene az élőnyelvi gyűjtések (SMFN. 147, 160). Az, hogy *Töreki* falu három település között fekszik, viszonylag nagy kiterjedésre enged következtetni. ERDÉLYI LÁSZLÓ *Türk* falut a tihanyi apátság legnagyobb birtokai között említi, mondván, hogy „területe körülbelül kétakkora, mint Tihany szigete” (PRT. 10: 349). HOFFMANN ISTVÁN a határleírások alapján bizonyította, hogy *turku* birtoknak csak az északi, a Balaton felé eső részeit adományozhatta I. András a tihanyi apátságnak (). Az eladományozás után bizonyára az apátságnak juttatott birtokrészen is létesülhetett település, amit az mutat, hogy az +1092/+1274//1399. évi összeírás két azonos nevű falut említ egymás mellett: „*villa Turuk cum silva inter aliam villam Turuk et inter villas Jod, et Endred*” (DHA. 1: 283). A névazonosság megszüntetésére később a korábbi, délebbre fekvő település megnevezésében a tulajdonosra való utalást figyelhetjük meg: 1229-ben *Kiralturky* formában említik (Cs. 2: 620, 653). Majd az apátsághoz tartozó település a természeti környezetére utaló új nevet kapott, s ezt követően *Tóköz(i)(puszt)*a néven szerepel (vö. HOFFMANN 2010: 70–1). A Tihanyi összeírásban a már említett *Gamás* településsel (32.1.) kapcsolatban is elképzelhető egy ilyen birtokmegosztás, hogy tudniillik I. András király az egész Gamás birtok felső, Balatonhoz közeli részét adta volna a tihanyi apátságnak.

A *Turch ~ Turk* szórvány etimológiáját tekintve nyelvészeink körében nagyobb valószínűséggel elfogadott felfogás szerint (vö. BÁRCZI 1951: 16–7, FNESz. *Törekipuszt*a, ZELLIGER 2005: 22, HOFFMANN 2010: 73) a *türk ~ török* népnévvel van kapcsolatban, amely közvetlenül vagy személynévi áttétellel vált a település nevévé. RÁCZ ANITA kutatásai bizonyítják, hogy a *török* népnév szinte kizárólag nominativusi alakjában jelent meg településnévként, bár „az ómagyar korban minden akadály nélkül létrejöhetett volna a kérdéses képzőmorfémával [-i képzővel, K. É.] ellátott településnévi alak, de ez mégsem

történt meg” (2008a: 107–9). Ugyanakkor a szó személynévi használatára szintén vannak adataink az ómagyar korból: 1138/1329: *Turcu* (ÁSz. 768).

35.2. *Bolotyn* (ld. az 1.2. alatt)

35.3. *Somardy* ~ *Somardi* (ld. a 34.4. alatt)

35.4. *Ituuh* [*ituy* ~ *itou*]

A Somogy megyei *Türk* falu határában a birtokösszeírás egy *Ituuh* nevű helyet említ: „ad Bolotyn in locum, qui dicitur *Ituuh*”. E név összefüggésbe hozható az alapítólevélbeli *eri itu(rea)* (SZENTGYÖRGYI 2010a: 24) szórvány második tagjával. JUHÁSZ DEZSŐ — aki több tanulmányában (1992, 2008) is foglalkozott a Tihanyi alapítólevél e szórványával —, az *itu* ~ *Ituuh* kapcsán alaktani, szemantikai és onomasztikai érvek alapján bebizonyította, hogy a korábbi, BÁRCZI által javasolt megoldás (1951: 35–6) — amely szerint a szó az *iszik* ige *-t* képzős (véghangzós) névszói származéka — nem állja meg a helyét. JUHÁSZ megítélése szerint az *itu* az *i-* ’iszik’ ige *-t* műveltető képzős alakjának folyamatos melléknévi igenévi származéka, amely főnévi értelemben volt használatos. Az összeírásbeli *Ituuh* írásmód — szemben az alapítólevélbeli *itu*-val — pedig az *-ó* igenévképző korai ómagyar alakját, a γ palatoveláris zöngés spiránst takarja, s annak létét erősíti (vö. JUHÁSZ 1992: 129–30). Az *itó* földrajzi köznévi jelentésben a történeti forrásokból (1198: *Ytoud*, 1344: *Ukurytou* stb., további adatokat lásd JUHÁSZ 1992: 128–9) kimutatható, a mai helynévanyagban azonban nem fordul elő.

NEMES MAGDOLNA az *itató*-t ’olyan mesterséges vagy természetes, állandóan vizet adó hely, ahol az állatokat itatják’ jelentésben földrajzi köznévként tekinti (2005: 97). Az 1211. évi oklevél határleírása szerint az *Ituuh* egy a Balatonban lévő itatóhelyet jelölhetett. Somogy megye mai helynévanyagában ugyancsak szép számmal találunk egyrészes *Itató* vagy kétrészes *itató* második névrészt tartalmazó helynevet (vö. SMFN. 968). Az *itató* köznévi figyelhető meg az egykori *Türk* falu szomszédságában fekvő Siófokon például a *Foki-itató*, Balatonszabadi településen a *Szabadi-itató*, Balatonfenyvesen pedig az *Itató* helynevekben (SMFN. 73, 134, 137).

Míg tehát az ’itató’ jelentésű *ituy* az összeírásban az eredeti *itó* formában szerepel, addig a mai *itató* alakon elemismélteléses formában láthatjuk a műveltető képzőt. Hasonló

morfológiai jelenség figyelhető meg az oklevelekből adatható 'áztató' jelentésű *átó* esetében is (vö. [1230]/1231: *Kendurochoy* [ɔ: *Kendurothou*], KMHsz. 1. *Kenderátó*).

36.1. *Zeuleus* (ld. a 12. alatt)

36.2. *Horozcueh* [oroszkié]

A Tihanyi összeírás következőnek említi Szent Miklós *oroszki* egyházát, amelyhez a szomszédságában lévő *Szólós* (12.) nevű falu is tartozott („In villa *Zeuleus*, que cedit nullo contradicente cum omnibus officariis et et [!] apendiciis ecclesie Beati Nicholai de *Horozcueh*”, magyar fordításban: „*Zeuleus* faluban, amely kétséget kizárva minden szolgálattelvőjével és tartozékával együtt a *Horozcueh*-i Szent Miklós-egyházé”). Az *Oroszkő* helynév korábban a Szent László korára hamisított oklevélben szókezdő hangérték nélküli *h*-val szerepel: +1092/+1274/1399: *Hurozku* ~ *Hurozkw* (DHA. 1: 282), ugyanúgy, ahogyan például a korábban elemzett *Hugoron* (20.16.) szókezdő, valamint a (*Cucen*) *Hereh* és a (*Feket*)-*hereh* szó eleji, illetve szóvégi (21.5.) *h*-ja. A *Horozcueh* esetében is ezzel az összeírás tulajdonneveiben láthatóan igen gyakran jelentkező helyesírási sajátossággal számolhatunk a név elején és végén egyaránt (erről részletesen 20.4. alatt). Az 1267/1297-es pápai megerősítő oklevélben azonban ez a helynév már *Vruzku* formában (PRT. 10: 526) tűnik fel.

Egyes vélemények szerint (ERDÉLYI, PRT. 10: 11, 127, 133, BÁRCZI 1951: 14, SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010b: 295–307) az *Oroszkő* név a korábban már említett *Petra* (1.3.) későbbi elnevezése lenne. HOFFMANN ISTVÁN azonban erős kétségét fejtette ki azzal kapcsolatban, hogy a *Petra* egy *Kő*-féle név latin fordítása lenne (erről részletesen ld. az 1.3. alatt), s véleménye szerint „e nevet a későbbi (*Orosz*)*kő*-höz ugyancsak bizonytalanul, meglehetősen gyenge szálakkal tudnánk hozzákapcsolni” (2010: 51).

A név az összeírásban előforduló alakjában leginkább az *orosz* 'keleti szláv' (vö. FNESz. *Oroszi*) népnévnek, valamint a *kő* 'szikla' (vö. FNESz. *Kövecses-hegy*) jelentésű szó egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakjának az összetételeként értelmezhető. A másutt *Oroszkő* formában, az összeírásban pedig a korban is igen gyakori jelölt jelzős szerkezetben szereplő helynév az egykori tihanyi szigeten élő görögkeleti szerzetesek által lakott, sziklába vájt barlanglakásokra utalhatott (vö. SZENTGYÖRGYI 2010b: 299). SZENTGYÖRGYI véleménye szerint régészeti kutatások is alátámasztják, hogy Andrással érkeztek Magyarországra Kijevből görög-szláv szerzetesek (2010b: 303, 391), sőt azt is

elképzhetőnek tartotta, hogy „Tihany bazilita monostora közvetlenül bizánci görög alapítású” (2010b: 391). Az *oros* népnév a korban ugyan személynévként is használatos volt ([+1092/+1274/1399: *nobilem virum Huroz* (DHA. 1: 282), vö. még +1214/1334: *Oruz*, 1214/1550: *Wruz*, ÁSz. 784), de a helynév előtagjának ebből való eredeztetését a fentebb mondottak alapján kevésbé tarthatjuk valószínűnek. ERDÉLYIT is megtévesztette tehát az a legendává vált fikatív történet, amely a tihanyi apátságnak birtokokat adományozó *Orosz* nevű nemes kőbe vágott remetelakásáról tesz említést (vö. PRT. 10: 137, SZENTGYÖRGYI 2010b: 306–7). Legutóbb SZENTGYÖRGYI RUDOLF vetette fel azt a lehetőséget, hogy az *oros* előtagban a görög ’hegy’ jelentésű szó lenne felismerhető (i. m. 306). Ezt az elképzelését azonban — bár nyugat-európai szerzetességből vett párhuzamokat említ — bizonyító érvekkel nem tudta igazolni.

37.1. *Lusta* ~ *Lustah* [*lustà* ~ *lusta*]

Az összeírás utolsó, 37. birtokként említi a Balaton déli partján, a Fok folyóvíz mellett, a torkolathoz közel fekvő *Lusta* falut („*predium, quod vocatur Lusta*”, „*ad villam Lustah*”). A település első eredeti oklevélbeli említése az 1211. évi összeírásban található, korábbról csak a Szent László korára hamisított oklevélben szerepel, +1092/+1274/1399: *Lusta* (DHA. 1: 283). Később is csupán kétszer fordul elő az oklevelekben: 1238: „*item aliarum uillarum citra et ultra et iuxta fluuium Fok existencium, duarum nomine Kustan, et duarum nomine Lusta*” (ÁÚO. 2: 90), valamint az 1267/1297. évi pápai birtokösszeíró levélben (*Losta*, PRT. 10: 526), ahol *Turk* birtok említése előtt egy sziget nevéként tűnik fel. E helynévnek ezután nem találjuk nyomát sem az okleveles forrásokban, sem a 18–19. századi térképeken, illetve Somogy megye mai helynévanyagában mikrotoponimaként sem fordul elő, s mindezek valamelyest kétségessé teszik az azonosítását. Az oklevél határleírása alapján azonban helyét a mai Siófok környékére tehetjük. A tihanyi oklevelek vizsgálata után ERDÉLYI LÁSZLÓ azt állapította meg, hogy az egykori *huluoodi* birtok helyén a 13. században jöhetett létre. Véleménye szerint a Balatonhoz közel, a Fok folyó torkolatától délre feküdt *Losta*, ugyanis „*Törk* birtok északi határának kezdő pontja a Balaton mellett volt, nyugatra Szent Péter bazilikájától, s e bazilika alig lehet más, mint *Losta* falu temploma” (PRT. 10: 345). E falutól keletre a határleírás szerint András király kis hegye emelkedett, amelyet ERDÉLYI a mai Siófoktól délkeletre lévő kis domborsó tetejével azonosított (vö. i. h.).

A helynév eredetét illetően nem tudunk megnyugtató magyarázatot adni. Elképzelhető, hogy a helynév összekapcsolható azzal a személynévvvel, amelyet 1219/1550-ből

Lusutha formában ismerünk (ÁSz. 503), ezt FEHÉRTÓI együtt említi a fent tárgyalt, 1238. évi *Lusta* adattal, amely azonban egyértelműen helynévként szerepelt az adott helyen. A helynevet a TESz. kérdőjellel a *lusta* melléknév első adataként adja meg.

37.2. *Bolotyn ~ Bolatin* (ld. az 1.2. alatt)

37.3. *Foc* [fok]

A *Foc* szórvány az 1211. évi összeírásban kétszer fordul elő: az egykori Csanád megyei Morotva település határában („iuxta eudem (eundem) *Foc*”), valamint a Balaton környékén („*Bolotyn*, de quo egreditur fluvius, qui vocatur *Foc*”). A Csanád megyei *Foc* a korábban már említett *Harrangudfoca* nevű hellyel van kapcsolatban, ezért ennek részleteire a 21.3. pontban tértem ki.

A Balatonból kiinduló *Foc* folyó neve az 1055-ös alapítólevélben is szerepel zártabb formában: „riulus namque qui dicitur *fuk* fluens de prefato lacu” (SZENTGYÖRGYI 2010a: 24), s az oklevél hátoldalán közel egykorú írással *fuc* formában áll (DHA. 1: 145).

A *Fuk ~ Foc* víznévi szórványt a szakirodalom a mai Sióval azonosítja (vö. MELICH 1925–1929: 424). HOFFMANN ISTVÁN azonban meggyőzően érvel amellett, hogy a *Fok* jóval rövidebb folyószakasz lehetett, „a Balatonból kilépő vízfolyás legfeljebb néhány kilométer hosszúságú része” (HOFFMANN 2007a: 19, 2010: 58). A legfontosabb bizonyítékot a *Fok* víznév településnévként (Siófok), illetve annak névrészeként (*Fokszabadi*) a Balaton közvetlen szomszédságán kívüli adatainak hiányában láthatjuk. A névvel megjelölt hely földrajzi és vízrajzi jellege is utalhat arra, hogy az elnevezés nem lehet egy hosszabb folyóvíz egészének a neve. A *Fok*-ot a Balaton egykori természetes vízlevezető árkanak tarthatjuk, amely árvíz vagy magasabb vízállás esetén a tó fölösleges vizét elvezette a mélyebb fekvésű területek felé (HOFFMANN 2010: 58–9). A *fok* vízrajzi köznévi árterületi vízgazdálkodási szakszóként ’vízlevezető természetes vagy mesterséges csatorna’ (vö. TESz., ANDRÁSFALVI 1970: 225) jelentésben volt használatos a nagyobb folyómedrek közelében. Az Árpád-korban a Duna észak–déli folyású szakasza mentén és a Dráva mellékén fordulnak elő *fok*-ra vonatkozó adatok, a Dunántúlon másutt azonban nem tűnnek fel (vö. KMHsz. 1.). A *fok* szó mai elterjedtségét vizsgálva HOFFMANN azt állapította meg (2010: 60), hogy Baranya és Tolna megyében gyakori helynévelem, de csak a két fent említett nagy folyó (a Duna és a Dráva) közelében adatolható (vö. BMFN. 2: 1035, TMFN. 632). Somogyban és Zalában néhány esetben ugyan megfigyelhető e

lexéma helynévalkotó elemként, ezek azonban a *Fok* személynévvvel (vö. 1214/1550: *Fuc*, 1276: *Fok*, ÁSz. 318) lehetnek összefüggésben (ld. FNESz. *Vindornyafo*k).

Míg a Morotva birtokon említett *Foc* (21.3.) esetében a *fok* földrajzi köznevet a szövegkörnyezete alapján közszónak tekinthetjük, addig a Balaton környékén található *Foc* szórvány tulajdonnévi értékét szintén a tihanyi oklevelek szövegkörnyezete jelzi: az alapítólevél ugyanis a Balatonból eredő pataknak („riuulus namque qui dicitur *fuk* fluens de prefato lacu”), a birtokösszeírás pedig a Balatonból kiinduló folyónak („Bolotyn, de quo egreditur fluvius, qui vocatur *Foc*”) mondja. SZENTGYÖRGYI RUDOLF hangsúlyozta, hogy az alapítólevélben és az összeírásban — egy-két kivételtől eltekintve (ld. 1.3. pont alatt) — csupán magyar toponimák fordulnak elő a fent említettekhez hasonló, úgynevezett megnevezőszós szerkezetekben (2008: 257–8, ld. még HOFFMANN 2010: 216).

V. Összegzés

1. A birtokösszeírás szórványainak szövegbe illesztése

1. Mint minden szórványemlék feldolgozásakor, az 1211. évi Tihanyi összeírás névrendszertani elemzésekor is első lépésként a latin szöveg szegmentálására volt szükség, a helyet jelentő magyar nyelvű elemeket ugyanis egyrészt a latin szövegtől, másrészt pedig egymástól kell elkülönítenünk, s ez nem mindig egyszerű feladat. A szegmentálás során lehetőségünk adódik a latin szöveg és a magyar szórványok nyelvi kapcsolatának vizsgálatára is. Ennek a szempontnak az alkalmazására BENKŐ LORÁND (1995, 2003: 68–80) nyomán HOFFMANN ISTVÁN hívta fel a figyelmet, aki több írásában kutatta a magyar szórványok latin szövegbe illesztésének módjait (ld. 2004, 2006a, 2010)⁴⁸, hangsúlyozva, hogy „az e téren alkalmazott nyelvi megoldások ugyan elsősorban a források latin nyelvhasználatát érintik, de fontos szerepük van a magyar nyelvű szórványok morfológiai alakjának a megítélésében, az írásbeli formák mögött húzódó élőnyelvi alakok felderítésében is” (2010: 215).

Éppen ezért az alábbiakban az 1211. évi oklevelet e szempontból is vizsgálat alá vonom, s eredményeimet összevetem az 1055-ös alapítólevélben megmutatkozó jellegzetes szövegbe illesztési módokkal. HOFFMANN ISTVÁN a 11. századi alapítólevelet e szempontból annak 1416 körül keletkezett interpolált változatával hasonlította össze, ennek révén pedig a 15. századi eljárás módokkal való összevetésre is lehetőségem adódott. Bár az összeírásban szereplő magyar nyelvű helynévi szórványok száma (163)⁴⁹ mintegy kétszerese az alapítólevélbeliekének (82), mégis úgy gondolom, hogy a két oklevél összehasonlítását nagyban támogatja az a körülmény, hogy közöttük közvetlen kapcsolat figyelhető meg (pl. tartalom, helyesírás, helynévhasználat tekintetében; ezt részletesen ld. korábban).

---

⁴⁸ Újabbán SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009b, 2010c, 2010d) és SZÓKE MELINDA (2010, 2012) szintén vizsgálta a latin szöveg és a magyar szórványok nyelvi kapcsolatát.

⁴⁹ A fenti számításba az ismétlődő előfordulásokat (például a Balaton nyolc, Gamás hat, Fadd és Türk három alkalommal stb. történő említését) egyenként figyelembe vettem. Nem vontam azonban vizsgálat alá a többnyire az összeírás utolsó bekezdésében előforduló, latinizáló formában vagy latinul szereplő helyneveket (pl. *Albam*, *Cenadiensi*, *Danubio*, *Ticiam*, *Vesprimiensis* stb., összesen 22 helynév 32 előfordulását). A magyar szórványok latin szövegbe történő illesztése szempontjából az 1211-es oklevél fogalmazványa és hitelesített példánya között egyetlen kivételtől eltekintve nem mutatkozik különbség, így e tekintetben a két példány között nem teszek különbséget: egyetlen alkalommal láthatjuk, hogy amíg a fogalmazványa a *Balaton*-t megnevezőszós szerkezetben említi („est lacus, vulgo *Bolatin* nuncupatus”, PRT. 10: 516), addig a megpecsételt oklevélben mindenféle szerkezeti utalás nélkül fordul elő a tö említése („est *Bolotyn*”, PRT. 10: 516).

A magyar név a megnevezőszós szerkezetben való említés során szinte idézetszerűvé, metanyelvi jellegűvé válik, s ez gyakran nagyobb nyomatókot, kiemelt szerepet biztosít a használatának (vö. HOFFMANN 2006a: 143). Ezekben a szerkezetekben a helynév mellett mindig áll egy megnevezést jelentő szó többnyire passzív igei formában (*dicitur*), sok esetben adverbiumi bővítménnyel is kiegészítve: pl. *vulgo*, amelynek az általános jelentése ('általában, gyakran, rendszeresen') mellett a középkori oklevelekben speciális értelme van: 'az adott helyen közönségesen beszélt nyelven' (HOFFMANN 2004: 40). Mindez együttesen mellékmondatként a főmondatban előforduló latin nyelvű földrajzi köznévhöz kapcsolódik, mint például *de lacu, quod vulgo dicitur Bolotun (Bolotin), ad monticulum, qui vocatur Cuest, in loco, qui dicitur Bureuohul, ultra aquam, que dicitur Tulgusfoca* stb. esetében. Amíg az alapítólevélben az esetek 16%-ában, addig az összeírásban — a 15. századi interpolátumbeli arányokhoz (25%) hasonlóan (vö. HOFFMANN 2010: 216) — 24,5%-ban találkozunk ezzel a szerkesztési móddal.

Igen gyakran (48%) láthatjuk az összeírásban azokat az oklevelezési gyakorlatban leginkább alkalmazott szövegbe illesztési eljárásokat, amikor a magyar helynév nem mellékmondatos szerkezetben fordul elő, hanem közvetlenül kapcsolódik a hely fajtáját megnevező latin földrajzi köznévhöz. A helynévnek e közvetlen kapcsolódása figyelhető meg például az *in villa Eurmenes, in villa Udori, ad stagnum Colon, in predio Mortua* stb. esetében, amelynek funkciója lényegében a már említett megnevezőszós szerkezetekével egyezik meg (vö. HOFFMANN 2004: 39–41).

Az arányok világosan mutatják, hogy a megnevezőszós szerkezet ezen elliptikus változata a 11. században igen csekély arányban (1055: 6%) jelentkezik, a 13. században (1211: 48%) azonban már elterjedt volt, és a 15. században ugyanilyen gyakorinak (1416 k.: 47%) mondható (vö. HOFFMANN 2010: 216).

A 11. században — a fentebb említett szövegbe iktatási megoldásokkal szemben — nagyobb arányban a latin prepozíció + magyar elem szerkesztésmód (57%), a magyar névutóval való beillesztés (14%), valamint a szerkezeti utalás nélküli formák (7%) jellemzőek (vö. HOFFMANN 2010: 217). Ezek az eljárások azonban a vizsgált 13. századi oklevélben — a 15. századi interpolátumhoz hasonlóan — már kevésbé vannak képviselve: magyar névutó egyáltalán nem jelenik meg az összeírásban (más oklevelekben sem fordul elő, ld. HOFFMANN 2010: 217), szerkezeti utalás nélküli formák (pl. *idem Mortua, dividensque Taluius*) pedig csupán az esetek 2,5%-ában mutatkoznak. Latin prepozíció viszont igen nagy számban (25%-ban) áll a beillesztett magyar elemek mellett (pl. *iuxta*

Balatin, ultra Bocon, ad Aroczeg, ultra Colon, ad Hodut stb.). (A vizsgált oklevelek szórványainak szövegbe illesztési módjait ld. az 1. táblázatban.)

Százalékos arány (%)	TA (1055)	TÖ (1211)	1055>1416
megnevezőszós szerkezet	16%	24,5%	25%
latin földrajzi köznév + magyar szórvány	6%	48%	47%
latin prepozíció + magyar szórvány	57%	25%	27%
szerkezeti utalás nélkül	7%	2,5%	1%
névutóval történő beillesztés	14%	–	–

1. táblázat

A TA, a TÖ és az 1055>1416-os interpolált oklevél szórványainak szövegbe illesztése

A 11., a 13. és a 15. századi oklevelek összevetése során tehát világosan láthatjuk, hogy az oklevelezési norma jellemző szövegbe illesztési megoldásai (a fentebb említett megnevezőszós szerkezet, valamint annak elliptikus változata) a 13. század elejére már széles körben elterjedtek, és igen gyakran mondhatók. A kezdetleges eljárások, mint például a szerkezeti utalás nélküli formák — amelyek a 11. században is ritkának mondhatók —, pedig ekkorra már szinte teljesen háttérbe szorulnak. Meglehetősen nagy arányban használatos azonban a már a 11. században is igen kedvelt latin prepozíció + magyar szórvány szerkezet. E vizsgálat eredményei jól szemléltetik azt az igen jelentős elmozdulást, ami az oklevelezési gyakorlatban e téren 150 év alatt (a Tihanyi alapítólevél óta) következett.

Egyfajta egyenetlenség azonban — az alapítólevélhez hasonlóan — magában az összeírás szövegében is jelentkezik, ami persze összefügghet azzal is, hogy az oklevélben a települések, illetve a birtokok felsorolásszerűen (ld. pl. *Eurmenes, Udori, Pechel* stb.) vagy részletesebb határleírással (pl. *Colon, Mortua, Beseneu* stb.) szerepelnek-e. Ha pedig a Balaton tó nyolc alkalommal történő említését (*Tychon super Bolotin*”, „Zeuleus iuxta *Balatin*”, „de lacu, quod vulgo dicitur *Bolotun [Bolotin]*”, „ad prefatum *Bolotin*”, „ad basillicam Sancti Petri iuxta *Boloty*”, „ad *Boloty*”, „*Boloty* [lacus, vulgo *Bolatin* nuncupatus], de quo egreditur fluvius, qui vocatur *Foc*”, „iuxta *Boloty*”) vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy többségében csak latin prepozíció áll a magyar víznév mellett, eb-

ben természetesen fontos szerepet játszik a tó általános ismertsége, valamint az is, hogy a neve leginkább viszonyítási pontként van feltüntetve.

2. A középkori oklevelezésben teljesen általános volt az a gyakorlat, hogy a vármeigyék, a megyeszékhelyek és a fontosabb várak, városok neveit latinul vagy latinizáló formában tüntették fel (vö. HOFFMANN 2004: 24–5). Az 1211. évi összeírás utolsó bekezdésében — amelyben az oklevelet aláíró egyházi és világi méltóságok nevei szerepelnek — csakis ezzel a névhasználati gyakorlattal találkozhatunk: Bihar *Bychoriensem*, Bács *Bachiensibus* ~ *Bahachiensibus* ~ *Bachiensem*, Bodrog *Budrigensem*, Csanád *Cenadiensibus* ~ *Cenadiensi* ~ *Chenadiensem*, Győr *Geuriensem*, Eger *Agriensem*, Erdély *Transsiluanam*, Esztergom *Strigoniensi*, Kalocsa *Colocensi*, Keve *Kyeiensem*, Moson *Musuniensi*, Pécs *Quinqueecclesiensem*, Pozsony *Posoniensem*, Vác *Waciensem*, Várad *Varadiensem*, Veszprém *Vesprimiensis* ~ *Vesprimiensem*, Zágráb *Zagrabiensem* formában jelenik meg. A példák is jól mutatják, hogy a latin képzők a megye, illetve a megyeszékhely nevéhez kapcsolódnak, a latinosítás során azonban kisebb-nagyobb változások előfordulhatnak a nevek magyar tövében (vö. *Eger*, *Esztergom*, *Kalocsa*, *Veszprém* esetében). *Erdély*, *Pécs* valamint a határleírásokban szereplő (*Székes*)*Fehérvár* esetében pedig e magyar helynevek latin megfelelői (*Transsylvania*, *Quinque ecclesiae*, *Alba*) tűnnek fel. Fontos kiemelnünk, hogy az 1055. évi Tihanyi alapítólevél az egyetlen olyan oklevél, amelyben Székesfehérvárnak a 14. század előttről való sok száz előfordulása között (*Alba*, *Alba Regia*, *Alba Civitas*, *Weissenburg* stb., Gy. 2: 363–75, 382–4) az egyetlen magyar nyelvű említése történik. Ettől az egy kivételtől (*feheruuaru*) eltekintve a 14. század előtti, sőt a 14–15. századi oklevelekben előforduló szláv-latinos,⁵⁰ német és a nagy többséget adó latin nyelvű alakok mellett sem találjuk meg a magyar nyelvű változatokat (vö. még Cs. 3: 307–9).

A magyarországi latin nyelvű okleveleknek az is jellegzetes sajátossága, hogy a nagyobb folyók elnevezései igen gyakran szintén latin nyelven fordulnak elő bennük. A Kárpát-medence legnagyobb folyójának, a *Duná*-nak a neve az 1211. évi összeírásban négyszer szerepel a Bodrog megyei Besenyő birtok és a Tolna megyei Fadd falu határleírásában: ad *Danubium*, de *Danubio*, citra *Danubium* formákban, azaz minden esetben latin nyelven. A Duna említése mellett az összeírásban a Tisza folyó nevét szintén latin

⁵⁰ KRISTÓ GYULA *Fehérvár*-nak a Magyarországon járt történetírók, utazók dokumentumaiban gyakran előforduló szláv nyelvű adatai (*Belegrava*, *Bellegrava*, *Bellagrava*, *Bellegrave*, stb.) alapján úgy vélte, hogy az István király által épített várat a környéken viszonylag nagy számban élő szláv népesség nevezte el, és a nevet tőle vette át a magyarság, e szláv etnikumnak pedig a 12. század végéig jelen kellett lennie a térségben (1996: 176–7). HOFFMANN ISTVÁN azonban bizonyítékokkal alátámasztotta, hogy Fehérvár környékén nincsenek nyomai szláv nyelvből magyarázható helyneveknek (vö. 2010: 137–8). Az ilyen típusú etnikai rekonstrukciós vizsgálatokkal tehát nagyon óvatosan és körültekintően kell bánnunk.

formában olvashatjuk a Csanád megyei Morotva birtok határleírásában: ad *Ticiam*, in *Ticiam*, ad medium *Ticie* formában.

BENKŐ LORÁND Anonymus helynévhasználatát vizsgálva e jelenséggel kapcsolatban azt a magyarázatot adta, hogy a korabeli oklevelezési norma szerint latinosítva volt szokás vagy így kellett írni az európai ismertségű neveket (1995: 405–6). Ezen nevek között említhetjük a *Duna*, *Tisza*, *Dráva*, *Száva*, *Rába*, *Maros*, *Temes*, *Körös* stb. folyóvízneveket. Az Európában széles körben ismert nevek latin névformáinak használatát nemcsak a korabeli oklevelezési norma írhatta elő, de az oklevélírók azért is alkalmazták szívesen a latin alakokat, mivel ezek a latin mondat szerkezetbe szabályszerű deklinálhatóságuk révén igen könnyen beépíthetőek voltak (vö. BENKŐ 1995: 404–5, HOFFMANN 2004: 17).

2. Az összeírás helynévi szórványainak lokalizálása

A magyar névadatok helyhez kötése nemcsak a helynevek történeti-etimológiai vizsgálata, a névrekonstruktó során, hanem az etnikai rekonstrukció (ezt részletesen ld. KOVÁCS É. 2012b) területi vonatkozásai miatt is kiemelkedően fontos szerepű. Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy a természeti neveknek és a lakott helyek megnevezésének nem azonos az etnikai azonosító szerepük (HOFFMANN 2010: 222): e tekintetben pedig leginkább a nevek környezetében szereplő latin fajtajelölő szó lehet segítségünkre. Az 1211. évi birtokösszeírásban a település mellett legtöbbször ott áll az ilyen funkcióra utaló *villa* közszó, a mikronevek esetében azonban a fajtajelölés gyakran hiányzik, vagy csupán az általános jelentésű *locus* földrajzi köznévi szerepel mellettük.

Az összeírás helynevei által jelölt helyek a Kárpát-medencében nem teljesen szétszórta találhatók, hanem néhány nagyobb és több kisebb birtoktestben helyezkednek el. Az apátságok adományozott birtokok közül legelőször azokat említi az oklevél, amelyek a Balaton körül fekszenek. Az északi oldalon van említve *Tihany* szigete és települése,⁵¹ valamint a talán szintén lakott helyet jelölő *Petra*. Majd az ugyancsak zalai parton fekvő további birtokok sorakoznak: *Örvényes*, *Udvári*, *Pécsely*, *Kövesd*, *Aszófő*, *Papsoka*, *Kék*, *Arács*, *Füred*, pótlólag ismét *Aszófő*, majd *Dörgicse*, *Szőlős*, *Vászoly*, pótlólag megint *Dörgicse*. Aztán Zalából áttér a birtokok közül a legszélső fekvésű északnyugatiakra, Veszprém megyébe, a két *Belen* falura s a Bakonyon túli *Szőlős*-re. S mielőtt e vidéket elhagyná, pótolja azt, amit Zalából kifelejtett: *Fülöp*-öt és a Balaton-parti *Szőlős*-t. A felső-

⁵¹ Korábban már utaltam arra, hogy az összeírás a tihanyi birtoktest leírásakor szó szerint átveszi az 1055. évi alapítólevél megfelelő szövegrészét (ld. SZENTGYÖRGYI 2010a: 23–4, PRT. 10: 503).

rolás ezt követően a *Bakony*-on túl, a Somló hegy környékén lévő *Csősz*-t említi, majd átmegy a Duna–Tisza közére, ahol *Kolon* birtok részletes határleírását olvashatjuk. A mai Izsák területén fekvő egykori Kolon birtok leírásában főként természeti neveket, elsősorban domborzati neveket találunk: collis *Appatfeereh*, monticulus *Zouafeereh*, mons *Varfeere*, sabulum *Bab*, monticulus *Cuest*, mons *Cuest*, mons *Choache* ~ *Cohache*, *Homuholm*. Az összeírás a településnevek közül azokat említi itt, amelyek *Colon* szomszédságában fekszenek: villa *Herbon*, *Michola* és *Rodussa*, *Hugoron*, valamint (Duna)Földvár (*Felduar*) nevét, mint a tihanyi apátság ottani birtokaival határos területet. A birtokon élők felsorolásakor pedig szerepel *Bikács* falu latinizált formában álló (*Bigachiensibus*) neve, ahonnan udvarnokok származnak.

A következő birtokot, *Morotvá*-t (és a szintén Csanád megyei *Bálványos*-t is) már a Tisza partján találjuk. Morotva határleírásában elsősorban vízneveket olvashatunk: stagnum *Mortua*, stagnum *Harrangud*, stagnum *Feket-hereh*, *Ticiam*, valamint valószínűleg a *Cucen Hereh* és a *Ludos Hereh*. Morotvával szomszédos települések közül pedig *Turpa*, valamint *Bocsár* nevét említi az összeírás.

A következő, természeti nevekben gazdag birtokrész a Bodrog megyei *Besenyő* birtok, ahol a három szomszédos település (*Száka*, *Papi*, *Apos*) említése mellett leginkább víznevekkel találkozunk: aqua *Tulgusfoca* ~ *Tulusfocca*, stagnum *Hagymas* ~ *Hagimas*, stagnum *Voios*, stagnum *Euren*, stagnum *Budruc* ~ *Bodrug*, *Danubius*. A birtokleírásban található igen nagy számú víznév e terület vizenyős, mocsaras jellegére utal, amint az még a 18–19. századi térképeken is látható.

A Tolna megyei települések közül az összeírás a megye déli részén lévő *Fadd* falut említi először, majd ennek a birtoknak a részletezése után áttér a közelben lévő Janyapuszta vidékén fekvő *Martos*-ra, itt azonban nem tünteti fel a határokat. *Fadd* birtok leírásában — a terület természeti adottságával összefüggésben — a víznevek túlsúlyával számolhatunk: fluvius *Guergen*, *Danubius*, stagnum *Secues* ~ *Segues*. E birtokon van említve a *Hadút*-nak nevezett országos jelentőségű út, amely a Duna mellől Kesztlőc irányába tartó utat jelölhette. Faddról azonban egy kisebb út is vezetett közvetlenül *Tolna* településre. Talán e megyében található még *Fedeh* falu is, amelynek lokalizálásakor nehézségbe ütközünk, ugyanis e helynévnek nem találjuk nyomát később sem okleveles forrásokban, sem pedig 18–19. századi térképeken, de Tolna megye mai helynévanyagának mikrotoponimái sem őrizték meg napjainkban.

Az 1211-es oklevél készítője a birtokok felsorolását Somogy megyében fejezi be. A *Gyótá*-n túli *Ság* falu, *Igal*, *Füzegy*, *Csopak*, *Boglár* felsorolását követően olvashatjuk

Gamás birtok részletes leírását. Itt, valamint *Szántó* birtokon a fentebb említett Tolna megyei hadút mellett egy másik jelentős *Hadút*, az alapítólevélbeli *magna uia* is feltűnik, amely a Balaton déli partjával nagyjából párhuzamosan futott.

Az oklevél *Teleki*, *Szántó*, a későbbi Szántód, *Szamárd*, a későbbi Zamárdi, *Türk* valamint *Szólós* és végül a *Fok* folyóvíz torkolatánál fekvő *Lusta* falu említése után pedig pótlólag visszatér *Türk* és *Szántó* birtokok részletes leírásához. *Türk* településsel kapcsolatban az 1055. és az 1211. évi határleírás ugyan nem pontosan azonos területeket jelöl meg, de mindkettő a Fok településtől nyugatra fekvő, Jód, Endréd, Zamárdi közé eső nagy birtokra utal, ahol a mai Töreki(puszt) is fekszik. A ma már Zamárdihoz tartozó egykori *Szántó* falu 1211-es leírása alapján pedig egyértelműen kiderül, hogy e falu nem azonos a *koku zarma ~ Choczorma* nevű hellyel, hanem e hely csupán része Szántónak. A mellékelt térképen bemutatom a Tihanyi összeírás helyet jelölő szórványainak általam leginkább lehetségesnek vélt lokalizációját.

A fentebb kifejtettek alapján világosan láthatjuk tehát, hogy a birtokok ugyan nagy területen szétszóródva, de kilenc térségben kisebb-nagyobb birtoktestben csoportosulva helyezkednek el: az első a Balaton északi oldalán, elsősorban annak középső partvidékén összpontosulva figyelhető meg, a második kisebb terület a Veszprém megyei Somló hegy közelében, a harmadik a Duna–Tisza közén, a mai Izsák területén, a negyedik a Tisza Csanád megyei partján, az ötödik a Duna Bodrog megyei mellékénél, a hatodik Tolnában Fadd környékén, a hetedik Somogy megyében a Füzegy felső folyása mentén, a nyolcadik pedig a somogyi parton, a mai Siófok és Szántód körzetében, s végül ettől délnyugatra Boglár és Gamás vidékén található. A birtokösszeírás szórványanyaga tehát elsősorban a fent említett térségeknek (a Balaton zalai és somogyi partvidéke, valamint a Duna és Tisza melléke) nyelvi jellemzésére alkalmas.

3. Névrendszertani tanulságok

1. Az alábbiakban az 1211. évi Tihanyi összeírás helyneveiben megmutatkozó nyelvi-névrendszertani jegyeket igyekszem bemutatni. Az eredményeimet összevetem a HOFFMANN ISTVÁN által részletesen vizsgált 1055. évi alapítólevél helyneveiben jelentkező sajátosságokkal. Az ilyen típusú vizsgálatok alapján leszűrhető tanulságok pedig alkalmasak lehetnek a régi magyar helynévadás általános jellemzésére is.

A birtokösszeírásban található 195 szórvány-előfordulás 140–142 különböző hely megjelölésére szolgál. A szórványok között ugyanis több olyan is van, amely azonos helyre vonatkozik: ilyen például a Balaton nyolc, Gamás hat és a Duna folyó négy alkalommal történő említése. Háromszor szerepel Bikács, a Tisza folyó, a Kolon tó, a Morotva tó, Fadd és Türk neve, kétszer pedig például Aszófő, Besenyő, Csósz, Dörgicse, Szántó, Tihany, Kolon és Morotva település neve.

2. A helynevek rendszertani elemzése során két nagyobb, hagyományosan régóta elkülönített névfajtával, a természeti és a műveltségi nevek kategóriájával dolgoztam. E csoportokat aszerint választottam szét, hogy az ember tevékenységétől függetlenül is létező helyről van-e szó, vagy olyanról, amelyet az ember alakító munkája hozott létre.

E vizsgálat során az etimológiailag megfejtethetlen vagy legalábbis elég bizonytalanul magyarázható neveket nem vettem figyelembe: a két *Belen*, *Boglar*, *Fugoud*, *Gueldeguh*, *Taluius*. A többnyire az összeírás utolsó bekezdésében előforduló, latinul vagy latinizáló formában lévő helyneveket (összesen 22 nevet) sem vontam be az elemzésbe, ezek ugyanis nem a birtokleírásokban szerepelnek, hanem az oklevelet aláíró méltóságok nevei mellett találhatók, s mint ilyenek, az oklevélírás sajátos formáiként tarthatók számon. A *Duna* és a *Tisza* folyóneveknek szintén a latin megfelelőit találhatjuk általában az oklevelekben (vö. HOFFMANN 2004: 17, 24–5), és ilyen alakban (*Danubium* ~ *Danubio*, *Ticiam* ~ *Ticie*) szerepelnek az 1211. évi összeírásban is. Ezek alapján összesen 112 nevet vontam be a névrendszertani vizsgálatokba.

Ebben az oklevélben a természeti és a műveltségi nevek aránya azonos: az összes figyelembe vett név 50%-a természeti név, 50%-a pedig a műveltségi nevekhez sorolható. Ez az arány a Tihanyi alapítólevélben sem mutat nagy különbséget, abban a nevek többsége (mintegy 60%) a természeti nevekhez, 40%-a pedig a másik nagy névfajtába tartozik (vö. HOFFMANN 2008: 21). Ezek az arányok önmagukban persze nem sokat mondanak, hiszen például az oklevél szövegezésének célja és jellege nagyban meghatározza azt is, hogy a települések, illetve a birtokok felsorolásukban vagy részletesebb határleírással szerepelnek-e benne.

2.1. A műveltségi nevek között (56 szórvány) a településnevek képviselik a legnagyobb csoportot. Az 50 településnév a kétrészes *Papsoka* (*Poposca* ~ *Popsoca* ~ *Popsosca*) kivételével egyrészes helynév.

A Tihanyi alapítólevélhez hasonlóan (vö. HOFFMANN 2008: 22) az 1211. évi összeírásban is a településnevek nagy része (27 név) pusztán személynévből jött létre. Az ezek alapján szolgáló személynév lehet német: *Pécsely* (*Pechel*), szláv: *Arács* (*Aarach* ~ *Araci*),

Vászoly (Vazil), a latin eredetű névkincshez tartozó: *Fülöp (Pilip)*, *Martos (Mortus)* vagy magyar eredetű: *Apos (Opus)*, *Bikács (Bychachi ~ Bicaci ~ Bychachi ~ Biccaci)*, *Lusta (Lusta ~ Lustah)*, *Mikola (Michola)*, *Radossa (Rodussa)*, *Száka (Saca)*, *Turpa (Tvrpa)*. *Fadd (Fotud)* település neve talán magyar eredetű személynévből keletkezhetett, míg *Tolná-t (Thelena)* esetleg ismeretlen eredetű személynévből alakult településnévnek tekinthetjük (vö. HOFFMANN 2010: 208). *Csopak* település alapjául szolgáló személynév eredetét illetően a szakirodalomban felmerült a szlávból, illetve a törökből való származtatás lehetősége is. A *Tihany (Thichon ~ Tychon)* helynév szláv személynévből való eredeztetése mellett (vö. HOFFMANN 2010: 45–6) legutóbb a görög etimonra való visszavezethetősége is számításba jött (vö. SZENTGYÖRGYI 2010b). *Turk* település neve leginkább népnévből (*türk*) magyarázható, de a személynévi áttétel lehetősége sem hagyható figyelmen kívül.

Foglalkozásnévről kaphatták a nevüket a *Bocsár (Bocar ~ Bogar)* (*bocsár* ’kádár, pohárnok’), *Csősz (Cheuz ~ Cheuuz)* (*csősz* ’királyi kikiáltó, hírvivő, hirdető’), *Szántó (Samthou ~ Santo ~ Zamthou ~ Zamtou)* és *Szőlős (Zeleus ~ Zeuleus)* települések.

Egyes települések esetében a természeti viszonyok szolgáltatták a névadás motivációját. A *Füred (Fured)* név a *fürj* madárnév *für* alakjából jött létre. Feltehetőleg állatvilágra történik utalás az Árpád-korban a *Szamárd(i)* ejtésű *Zamárdi (Somardy ~ Somardi ~ Somard)* helynévben is. A *szamár* lexéma azonban *Samar*, *Zamar* alakban személynévként (ÁSz. 839) is használatos volt az Árpád-korban, így a településnév ebből is alakulhatott.

A *Kolon (Colon)* településnév közvetlenül valószínűleg a *Kolon* víznévből származik, a *Füzegy (Fuzegy)* településnév ugyancsak metonimikusan jött létre az 1055-ben *Fizeg*-ként említett víznévből. A víznév > településnév változás az ómagyar korban nem ritka, ide sorolható a fentiek mellett az összeírás *Morotva (Mortua)* helyneve is. Az *Aszófő (Ozoufeu ~ Ozoufeuh)* településnév ugyancsak egy korábbi, ugyanilyen alakú természeti névből jött létre. A *Földvár (Felduar ~ Feldvarj ~ Felduara)* helynév létrehozásakor szintén a metonimikus névadás figyelhető meg, ugyanis a *földvár* ’elpusztult palánkvár, várom, vármaradvány’ jelentésű (BENKŐ 1998: 130) közszóból alakult településnév.

A *Bálványos (Balanus)* név másodlagosan válhatott településnévvé egy — a *Kolon* birtok leírásában ugyanilyen néven említett — határszéli terület nevéből, amelyen határjelölő szerepű bálványkő vagy -oszlop állhatott.

A településnevek mellett a műveltségi nevek csoportjában másfajta helyek nevét is megtaláljuk: az összeírásban utak, közlekedő helyek nevei is előfordulnak. Az oklevélben háromszor szerepel a *Hadút (Hodut ~ Hodvth ~ Hoduth)* megnevezés: egy a Balatontól

délre — Gamás birtok, valamint a későbbi Szántód falu határában — vezető út kétszeri említése mellett, a Tolna környékén lévő hadút is feltűnik Fadd birtokon.

A *Föveny-tő út* (*Fuentuhout*) név egy *Föveny-tő* nevű helyen lévő vagy esetleg oda vezető utat jelölhetett. A *Bán réve* (*Banriuuuh*) helynév alaprésze a hely fajtáját kifejező földrajzi köznévi (*rév* 'vizi' átkelőhely') birtokos személyjeles alakja, bővítésmód pedig személyt jelölő közszó vagy név (*Ban, Baan*, ÁSz. 87). Az *Edenen* és a *Cebeth* egyrészes helynév pedig talán személynévből alakult (ÁSz. 180, 268), és az sem zárható ki, hogy a mellette álló *pons* a magyar *híd ~ hida* névrész latinra fordított alakja. A műveltségi nevek ez utóbbi csoportjában, a közlekedéssel kapcsolatos nevek között — eltérően a településnevektől — csakis kétrészes nevek szerepelnek.

2.2. Míg az 1211. évi Tihanyi összeírásban a természeti nevek között (56 szórvány) az egyrészes (30 név) nevek egy kicsivel nagyobb csoportot képviselnek, addig a Tihanyi alapítólevélben a természeti nevek nagyobbik fele a kétrészes helynevekhez sorolható (vö. HOFFMANN 2008: 23).

Az egyrészes és a kétrészes természeti nevek között — ahogyan az 1055. évi oklevélben is — legnagyobb számban a vizeket megjelölő nevek (16 egyrészes és 10 kétrészes név) fordulnak elő, ezeket a domborzati nevek követik (6 egyrészes és 8 kétrészes név). Az alapítólevélhez hasonlóan ebben a diplomában más helyfajta szintén ritkábban történik utalás (vö. HOFFMANN 2008: 24).

Az egyrészes nevek nagy része földrajzi köznévi azonos alakú: *Fertő* (*Ferteu*) (*fertő* 'fetregő, fürdőhely (elsősorban állatok (disznó, bivaly stb.) számára)', s ebből alakult ki a későbbi 'mocsaras hely, ingovány, láp' jelentés), *Fok* (*Foc*) (*fok* 'természetes vagy mesterséges vízlevezető csatorna'), *Itó* (*Ituuuh*) (*itó* 'itató', vö. JUHÁSZ 1992: 128, 2008: 170–1), *Morotva* (*Mortua*) (*morotva* 'a folyónak mederváltozás következtében lefűződött része, holtmeder'), *Örény* (*Euren*) (*örény* 'örvény'). A *Szakadát* (*Zacadat*) helynévben a *szakadat ~ szakadát* földrajzi köznévi ismerhető fel, amely többféle jelentésben használatos: domborzati névként a mai köznyelvi *szakadék*-kal azonos értelmű, vízrajzi szóként pedig 'valamilyen nagyobb folyó- vagy állóvízből kiszakadó vízfolyás, ér' jelentésű (HOFFMANN 2010: 66–7, 184). A földrajzi köznevek tulajdonnévi használata a korai magyar helynévrendszernek is jellegzetes sajátossága lehetett: ezt több olyan név is bizonyítja, amelyek majd egy évezred óta változatlanul ilyen alakban használatosak: *Ér*, *Fertő* stb.

Növénynévből metonimiával alakult a szintén egyrészes *Kőrös* (*Queurus ~ Keurus*) víznév, s ugyancsak a metonimikus névadás figyelhető meg a *Borjúól* (*Bureuohul*, amely nem magát az építményt jelölte, hanem talán inkább olyan helyre utalhatott, ahol borjúól

volt) és a *Ravaszklik* (*Ruozlicou* ~ *Rouozlicou*, amely nem csupán egyetlen rókaüreget, rókatanyát jelölt, hanem egy terület neveként szintén egyrészes névnek számít) nevek esetében. Metonimikus eredetű név a *Bakony* (*Bokon*, *Bocon*, ÁSz. 138), amely hegység neveként egy birtok nevéből alakult, ez viszont valószínűleg pusztá személynévre vezethető vissza (FNESz.).

Az egyrészes nevek között találunk névképzéssel alkotott helyneveket is. A *Harangod* (*Harrangud*) helynév a nedves környezetet kedvelő, valamilyen harangos virágú *harang*-előtagú növénynév (vö. JUHÁSZ 1980: 4–5) *-d* helynévképzős származéka lehet. A *Hagymás* (*Hagymas* ~ *Hagimas*) víznévben a *hagyma* főnév és az *-s* helynévképző kapcsolódott össze. Az *-st/-sd* képzőbokrót tartalmazó *Kövesd* (*Cuest*) név a terület köves (kavicsos) talajára utalt.

A természeti nevek között egyetlen, már az alapítólevélben is feltűnő idegen eredetű név található, a *Bolotin* ~ *Bolotun* tó neve szláv eredetű, és átvétel útján került a magyarba.

A kétrészes természeti nevek alaprésze a legtöbb esetben — néhány bizonytalan kivételtől eltekintve — a hely fajtáját megjelölő földrajzi köznévről származik. Hasonló tendenciát figyelhetünk meg az alapítólevélben is, ahol minden esetben földrajzi köznévről származik az alaprész (vö. HOFFMANN 2008: 23). A leggyakrabban előforduló földrajzi köznevek: a *tő* 'folyó, árok stb. torkolata, vége': *Kőrös-tő* (*Keurustuuh*), *Szalakos-tő* ~ *Szolokos-tő* (*Zolocostueh*), *Hagymás-tő* (*Hagmastuh* ~ *Hagimastuh*, *colliculum*) esetében; az *ér* 'kevés vizű természetes vízfolyás, patak', 'vizenyős rét': *Feket ere* (*Feket-herch*), *Kökény ere* (*Cucen Hereh*), *Ludas ere* (*Ludos Here*); a *tó* 'nagyobb természetes állóvíz': *Pozsony tava* (*Posuntoua* ~ *Posontaua*), *Vejrmür tava* (*Veyrmur thouua* ~ *Veyrmur taua*); a *fok* 'természetes vagy mesterséges vízlevezető csatorna': *Harangod foka* (*Harrangudfoca*), *Tölgyes foka* (*Tulgusfoca* ~ *Tulusfocca* ~ *Tulusfoca*). Amint látjuk, ezek a földrajzi köznevek birtokos személyjellel vagy anélkül kapcsolódnak a bővítményrészhez. Az oklevélben előfordulnak még a *halom*: *Hajó-halom* (*Hoyoholmu* ~ *Hoyouholmu*), *Hamu-halom* (*Homuholm*), *hegy*: *Szár-hegy* (*Zaarhegy* ~ *Zaharegi*), *völgy*: *Fűrész völgye* (*Furizuelgi*), *telek*: *Szeg-telek* (*Zegthelegu* ~ *Zegtehlegu*), *szeg*: *Árok-szeg* (*Aroczeg*), *Kerek-szeg* (*Kereczeg*) földrajzi köznevek is. A bővítményrész a kétrészes természeti nevek nagy részében a kérdéses hely valamilyen sajátosságát, tulajdonságát fejezi ki: képző nélküli (*Feket ere*, *Szárhegy*) vagy főnévből képzett melléknévvel (*Ludas ere*, *Hagymás-tő*, *Tölgyes foka*), valamint főnévi jelzővel (*Apátfeére*, *Várfeére*, *Kökény ere*). A *Kerek-szeg* (*Kereczeg*) helynév előtagja lehet a 'kör alakú' értelemben használt *kerek* melléknév, így

a név a terület alakját jelölhette; de lehet az 'erdő' jelentésű régi *kerek* főnév is, ebben az esetben az erdő meglétére utalhatott a név. A kétrészes természeti nevek között öt olyan is van, amelyben az előtag személynévi előzményből alakult: *Choczorma* ~ *Cogzorma* (*Kaku, Kacu* szn., vö. ÁSz. 442), *Posuntoua* (*Poson, Posun*, ÁSz. 648), *Zouafeereh* (*Zoua*, ÁSz. 858), *Wuolcanfaya* ~ *Wolcanfaya* (*Wlkani, Vulcan*, ÁSz. 819), *Veyrmur thouua* (*Weimir*, ÁSz. 798).

3. A Tihanyi összeírás helyneveiben megmutatkozó névrendszertani sajátosságok vizsgálata során egyértelműen kirajzolódott, hogy a korai ómagyar kori helynévadásban a helynevek rendszerén belül fontos névalkotási eszköz volt a metonímia. Gyakran jött létre ugyanis természeti névből településnév (vagy éppen fordítva: a településnév vált a természeti név alapjává). Ez azt is jelenti, hogy a régi névadás ugyancsak támaszkodott a mindenkori névállományra, amit a fentiekén kívül az is jól mutat, hogy a kétrészes nevek között szintén találunk olyan neveket is, amelyek másodlagosan, más helynév felhasználásával jöttek létre. A Tihanyi alapítólevél és a birtokösszeírás elemzése azt is bizonyította, hogy a korai ómagyar kori helynévadás két alapvető típusát a személynévből alakult egyrésztes nevek, illetve a földrajzi köznévi alaprészsel alkotott kétrésztes mikronevek adták. Azt azonban, hogy e két fontos nyelvemlékünk keletkezési idejének bő másfél évszázadnyi eltérése és a bennük lévő helynévállomány tipológiai különbsége mennyire mutat szoros összefüggést egymással, csak jóval bővebb helynévanyagnak az elemzése révén állapíthatjuk meg.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET (2003), Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Bp. 301–51.
- ANDRÁSFALVY BERTALAN (1970), A *fok* és jelentősége régi vízgazdálkodásunkban. *NytudÉrt.* 70: 224–8.
- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Bp., 2004.
- ÁÚO. = WENCZEL GUSZTÁV, *Árpád-kori új okmánytár*. 1–12. Pest. [később] Budapest. 1860–1874.
- BÁBA BARBARA (2012), A földrajzi köznévfogalom. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 8*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 2012. 121–31.
- BALÁZS JÁNOS (1953), A *-ság, -ség* képző eredetéhez. *MNy.* 49: 50–61.
- BÁRCZI GÉZA (1941), *Magyar szófejtő szótár*. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1944), A tihanyi alapítólevél hangjelölése. *MNy.* 40: 313–30.
- BÁRCZI GÉZA (1951), *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1958), *A magyar szókinccs eredete*. Második kiadás. Bp.
- D. BARTHA KATALIN (1958), *A magyar szóképzés története*. Bp.
- BÁTKY ZSIGMOND (1927), *Örmény, Örményes*. *MNy.* 23: 215–19.
- BEKE ÖDÖN (1952), *Szárca*. *Nyr.* 76: 466–9.
- BENKŐ LORÁND (1947a), *A Nyárádmente földrajzinevei*. *MNyTK.* 74. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1947b), *Víz- és helységneveink viszonyához*. *MNy.* 43: 259–63.
- BENKŐ LORÁND (1966), Az anonymusi hagyomány — és a *Csepel* név eredete. *MNy.* 62: 134–46, 292–305.
- BENKŐ LORÁND (1970), Legrégibb olasz jövevényszavaink nyelvi és történeti tanulságai. *MNy.* 66: 154–68.
- BENKŐ LORÁND (1995), Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? *MNy.* 91: 402–11.
- BENKŐ LORÁND (1996), Anonymus élő nyelvi forrásai. In: *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Bp. 221–47.
- BENKŐ LORÁND (1998), *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1999), Adalékok az anonymusi filológiához. *MNyj.* 37: 73–8.
- BENKŐ LORÁND (2002), *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély Árpád-kori korai történetéről*. Bp.

- BENKŐ LORÁND (2003), *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Bp.
- BENKŐ LORÁND (2009), *A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből.* Bp.
- BÉNYEI ÁGNES (2009), Még egyszer a -d helynévképzőről. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 4.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 85–103.
- BÉNYEI ÁGNES (2012), *Helynévképzés a magyarban.* Debrecen.
- BesztSzJ. = *Besztercei szójegyzék. 1395 k.* Kiadva: FINÁLY HENRIK, *A besztercei szószedet.* Bp. 1892.
- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei I–II.* Szerk. PESTI JÁNOS. Pécs, 1982.
- BOGNÁR ANDRÁS (1984), *Pest–Pilis–Solt vármegye és kiegészítések Pesty Frigyes kéziratosa helynévtárából.* Szentendre.
- BÖLCSKEI ANDREA (2010), *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában.* Budapest.
- CD. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI.* Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budaë, 1829–1844. VII/5: 177–202.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Bp., 1890–1913.
- CSÁNKI DEZSŐ (1905), *Alistál, Felistál.* MNy. 1: 123–6.
- CSÁNKI-index = *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához.* Szerk. ÖRDÖG FERENC. Bp., 2002.
- DHA. = *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I.* Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1992.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–85.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2004.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1904), A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása. NyK. 34: 388–416.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1906), A tihanyi apátság kritikus oklevelei. *Akadémiai Értesítő* 17: 596–607.
- ÉRSZEGI GÉZA (1998), Írásbeliségünk korai emlékei. Kis magyar oklevéltan. *Rubicon.* 1998/9–10: 38–44.
- ESZENYI MIKLÓS (2000), *A történettudományi szakirodalmi kutatás módszerei.* Miskolc.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár I.* Bp., 1914–1930.

- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1993–1995.
- FARKAS VILMOS (1982), *Görög eredetű latin elemek a magyar szókincsben*. Bp.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1992), A „névtani romantika” névféjtései: *Dob, Dobos*. MNy. 88: 42–56.
- FEHÉRTÓI KATALIN (2006), Az 1055. évi Tihanyi alapítólevél személy- és helyneveinek eredetéről. *NÉ*. 28: 161–70.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Bp., 1988.
- GÁCSER IMRE (1941), *Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai*. MNyTK. 58. sz. Bp.
- GÖRÖG = *Magyar Átlás az az Magyar, Horvát, és Tót országok vármegyéji, 's szabad kerületei és a ' határ-őrző katonaság' vidékeinek közönséges és különös tábláji*. Közre botsátotta: GÖRÖG, folytatta és végezte MÁRTON JÓ'SEF. Viennae, 1802–1811.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. (1963), II–III. (1987), IV. (1998). Bp.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2008a), Folyóvíznevekből alakult településnevek. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 142–8.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2008b), Az ér, sár és víz földrajzi köznevek Árpád-kori folyóvízneveinkben. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 3*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 121–33.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1956), A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND. Bp. 407–15.
- HA. 1. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997.
- HA. 2. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Doboka–Győr vármegye*. Debrecen, 1999.
- HA. 3. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Heves–Küküllő vármegye*. Debrecen, 2012.
- HECKENAST GUSZTÁV (1970), *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. Bp.

- HEFTY GYULA ANDOR (1911), A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. *Nyr.* 40: 155–69, 206–16, 259–65, 300–8, 361–70, 458–62.
- HeMFN. 2. = *Heves megye földrajzi nevei. II. A Füzesabonyi járás.* Szerk. VÉGH JÓZSEF–PAPP LÁSZLÓ. Bp., 1976.
- HeMFN. 3. = *Heves megye földrajzi nevei. III. A Hevesi járás.* Szerk. VÉGH JÓZSEF–ÖRDÖG FERENC–PAPP LÁSZLÓ. Bp., 1980.
- P. HIDVÉGI ANDREA (1955), Adalékok Anonymus nyelvjárásához. *MNy.* 51: 156–63.
- HKFT. = *A harmadik katonai felmérés. 1869–1887. A Magyar Szent Korona Országai. 1:25.000.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN (1985), *Kalapács.* *MNy.* 81: 216–8.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése.* Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *MNyj.* 37: 207–16.
- HOFFMANN ISTVÁN (2004), Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 1.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN (2006a), Szöveg és szórvány kapcsolata a Tihanyi alapítólevélben. In: *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára.* Szerk. GALGÓCZI LÁSZLÓ–VASS LÁSZLÓ. Szeged. 142–7.
- HOFFMANN ISTVÁN (2006b), *Mortis* birtok leírása a Tihanyi alapítólevélben. *MNyj.* 44: 29–67.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007a), A Tihanyi alapítólevél szórványaihoz: *Tichon, Balatin, Petre, Fuk.* *NÉ.* 29: 7–22.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007b), *Gisnav* birtok leírása a Tihanyi alapítólevélben. In: *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére.* Szerk. BENŐ ATTILA–FAZAKAS EMESE–SZILÁGYI N. SÁNDOR. Kolozsvár. 354–70.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007c), A Tihanyi alapítólevél nyelvészeti jelentősége. In: *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére.* Szerk. ÉRSZEGI GÉZA. Tihany. 61–6.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007d), *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései.* Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (2008), A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 3.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 9–27.

- HOFFMANN ISTVÁN (2009), A magyar nyelv hazai szórványemlékei. In: „*Látjátok feleim...*” Magyar nyelvemlékek. A kezdetektől a 16. század elejéig. Szerk. MADAS EDIT. Bp. Országos Széchényi Könyvtár. 13–31.
- HOFFMANN ISTVÁN (2010), *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (2011), Dunaföldvár régi *Zemony* nevééről. In: *Klárisok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. Szerk. CSISZÁR GÁBOR–DARVAS ANIKÓ. Bp., 155–61.
- HOLLER LÁSZLÓ (2010), Az 1055. évi tihanyi alapítólevélben említett két birtok lokalizálása. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 47–82.
- HOLLER LÁSZLÓ (2011), Az 1055. évi tihanyi alapítólevélben szereplő *mortis* birtok lokalizálása. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 6*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 67–110.
- HORVÁTH ANDREA (1987), A *ravasz* és a *róka* szavak szóföldrajzi, szótörténeti tanulságai a helynevek alapján. *NÉ* 12: 65–85.
- IVÁNYI ISTVÁN (1907), *Bács–Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I–V*. Szabadka.
- JAKAB LÁSZLÓ (1957), *Telek*. *MNyj.* 4: 81–6.
- JAKUBOVICH EMIL (1927), *Viska, Stojszló és Pécel*. *MNy.* 23: 228–40.
- JAKÓ ZSIGMOND (1940), *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és népiségtörténeti értekezések 5. Bp.
- JARRING, GUNNAR (1997), *Central Asian Turkic Place-Names. (Lop Nor and Tarim Area)*. Stockholm.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1980), A *harang* helyneveinkben. *NÉ* 3: 3–11.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1988), *A magyar tájnévadás*. *NytudÉrt.* 126. sz. Bp.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1992), *eri iturea*. Ómagyar helynévi nyomokon. In: *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. Szerk. KOZOCSA SÁNDOR–LACZKÓ KRISZTINA. Bp. 124–30.
- JUHÁSZ DEZSŐ (2008), Ómagyar helynévi nyomokon 2. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 169–74.
- KÁLMÁN BÉLA (1989), *A nevek világa*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Bp.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1984–1985), A közösségi és hivatalos névadás néhány jellemző vonásának összevetése a víznevekben. *MNyj.* 26–27: 97–102.

- KARÁCSONYI JÁNOS, (1920), Néhány besenyő és kun helynevünkről. *MNy.* 16: 211–2.
- KENYHERCZ RÓBERT (2011), *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. (A helynevek hangtörténeti forrásértéke)*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Debrecen.
- KERTÉSZ MANÓ (1939), A magyar helynévadás történetéből. *Nyr.* 68: 33–9, 67–77.
- KESZLER BORBÁLA (1969), *A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása a korai jövevényszavainkban*. *NytudÉrt.* 63. sz. Bp.
- KISS GÁBOR–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS (2006), Egy mikrotáj történeti helynévanyaga. Vasvár keleti határa az Árpád-korban. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 129–57.
- KISS LAJOS (1991), Víz-, hegy- és völgynevek a középkori Heves megyéből. *MNy.* 87: 73–7.
- KISS LAJOS (1995), Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. *NytudÉrt.* 139. sz. Bp.
- KISS LAJOS (1996), A Kárpát-medence régi helynevei. *Nyr.* 120: 440–50.
- KISS LAJOS (1997), Korai magyar helységnévtípusok. *HonfNyelv.* 177–85.
- KISS LAJOS (1999), *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek tükrében*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1. Piliscsaba.
- KISS LAJOS (2007), Helynévmagyarázatok. *MNy.* 103: 370–5.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- KNIEZSA ISTVÁN (1933), A magyar *zs* hang eredete. *MNy.* 29: 142–57.
- KNIEZSA ISTVÁN (1934), *Csősz*. *MNy.* 30: 104–6.
- KNIEZSA ISTVÁN (1935), Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jövevényszavainak eredetéről. *NyK.* 49: 350–61.
- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI.-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Bp. II, 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943–1944), Keletmagyarország helynevei. In: *Magyarok és románok I–II*. Szerk. DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ. Bp. I, 111–313.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943–1944/2001), *Kelet–Magyarország helynevei (KISS LAJOS bevezető tanulmányával)*. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1949), A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *MNny.* 6: 3–50.
- KNIEZSA ISTVÁN (1952), *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Bp.

- KNIEZSA ISTVÁN (1960), A szlovák helynévtípusok kronológiája. *Névtudományi Vizsgálatok*. 19–26.
- KNIEZSA ISTVÁN (1974), *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I.* Második kiadás. Bp.
- KOMJÁTHY MIKLÓS (1955), A tihanyi apátság alapítólevelének problémái. *Levéltári Közlemények* 26: 27–47.
- KOROMPAY KLÁRA (1991), A névszórageozás. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. (A korai ómagyar kor és előzményei)*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 284–318.
- KOROMPAY KLÁRA (2003), Az ómagyar kor. Helyesírás-történet. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Bp. 281–300.
- KOVÁCS ÉVA (2007), *Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése*. Db. Kézirat. (Szakdolgozat.)
- KOVÁCS ÉVA (2008), Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 189–95.
- KOVÁCS ÉVA (2010), A Tihanyi összeírás néhány szórványáról: *Ozoufeu, Cuest, Eurmenes, Zeleus*. *MNyj.* 48: 23–35.
- KOVÁCS ÉVA (2011), A 800 éves Tihanyi összeírás helynévi szórványainak névrendszertani tanulságairól. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 6*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 47–58.
- KOVÁCS ÉVA (2012a), Different aspects for the study of toponyms deriving from personal names. *Acta Onomastica* 53 (2012): 187–97.
- KOVÁCS ÉVA (2012b), *On the historical source value of toponyms. Historical toponyms as a source for the reconstruction of ethnic relations*. Kézirat. Előadásként elhangzott a Trends in Toponymy 5. konferencián (Bern, 2012. július 9–13.)
- KRISTÓ GYULA (1976), *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica, tomus LV. Szeged.
- KRISTÓ GYULA (1988), *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp.
- KRISTÓ GYULA (1996), Székesfehérvár legkorábbi nevééről. In: *A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége*. Szerk. FARKAS GÁBOR. Székesfehérvár. 163–79.
- KRISTÓ GYULA (2000), Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.
- KRISTÓ GYULA (2003), *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Bp.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ (1974), *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez II*. Szeged.

- KÚNOS IGNÁCZ (1890–92), Kisászsiai török nyelv. *NyK.* 22: 261–98.
- LIGETI LAJOS (1986), *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Bp.
- LIPSKY, Mappa = LIPSKY, JOANNES, *Mappa generalis regni Hungariae.* Pesthini, 1806.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1962), *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban.* *NyudÉrt.* 33. sz. Bp.
- MADZSAR IMRE (1917), *Kék-kend.* *MNy.* 13: 281–3.
- MELICH JÁNOS (1903–1905), *Szláv jövevényszavaink I/1–2.* Bp.
- MELICH JÁNOS (1906), Adatok hazánk X–XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. *MNy.* 2: 97–106.
- MELICH JÁNOS (1909), Néhány magyar népnévről. *MNy.* 5: 292–303.
- MELICH JÁNOS (1925), [MELICH JÁNOS írja a *Levélszekrény* című rovatban]. *MNy.* 21: 151–2.
- MELICH JÁNOS (1925–1929), *A honfoglaláskori Magyarország.* Bp.
- MELICH JÁNOS (1927), *Doboka.* *MNy.* 23: 240–5.
- MELICH JÁNOS (1939), A *Máma* helynév. *MNy.* 35: 143–50.
- MÉSZÖLY GEDEON (1941), A kidei *Hintó-mező* nevének és a *hinár* szónak eredete. *Nép és nyelv* 8: 225–36.
- MEZŐ ANDRÁS (1982), *A magyar hivatalos helységnévadás.* Nyelvészeti tanulmányok 22. sz. Bp.
- MEZŐ ANDRÁS (1999), *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz.* Nyíregyháza.
- MEZŐ ANDRÁS (2003), *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* Bp.
- MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER (1972), *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára.* Nyíregyháza.
- MIKOS JÓZSEF (1935), A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele. *MNy.* 31: 152–67, 243–58, 288–308.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar Királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–69.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2005.
- MNyT. = BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története.* Bp., 1967.
- MoFnT. = *Magyarország földrajzinév-tára.* Szerk. FÖLDI ERVIN. Bp., 1971–1982.
- MOLNÁR JÓZSEF–SIMON GYÖRGYI (1976), *Magyar nyelvemlékek,* Bp.
- MOÓR ELEMÉR (1956), Eltűnt szavak nyomai földrajzi neveinkben. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.* Szerk. BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND. Bp. 426–31.

- MSzFgrE. = *A magyar szókészlet finnugor elemei 3.* Főszerk. LAKÓ GYÖRGY. Bp. 1978.
- MTHt. VeM. = *Magyarország történeti helységnévtára. Veszprém megye (1773–1808).* Szerk. SZASZKÓNÉ DR. SIN ARANKA. Bp. Központi Statisztikai Hivatal. 1994.
- MTHt. ZM. = *Magyarország történeti helységnévtára. Zala megye I. (1773–1808).* Szerk. SZASZKÓNÉ DR. SIN ARANKA–BREINERNÉ VARGA ILDIKÓ. Bp. Központi Statisztikai Hivatal. 1996.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár I–II.* Bp., 1893–1901.
- MUNKÁCSI BERNÁT (1928–1930), *Szõ és szõke.* NyK. 47: 462
- NEMES MAGDOLNA (2005), *Földrajz köznevek állományi vizsgálata.* Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Debrecen.
- NÉMETH GYULA (1931), *Maklár.* MNy. 27: 145–7.
- NYÍRI ANTAL (1978): Az *aszó*-ról szóló szófejtési kísérletek és azok módszertani tanulságai. MNy. 74: 163–75.
- NYÍRI ANTAL (1979), Az *aszó*, *asszú* eredete, hang- és alaktörténete. MNy. 75: 147–62.
- NYIRKOS ISTVÁN (1993), *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban.* Debrecen.
- OKISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevélszótár.* Bp., 1902–1906.
- ÓmOlV. = JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ, *Ó-magyar olvasókönyv.* Pécs, 1929.
- ORTVAY TIVADAR (1882), *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig I–II.* Bp.
- PAIS DEZSŐ (1912), Szint jelentő melléknevek lappangó kicsinyítői. MNy. 8: 300–8.
- PAIS DEZSŐ (1913), *Ság.* MNy. 9: 356–60.
- PAIS DEZSŐ (1914), „*Sok*” mint falunév-képző. MNy. 10: 255–9.
- PAIS DEZSŐ (1916), A *Sixtus* keresztnév magyarosításai. MNy. 12: 365–70.
- PAIS DEZSŐ (1929), *Kál.* MNy. 25: 121–5.
- PAIS DEZSŐ (1931), [PAIS DEZSŐ írja a *Levélszekerény* című rovatban]. MNy. 27: 214–6.
- PAIS DEZSŐ (1939), *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék.* MNyTK. 50. sz. Bp.
- PAIS DEZSŐ (1942), *Rengeteg.* MNy. 4: 309–31.
- PAIS DEZSŐ (1970), Köznévi etimológia és tulajdonnév-magyarázat együttese (*halad: hull–huluoodi*). NytudÉrt. 70: 36–41.
- PESTY FRIGYES (1880), *Az eltűnt régi vármegyék I.* Bp.
- PESTI JÁNOS (1987), A *ság*, *ség*, *seg* (~ *segg*) és a *séd* a Dél-Dunántúl földrajzi neveiben. NÉ. 12: 32–53.
- PÓCZOS RITA (2001), *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen.

- PRT. = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII*. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC. Bp., 1912–1916.
- RÁCZ ANITA (2004), Népeségtörténet és helynévkutatás. A régi Bihar megye etnikai viszonyaihoz. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 63–89.
- RÁCZ ANITA (2005), *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen.
- RÁCZ ANITA (2007a), *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.
- RÁCZ ANITA (2007b), A pseudo-törzsnévi eredetű településnevekről. In: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ. Debrecen–Bp. 45–55.
- RÁCZ ANITA (2008a), Helynévképzők az ómagyar kori népnévi eredetű helynevekben. *MNyj.* 46: 103–24.
- RÁCZ ANITA (2008b), Népnévi eredetű településneveink szerkezeti sajátosságairól, alaki változásairól. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 230–40.
- RÁCZ ANITA (2010), Törökségi népek elnevezései régi magyar tulajdonnevekben. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 5*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 113–27.
- RÁCZ ANITA (2011), *Adatok a népnévvél alakult régi településnevek történetéhez*. Debrecen.
- RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ (1923–1927), Adalékok török tulajdonneveinkhez. *NyK.* 46: 124–37.
- RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ (1927), *Bokor és Bakony*. *MNy.* 23: 561–71.
- RÁSONYI LÁSZLÓ (1941–1943), Török adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz. *NyK.* 51: 98–115.
- RESZEGI KATALIN (2006), Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 159–80.
- RESZEGI KATALIN (2011), *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen.
- RMCsNSz. = *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára (XIV–XVII. század)*. Szerk. FARKAS TAMÁS. Bp., 2009.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára (XIV–XVII. század)*. Bp., 1993.

- RMGL. = *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára.*
Szerk. BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR, Bp., 1984.
- RÓNA-TAS ANDRÁS–BERTA ÁRPÁD (2011), *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian.* I–II. Wiesbaden. Harrassowitz.
- SMFN. = *Somogy megye földrajzi nevei.* Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ (2006), Oklevéltan. In: *A történelem segédtudományai.* Szerk. BERTÉNYI IVÁN. Bp. 153–68.
- SZABÓ DÉNES (1937), A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása. *MNy.* 33: 99–109.
- SZABÓ DÉNES (1954), *A dömösi prépostság adománylevelének hely- és vízrajza.* MNyTK. 85. sz. Bp.
- SZABÓ DÉNES (1959), *A magyar nyelvemlékek.* 2., bővített kiadás. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Bp.
- SZARVAS GÁBOR (1892), Elkeresztelések. *Nyr.* 21: 448–51.
- SZEGFŰ MÁRIA (1991), A névszóképzés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 188–255.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2007), A Kesztlöcről Fehérvárra menő hadút. *NÉ* 29: 23–47.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2008), A Tihanyi alapítólevél latin szövege és helyneveinek lokalizálása. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 255–67.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009a), *A Tihanyi összeírás (1211) fordítása.* (Kézirat). Készült az Országos Széchényi Könyvtár „*Látjátok feleim...*” Magyar nyelvemlékek kiállítására.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009b), Terminológiai széljegyzet a Tihanyi alapítólevél két-nyelvű helymeghatározásaihoz. *MNy.* 105: 62–8.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009c), A Tihanyi alapítólevél *ecli* szórványáról. *MNy.* 105: 216–9.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010a): A Tihanyi alapítólevél szövege. Betűhív átírás és magyar fordítás. In: HOFFMANN ISTVÁN: *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen. 21–38.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010b), A Tihanyi alapítólevél görög helynevei. *MNy.* 106: 295–307, 385–96.

- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010c), Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 31–44.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010d), A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása. Kézirat. (PhD-dolgozat.)
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2011a), Egy ómagyar magánhangzó-változásról. *MNy.* 107: 193–8.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2011b), *Cikádor*. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 7–34.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2012), A Tihanyi alapítólevél *lupa* szórványáról. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 8.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 7–36.
- SZENTPÉTERY IMRE (1923), *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I.* (1001–1270), Bp.
- SZENTPÉTERY IMRE (1927): Az almádi monostor alapító oklevele *II. István* korából. *MNy.* 23: 360–70.
- SZENTPÉTERY IMRE (1930), *Magyar oklevéltan*. Bp.
- SzMFN. 1. = *Szolnok megye földrajzi nevei*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Bp., 1986.
- SZŐKE MELINDA (2010), A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti forrásértékéről. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 95–103.
- SZŐKE MELINDA (2012), *Talmach* birtok leírása a garamszentbenedeki oklevélben. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 8.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 2012. 49–60.
- TERESTYÉNI CZ. FERENC (1941), *Magyar közsői eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban*. MNyTK. 59. sz. Bp.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TIBÁD LEVENTE (1979), A Nyikó mente víznevei (Tipológiai rendszerezés). *NyIrK.* 23: 167–77.
- TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. VÉGH JÓZSEF–ÖRDÖG FERENC–PAPP LÁSZLÓ. Bp., 1981.
- TÓTH VALÉRIA (1996), Birtokos jelzős szerkezetű mikrotoponimák a korai ómagyar korban. *MNyj.* 33: 59–70.

- TÓTH VALÉRIA (1997), Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett neveinek körében. *MNyj.* 34: 147–70.
- TÓTH VALÉRIA (1999), Helynevek a helynevekben. *MNyj.* 37: 435–42.
- TÓTH VALÉRIA (2001a), *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2001b), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban.* Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája.* Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2010a), Egy sajátos morfológiai jelenség a régi magyar helynévadásban. Az -é birtokjel helynévalkotó szerepéről. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 17–32.
- TÓTH VALÉRIA (2010b), *Személynévképzés vagy becéző képzés. A személynevek képzőinek funkciója az Árpád-korban.* Kézirat. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2011), Adalékok Árpád-kori személyneveink -ó/-ő képzőjéhez. In: *Klárisonok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére.* Szerk. CSISZÁR GÁBOR–DARVAS ANIKÓ. Bp., 363–7.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár.* Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. I–V. Bp., 1979–2010.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1870), Magyar és török-tatár szóegyezések. *NyK.* 8: 109–89.
- VeMFN. 3. = *Veszprém megye földrajzi nevei. III. Az ajkai járás.* Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Bp., 1991.
- VeMFN. 4. = *Veszprém megye földrajzi nevei. IV. A Veszprémi járás.* Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA. MNyTK. 194. sz. Bp., 2000.
- VeMHtL. 2. = *Veszprém megye helytörténeti lexikona II.* Szerk. KOVACSICS JÓZSEF. Bp., 1988.
- VeMRT. 2. = *Veszprém megye régészeti topográfiája II. A Veszprémi járás.* Szerk. ÉRI ISTVÁN. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének Kiadványai. Bp., 1969.
- VeMRT. 3. = *Veszprém megye régészeti topográfiája III. A Devecseri és Sümegi járás.* Szerk. BAKAY KORNÉL–KALICZ NÁNDOR–SÁGI KÁROLY. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének Kiadványai. Bp., 1970.
- VIRÁGH RÓZSA (1931), *Magyar helységnevek eredete (A magyar helynév-kutatás eredményei).* Szeged.
- VMFN.= *Vas megye földrajzi nevei.* Szerk. BALOGH LAJOS–VÉGH JÓZSEF. Szombathely, 1982.
- ZELLIGER ERZSÉBET (2005), *A Tihanyi Alapítólevél.* Pannonhalma.

ZELLIGER ERZSÉBET (2006), A TA. *u[gr]in baluana* adata. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 2.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 83–6.

A Tihanyi összeírásban előforduló helynévi szórványok betűrendes mutatója

A mutatóban található számok a helynévi szórványok oklevélbeli előfordulásának helyét jelzik.

<i>Aarach</i> 13.	<i>Biccaci</i> 141.
<i>Agriensem</i> 183.	<i>Bigachiensibus</i> 29.
<i>Albam</i> 163.	<i>Bocar</i> 70.
<i>Albensibus</i> 50.	<i>Boclar</i> 138.
<i>Albensis</i> 54.	<i>Bocon</i> 23.
<i>Apatfeereh</i> 33.	<i>Bodrug</i> 109.
<i>Appatfeereh</i> 33.	<i>Bogar</i> 70.
<i>Araci</i> 13.	<i>Bolatin</i> 159.
<i>Aroczeg</i> 73.	<i>Bolotin</i> 3., 146., 151.
<i>Bab</i> 41.	<i>Bolotun</i> 146.
<i>Bachiensem</i> 191.	<i>Bolotyn</i> 159., 162., 165., 169.
<i>Bachiensibus</i> 103.	<i>Budrigensem</i> 192.
<i>Bahachiensibus</i> 103.	<i>Budruc</i> 109.
<i>Balanus</i> 31., 58., 85.	<i>Bureuohul</i> 80.
<i>Balatin</i> 26.	<i>Bychachi</i> 130., 141.
<i>Banriuuueh</i> 118.	<i>Bychoriensem</i> 193.
<i>Batay</i> 94.	<i>Cebeth</i> 102.
<i>Bechey</i> 77.	<i>Cenadiensi</i> 86.
<i>Belen</i> 20., 21.	<i>Cenadiensibus</i> 69.
<i>Belenh</i> 21.	<i>Chenadiensem</i> 185.
<i>Beseneu</i> 87., 88.	<i>Cheuuz</i> 155.
<i>Beseneui-tu</i> 119.	<i>Cheuz</i> 27., 155.
<i>Beseneytu</i> 119.	<i>Choache</i> 53.
<i>Betcu</i> 147.	<i>Choczorma</i> 172.
<i>Bethcu</i> 147.	<i>Cogzorma</i> 172.
<i>Bicaci</i> 130.	<i>Cohache</i> 53.

Colocensi 180.
Colon 28., 30., 46., 51.
Colun 45.
Couaches 32.
Cucen Hereh 66.
Cuest 8., 47., 49.
Cutus 91.
Danubio 105., 114.
Danubium 104., 107.
Dercuche 19.
Derecchey 16.
Derkeychey 19.
Dob 140.
Drekechey 16.
Edenen 122.
Euren 108.
Eurmenes 5.
Fedeh 131.
Feket-hereh 74.
Felduar 48.
Felduara 124.
Feldvarj 124.
Feneues 39.
Ferteu 34., 35.
Foc 65., 160.
Fotud 111., 125., 126.
Fuentuhout 100.
Fugoud 177.
Fured 14.
Furizuelgi 92.
Fuzegy 136.
G(uergen) 116.
Gamas 139., 150.
Geuriensem 188.
Gomas 142., 143., 144., 145., 150.
Gonaches 32.
Gueldeguh 78.
Guergen 113.
Hagimas 90.
Hagimastuh 99.
Hagmastuh 99.
Hagymas 90.
Harrangud 62.
Harrangudfoca 63.
Herbon 38.
Hindofa 98.
Hodut 121., 173.
Hoduth 173.
Hodvth 149.
Homuholm 42.
Horozcueh 157.
Hoyoholmu 72.
Hoyouholmu 72.
Hueseos 56.
Hugoron 57.
Hvseos 56.
Igol 135.
Ituuh 170.
Jouta 133.
Kecu 12.
Kereczeg 75., 76.
Keurus 175.
Keurustuuh 176.
Kyeiensem 194.
Lodorf? 52.

Ludos Here 68.
Lusta 158.
Lustah 161.
Michola 43.
Mortua 59., 60., 61., 81., 83.
Mortus 129.
Musuniensi 190.
Opus 97.
Ozoufeu 9., 15.
Ozoufeuh 9.
Pechel 7.
Petra 4.
Pilip 24.
Popi 96.
Poposca 10.
Popsoca 10., 11.
Popsosca 11.
Posoniensem 195.
Posontaua 95.
Posuntoua 95.
Queurus 175.
Quinqueecclesiensem 181.
Rodussa 44.
Rouozlicou 36.
Ruozlicou 36.
Saca 93.
Sagh 134.
Samthou 171.
Santo 171.
Sebus Gueldegueh 78.
Secues 112.
Segues 112.
Simigiensis 132.
Somard 168., 174.
Somardi 167.
Somardy 167., 168.
Strigoniensi 179.
Supoc 137.
Talana 115.
Taluius 67., 71.
Tehluki 152.
Theluky 152.
Thichon 1.
Thurkh 154.
Ticiam 79., 82.
Ticie 84.
Tollona 123.
Transsiluanam 186.
Tulgusfoca 89.
Tulusfoca 110.
Tulusfocca 110.
Turc 164., 166.
Turch 164., 166.
Turk 154.
Tvrpa 64.
Tychon 2.
Udori 6.
Varadiensem 184.
Varfeereh 40.
Vazil 18.
Vesprimiensem 189.
Vesprimiensis 178.
Veyrmur taua 106.
Veyrmur thouua 106.
Voios 101.
Waciensem 182.

Wolcanfaya 120.

Wuolcanfaya 120.

Zaarhegy 148.

Zacadat 55.

Zagrabiensem 187.

Zaharegi 148.

Zamad 174.

Zamthou 153.

Zamtou 153.

Zegge 127.

Zegtehlegu 128.

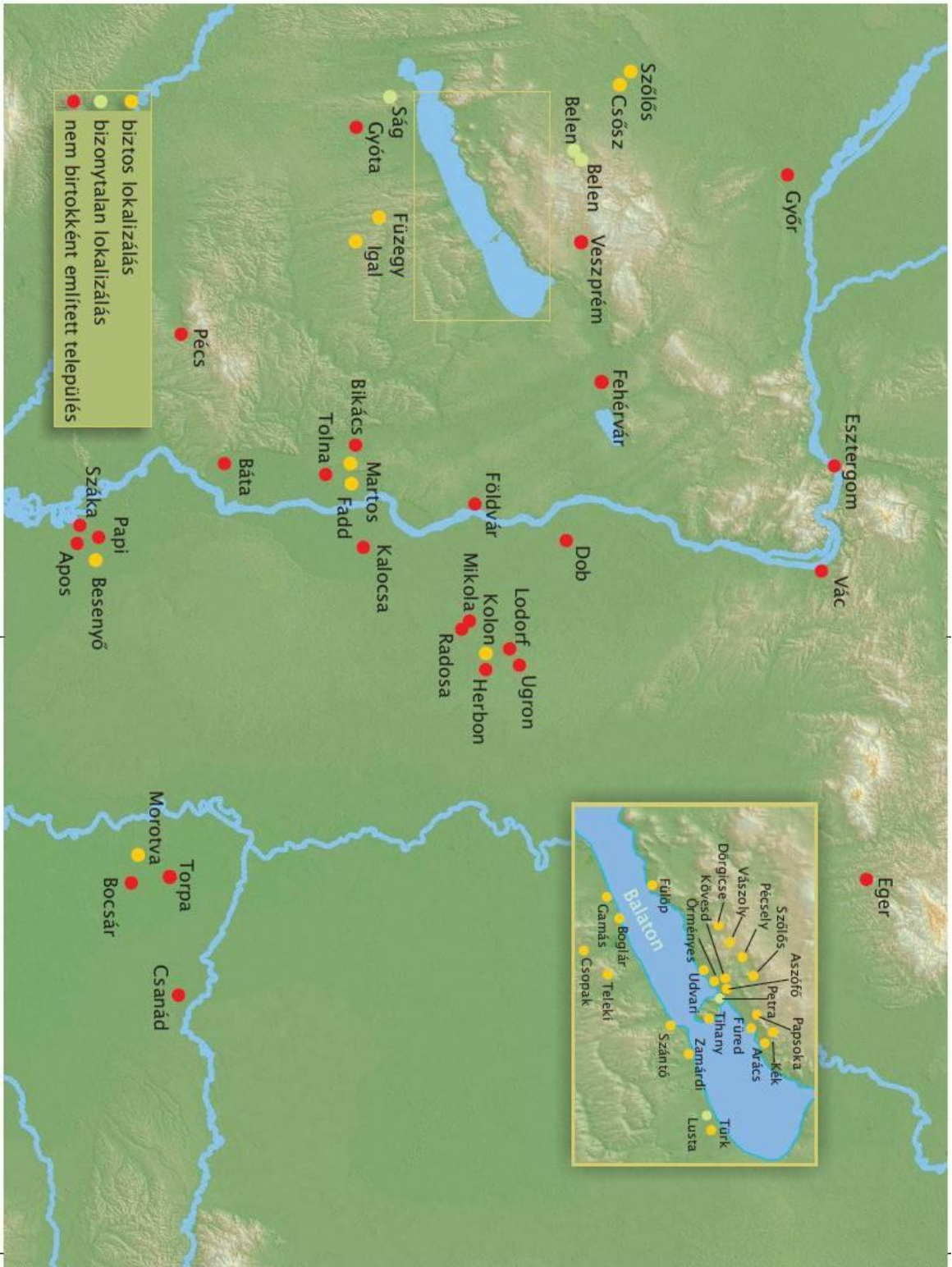
Zegthelegu 128.

Zeus 17., 25.

Zeuleus 22., 25., 156.

Zolocostueh 117.

Zouafeereh 37.

Az értekezés magyar nyelvű összefoglalója

Doktori disszertációm célja a tihanyi apátság 1211. évi birtokösszeírásában található valamennyi magyar nyelvű helynévi szórvány nyelvtörténeti, névtörténeti feldolgozása volt. Az oklevél helynévanyagának tanulmányozásával a magyar nyelvtörténeti kutatások azon vonulatához kívántam csatlakozni, amely a honfoglalás utáni évszázadok magyar nyelvéről, valamint nyelvhasználóiról igyekszik minél több és pontosabb információt adni. Elemzésem tárgyául a tihanyi apátság 1211. évi birtokösszeírását választottam, amely határjárásokat, valamint helységenként és foglalkozásonként szolganép-felsorolásokat is tartalmaz. Az oklevél több mint kétezer szórványt — 140–142 helynevet és kb. kétezer személynevet — tartalmaz a Balaton zalai és somogyi partvidékéről, valamint a Duna tolna–bodrogi és a Tisza torontáli mellékéről.

A Tihanyi összeírás jelentős névanyaga mellett nem szabad elfeledkeznünk e nyelvemlékünk gazdag, külső és belső összefüggésrendszeréről. Az összeírás nemcsak az 1055-ös alapítólevéllel, hanem a többi tihanyi oklevéllel (pl. a Tihanyi alapítólevél interpolált változatával (1055>1416), a Szent László korára hamisított oklevéllel (+1092/+1274/1399), a Tihanyra vonatkozó 1267/1297-es pápai diplomával) szintén kapcsolatba hozható, s ezekkel összevetve ugyancsak vizsgálható. Mindezek mellett e nyelvemlékünk belső összefüggésrendszerét, vagyis filológiai jelentőségét is hangsúlyoznunk kell, hiszen vizsgálatának sajátos lehetőséget biztosít az a körülmény, hogy a hitelesített példány mellett az oklevél fogalmazványa ugyancsak fennmaradt.

Doktori disszertációm öt nagyobb egységből áll. Az első fejezetben az 1211. évi birtokösszeírás nyelvészeti jelentőségét tárgyaltam, valamint feldolgozásának szükségességét indokoltam meg. A második egység az oklevél ERDÉLYI LÁSZLÓ szövegkiadása (PRT. 10: 502–17) alapján idézett betűhív szövegét és SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009a) által készített magyar fordítását tartalmazza. A harmadik fejezetben a diploma filológiai jelentőségét részleteztem, valamint bemutattam a fogalmazványban és a megpecsételt oklevélben előforduló helynévi szórványokat. A negyedik, központi fejezetben a Tihanyi összeírás magyar nyelvű helynévi szórványainak elemzését végeztem el, amelynek során az alábbi körülményekre igyekeztem kitérni. 1) A történeti nyelvészet hagyományosan az etimologizálást tekintette a helynévvizsgálat legfontosabb részének, munkámban is nagy hangsúlyt kapott a nyelvi adatok történeti-etimológiai elemzése. A nyelvi elemek magyarázatával összefüggésben utaltam az általános hang- és helyesírás-történeti tényezőkre,

valamint az újabb nyelvtörténeti eredményekre. 2) Disszertációmban azonban nemcsak az etimológiát, a nyelvi eredet kérdését vizsgáltam, hanem kutatásomat kiterjesztettem a névfejtés más mozzanataira is, annak a módszernek megfelelően, amit HOFFMANN ISTVÁN helynév-rekonstrukciónak nevez. A névrekonstruktív eljárásban a lokalizálás kitüntetett helyre kerül, hiszen ez a helynévszórványok esetében területi vonatkozásban teszi azonosíthatóvá a nyelvi elemeket, és összekapcsolja őket az adott hely későbbi, olykor pedig korábbi említéseivel, előfordulásaival. A magyar névadatok helyhez kötése pedig nemcsak a helynevek történeti-etimológiai vizsgálata szempontjából, hanem az etnikai rekonstrukció területi vonatkozásai miatt is kiemelkedően fontos szerepű. 3) Az 1211. évi Tihanyi birtokösszeírásnak más forrásokkal való kapcsolatát tanulmányozva, kiváltképp a legrégebbi hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt nyelvemlékünkkel, az 1055-ös Tihanyi alapítólevéllel való összevetése során lehetőségem adódott a szórványokban mutatkozó különbségek és hasonlóságok feltárására is. Ezt az összehasonlítást támogatta az a körülmény, hogy ezek az oklevelek egyazon intézményhez, a tihanyi apátsághoz kapcsolódnak, és helyesírásuk, valamint helynévhasználatuk között igen sok hasonlóság mutatkozik meg, noha nyilvánvalóak az eltérések is. 4) Mindezek mellett igyekeztem a magyar helynévi szórványok és a latin szöveg kapcsolatát is vizsgálat alá vonni. A hagyományos elemzés erre a korábbiakban alig fordított figyelmet: a latin nyelvű szövegből többnyire csupán mechanikusan kiemelték a magyar nyelvű elemeket. E szempont alkalmazásával azonban információt kaphatunk a magyar nyelvű szórványok morfológiai felépítettségére, valamint az írásbeli formák mögött rejlő beszélt nyelvi alakokra vonatkozóan. A munkám záró, összefoglaló fejezet a vizsgált nyelvemlék általánosabb kérdésköreit érinti, mivel ebben az összeírásbeli szórványok szövegbe illesztésének módjait, a helynévi szórványok lokalizálását, valamint az oklevél helyneveiben megmutatkozó névrendszertani sajátosságokat tekintetem át.

Az értekezés angol nyelvű összefoglalója

The aim of this dissertation is the historical linguistic and onomastic processing of all the Hungarian elements scattered in the 1211 land survey of the Abbey of Tihany. I intend to join a trend in Hungarian historical linguistic studies by the investigation of this corpus of place names, that makes efforts to gain more precise and a greater amount of information about language users of the decades following the Hungarian conquest of the Carpathian Basin. The subject of the present inquiry is the 1211 land survey of the Abbey of Tihany that contains perambulations and a listing of the servantry by town and craft. The document contains more than two thousand Hungarian elements — 140–142 place names and about two thousand personal names — from the Zala and Somogy shore of the Balaton, the Tolna–Bodrog region of the Danube, and the Torontál region of the Tisza.

Next to its sizable corpus of names, a network of internal and external interrelations also makes this document valuable. It is not only the 1055 founding charter that this land survey can be compared to, but also the other Tihany charters (e.g. the interpolated version of the deed of foundation (1055>1416), the charter falsified to the time of Saint Ladislaus (+1092/+1274/1399), and the papal charter concerning Tihany from 1267/1297)). The philological significance of the inner associations in the document are also important to emphasise, since the fact that both a draft and the authentic charter survived and are available for study provides a special opportunity for investigation.

This dissertation includes five chapters. In the first chapter, the linguistic significance of the 1211 land survey is discussed, alongside with a justification of why it is necessary to process this document. The second chapter contains a literal copy of the Latin text of the charter based on LÁSZLÓ ERDÉLYI's edition of the text (PRT. 10: 502–17), and its Hungarian translation by RUDOLF SZENTGYÖRGYI (2009a). In the third chapter, the philological significance of the charter is discussed in detail, and the Hungarian place names occurring in the draft and the sealed charter are described. The fourth, central chapter contains an analysis of the Hungarian place names appearing in the Tihany land survey. During this analysis, the following issues were discussed. 1) Etymologization is traditionally considered as the most important part of place name analysis in historical linguistics; therefore, the historical-etymological study of the data is very emphatic in this paper as well. In connection with the description of the linguistic elements, I referred to general historical phonetic and orthographic factors, and also to more recent historical linguistic findings. 2) Not only the etymology, the linguistic origin of the words, was examined in

the dissertation, but other points of interest of name analysis as well, in accordance with the method called place name reconstruction by ISTVÁN HOFFMANN. The central aim of this method is localization, because it helps in the identification of linguistic elements from a spatial aspect, and it connects them to earlier (and sometimes subsequent) occurrences of the given place. The association of the Hungarian place name data with the corresponding physical space is of high importance both in the course of name reconstruction (i.e. the historical-etymological analysis) and because of the territorial relations of ethnic reconstruction. 3) In the course of the comparison of the 1211 Tihany land survey with other sources (first and foremost the earliest authentic Hungarian written record, the 1055 founding charter of the Abbey of Tihany), I had the opportunity to explore the differences and similarities in the Hungarian place names in the documents. This comparison was justified by the fact that these documents were both issued by the same institution, the Abbey of Tihany, and their orthography and use of place names show considerable similarities, despite certain differences. 4) Furthermore, the relation of the Hungarian place names to the Latin text is also studied. The traditional methods of analysis hardly ever considered the texts from this respect: the Hungarian elements were usually just taken out of context mechanically. The consideration of this angle, however, enables us to gain more information about the morphological structure of the Hungarian elements from the text, and also about the spoken variants underlying the written forms. The closing, comprehensive chapter of the dissertation discusses more general aspects of the studied document, since here, the ways the place names are integrated into the Latin text, issues of localization, and onomastic taxonomical characteristics are overviewed.

Az értekezés tárgyából megjelent publikációk

Magyar nyelvű tanulmányok

1. Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2008, 189–94.
2. A Tihanyi összeírás nyelvészeti vizsgálatáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4 (2009), 163–70.
3. *Gamás* birtok leírása a Tihanyi összeírásban. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5 (2010), 83–93.
4. A Tihanyi összeírás néhány szórványáról: *Ozoufeu, Cuest, Eurmenes, Zeleus*. *Magyar Nyelvjárások* 48 (2010), 23–35.
5. A 800 éves Tihanyi összeírás helynévi szórványainak névrendszertani tanulságairól. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6 (2011), 47–58.
6. Helynévrendszerek sajátosságainak vizsgálata Árpád-kori oklevelekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7 (2012), 9–17.
7. A Tihanyi összeírás filológiai kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8 (2012), 37–47.

Idegen nyelvű tanulmányok

1. Different aspects for the study of toponyms deriving from personal names. *Acta Onomastica* 53 (2012), 187–97.
2. Comparative analysis of onomatosystems in the centuries after the establishment of the Hungarian State. Proceedings of the 24th International Congress of Onomastic Sciences. Megjelenésre elfogadott.

Recenzió

1. SEBESTYÉN ZSOLT: Kárpátalja településeinek történeti helynevei. Nyíregyháza, 2008., SEBESTYÉN ZSOLT: Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára. Nyíregyháza, 2010. *Magyar Nyelvjárások* 49 (2011), 179–83.

Az értekezés elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt is támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

